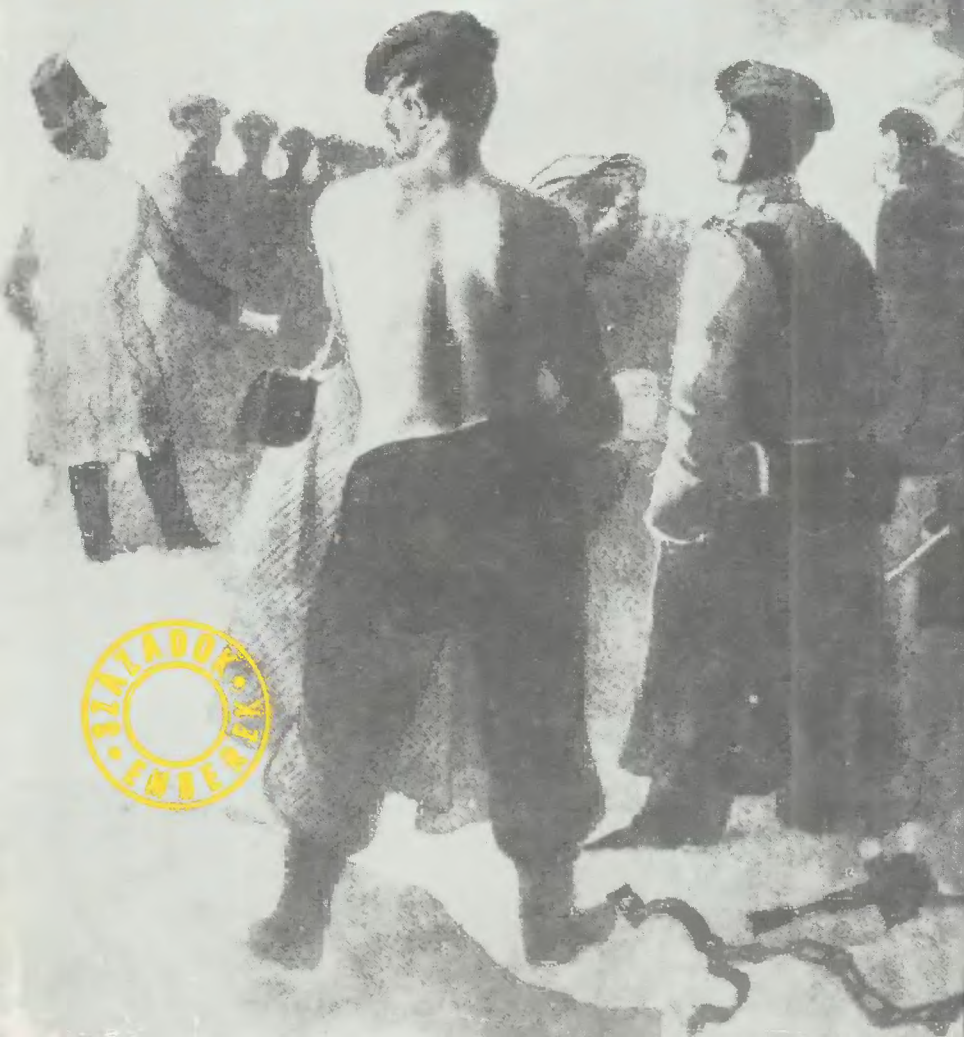

JURIJ DAVIDOV
AZ ÜGETŐN,
A VÁGÓHÍD MELLETT...

JURIJ DAVIDOV

AZ ÜGETŐN,

A VÁGÓHÍD MELLETT.

FORDÍTOTTA
HARSÁNYI ÉVA

JURIJ DAVIDOV
AZ ÜGETÓN,
A VÁGÓHÍD MELLETT.

REGÉNY

EURÓPA KÖNYVKIADÓ BUDAPEST –
KÁRPÁTI KIADÓ UZSGOROD

1982

ЮРИЙ ДАВЫДОВ
НА СКАКОВОМ ПОЛЕ, ОКОЛО БОЙНИ
ПОЛИТИЗДАТ, 1978

HUNGARIAN TRANSLATION © HARSANYI EVA, 1981

AUGUSZTUS ÖTÖDIKE, VASÁRNAP

I

Aranyat érsz te, Ványa – mondogatta magában –, aranyat. A főnökség meg egy üveg vodkával akarja kiszűrni a szemed! Ki látott ilyet: egy üveg vodka! Hát mi vette rá őt, Frolov Ivant, hogy kötélnek álljon? Tizenhét év kényszermunkát sóztak rá, aztán meg nosza, csalták, csábígtatták: Moszkvában hagyunk, találkozhatsz a hites feleségeddel meg a porontyaiddal. Ő meg rábólintott, vigye az ördög!

Kezdetnek Moszkvából Pityerbe vitték, az erődbe. Megtermett legény volt az elítélt szocialista, de az arca, mint a hamu. Nem volt abban egy csepp vér se. Viszont nem remegett, nem, maga vetette a nyakába a hurkot. Akkor megkondult a toronyóra, mintha pöröly csapna le az égről. Űtött az óra, Ivan Frolovot meg kiverte a verejték, reszketni kezdett a keze, de mégiscsak megtette a dolgát.

Nosza küldjétek újra a kísézőket, adjatok külön kupét, és indulás Moszkvába, a Butirszkij fegyházba. Ott aztán találkozhatsz Agrafenuskával, kettesben, felügyelet nélkül... hát ezt lesheted. Várj, azt mondják, más gonosztevők is soron vannak.

Jól van, egy ideig csak a lábát lógatta, jó kosztot tartot-

ták, alhatott kedvére. Azután megjelentek a kísérők. Kocsin mentek ki a pályaudvarra. Frolov, mióta kétágú volt, Moszkva városán kívül sose járt, most meg lám, micsoda fontos utazó lett.

Kijeven túl, a szabadban, a régi postaállomásnál, ahol sok a levegő meg a napfény, virág virít, és zöldell a fű, ó, de elfogta a madár-szabadság vágya, de elrepült volna! Hanem a dolga bezzeg visszahúzta: nem egyet, hármat kellett a túlvilágra segítenie. Közös gödör várta őket. De akasztófából három volt. Vagyis külön mindegyiknek.

Frolov pipiskedett. Színét váltva lángolt a bíborvörös ing, az ujjatlan, fekete bársonyzubbonyon gyöngyház gombok fénylettek, akár egy harmonikán, a csizmája puha, fényes. Ez ám a figura! Hát ilyen külsővel járkált Frolov a vérpadon, forgolódott, belemélyesztette sarkát az emelvénybe – elég erős-e. Tömegével áradt a nép, sorban álltak a katonák. Azután kereszttel ékes személyek is odafáradtak. No, no! Frolov Ivan nem is csüggedt: ő volt itt a legfőbb, ő!

Odaszállították az elítélteket. Frolov – a vállát himbálva – odament. Az egyik meg fogta magát és elhúzódott. De nem ám ijedten, hanem inkább megvetően. Nagyon nem tetszett ez Frolovnak. Ki vagy te, Oszinszkij¹ – a híres anarchista, vagy ki? Kéklőn kék a szeme. Jól van, gondolta Frolov, téged simogatlak meg utolsónak.

Az első rögtön kinyúlt, a második vergődött, a harmadiknak, ennek az Oszinszkijnak meg ferdén, a füle mellé csúszott a hurok, el is kezdett rugdalni a lábával. Ordít a

¹ V. A. Oszinszkij (1852–1879) – narodnyik forradalmár. A *Zemlja i Volja* (Föld és Szabadság) nevű szervezet egyik alapítója D. A. Lizogubbal együtt.

csendőr ezredes: „Mit műveltél, hiszen ez él!” De Frolov nem csüggedt most sem: „Méltóztassék nem nyugtalankodni, halott lesz.”

Na most vélhetnék, hová, ha nem a Butirszkij fegyházba? Figyelj, Agrafena, várj, ne bolondozz! És kitágult Frolov orrcimpája, érezte felesége szerelmes nőstényszagát. Hej, Fenuskám, mézeskalácsom! És Petyenkát meg Vaszenyikát is elhozza majd. Ó, kis taknyosaim... És mit gondolnak? Újra Pityerbe küldték; tudjuk, hogy a kényszermunkás kincstári ember. Hanem Frolov csak azt hajtogatta magában: aranyat érsz te, Ványa, mert nincs a főnökségnek hivatalbéli hóhéra. Az egyezségbe meg a feleséged és a gyerekeid kedvéért mentél bele, hogy láthasd őket, és egy kis pénzt juttass nekik a megélhetésre. Hát ezért.

Negyedszer is elvégezted a dolgod, a főnökség pedig... És Frolov jócskán megbántódott. Mintha gyökeret hajlítgatna, leerőltette a papírra, hogy így és így, kegyelmes uram, nem kívánom folytatni, megyek inkább a bányába.

El sem múlt a nap, kiáltottak érte, szólították a börtönirodába. Ott meg egy nagyon fontos uraság, az arca fehér, kész porcelán, a szeme meg mint a döglött halé, magyarázza: „Khm... tudod, egy gonosztevő pisztolyból a cár atyuskára lőtt, az ilyen gazembert fel kell... (nem mondta végig, az ujjával rajzolt hurkot a levegőbe) azután majd mehetsz Moszkvába.”

Toporgott az úr, mint akinek sürgősre kell mennie: „Megértetted”? – kérdi. Frolov a méltóság meg a maga értéke okából várt a válasszal. És túlfeszítette a húrt, az úr basszusra váltott: „Te – azt mondja –, ne tedd hülyének magad, itt van – azt mondja – az 1833-as törvény, hogy az

ilyeneket, mint te, vagyis az emberölőket hóhérrá nevezzék ki, beleegyeznek-e vagy sem.”

Nem a mondottak értelmé döbbentette meg Frolovot, hanem *ahogy* mondta. E napig a többiek – börtönigazgatók, kulcsárok, tisztek, hivatalnokok, városparancsnokok – vele, az ő jelenlétében csak suttoztak, mint ahol halott van a házban. Itt meg hangos basszussal és tábornoki fontoskodó rekedtséggel! S Frolov – nagyot nyelve – azt válaszolta, hogy megértette.

Szám szerint az ötödiket – Szolovjovnak hívták, az uralkodóra lőtt, jeges volt egészen, az ingén is átérzett a hideg –, szám szerint az ötödiket fojtotta meg Frolov. És – irány Moszkva! Összeecsókolta Agrafenát és a gyerekeket. Szépséges napok! A cella tágas, párnák, dunyha, és nem valamiféle horpadt fogolyteáskanna, hanem családi szamovár. Meleg volt odakint, a közeli faraktárakból rothadás szaga húzódott be, kurta, derűs esők hullottak. Jó volt!... Egészen kitűnő lett volna, ha Agrafenuska nem... nem akarja, de csak rámeredt bánatos ámulattal az ő Vanyusájára.

Frolov nyelve nem mozdul, hogy kérdezhessen: „Mit nézel te, Agrafenuska, mit?” És az asszony fél szóval sem kérdi, miféle okból jutott Vanyusenának a kényszermunkára vivő kocsii helyett dunyha és szamovár. Amikor a bíróság ítélezett, Agrafena sírt, és azt hajtogatta, hogy ő is elmegy Szibériába a gyerekekkel. Együtt vezeklünk, Vanyecska, a lélekveszejtésért, mondta, de nem volt a szemében sem rettegés, sem ámulat. S amikor újra szükség lett Frolov szolgálataira, valahogy sebtében búcsúzott el a feleségétől. Elment Agrafena, és Frolov szinte megkönnyebbulést érzett.

És megint Kijevbe, és megint hármat. Vagyis már nyolc

lelket jegyezhetne fel. Borúsan, elborultan utazott, homály-
lyal teli. Kire haragudott, miért haragudott, megfejtetni
nem tudta.

Abból a háromból az egyik muszka volt, a másik zsidó, a
harmadik hohol.² A muszka a vérpadon felkiáltott: „Éljen
a köztársaság!”, és magasra dobta a sapkáját. „Ne helyte-
lenkedj!” – morogta Frolov, amikor felszedte a sapkát, és
az elítélt fejébe nyomta. Az elhúzta a száját: „Minek rakod
rám, a mennyországban nincs hideg.”

Frolovot megdicsérték, hét perc alatt végzett.

Frolov úgy érezte, mintha a csontja, minden izma, porci-
kája meglágyult volna. Hát persze vodkát is hoztak, bors-
csot meg birkahúst is. Kedvetlenül turkált az ételben, és
köhécselt, köhécselt. Nem volt kedve visszamenni Moszk-
vába.

Egyébként más volt az út, amit kijelöltek neki.

Odesszába csak egy rendőrtiszt kísérté Frolovot. Eddig
mindig ketten kísérték, most csak egy, és Frolov renyhe
elégedetlenséggel gondolta, hogy no lám, a főnökség már
kevesebbre tartja.

A kísérő kibámult az ablakon, és egyik cigarettáról gyűj-
tott a másikra. Azelőtt meg egy olyan kis kopasz csendőr
kísérté, hát az bizony izgatottan érdeklődött: nem álmo-
dik-e róluk Frolov? Igaz-e, hogy csokoládészínű csík lesz a
nyakukon? De a legjobban az foglalkoztatta a csendőrt,
hogy cseng vagy se a halálraítéltek füle. Mármint hogy ab-
ban a legutolsó, végzetes pillanatban cseng-e. Nagyon tü-
zetesen érdeklődött. Ám ez a mostani nem ereszkedett le.

A hóhér parancs szerint 1879. július 25-én érkezett

² Ukrán.

Odesszába. Tiszta, „nemesi” cellát adtak neki a fegyházban. És nem tartották rosszabbul, mint Pityerben vagy Kijevben. Sőt, azt lehet mondani, hogy jobban: borral vendégtették, mint egy hölgyecskét, és puha francia brióssal, amit itt franc-jolinak neveztek.

Délvidék ez, de odakint mégis hűvös és esős volt az idő. Ez még nem volna baj, de este vacsoraidőben és úgy három órával azután vonatfütty hallatszott – indult Odesszából az expresszvonat, indult Odesszából a postavonat. Hívta az este, zaklatta a lelkét, Moszkvába mentek azok a vonatok. És megint Agrafenára gondolt. De most nem a szerelmes nőstényszag epesztette, másra vágyott: úgy rémlett, Fenuszka el tudná rejteni, meg tudná védeni a hites urát.

Azt a mindenit, hát meddig kell Odesszában nézni a mennyezetet? Szerdán hozták ide azok a dögök... ma meg... az ujjait hajlítgatva számolt utána. Nem, nem tévedett, tizenkét nap telt el, vasárnap van ma, augusztus 5-e.

2

A Jamszkaja utcai 5-ös számú kaszárnyában aznap ért véget huszonnyolc államellenes bűnöző pere. A tárgyalás csaknem két hétig tartott. Ma reggel az elnök befejezte a felek meghallgatását, és a hadbírák tanácskozásra vonultak vissza.

A bíróság állandó tagjai a házigazdák szívélyességével kérték meg a többieket, hogy helyezték magukat kényelembe. A többiek – helyőrségi törzstisztek – ideiglenes tagok voltak, akiket csak erre a ma befejeződő perre jelöltek a bíróság tagjai közé.

Szengyeckij alezredes (ötvenhármás Volinyi ezred), egy szikár, agyondohányzott, ideges férfi, nem érezte jól magát, habár nem panaszkodhatott semmilyen pontosan néven nevezhető kórra.

Reggel, borotválkozás közben arra gondolt, hogy a hóhér megérkezése a *tárgyalás elején* nem jelent mást, mint hogy előre elhatározták a halálos ítéleteket. Az alezredes nem volt jogász, csak ideiglenes bírósági tag, mégis tökéletesen tisztában volt azzal, hogy éppen a halálos ítéletek miatt volt szükség hadbírószágra. A civilek, akik nem tagjai a seregnek, csak akkor küldhetnek vérpadra valakit, ha közvetlenül támad az uralkodóra, viszont a hadbírószág... Hát, ez napnál világosabb... És mégis, az alezredes úgy érezte, hogy a hóhér érkezése a bírósági tárgyalás első napján nem a hatóság dicséretes körületekintése, hanem inkább az ő akaratának és lelkiismeretének elnyomása, mintegy annak jelzése, hogy ő, a tényleges tiszt, valójában mit sem számít; az ő szerepe mindössze annyi, hogy aláíratnak vele egy előre elkészített határozatot.

Eleinte nem foglalkoztatta különösebben ez a gondolat. Hallgatta a vádlottakat, az ügyészt, a védőt, zord arccal méregette a termet, és ugyanazt az ingerültséget érezte, amit a török háború után a fiatalemberek láttán tapasztalt – hosszú hajúak voltak, szakállasak, tiszteletlenek, fesztelenek, és nem egyszerűen, hanem hivalkodóan civilek. Szengyeckij természetesen tudta, hogy egyáltalán nem a fiatalok küldtek romlott élelmet a hadszíntérre, nem ők küldték azokat a bekecseket és téli csizmákat, amelyeket a fullasztóan meleg Adrianopolban kaptak meg a katonák; nem ők feleltek azért, hogy nem volt elég ismétlőpuska és gyorstüzelő ágyú, nem miattuk fagytak meg Plevna előtt egész szá-

kaszok, nem ők tüntették ki hadikeresztekkel a tányérnyalókat és a gyávákat. Szengyeckij mindezt jól tudta, de a hosszú hajú, szakállas, tiszteletlen, hangsúlyozottan civil fiatalembernek ennek ellenére haragot és ingerültséget váltottak ki belőle.

Az alezredes epés hangulata mégis szertefoszlott egy fiatal nihilista lány láttán, akire nyilvánvalóan súlyos büntetés várt. Eleinte az alezredesnek úgy rémlett, hogy már találkozott vele, látta, csak kiment a fejéből, hogy hol, milyen körülmények között. De az iratokból kiderült, hogy a lány mindig Odesszában élt, az itteni Mária gimnáziumban tanult, és a városi előljáróságon dolgozott. Szengyeckij pedig csak nemrég került a városba, és nem kötött ismeretségeket. Ám egyszerre megvilágosult előtte: Anna Illarionovna... Nem, külső hasonlatosság nem volt egy csepp sem, de valami másféle, megfoghatatlan, az igen!

Ardaseva kedvesnővérrel Szengyeckij 77 őszén egy hegyi pihenőtáborban ismerkedett meg. A kötözőhely egy kis erdőben húzódott meg. Ardaseva Mescsevszkij ütegéhez jött, ott szolgált a fivére. Könnyű, nesztelen járású nő volt. Szengyeckij bizonyos volt benne, hogy a fiatal tisztek fülig szerelmesek belé. Azután megkezdődtek a hadműveletek, Szengyeckij szem elől veszítette Ardasevát, s csak a háború vége felé találkozott vele újra, a Balkán túlsó végén, amikor megkapta a tífuszt, és a Vöröskereszt barakkjába került. Anna Illarionovna fáradhatatlanul, türelmesen ott volt mindenütt, noha alig állt a lábán; emberek haldokoltak, legyek zümmögtek, tömény karbolszag áradt. Figyelmes, eltökélt, konok arcú nő volt. De Szengyeckij észrevett valamit, ami különösen megdöbbenette: azt a megkettőzött buzgalmat, amellyel a tífuszos tábori csendőröket

ápolta. Egyszer, amikor rövid pihenőre került sor, s ők szokásuk szerint barátságosan elbeszélgettek, Szengyeckij megkérdezte Anna Illarionovná, miért kedvez annyira a csendőröknek. Anna Illarionovna csendesen mosolygott. . . Kiderült, hogy még a háború előtt, Pétervárott volt alkalma megismerkedni ezekkel a kékmundérosokkal, s merengeni a rács mögött. Ó, semmi komoly, mindennapi história. . . No és amint meglátta a kórházban a csendőröket, bosszúvágy ébredt a lelkében. . . de hát ezek, mondta önmagának, ezek szerencsétlenek, betegek, elesettek. „Érti? Folyton úgy érzem, és folyton attól félek, hogy a hozzánk való viszonyomban esetleg akaratlanul, de tükröződik a múlt.” Az, hogy Anna Illarionovna részese volt valami hőbörgésnek, nem döbbsentette meg, épp csak csodálkozásra készítette Szengyeckijt, de az őszinte, kíméletlen szigorúság önmaga iránt, az megdöbbsentette.

A fiatal nihilista, szinte úrilányka, aki ott ült a huszonnyolc államellenes bűnöző között a vádlottak padján, ez a fiatal nő, akit olyan fenyegetően méregetett az a piperkőc katonai ügyész, aki sose szagolt lőport, szóval ez a fiatal nő Anna Ardasevára emlékeztette Szengyeckijt, és az alezredes kínosan érezte magát, zavarban volt és szégyenkezett.

A többi vádlott, köztük egy tizennégy éves kislány, ingerültségen kívül nem váltott ki belőle semmit. Igaz, volt ott még valaki, akit Szengyeckij gondolatban elkülönített a többiektől.

Egy olyan epizód jutott eszébe, aminek látszólag semmi köze nem volt ehhez az elítélthez, és mégis valahogy tompán, sandán érintette őt. . . A Duna túlsópartján történt, a törökök erőteljesen támadtak, a mieink megrémültek és futni kezdtek, váratlanul előbukkant, tajtékos paripán, egy hu-

szár generális – vörös volt a dühtől –, és harsogott: „Állj, kurafiak!”, és a pisztolyával hadonászott: „Nekem házaim vannak Pityerben! Százezreim vannak! Mégsem félek! Nektek mitek van? Állj, ha mondom!” Nos, ennek a vádlottnak is volt százezre, ha nem több. Belefulladhatott volna a pénzébe. Meg birtokai voltak, kastélya, minden, ami kell. A katonákat szidalmazó generális nem félt a haláltól a haza üdvéért. De mit akar ez a Lizogub? Tegyük fel, megmozdult a lelke a nép jólétéért. Rendben van. Építtetett volna iskolát, kórházat, nyújtott volna vigaszt a hadiárváknak, özvegyeknek, a megrokkant katonáknak. De jó dolgában elment az esze.

Szengyeckij epés gondolatait némileg lehűtötte az a körülmény, hogy ez volt az a vádlott, aki ellen a bíróságon nem hoztak fel semmi határozottat, kézenfekvőt. Az ügyész elmagyarázta: Lizogubnak fontos szerepe volt a forradalmi összeesküvésben. Szoros barátság fűzte a Kijevben felakasztott Oszinszkijhoz, beszélt az ügyész valami váltókról meg egyébről, de mindez meglehetősen homályos volt, és őszintén szólva kevésbé meggyőzően hangzik a vádiratban, hogy az információk forrása nem nevezhető meg, mert titkos nyomozással jutottak hozzá... Na nézd csak, zsémbelt gondolatban az alezredes, ahogy a háborúban, úgy a nyomozásban is kurták-furcsák, csak ugyanúgy ne járjanak: három hónap alatt végzünk a hadjárattal, mondták... Aztán pedig tessék...

Azonban a titkos információk iránti bizalmatlanság nem lágyította meg Szengyeckijt. Gyűlölte Lizogub vádlottat, úrfi, arisztokrata, szerencse-gyerek. Szengyeckij nézte Lizogub beesett arcát, hosszú szakállát, és azt gondolta, hogy ez félelmetesebb azoknál, akik orvul lövöldöznek, vagy só-

savat fröccsentenek az emberekre. Nem fizikai veszedelem testesült meg Lizogubban, hanem valami más, valami rosszabb. Szengyeckij nehezen tudta volna pontosan meghatározni, mi is az, de az igazában bizonyos volt.

De most a tanácsteremben egyáltalán nem gondolt Lizogubra. Sértő és kellemetlen gondolat volt Szengyeckij számára, hogy a hóhér már a tárgyalás első napján Odesszába érkezett. Kellemetlen volt most az elnök, és kellemetlenek voltak az ezredes kollégái is, buzgalmukkal, meg ahogy az aranyozott cigarettásdoboz felé nyújtották a kezüket. Professzorok, gondolta zord iróniával Szengyeckij, komédiáznak, konzíliumot játszanak, pedig az ítélet régóta készen van. Lehet, hogy már akkor készen volt, amikor ideért a hóhér. De lehet, hogy már előbb. Fácánkakasok, gondolta azzal a kelletlen érzéssel, amit a harcoló tisztek táplálnak a főparancsnok tarka mundéros sleppje iránt. Szengyeckij ránézett bajtársaira, a Vilnai, a Kercs–Jenyikalszki és a hetes huszárezred tisztjeire: ezek ismerősek voltak, arcukon ott volt hivatásuk bélyege, s Szengyeckij néma pillantásokat váltva velük, megértette, hogy, amint mondani szokás, ez itt nekik sem asztaluk.

A tanácskozás körülbelül hat órát vett igénybe. A „perirati dossziét” zöld posztóval letakart asztalra helyezték. Senki sem mert belépni a tanácsterembe. Dohányfüst rétegződött a levegőben. Egyhangúlag döntöttek minden pontról. Nagy néha szavazattöbbséggel. Szengyeckij szót ejtett belső meggyőződéséről Marija Kutyitonszkaja, a fiatal nihilista nő ártatlanságát illetően. Ő emlékeztetett Ardasvára. Megremegett az elnök lefittyedt alsó ajka, és szigorúan kijelentette, hogy az intuíció legfeljebb valahol Franciaországban számít egy-egy esküdtnél. Szengyeckij annak

az óhajának adott hangot, hogy „különvéleményt” jelenthessen be. Az elnök ismét szigorúan azt felelte, hogy a különvéleménynek nincs jogi jelentősége. És emlékeztetett a magasztos elkötelezettségre, amely vonatkozik mind az esküjük által kötelezett ideiglenes tagokra, mind az állandókra, pontosan egyformán és így tovább.

Amikor a törzstisztek kiértek a Jamszkaja utcára, az eső elcsöndesedett, a lámpákat még nem gyújtották meg. Alkonyodott. Az ezredesbírák kocsiba szálltak, de ők, az ideiglenes tagok, gyalog mentek. Szorosan egymás mellett, mintha féltek volna egyedül maradni önmagukkal.

3

A kaszárnya helyiségéből kivezették azt az ötöt, akit kötélt általi halálra ítélték. A kényszermunkára küldöttek a kezüket nyújtották feléjük. A halálraítéltek nem érzékelték sem a tenyerek melegét, sem a szorítások erejét.

Nyüzsögtek az udvaron a katonák és csendőrök. Megmegrándultak a kikötött, felnyergelt lovak. A megsűrűsödött alkonyatban valaki fel-le himbált egy lámpást, fakó fényfolt emelt ki hol egy kocsiajtót, hol egy sáros csizmát, hol egy ló fénylő farát.

Egy csendőrtiszt elrendelte, hogy ültessék külön-külön kocsiba a halálraítélteket. Némi zavar támadt. Ott, a teremben, amikor elváltak társaiktól, még az arcokat sem tudták megkülönböztetni, de most a homályban váratlan élességgel látták meg először egyszerre az egészet, azután külön-külön a lámpa fénypontját, a kocsiajtót, a csizmákat, a lovak farát, meglátták, s mintegy akaratuktól függetlenül, a

kölcsönös fizikai összetartozás érzése fogta el őket, és némi zavar támadt, pedig valamennyien szerették volna mielőbb maguk mögött tudni a kaszárnyát a Jamszkaján.

Az ócska, szorosan becsukott ablakú kocsikban már nem a látás volt éles és feszült, hanem a hallás, és megint hol egyszerre hallottak mindent – zúgott a város –, hol külön-külön: nevetésfoszlány, hangok, talán még muzsika is.

A tárgyalás idején a vádlottakat az 5-ös kaszárnyában tartották, olyan szűk kutricákban, mintha tyúkketrecben lettek volna. S most már mint elítéltek visszatértek a fegyházba, ahol hosszú hónapokat, csaknem egy évet töltöttek, amíg az úgynevezett nyomozati periódus tartott.

A fogatok behajtottak a kapun. Nagy udvar, teli tócsákkal, amelyek gyengén tükrözték a petróleumlámpák fényét. A halálraítélteket bevitték az irodába.

A magas, nyalka, sovány, szép arcú börtönigazgató bosszúsan fogadta az elítélteket. Szép kis vasárnap este! Ott, a Malaja Arnautszkaja utcában „Piff! Paff! Hallom a riturnelle quadrille-t...”, ez a quadrille meg: először vedd át a legveszélyesebbeket, az akasztófára ítélteket, utána a többi. Szabály szerint meg is kell motozni őket, pedig nem szabadlábról kerültek ide, és el is kell látni őket, vagyis bilincsbe zárni, az sem épp mulatság, és aztán ábécérendben feljegyezni, szóval mindenről gondoskodni kell, az „Őrizeteselek őrizetben tartásának szabályzata” szerint. Cikkely meg van rengeteg, több mint ezer. Nem adják ingyen a fizetést. De ott, Madame Lozsecskinánál, ott már dugók röppenek a mennyezetre.

Még nem is olyan régen Zubacsovskij törvényszéki ülnök, az odesszai fegyház igazgatója, igen méltányosan bánt az államellenes bűnözőkkel. Kérem, ne értsék félre, semmi

szimpátia, de lássák be, mégsem hasonlíthatók a köztörvényes bandához: könyvmolyok, udvariasak, no legfeljebb egy kissé ütődöttek, mert hát ki az, aki ép elme birtokában falvakba meg sikátorokba jár brosúrákkal? Ha Zubacsovszkijon múlik, kijön ő továbbra is ezzel a népséggel, nem gyötörte volna tovább őket feleslegesen, de... volt két esemény, ami kis híján tönkretette a karrierjét. Azonkívül Pétervárott létrehozták a Legfőbb Börtönigazgatóságot. Azelőtt hogy volt? Írd meg a jelentést, a rendőri ügyosztályon hozzáteszik a végrehajtási papírt, megszámozzák, összefűzik, hamar megvan, szolgálhatsz nyugodtan. De most – hű! – istenem, körlevelek, revíziók, ügyelet! És mindennél rosszabb Panyutyin titkos tanácsos, ez az ártány.

Szaggatottan adta ki az utasításokat, és átható betyárpilantással merően nézte az elítélteket. És ijedten ámult: a halálraítéltek mintha vártak volna valamit, mintha örültek volna valaminek.

S valóban örültek, vártak.

Örültek: a börtöncellák sokkal tágasabbak és kényelmesebbek a kaszárnya kutricáinál. Vártak, hogy befejeződjék az átvételi ceremónia, lefeküdhessenek, és behunyhassák a szemüket...

4

Ville de Lille-Adan a kandalló előtt ült, és fázósan dörzsölte sovány, csontos kezét. Az égvilágon semmi kedve ahhoz a bizalmas levélhez. Ördög vigye a kis Sahovszkoj herceget... Adan egy akvarellre nézett. A képen ott volt a

kandallótűz könnyű visszfénye. „Az öreg igazi művész” – gondolta Adan Premazziról.

Adan tisztelte Premazzit, aki sok-sok akvarellista mestere volt. Premazzi időnként leutazott a Krímbe és Odesszába. Selypített: „Emilij, önnek biztos a vonalvezetése, finom és lágy a rajz”, de sóhajtozva hozzátette, hogy Adanból hiányzik a festői hangulat. Ennél rosszabbat nem mondhatott volna. Igaz, tán ha az öreg meglátná a *Jalta Livadia felől*-t, akkor esetleg... Nem, önmagadat nem csapod be. Ó, a kétség örök vámpírrjai! S a szüntelen vágy, hogy Itáliába utazzék! Pénzt gyűjteni, eladni minden képet, most jól veszik őket, itthagyni mindent, és utazni az aranyló Itáliába! Itthagyni mindent? Könnyű azt mondani. Itthagyni? Mit neveznének akkor dezertálásnak? Létezik a point d'honneur, a becsület fogalma.

Egyenesen, soványan ült a kandalló előtt, és fázósan dörzsölte a kezét. A szolga csörömpölt az edénnyel, Adan utasította, hogy a megszokotton kívül szolgáljon fel montpellier-i vajat. A szolgálja Monsieur Boffau-hoz, a tisztos vendéglőshöz ment, akinek az arca nagyon tetszett Adannak: szabályos ófrancia vonások. Boffau montpellier-i vaja mindig nagyszerű volt: savanyított kapribogyó, tojás, petrezselyem, hagyma harmóniája. „Kongtak a harangok Montpellier-ben, kongtak a harangok Montpellier-ben...” Kinek a verse ez? Adan hallotta, hogy veri az eső az akácokat, és ráeszmélt, hogy nem verssort hall, hanem egy régi beszélgetés visszhangzik benne. Nem hivatalos beszélgetés hivatalos időben.

Adannak nem volt kedve erre az emberre gondolni. Rigorózus aszkéta, akit szörnyű eszme tart fogva. Nem, nem akart Lizogubra gondolni. De akkor Adan engedett a kí-

sértésnek, Montpellier-ről beszélgettek, erről az Hérault megyei délfrancia kisvárosról, ahol van egy szépművészeti múzeum, amit a nagy David tanítványa alapított. . . Hogy egy altiszt nem veszi észre a szépséget, az érthető. De egy ember, aki Montpellier-ben él? Úristen, hiszen ha belegondolunk, nincs más igazság, mint a szépségé. És nincs csodálatraméltóbb a vonalnál és a színeknél.

Felsóhajtott. A tárgyalás után a kis Sahovszkoj herceg elszelelt. Ő, Adan, ostobán téblábolt, a főnök meg máris ott volt: „Készítse el reggelre, Emilij Szamojlovics. Feltétlenül csinálja meg, kérem.”

Vacsora után a törzskapitány végre nekilátott a jelentésnek, amelyet a csendőrség pétervári főnökének címzett.

„Alázatosan jelentem, hogy az odesszai körzeti hadbíróság egész ülészaka alatt tökéletes nyugalom honolt a városban, semmilyen zavargást nem észleltünk; egyetlen ember sem állt meg a bíróság épülete előtt, s a forradalmi elemek jelenleg más módon sem nyilatkoznak meg.

A vádlottak a tárgyalás folyamán igen tartózkodóan és illemtudóan viselkedtek; egyedül Dmitrij Lizogub utasította vissza élesen az ügyész érveit. A bírói ítéletet tökéletes csendben hallgatták végig, zúgolódás nélkül, nyugodtan, a vádlottak lelkiállapotát csak sokuk arcának halálos sápadtsága fejezte ki. . .”

Már csaknem éjfél volt, amikor a törzskapitány letette a tollat.

Lizogub, alighogy belépett a kazamatába, az ágyra vetette magát.

Egy pillanat alatt elaludt, mozdulatlanul, mélyen.

Ugyanolyan váratlanul ébredt, mint ahogy elaludt. Egész valóját hideg, súlyos, iszonyatos félelem borította el. Félt, hogy hang se jött ki a torkán, félt, olyan határtalan félelemmel, hogy lassabban, üresebben vert a szíve.

Azután, még mindig mozdulatlanul, Lizogubot bágyasztó várakozás feszítette, mintha tapogatózna valami után. Meg kellett szabadulnia ettől az egész lényét betöltő félelemtől, ettől a határtalan elkeseredéstől, szíve lassú, üres lüktetésétől. S talált magában valamit, ami sugárra vagy fénypontra hasonlított. Gyorsan, élénken ötlött fel benne: még nincs vége mindennek, a főkormányzó megváltoztathatja az ítéletet. . . Lizogub nem mozdult, félt elijeszteni ezt a sugarat, ezt a fényfoltot, de az fakult, foszlott, és nem félelem váltotta fel, hanem valami egyéb, nem tudatosodó, és Lizogub újra megfeszült, mert azon volt, hogy megértse, mi is az.

És megértette, egy megfoghatatlan pillanatban megértette és átlátta: csodában reménykedik, és ez a remény éppoly megalázó és szégyenletes, mint a halálfélelem. Ó, a test szánalmas gyarlósága! Azután majd hideg verítékben úszva, szibbadó lábbal felmész a vérpadra, és a hóhér kabátujjába kapaszkodsz. Hát meg kell ezt várnia? Nem, felelte önmagának, nem, nem. . . És élesen, nem csupán az eszével, de fizikailag is átérezte a választ tulajdon kérdésére: nem, nem, nincs és nem is lesz mersze, hogy kezét emeljen önmagára. Mersze nem lesz, ez a lényeg, nem pedig az,

hogy egyszerűen nem tudná, mit tegyen. Egyszóval nincs hová menekülni, nincs hová bújni, sem a megalázó félelem, sem a szégyenletes csodavárás elől? Súlyos, tapintható, fulasztó kétségbeesés sűrűsödött össze fölötte.

Odakint egyre nagyobb zajt csapott a szél és az eső.

Lizogub lehunyta a szemét. Az éjszakai vihar zaja oda-settenkedett, és alattomban hatalmába kerítette kétségbeesését. Zúgást, zizegést, kopogást hallott. Százados hársfa, gondolta Lizogub, nyolcan sem fogják át, a szakadék alatt a folyón pedig bugyborékol, köröket ver az eső.

Börtönálmok szálltak Lizogubra. Azok, amelyek eszt veszik az életfogytig elzártak, de amelyek megmentik az örülettől azokat, akik az akasztófára várnak.

6

A százados hárs Szednyevben állt. Nem döntötték ki a zivatarok, mélyen és erősen kapaszkodott gyökereivel a földbe, amely betyárokat táplált valaha.

Nem könnyen szerezték annak idején a Lizogubok Szednyevet. Nagy üstökűek voltak, szívósak, hetmanokkal verkedtek. Szörnyű sebeiket salétrommal égették ki, csillagok alatt pihentek, nyereg a párnájuk. Megcsóskolták a moszkvai cár keresztjét, de volt eset, amikor elfordultak a moszkvai cártól. Volt, akiről azt mondogatták: benyalja magát, de úgy ám, hogy ég az a talp, amit megnyal. Egy másikat Péter cár haditettei miatt tüntetett ki.

Nemcsak haditetteik voltak. A Lizogubok malmokat építettek a tölgyesbe, erdőket vásároltak, fát termeltek, feltörték a földet. És kölcsönpénzt adtak a nyomorult szántó-

vetőnek. Nem fizettél idejében? Vedd át, paraszt, az adásvételi papirost: tiéd volt, miénk lett a föld. Hogy hová menj asszonyoddal, kicsinyeiddel? Na jó, maradj, csak a robotot teljesítsd rendesen. Ehe, hogy ez nincs ínyedre? Dobre! Anyádat a kalodába, téged, te ostoba, béklyóba. . . Na, kotródj, ne tarts fel! Danzigi kereskedőket fogad pán Lizogub, nem adja olcsón, tudja, mit ér, amit árul: ismeri dús legelőn hízott, busa fejű juhait.

Pénzt pénzzel, lelket lélekkel. Magához szólít az Úr, mivel állsz elébe? Az Úrnál nem járja se a holland bankó, se a porosz tallér, se a szépveretű orosz cseha.³ De van arany szentkép drágakövekkel, és a képen Szent György, a vértanú – fogadjátok el, pópák, a Lizogubok adományát! És emeljete a mi bőkezűségünkől templomot a Jelecki kolostorban Csernyigov alatt, s egy másikat a Gyümölcsoltó Boldogasszornak, és még egy fából valót – ezeket már húsz-egynéhány versztányira Csernyigovtól, a szednyevi családi birtokon. Eleinte kőházban éltek. Az ablak rácsos, az ajtók vasaltak, a falakat kossal sem lehetne áttörni. Később javadalmakban és békében növekedvén, tágas, oszlopos téglaházakat emeltek, szárnyépületekkel és cselédházakkal. Szokványos kertet telepítettek: szilfák, tölgyfák, eperfák, virágágyások. A kertben magasabbra csapott a szökőkút, mint Peterhofban, remegő, színjátszó szivárvány lebegett fölötte. A hegy tövében pedig, ahol források fakadtak, súlyos gőzgép pöfögött, tiszta ivóvizet hajtott fel a házba.

A szednyevi birtok teljes jogú ura Mitya nagybácsija volt, Ilja Ivanovics nyugalmazott ezredes, aki egy hajdani

³XVII–XVIII. századi orosz penzérme.

udvarhölgyet, Gudovics táborszernagy lányát vette feleségül. Ilja Ivanovics, a Vlagyimir- és az Anna-rend lovagja, akit a borogyinói csatában tanúsított bátorságáért aranykarddal tüntettek ki, a legidősebb volt a négy fivér közül. Még ketten harcoltak közülük Napóleon ellen, golyók elől nem futottak, ágyútűztől nem riadtak. De az utolsót, a legkisebb fiút, Andrej Ivanovicsot, Mitya apját, nem perzselte meg sem a lőpor lángja, sem a tábortűz szikrája, sem egy tüzes asszonyka. A Honvédő Háború éveiben nyolcéves volt, és az iskolapadban ült. Később, a civil szolgálatban nem vitte valami sokra, törvényszéki titkárként vonult nyugalomba. S megtelepedett a családjával Szednyevben. Helyiség és eleség jutott a kúrián elegendő.

Igazi testvérek módjára éltek a fivérek. Télidőben, a hosszú estéken, amikor kéklík és pelyhes a világ, odabent szárazon ropog a fa s meleget árasztanak a zománcos kályhacsempék, összegyűltek a kerek könyvtárszobában, vagy muzsikáltak.

Hatalmas szekrények voltak a könyvtárban. S gyenge fényt árasztottak. Fakultak a latin, lengyel, német könyvek. A francia könyvek gerince még csillogott, mellettük sorakoztak az orosz szerzők munkái. A dédapák és nagyapák végakaratukban az első sorokban meghagyták: tanuljatok, gyerekek. Mityenka Lizogub járni is alig tudott, de máris a könyvtárba vitték. Arra oktatták: az északi nehézfejűeket bunkóval vette rá Nagy Péter a tanulásra, de a mieink, Mityenka, önként tanultak mindig.

A könyvek mellett kották sorakoztak, a fivérek violincsellón és fortepianón játszottak. És ha a bandolajátékosok dalát énekelték az özvegyről, akit elhagy a fia, Mitya nem állta meg, könnyezett.

Gyakran hallotta: „Tarasz Grigorjevics... levél... küldünk neki papírt és festéket...” Az apja és a nagybátyja Sevcsenkóról⁴ beszélt fojtott hangon.

Mitya 49-ben született. S nem sokkal a születése előtt ott vendégeskedett Szednyevben a Kobzos. Tarasz Grigorjevics és Andrej Ivanovics – zubbonyban, gyapjúkalapban, festőállvánnyal – a százados hársfa alatt helyezkedtek el. Álmosan gőzölgött a Sznov. A folyón túl rétek terültek el. Trilláztak a pacsirták, s mint vékony kötőtűvel, hosszú füttyökkel kötötték össze vékony trilláikat. Mind magasabbra hágott a nap, a folyó már nem párolgott, ragyogott mezítelenül.

Azután a letartóztatott, elítélt, közkatonának besorozott Tarasz bátykó az isten háta mögé került, ahol parázslott a fű, s gonoszul izzott a homok. Sevcsenkóval tilos volt levelezni – Lizogubék leveleztek Sevcsenkóval. Sevcsenkónak megtiltották, hogy fessen – Lizogubék papírt és festéket küldtek neki. És akkor Mitya apját maga I. Miklós cár részesítette szigorú megrovásban, amiért szolidáris volt a száműzött költő-festővel. És Mitya apja meg a bátyja fordultak kéréssel a birodalom legfőbb urához, hogy enyhítsen Tarasz Grigorjevics Sevcsenko sorsán.

A ház büszkeségei voltak azok a portrék, amelyeket Sevcsenko készített a Lizogub fivérekről. A kis Mityát néhány év múltán az apja rajzolta le: békésen üldögélt a fiúcska a kemény hátú széken, az arcocskája szigorú, a szemöldöke fekete, a szeme kék. S lerajzolta Andrej Ivanovics a füzeket

⁴ T. G. Sevcsenko (1814–1861) – az ukrán költészet klasszikusa, forradalmi demokrata.

a tó felett, a házakat, a mályvákat, a vad nyomát a csendes alkonyatban, amikor enyhe köd ereszkedik a tájra.

Festői a mi szülőföldünk, az édes Ukrajna, mondta remegőn és gyengéden Mitya apja. Gyönyörködj benne, Mityenka, ahogyan a lányok a pünkösdi előtti héten a Sznov hullámaiba mezei virágokból font koszorúkat dobnak. Nézd meg, hogy csap magasra a Szent Iván-éji tűz, s a nyalka legények magasra hajítva a sapkájukat, nekifutnak, kurjantanak, és átugorják a lángokat. Hát a vásárok, a lármás, nyüzsgő vásárok? Pénzt adott Mityának: kínáld meg a gyerekeket cukorkával, mézeskaláccsal. És elvitte a térre, ahol asztrahánbundák voltak, edények, szalagok, női csizmák. Nem messze verték fel táborukat a cigányok. Köpenyben jártak, nem szakadt zubbonyban, mint azok a fajtájukbéliék, akik a házakban és kocsmákban koldultak. Rejtélyesek és hallgatók voltak ezek a „köpenyesek”. De a legizgalmasabbak a bereznóiak voltak a szednyevi vásáron. Bereznóban rámás csizmát varrtak, és városi fazonú cipőket. A szednyevi tímárok eladták bőrárujukat, habzó sört ittak, és kozáktáncot jártak.

Lizogubék dombon álló kúriájába pedig, bekanyarodva az oroszlanos kőkapun, szállóvendégek érkeztek szépséges hintóikon. Vendégek! Vendégek! Az ukrán parasztok azt mondták róluk: „Talpig uraságok ezek a pánok.” Tarka lampionok égtek a fasorokban, mécsesek égtek a tornácokon, mazurka riogatta az alvó madarakat.

A szevasztopoli csata¹ évében katonák váltották fel a házi muzsikusokat. A Krímbe vonultak az ezredek, éjszakára

¹ A legendássá vált Szevasztopol hősiessége az 1853–56-os krími háború idején a támadó török hadsereg ellen.

álltak meg Szednyevben. Lizogubék fogadták a tiszteket. Ilja Ivanovics felöltötte lovastestőri ruháját, öreges pír ragyogott az arcán. A nagynéni megfiatalodva gyönyörködött a férjében. Mitya mamája vezényelte a háztartást. Telt fehér arca örömtől sugárzott. A Dunyini-Borkovszkijok családi jellegzetessége a coboly-szép szemöldök, de olyan gyönyörű, mint Mitya mamájának, nincs senkinek.

Hajnalban megszólaltak a riadókürtök, és egész Szednyev megtelt mindenféle zajjal. Mitya lábujjhegyen osont ki a hálósobából, hogy fel ne ébressze francia nevelőjét, kifutott a rekedt kiáltásokra, kulacscsörgésre, szurony és veder csörömpölésére. S meredten, reszketve a csípős reggeli hidegtől, figyelte, hogyan vonulnak el a csapatok: szakaszokba, svadronokba, ütegekbe rendezetten. Magas, csengő hangon kezdték a nótázók: „Heeej, ulánus katonák, vonulnak a paripák!” Majd halkult, halkult, végleg elhalt a dal... A parasztok és asszonyaik, mint akik most ocsúdnak, visszatértek gondjaikhoz.

Itt nem uborka nő, holland és vjaznyikovszki hibrid, mint Gluhovban. És nem dohány terem, és nincsenek sok száz kaptáros méhészetek, mint Baturin körül. Nincs göndör, fekete asztrahánprém, mint Resetyilovkában. És nem kisnemeseknek készítenek fogatokat, mint Ardonban, sem pedig halászbárkákat meg ladikokat, mint Riduliban... Nem, nem ez a szednyevi foglalatosságok tárgya. Ó, természetesen cseresznyéskertek fürdenek a napsugárban, érik az alma meg a körte, és hamvas a szilva, mintha füst burkolná. S jámboran csurgatva a nyálukat, ökrök dörgölőznek a pajták oldalához. De télen a havazások idején és nyáron még szénagyújtéskor is, pedig az jó illatú idő, bűz fojtja el a szántás, a hó, a friss széna, az alma meg a kemencék szagát.

Pillants akármely udvarba. A póznákról mozdulatlanul függnek a súlyos bőrök, alattuk párolog a nyers cserzőlé. A faderes mellett vörösesbarna nedves irhahalom. Meg csertavas gödrök, amikben a bőröket cserzik. A tímárember kalapáccsal, késsel, bőrfényezővel és kaparóvassal dolgozik. A férfiak tenyeréből véres genny szivárog a serték szúrta mély, sosem gyógyuló sebektől. Az asszonyok pedig nem csupán a jószágot meg a veteményest gondozzák: ők a vízfordók, vízszállítók is. Tömérdék vizet igényel a tímármunka.

Lépd át bármely ház küszöbét. Itt, ahol együtt él öreg és fiatal, menyecske és csecsemő, deszkákon alszanak, amelyek a cserzőüstöt fedik le, s az asztal alatt, amelynél vacsoráznak, ott a pince a hamuval. Az üst elfoglalja a ház negyedrészt, ott lágyítják morzsolt baromfitrágyával a bőrt, a pincében pedig oltott mésszel hintik be.

A birtokra hajtatra az uraságok odakiáltottak a kocsinak: „Hajts!” És illatos sóval teli üvegcséjükhöz kaptak. Csodálkozott volna ám Andrej Ivanovics, ha megtudja, milyen sűrűn megfordul az ő Mityenkája a bűzös szednyevi udvarokban. De Mitya erről hallgatott: titok. Az övé és Arany Gricé.

A toprongyos, mezítlábas, lisztloboncú Gric életében nem tartott a kezében aranyat. A lelke volt arany, egyedül az, amely megvetette a gazdagságot és a gazdagokat. Ezt a megvetést szerették benne Szednyevben. És ugyanezen okból tekintették együgyűnek, Isten emberének.

Hosszú időre eltűnt Arany Gric Szednyevből: „Kutatom az igazat, s meglelem a hazugot.” Szednyevbe visszatérve, saját ház nélkül élt, időnként felbukkant a birtokon, s a bokrok közé rejtőzve hallgatta, hogy muzsikálnak az

uraságok. Borotvátalan, durva arca ezekben a percekben furcsán változékony volt: mintha egyszerre gyötrődne és gyönyörködne. Ha véletlenül meglátta az uraságokat, Gric nem köszönt. Mindkét Lizogub, az idősebb és a fiatalabb is tartottak egy kissé az együgyűtől. Mitya egy csöppet sem félt. Gric másképp tekintett az úrfira, mint az urakra. Kölcsönös vonzalmukban rejtezett valami, amit maguk sem fogtak fel. De hát nem is kerestek rá magyarázatot, szereték egymást odaadóan.

Ez az Arany Gric vitte az úrfit a szednyevi udvarokba: hadd lássa a kicsi, hogy élnek az emberek, hadd tudja meg, mit ér az ember veritéke. Beszéltek ők Sevcsenkőről is. Itt Szednyevben találkozott vele Gric, de nem a birtokon, hanem a faluban. Csöndesen folyt egy ízben a beszélgetés Tarasz meg a parasztok között, s kért Tarasz a szomszédától egy marék zabot. Beszórta a sapkájába, megrázta a sapkát, aztán kivett egy zabszemet, letette az asztalra: „ez a cár”, kivett egy másikat: „ez a cárné”, odaszórt még néhányat: „ezek a tábornokok, a kormányzók.” És ezután a sapkára mutatott: „ez a gromada.”⁶ Aztán hirtelen ráborította a magokkal teli sapkát azokra, amelyek a mindenható cárt meg a többieket képviselték, és fölnevetett: „Na, keressétek, hol a cár?”

„Megtalálták?” – értetlenkedett Mitya. Arany Gric hangtalanul felnevetett. Hallgatott, aztán megismételte, de nem az úrfinak, inkább önmagának: „Ez a gromada – ez mi vagyunk.” És érthetetlen zavar vett erőt Mityán, amely azonban nyomban elmúlt, amint Gric belekezdett valamilyik hosszú történetébe. Történeteinek tára pedig kimerít-

⁶ Nép, paraszti közösség, falugyűlés. (ukrán)

hetetlen volt. Még hozzá csupa olyan, ami nincs sem Obo-dovszkij Geografiájában, sem Szmaragdov történelem-könyvében.

Arról, hogyan indulnak a fuvarosok a Donhoz meg a Krímbe – sóért, halért. Összegyűlnek a falu főterén, mind ünneplőben, hosszú pálca a kezükben, a vezetőjük, egy jó-ságos ősz kozák hangosan bejelenti: „Isten veletek, panove gromada.”⁷ Az asszonyok meg a kisgyerekek sírnak-rínak, a szekerek megindulnak, eltűnt már mind, és csak onnét, a kanyaron túlról hallatszik a fuvarosok zengő ukrán kóru-sa: „Hej, napocska, te magasra szállsz, alkonyodván mégis leérsz, hej, apácskám, pán atamán, esteledvén köztünk jársz-kélsz”.

Meg arról, hogy hajtják, űzik a Deszna folyón a jól ősz-szekötözött tutajok sorát, minden tutajt feszesen tartanak a fűzfavesszők, fenyők, gerendák, a tutajosoknak szeme se rebben, a zúgókat, zátonyokat sötétben is felismerik, és lám kiérnek a Dnyeperre, és ott a Dnyeperen vasból való hajó úszik, zakatol a kereke, füst száll a kéményéből, az Ukrainec az, s a gőzhajó gazdái hajdan volt jobbágyok, Szi-mirenko és Jahnyenko, azok a bizonyosak, akik annyi nye-reségre tettek szert az édes cukron...

És ott a százados hársfa alatt hallgatta Mitya Lizogub Gric különös, az eddig hallottól merőben eltérő elbeszélé-sét a tűzben égő éjszakáról.

Szednyev Csernyigovtól egy kőhajításnyira van, az or-szágúton mindig nyüzsög a nép, de mintha azon a viharos éjszakán Arany Gric lett volna az egyetlen szednyevi a kor-mányzósági székhelyen. S miközben erről mesélt, lassan

⁷ Uraink, a nép. (ukrán)

keresgélte a szavakat, mintha nem fűzne reményt a hétköznapiakhoz, és az arca sem volt mindennapi, hanem vidám és elszánt.

Ó, milyen hirtelen és mekkora hévvel lobbant lángra a város! Semmi hang, semmi nesz nem volt azon az éjszakán, mígnem hirtelen minden elmozdult, felzúgott, recsegett, ropogott a tűz viharhullámaiban. A katonák és a rendőrök összeverekedtek a lakossággal. Valaki meglékelte a pálinkáshordókat, és a fellobbanó szesz szigorú kék fénnel járt a lángoló narancshoz és feketeséghez. És a pokol sötét mélyén a nép elfogdosta a pánokat meg a hivatalnokokat, kicsavarták a kezüket, földre teperték őket, ütötték, vágták, amivel érték.

Sűrűn álmodott Lizogub arról a tűzben égő éjszakáról. Egy éjszaka, amikor a félelmesen vöröslő eget fejvesztett csókák fekete keresztjei szelték. Egy éjszaka, amikor összefogdosták a pánokat, leszámoltak a pánokkal. Lángról álmodott, lángról...

AUGUSZTUS HATODIKA, HÉTFŐ

I

Lángot látott a törvényszéki ülnök, s mint valami borzongás, váratlan izgalom fogta el. Zubacsovskij értetlenül nézett a felemelt konyakos pohárra, amelyben az imént, a gyertyák visszfényében, mintha kurta, erős tűz lobbant volna fel.

Éjfél felé ért ide a Malaja Arnautszkajára: befejezte a kaszárnnyából hozott elítéltek átvételét, és sietett Madame Lo-

zsecskinához. A portás azzal a könnyed családiassággal hajolt meg előtte, amelyet a szórakoztató intézmények portásai a törzsvendégeknek tartogatnak. A szőnyegekkel borított lépcső felől egy kis sanzon pajzán hangja gördült alá.

A Malaja Arnautszkaján lévő intézmény nem azok közé tartozott, amelyeket Odesszában kispénzűnek neveznek. Nem volt ez lebuj, hanem az, amit az odesszaiak ironikusan szalonnak hívnak. A közönség főleg kishivatalnokokból, ügynökökből és néha egy-egy helyőrségi tisztből állt. A gyengébb nemet masamódok, kóristalányok képviselték, de előfordult köztük úrilány is, jobb, de sajna, elszegényedett családokból.

Miután a Madame férje, a szódavízgyártó cég főkönyvelője elhunyt, az özvegyre meglehetősen kerek summa maradt. Háza is lett. Igaz, nem görög vagy reneszánsz stílben, mint a városi gazdagoké, de azért füzér- és koszorú-stukkókkal a homlokzatán, ami tisztességre és bőségre vallott. Eleget kínlódván satnya könyvelőjével, kalandokba keveredett a Madame, átutazó uracskákat fogadott, s így folyt ez, míg fel nem bukkant Bolotov, a városi rendőrség titkára. A Madame akkor még nem tudta, hogy ez a kinyalt viveur számos bordély tulajdonosnőjét tartja a markában. Ezt a Madame fel sem tudta volna tételezni, viszont akár egy kis gimnazista lány, egyszerűen fülig beleesett Bolotovba.

„Viktor lelkem” gyorsan fellendítette a „szalont”. Mellesleg éppen Viktor hívta ide először Zubacsovskij törvényszéki ülnököt, sőt ő ajánlotta Monsieur Philippe figyelmébe a helyre kis Lizát, a Polszkij lejtőn lévő Krisztálpalota egyik lakóját.

S most mindez nagyon, de nagyon kapóra jött. Az úr

megpróbáltatásokat küld le ránk, és mi nem merünk zúgolódni. A Bolotovra (és nem csupán őrá) küldött megpróbáltatás Panyutyin titkos tanácsos volt, a főkormányzó segédje polgári ügyekben. Valaki feljelentette, és a nyilvánosházak e vaskezű kizsákmányolója rács mögé került. Kibírhatatlan lett volna, ha nincs ott a börtönigazgató, a szerencsétlen Viktor hű barátja.

Madame Lozsecskina félt engedélyt kérni, hogy meglátogathassa a foglyot, mivel nem rokoni, hanem némileg másfajta viszonyban volt vele. Azonban Monsieur Philippe, aki megbízható uraság, megígérte, mindent elintéz, amint az élet visszatér rendes kerékvágásába. Ebbe a rendes kerékvágásba pedig csakis azután zökkenhet vissza az élet, miután Monsieur Philippe megszabadul a kötélre való szocialistáktól. Ma (illetve tulajdonképpen már tegnap, azaz vasárnap) befejeződött a bírósági eljárás, úgyhogy bizonyára már csak néhány nap, és meglesz a randevú Viktor lelkemmel. Ó, milyen lassan, milyen iszonyú lassan múlik az idő...

A Madame egész este türelmetlenül leste Monsieur Philippe-et. Erősítse meg, amit ígért, erősítse meg, mert ő már belepusztul ebbe. És Liza vagy Piff, vagy ha úgy tetszik, Paff, ahogy Monsieur elnevezte a maga passzióját, a sóványka, fürtös Liza Piff-Paff is várta őt.

Zubacsovszkij belépett a terembe. Édeskés, füllelt szagot árasztott a púder, az olcsó kölni, az erős kaukázusi konyak. Vöröslött a görnyedt bérzongorista kopasz feje búbjá. A szikkadt hegedűs, aki valamiképp a saját hegedűjére hasonlított, bőszen rángatta a szemöldökét, az énekesnő, amikor Zubacsovszkijt meglátta, fölkapta a szoknyáját, magasra lendítette a lábát, és rákezdte:

*Piff! Paff! már hallok én
A riturnelle hangjait
Piff! Paff! egy pillanat,
S egészen megvadít.*

Zubacsovszkij mosolygott, a tekintete találkozott Pafféval, de ekkor birtokba vette őt a Madame, és csaknem ráfektetve súlyos keblét, fojtott hangon felsóhajtott:

– Végre, Monsieur Philippe, végre... Szegény Viktor... Ó, megértem én az ön gondjait, de az isten szerelmére, mikor???

Zubacsovszkijnak kellemetlen volt a fojtott suttogás, a dús keblek tolakodása és a kölni szemtelen illata.

– Most már hamarosan – felelte szárazon, és sietett Piffhez.

Kettesben mentek át a büfébe. Zubacsovszkij akkermani bort öntött a lánynak, és kiválasztott számára egy narancsot, értett hozzá, milyet kell választani, olyat, amelyik a pincében érve egy csöppet szomorkás, búcsúillatú lett.

Magának konyakot töltött. A gyertyák fényében a konyak mintha egy kurta pillanatra fellobbant volna, s Zubacsovszkijt hirtelen nyugtalanság fogta el. Feszülten és értetlenül nézett a felemelt pohárra, és arcáról lefoszlott a mosoly. Gépiesen kiitta, s váratlanul azt mondta Piffnek, hogy megfélekedezett valami halaszthatatlanul fontosról, és ezért távozni kénytelen.

A törvényszéki ülnök nem hazudott, mindazonáltal ha Piff megkérdi, hogy miről van szó, Zubacsovszkij aligha tudott volna konkrét választ adni: nem volt még rá válassza. Egyébként Piff nem kérdezősködött; őszintén szólva

tartott Monsieur Philippe-től. Épp csak rápillantott, elke-
seredve, meglepetten, és a férfi már hátat is fordított neki.

Az utca sötét volt, néptelen, csendes. Zubacsovskij kö-
rülnézett. Amikor égető szükség lenne bérkocsira, sosincs.
A törvényszéki ülnök gyalog indult el. Ment, és egyre
gyorsította lépteit.

A Jekatyerinszkaja utca sarkán szunyókált egy éjszakai
kocsis. Zubacsovskij beugrott a kocsiba, öklével megbök-
te a kocsist: „Hajts!” És hátradőlt, igyekezve összeszedni a
gondolatait.

A felvillanó konyak, az aransárga tűz, amelyben nem
volt semmi különös vagy félelmes, iszonyatos asszociációt
ébresztett. Zubacsovskij előtt eleven fáklya rémlett fel,
egy olyan esemény, amely majdnem derékba törte a karri-
erjét.

Nem arra gondolt, ami egy hónappal ezelőtt történt,
amikor két politikai fogoly szökést kísérelt meg, habár
ezért is megkapta a magáét Panyutyin titkos tanácsostól, de
hát a szökések – mondhatná rájuk a börtönfelügyelőség – a
börtönélethez tartoznak, sajna – de alig három hete valami
más, valami elképzelhetetlenül iszonyatos történt. Egy fa-
natikus politikai felgyújtotta magát, és eleven fáklyaként
lobogott.

Zubacsovskijban tudatosodott előbbi izgalma: a tegna-
pi öt halálraítélt közül az egyik képes arra, hogy felgyújtsa
magát. Az a nyakigláb, sovány és kissé kancsal, gyermeteg
szemű. Az ilyen Lizogub-féléktől az ördög tudja, mi ki
nem telik. Megkettőzni, megháromszorozni, megtízszerez-
ni az éberséget? Lehet és kell! Hanem a foglyok fortélyo-
sak, akár az elmebetegek, s az éberség gyakorta hiábavaló.
Nem, valamit ki kell találni... Zubacsovskij felemelte a

tekintetét: a homályos éjszakai égen magányos csillag fénylett... kelts benne reményt, mondta magának, mielőbb kelts benne reményt, ez az. És miután ezt kigondolta, a törvényszéki ülnök felélénkült, de egyidejűleg kellemetlen, viszolygó érzés fogta el.

2

Szengyeckij nem tudta bizonyosan, hogy került a Liverpool szállóba. Az ítélet után valahogy félt egyedül maradni, s ragaszkodott a bajtársaihoz, és úgy rémlik, valamennyien féltek egyedül maradni, tehát mentek együtt vízhatlan kabátjukban, mentek, és mintha nem is figyelték volna az utat. S most mondják meg, mi okuk volt erre? Megrázkódtatás, bizony isten megrázkódtatás. Nos jó, ideiglenesen a hadbíróság tagja volt, de hiszen nem kéredzkedett oda! A hadtestparancsnok nevezte ki a körzeti hadbíróság ideiglenes tagjává. „Igenis, kegyelmes uram” – és kész. A bíróságon pedig... a bíróságon pedig nem volt semmiféle leszámolás vagy összejátszás... Az állandó tagok egyenruháin ott fénylettek a katonai jogi akadémia jelvényei. És a védelmet hadbírói állások jelöltjei látták el. És nem hirtelen-hamarjában ítéleztek, nem a hasukra ütve: két hétig foglalkoztak az ügyel. A titkár száz tollat elhasznált, a gyorsírónak is jócskán kijutott. Semmi összejátszás... Persze, öt halálos ítélet nem táncvigalom, és a bányákban a kényszermunka, az sem maszkabál. Igen. De a csatatéren sok ezer bátor embert pusztítottak el, itt meg... Itt, ha úgy tetszik, szintén a hazáról van szó. Ne-em, minden az eskü és kötelesség szellemében történt. Igen vagy nem?

Igen! De akkor miért léptek ki olyan meggyötörten a Jamszkaja utcára? Meg aztán valami vendéglőben, nem is tudom, melyik utcában... Próbáld csak elképzelni: Odesszában minden három házra jut egy kocsmá... Igen, egy vendéglőbe tértek be, ahol egy kappanképű csapos folyvást elaludt a pult mögött. A hadbírótság volt tagjai pedig gurultak a nevetéstől, és vihogtak, mint az intézeti kisasszonyok. Megrázkódtatás, és utána eleresztették magukat. És még valami: arról győzködte valaki, hogy utazzon az ezredéhez, de ő nem akart, aztán mindenki eltűnt, sehol egy lélek, itt a szálloda, kitört rajta a veszettség, berontott a szobákba, és ordított: „Nyissátok ki a tömlőcét!” Ráüvöltöttek a szállóvendégek, ő meg fenyegetőzött, hogy lelövi valamennyiüket, akár a fácánokat. És csak az ördög tudja, hogy került ebbe a hotelba. Rágyújtott, és észrevette, hogy remegnek az ujjai. Meglátta magát a tükörben: egyenruha nélkül, az inge sem friss, az arca inas, sárga, a szeme táskás.

A tegnapi tanácskozás a bírósági szobában, s az azt követő ítélethirdetés, amikor a teremben mindenki állt, és ők, a bírák, ültek a helyükön, és mindez imbolygott, ködlött, és Szengyeckij ugyanazt az undort érezte, amellyel az imént tudomásul vette, hogy remeg a keze. Most úgy rémlett, hogy a fiatal nihilista lányt az ő részvétele nélkül ítélték tizenöt évi kényszermunkára. De épp ez az, hogy csak úgy *rémlett*, és az alezredes megint kínosan és gyalázatosan érezte magát a kisasszony előtt, aki a kedvesnővérré emlékeztette.

Á, á, jutott váratlanul Szengyeckij eszébe, Bouchin lovaskapitány! Persze, csak szalmaszál, de miért is ne? Hívta az inast, fizetett, és elküldött kocsáért.

Az esőzések eltüntették a vékony porréteget, és elfödtek

a büzt, amelyet a hőség facsar ki az odesszai épületekből, utcákból, udvarokból, ennek a csatornázatlan nagyvárosnak a miazmáiból.

Szengyeckij nem tekintett semerre, csak egy ízben nézett egy borotvált, szivarozó gentleman után – ez az angol biciklin ült, melynek óriási első kereke volt, s a biciklistát röhögő, pimaszkodó kisfiúk követték futva. „És ez James Greemshow honfitársa!” – mormogta Szengyeckij.

Acélszürkén tárult fel a tenger. Szengyeckij elküldte a kocsit, és bement a főkormányzó irodájába. Az alezredes arca olyan közömbös, hideg kifejezést öltött, mint azoké a tényleges tisztéké, akiknek semmi közük a törzshöz és az ottlévőkhöz; ez az arckifejezés azt hivatott jelezni, hogy ők, habár tisztelettudók és fegyelmezettek, tudják, mit érnek, aminthogy azt is tudják, hogy a dolgok végső soron nem itt és nem az itteniek által dőlnek el.

Szengyeckij túlságosan fényűzőnek találta az iroda berendezését. Véleménye szerint – mint általában a törzseknél – a szükségesnél több volt ott a tiszt. S persze mind zabot hegyez. Feltűnt néhány civil tisztviselő is. Egyikük leereszkedő hangsúllyal, mint egy vidékinek, elmagyarázta, hogy Bouchin lovassági kapitány valószínűleg nincs a hivatalban, s ha oly igen szükséges, hát érdeklődjön a főkormányzó palotájában. S hozzátette: a palota egyébként itt van, közös a fala az irodáéval. Szengyeckij nemhogy elkeseredett volna, inkább megörült. A Liverpoolból idevezető úton másra sem gondolt, mint hogy mennyire értelmetlen és ostoba az a szándéka, hogy a főkormányzó adjutánsához forduljon. Az alezredes már kész volt otthagyni az egészet, de ekkor meglátta a szőke, pisze lovassági kapitányt; külseje egyáltalán nem illett francia nevéhez.

Bouchin, némileg meglepve, beinvitálta Szengyeckijt egy félig üres terembe, amelyben volt egy óriási szőnyeg, karosszékek és egy piciny, eltévedtnek látszó asztalka. Leültek. Szengyeckijnek kellemetlenül rángatózni kezdett a szemhéja. Ugyanúgy, mint egyszer, még a hadtestnél, az uralkodó váratlan látogatásakor. Ez megalázó volt, és az alezredes ingerülten egyenesen a tárgyra tért: beszélni kezdett Marija Kutyitonszkajáról. Nemesi származású, a városi közigazgatásban dolgozott, alig huszonkét vagy huszonhárom éves, s amennyiben nem változtatnak az ítéleten, vénasszonyként tér vissza a kényszermunkából, holott...

Szengyeckij elakadt: sejtelve sem volt róla, hogy mi következhetne a „holott” után.

– Rokon? – kérdezte Bouchin olyan hangon, ahogy a leginkább maguktól értetődő dolgokat kérdezik.

Az alezredes tagadóan és még ingerültebben rántotta meg az állát. Valamiképp ügyesebben, meggyőzőbben kellett egymás mellé tennie Ardaseva kedvesnővért és a nihilista Kutyitonszkaját, valahogy meg kellett győznie Bouchint arról, hogy neki is kötelessége az elítélten segíteni, mert... ő, az ördögbe, még mindig nem volt sejtelve sem arról, hogy minek kell következnie a „mert” után.

És Szengyeckij, legyőzve járatlanságát az ékesszólás művészetében, mégis beszélt a háborúról, a Vörös kereszt barakkjairól, a tífuszos tábori csendőrökről, Kutyitonszkaja fiatalságáról, arról, hogy ő, Szengyeckij cseppet sem érez együtt a szocialistákkal, de azért... Bouchin a csizmáit szemlélte, és minél tovább szemlélte, annál keservesebben érezte magát Szengyeckij.

– Ide figyelj – mondta végül Bouchin, és Szengyeckijre emelte a tekintetét. – Figyelj ide, habár ostobaságokat be-

szélsz... Már megbocsáss... Igen, és noha így van, én megértelek. De van valami, testvér, ami nem fér a fejembe. Itt... – és körbe mutatott széttárt karjával – itt mindenki tudja, hogy ti ott a Jamszkaja utcán nem egy és nem két órát pörösködtetek és ítéltetetek. Vagy nem így van? Hát te minek akarsz eső után köpönyeget? – Úgy látszott, Bouchin őszintén csodálkozik.

Szengyeckij komor tekintettel válaszolt, és fölnevetett. Félszeg, csaknem szálnalmas volt a nevetése, érezte ezt az alezredes, és fel akart állni, de a lovassági kapitány visszatartotta.

– Tudod – mondta elgondolkozva –, semmit, tényleg semmit sem ígérhetek... A tábornokunk ezt... különben magad is tudod, a tábornok rendíthetetlen jellem! No és jelentem neked, hogy Panyutyin is... – Bouchin sóhajtott. – Isten bizony, nem bírok és nem akarok ígérni. De a felindulásodat, a gesztusodat értem. Hidd el, nagyon jól értem. Szóval: nem ígérek semmit, de megpróbálok elkapni egy alkalmas pillanatot, és ha mégsem sikerül, kérek, ne vedd zokon. Menjünk.

Szengyeckij tudta, hova hívja Bouchin. Mindketten szenvedélyesen szerették a lovakat. Törvényszerű szenvedély ez Bouchinnél, aki lovas katona, s egyáltalán nem az Szengyeckijnél, aki gyalogos. A huszárgőg arra készítette Bouchint, hogy gúnyolódjék az alezredessel. Azonban, miután néhányszor összemérték az erejüket, a lovassági kapitány talált magában kellő lelkierőt ahhoz, hogy nyíltan elismerje vetélytársa erőnyeit. Barátok és ellenségek voltak, ez a kettősség jellemezte viszonyukat, amelyben kölcsönös volt a nagylelkűség.

Bouchin nem tudta megállni, hogy meg ne látogassa szí-

ve gyönyörűségét, amelyet az Ügető istállójában tartott, akárcsak Szengyeckij Barszot. És most, amikor a pisze, szőke Bouchin nemhogy elutasította volna Szengyeckijt, hanem – és ez a lényeg – mintha még magára is vállalt volna egy cseppnyit abból, ami az alezredest nyomasztotta, Szengyeckij különös élvezettel ment volna vele az Ügetőre.

De hát ideje volt már jelentkezni a zászlóaljnál, és Szengyeckij ezért visszafogta magát, s éppen csak elkísérte egy darabon Bouchint.

Észre sem vették a rossz időt, beszélgetésbe merültek, amelyet csak hivatásos lovasok vagy a lóversenyek törzsközönségének beavatottabb része értene. Nem azt mondták, hogy „tisztá vérű” ló, hanem „tévé”, mivelhogy a lovakat így, kezdőbetűikkel jelölik a szakkönyvek: TV – tisztá vérvonalú. Ki tudja, hányadszor mérlegelték a doni tenyésztelepek előnyeit és hátrányait, egyetértettek abban, hogy a harmadfű Margó túlságosan ideges, és egy kicsit elvitáztak a Hediv nevű ménről. Szengyeckij mesélt a bicikliző angolról, és mindketten úgy vélték, hogy nem fogja megörvendeztetni hírneves honfitársát, James Greemshow-t, a lovast, ha az Odesszába látogat.

3

Emilij Szamojlovics izgatott volt: egy Pétervárról érkezett levél tájékoztatta, hogy ő, Ville de Lille-Adan nagy valószínűséggel helyet kap a *Tovariscesztvo Peredvizsnyikov*¹

¹ *Peredvizsnyik Társaság*. Peredvizsnyikov: haladó, demokratikus beállítottságú orosz festők; szövetségük 1870-ben alakult Pétervárott I. N. Kramszkoj és V. G. Perov kezdeményezésére.

jövőre, vagyis nyolcvanban megrendezendő kiállításán. Adan izgatott volt. Nem a diadal előérzetétől, ugyan már. A közönség az ő akvarelljeiben nem talál „tartalmat”, nála nincsenek úgynevezett szociális vagy hazafias motívumok, amelyek manapság oly divatosak. Viszolyog tőlük... Nem, ez nem egészen így van. Nem kötik le. Lám, így már pontosabb.

Emilij Szamojlovics azért volt izgatott, mert a kiállításra történt meghívás kínzó kérdést dönthetett el: vajon a festők fenséges céhéhez tartozik-e, avagy dilettáns. Igen, ez dőlt el. És ő már nem kisfiú, harminchat éves.

Adan nem végzett festőakadémiát. Természetesen lehet az ember „akadémista” anélkül, hogy festő lenne. És mégis, Adan feltételezte, hogy az akadémiai diploma magabiztossá tesz. Egy ideig eljárt egy szabadiskolába Pétervározt a Vasziljevskij-szigeten. Az iskola néhány visszhangos, magas, rideg szobát foglalt el a Tamozsennaján lévő hadszertár épületében, a Tőzsde mellett. Így is nevezték: „A Tőzsde melletti iskola.” Őrá, a lovassági tisztre, gúnyosan sandítottak a festőállványok mögül. Sandán néztek rá a kaszárnyában is: még ha legalább csataképeket festene... egyszóval járt iskolába, de hát az szabadiskola volt. Értsd: dilettánsoknak való.

A mellbaj űzte el Adant Pétervárról. Az orvosok jó levegőt, meleget, tengert javasoltak. Ha elhagyja az ezredet, megélhetés nélkül marad. Nem volt vagyona, csak hangzatos ősi neve: Ville de Lille-Adan. De hát a név nem ad enni. A főnökei ajánlották, hogy kinevezik az odesszai körzet csendőri hivatalába. Lelkesedés nélkül, de hálásan egyezett bele. Szándékában állt, hogy éppoly becsületesen szolgál, mint a lovasságnál. Hiszen a feledhetetlen I. Miklós cár

azért hozta létre a csendorseget, hogy az gyökerében irtson ki minden visszaélést, szárítsa fel az özvegyek könnyeit, és vedelmezze a megtüport ártatlanságot.

Az igen kedves Sahovszkoj herceg, a csendőrség adjutánsa kérte, legyenek szomszédok, koltozzon a Kuznyecsna-ja utcába, a csendorseg melletti kincstári lakásba. Emílij Szamojlovics udvariasan visszautasította. A tengerre szeretett volna látni az ablakából Első emeleti lakást bérelt. Láta a tengert, a vitorlakat, a gőzhajók fustjét. Nem csupán a tekintetével, de a lélegzetével, és nemcsak a lélegzetével, de egész lényével, legbensőjével érzékelte, mennyire hiányoztak neki Északon ezek az intenzív fények, buja színek, a tonusok és árnyalatok szeszelyes játéka.

Knop ezredessel, a csendőrparancsnokkal ki lehetett jönni, nem volt szőrszalhasogató, különösen azokon a napokon nem, amikor a város legjobb sorozójének, a Polszkaja Bavarjának tulajdonosa küldött neki egy ládával a friss áruból. (A Polszkaja Bavaria gazdája sokra értékelte, hogy degusztátora egy hajdani derpti² diák.) Az ezredes a társaság kedvéért meghívta legközelebbi beosztottait, hogy osszának meg vele ket-három tucat bepárásodott, porcelán dugos csatos uveget. Adan ki nem allhatta a sort, és azt fullentette, hogy az orvos tiltotta el tőle. Az ezredes őszinte együttérzést tanúsított ekkora emberi szerencsétlenség halatán. Ez az együttérzés megmentette Adant az ivástól és a mindennapi jelenléttől is a Kuznyecsna-ja 16-ban.

Szabadon olthatta a festeszet iránti szomját. S nem csillapíthatta mégsem, mert ahhoz hét élet sem elegendő. Ernyővel, festőkeszlettel jart ki a postaúton Nyikolajev fele,

² Derpt ma Tartu (Esztorszag)

néhány versztányira a várostól. Sok órát eltöltött ott. Nyugalomban és szabadon. És egyszer csak – mi ez? Felhő kekedik a távolban, lassan-lassan közeleg, látni lehet már a lovakat, a vitorlavászon ponyvát, a vesszőből font kast; óriási kosár magas kerekeken. Hosszú nyikorgás hallatszik, nem csikorgás, hanem nyikorgás, hallani a kocsikenőcsös doboz és a tartalék kullók kopogását. Aztán látszik már a napbarnította, poros, fekete kalapos hajtó – zsidó málhás kocsis –, a kasban pedig hőségtől elkínzott utasok zotykolódnak. Szűk, meleg, viszont milyen olcsó! Rézpenzen Odesszáig, rézpenzen Nyikolajevig. . . Leulepszik a por, de sokáig hallani meg a nyikorgást és kopogást. És azután újra a csend könnyű csongése: nyugalom és szabadság. . .

Előfordult, hogy Adan nem tudott dolgozni. Elfogta a banat. Nem alkonyi hideggel derengett, mint az égetett elefántcsontrajzok, meleg aranysárga tónusa volt, mint az égetett szienának. A hiábavaló fáradozás tudata keltette: lehetetlen megorokítani Isten világának eleven gyönyörűségeit. Emilij Szamojlovics sóhajtott, letorolte a verítékét, és dolgozott a sztyeppen vagy egy barna horhos szélén, de leginkább a tengernél, ahol szakadékok vannak, dereglyék, halászok. A halászok szigorúan betartották az ősi szabályt: akkora a helyed, amilyen hosszú a kerítőháló. És ez a dolog lényege: kinek-kinek a saját kerítőhálója.

A városban Adan nyűgos volt. Ott nem dolgozott, hanem szolgált. A szolgálat egyetlen hátránya volt, hogy akadályozta a munkában. Pedig ha nincs a festészet, ebben a tevékenységben csakugyan szolgálatot kellett volna látnia. Igaz, arról már meggyőződött, hogy milyen naiv volt, amikor a boldogult cár végakarátának teljesítéséről ábrándozott. A csendőrség feje egyáltalán nem főtt amiatt, hogy mi

lesz az állam pénzével, nem védelmezte a megtiprott ártatlanságot, és nem szárította fel az özvegyek könnyeit. De mindezt elhomályosította egy Adan számára örökre emlékezetes esemény.

Hát el lehet talán felejtteni azt a júniusi estét, amikor nem messze a vasútállomástól egy fiatalemberre bukkantak? Élettelennek látták: arcát szétmarta a sósav, a szeme kifolyt, a fején tompa tárgytól eredő ütés nyomai. Egy telken feküdt, nem messze az Ügetőtől. Jódszínnel égtek a börtönlámpák, kóbor kutyák árnyai suhantak, mindent elborított a vágóhíd bűze. Egy francia szerző könyvében, amelyet Adan nemrég olvasott, az ilyesfajta helyeket az ördögnek tartották fenn, sötét aljasságok és agyafúrt gyilkosságok céljaira.

Az ismeretlent kórházba vitték. Magához tért, de érthetetlenül, kínlódva, nehezen beszélt: a sósav behatolt a szájába, felmarta a nyelvét és a torkát. Csakhogy habozni nem volt idő, az ügyben csendőrségi nyomozást kellett tartani, mivel a fiatalember mellett cédulát találtak: „Így jár minden besúgó!” Igen, habozni nem lehetett, s Adan szenvedve és együttérzőn hozzáfogott az áldozat kihallgatásához.

Gorinovics Nyikolaj Jeliszejevics, tizenkilenc éves, Kijevben tanult, gimnáziumban, bekapcsolódott a birodalomban folyó forradalmi propaganda felderítésébe. Őszinte vallomást tett, aminek következtében letartóztattak néhány szocialista propagandistát, Gorinovicsot szabadlábra helyezték; híre terjedt, hogy a vallomások tőle erednek, Gorinovics félt a bosszútól, és Jekatyerinoszlavba utazott, ahol találkozott egy hajdani osztálytársával, Lev Deics gimnazistával, fent nevezett Deics megígérte Gorinovicsnak, hogy átsegíti Szerbiába, hogy részt vehessen szláv

testvéreink felszabadító harcában... (úristen, micsoda kín adatokat szerezni a szerencsétlentől) szóval, eljöttek Odesszába. Deics? Szőke, jó felépítésű, középtermetű, az orra nagy, az orrcimpái rövidek. Zsidó. A másikat Gorinovics azelőtt nem látta. Ismertetőjelek: diákkülsejű, kisorosz,³ húsz év körüli, fekete szakálla van... Megérkeztek Odesszába. Sötétben érkeztek, megindultak valami mezőn, vér, nyers hús és tisztátalanság szagát hozta a szél. Ólmosbottal ütötték le, ütöttek néhányat, amíg el nem esett, halotta, hogy az a kisorosz kiabál: „gyorsabban, gyorsabban!” – és sósavat öntöttek rá...

Kín, igazi kín ránézni a szerencsétlenre, és kérdéseket feltenni. A szülei? Apja tiszt volt, már régen meghalt, az anyja ápolónő a kijevi kórházban. Egyetlen fiú, hát ez volt, ami a legfájdalmasabban érintette, ami a leginkább szíven ütötte: egy özvegy ápolónő egyetlen fia. És mindez együtt megmaradt, mintha beleégették volna. De nemcsak úgy, mint iszonyú esemény. Nem, hanem iszonyú jeladásként is. Akkor, hetvenhat nyarán határozta el Adan, hogy nem vonul nyugalomba. Dezertálás lett volna. Dezertálás a hadszíntérről, amelyet nem jelölnek a katonai térképek, de ami valami nagyobb horderejűt határoz meg, mint a fekete-tengeri szorosok sorsa.

És Adan szolgált. Letartóztatott és kihallgatott, kiküldetésekben járt, bizalmas ügyszereteket állított össze, de azért dolgozott is: lefestette a tengert borzongató hajnalon, amikor rózsaszínűek a sirályok, lefestette az aszályos, orgona-színfoltos sztyeppet, a bíbor napnyugtát és az északkeleti

³ Az ukránok hivatalos neve a forradalom előtti Oroszországban.

szél tépte fákat, folyótorkolatokat festett és homokdűnéket, amelyek üveghangon csengenek a szélben.

A mai napon kapott levél részvételt ígért a *Tovariscsesztro Peredvizsnyikov* következő kiállításán. Emilij Szamojlovics izgatott volt. Tudta, hogy tapsokra, az újságok dicséreteire nem számíthat, de megérte a legfelsőbb bírák: a kollégák, a festők elismerését. Igazi győzelem! Emilij Szamojlovics kinézett az ablakon. Átkozott nyár! Ha nem volnának ezek az esőzések, ez a borús időjárás, ha a sors is úgy akarja, befejezett volna néhány – úgy érzi – igen jó akvarellt. Merően nézett, és úgy rémlett, hogy valahol nagyon messze, a láthatáron túl már derül, árad már az erős napsugár-effektusokat hozó fény. Ott állt egyenesen, csapott állával, csontosan, hátravetette szalmaszín haját, és elmosolyodott.

Ebben a hangulatban jelent meg a Kuznyecsnaján a csendőrségen, és az első ember, akivel találkozott, Sahovszkoj herceg volt. Megesett, hogy Adan haragudott a hercegre. Például tegnap, amikor a főhadnagy nyomtalanul eltűnt, és Adan kénytelen volt késő estig körmölni a csendőrparancsnoknak szóló jelentést. Előfordult, hogy haragudott, de azért Adan inkább szerette a hercegecskét. Mi-lyen derék, nyílt arc, remek bajtárs, soha nem akadémkoskodik a kollégákkal, nagyon jól nevelt, tapintatos, derék, nagyon derék fiú.

Sahovszkoj, érezvén tegnapi bűnét, úgy pislogott rá, mint egy kisbárány: Adan sikertelen mosolyra húzta a száját. Sahovszkoj felsóhajtott:

– Tényleg nem maradt egy percem sem, értse meg.

Hát hogyne értené! Tegnap, vasárnap, a hadnagy alig várta, hogy véget érjen a bírósági eljárás, és rohant a Forcatti-kertbe, az *Eljegyzés lámpafényénél* utolsó próbájára.

Ó, nem mintha Offenbach feltétlen rajongója lenne, viszont feltétlenül rajong a csillogó Keller kisasszonyért, aki a női főszerepet játssza. Hát hogyan lehetne megérteni! S Adan megfenyegette a hadnagyot.

– Nono, fenség, utoljára.

Sahovszkoj esküre emelte a kezét.

Öt perccel később a tisztek összegyűltek a csendőrség parancsnokának szobájában, és nem is csupán az odesszaiak, hanem még két nyikolajevi is.

Knop ezredes, aki otthonos, komótos külseje ellenére meglehetősen bátor ember volt, félig lehunyta vastag szemhéját, úgy ült a karosszékekben, és ez azt jelezte, hogy gondterhelt. Nem nyugtalan, de gondterhelt. Ha nyugtalan volt, kimeresztette a szemét, és mintha pislogni is elfelejtett volna. Az ezredes mézédés hangon fejezte ki afeletti elégedettségét, hogy a városban a tárgyalás napjaiban csend és nyugalom honolt. A dicséretet beosztottainak szánta, és szerényen remélte, hogy a maguk részéről ők is megadják főnöküknek, ami jár, hisz hosszú-hosszú évek óta makulátlanul őrzi a város csendjét és nyugalomát. Mindazonáltal, uraim, tette hozzá Knop, nem pihenhetünk babérainkon, hiszen mi valamennyien, beosztásunktól függetlenül, a csendőrség tagjai vagyunk, és egyformán ébernek kell lennünk.

Miután ez a bevezetés véget ért, Knop az ítélet végrehajtásáról kezdett beszélni, amely holnapután, vagyis 8-án lesz esedékes, amennyiben a főkormányzó jóváhagyja az ítéletet.

– A dolog praktikus oldalát Heinz városparancsnok magára vállalta. Ámbátor van itt egy zavaró körülmény. S meglehetősen fontos. – A jelenlévők figyelni kezdtek.

Kiderült, hogy Pétervárott három hatóság is töri a fejét a „kivégzettek tetemének elhelyezése” kérdésén. Három hatóság, három magas rangú állami hivatalnok – az igazságügy-miniszter, a hadügyminiszter és a csendőrség főnöke törték a fejüket azon, hogy a kivégzettek holttestét eltemessék vagy elhantolják-e. Az elhantolás annyit tesz, hogy gödörbe velük, a kivégzés helyén, minden, a halottak fölött elmondott szokásos ima nélkül. Viszont a temetés azt jelenti, hogy sírhelyet kapnak a legközelebbi temetőben, és megtartják az egyházi szertartásokat.

– Vannak már bizonyos elképzelések – mondta Knop ezredes –, de körlevél még nincs, és most bátorkodom elmondani magánvéleményemet. Ítéljék meg, uraim: még az öngyilkost is megfosztják az egyházi temetéstől. Ha meg mi eltemetjük az államellenes bűnözőket, akkor, kérdelem én, miben különböznek a becsületes alattvalóktól? De, ismétlem, ezt mint magánember mondtam, és körlevél még nincs. Különben, uraim, van nekünk épp elég gondunk e nélkül is. Tehát figyelmük egy percre se lankadjon, minden megeshet. Azonkívül két elítéltet Nyikolajevbe küldünk, ily módon a megfigyelés köre nem csupán kitágul, hanem át is tevődik a szilárd földről az ingó tengerre, mivel ezt a kettőt a Golubcsik kincstári gőzös szállítja majd el. Egyszóval, urak, okvetlenül meg kell előzni minden véletlent, nehogy szégyent hozzunk a saját fejünkre. Kérem, hogy mindezt együttesen és mint szívügyüket vitassák meg.

Ville de Lille-Adan nagyon figyelt. De korábbi, csaknem ünnepi hangulata nem foszlott szét. És ebből eredt, hogy sem hozzá, sem az alkalomhoz nem illő élénkséggel felelt Knop ezredesnek, aki megkérte, hogy maradjon ott az ér-

tekezlet után. Amikor mindenki elbúcsúzott, az ezredes karon fogta a törzskapitányt, és az ablakhoz vezette.

– Nagy körültekintést kíván a megbízatás – kezdte Knop szokása szerint udvariasan, sőt behízelgően –, hallotta, Emilij Szamojlovics, hogy hangsúlyoztam, milyen okvetlenül szükséges megelőzni minden rendű és rangú váratlan eseményt. Holott volt rá példa, hogy... Igaz, nem a mi ügyünk, de ha belegondolunk, nincs ügy, ami ne lenne a miénk. Nos, elmagyarázom, miről van szó...

Ville de Lille-Adan megint nagyon figyelt. És mégis, miközben az ezredest hallgatta, kinézett az ablakon, és érezte, hogy valahol arra, a távolban, túl a horizonton felszakadnak a nehéz felhők, megindul a fény, teli napsugár-effektusokkal. S az előbbi élénk hangon válaszolta, hogy igyekszik a lehető legjobban teljesíteni az ezredes úr nagy körültekintést kívánó megbízatását.

4

Trjuhlij megfogta az isten lábát: a felső emeleten őrködni, az nem közönséges akasztófavirágokkal kínlódni. Itt, testvér, tiszta a szolgálat: csaknem mindig üres a betegszoba, és a „nemcsi”-nek nevezett cella. Takaros, száraz helyiség, festett fapadlóval, faággyal, akár nőt is vihetne oda magával az ember. S az ablak sem az utcára néz, hanem az Ügetőre, tessék, gyönyörködj.

Nemrég még Bolotov úr volt itt, a délceg lovastiszt, aki azelőtt a csendőrségen foglalt el egy karosszéket, de hát úgy látszik, nem adta meg valakinek, ami jár, így hát... Tudják, hogy van ez... Mégis feltehető, hogy nem esett ki

egészen az urak kegyéből, mert maga az igazgató úr is úgy méltóztatta látogatni, mintha vendégségbe jönne. És folyt a szó, és járt a kártya, baráti ügy ez.

Azonban két hete már, hogy a délceg lovastiszt kénytelen volt elhagyni a „nemesi” cellát. S kinek a kedvéért? Elő pillantásra az új lakó közönséges paraszt. De Trjuhlij szeme élesebb, mint a bárd, amellyel a bikák nyakát átvágják. Most, hogy a bíróság a Jamszkaján fájrontot csinált, még a hülye is kitalálta volna, de Trjuhlij már másnap helyre tette, alighogy Ványa beköltözött a „nemesibe”.

Hóhért, így elevenen, Trjuhlij először látott. A börtön többi alkalmazottja szemmel láthatóan behúzta fülét-farkát a hóhér előtt. De Trjuhlij, pedig csak nemrég dolgozott itt (megsérült a vágóhídon, a mészárosmesterséget ott kellett hagynia, ezért állt be Zubacsovskijhoz), nem félt tőle.

Kajánkodtak vele a kulcsárok és a felügyelők: te, mondogatták neki, kiskorodtól deres fejű vénségedig börtönültál, belet ontottál. Szent igaz: bőrt is nyúzott, belet is ontott, s aztán fejfelé felhúzta az állatot a csigán, hogy csak úgy recsegett a csontja. Na és, mi ebben a csúfság? Nézd csak, mifélék, a vágóhidat egy versztára is elkerülik, az orrukat is befogják, de a boltba rohannak – kívánják a húst! –, ott fogdossák, szagolgatják. Nézzük most a hóhért. Mindent tudó, minden hájjal megkent emberek állapítják meg a halálos ítéletet. Le is írják akkurátusan mindent, a törvény szavával. De ők maguk hátrateszik, ők maguk mossák a kezüket. Nem! Te döntötted el, te is hajtsd végre! Megint csak befogják az orrukat. Mi lesz akkor a papírokkal, hogy – azt mondja – kötélre való, meg minden egyéb? Szóval kiderül: vágóhíd nélkül nem lehetünk meg, és hóhér nélkül sem.

Ilyen filozofikus elmélkedésekbe bocsátkozott Trjuhlij, a vágóhíd korábbi mészárosa, hangosan is, a többi börtönőrrel teázgatva, meg magában is, miközben fel-alá járkált a folyosón, vagy üldögélt a kisszéken.

S mégis, hogy hívek legyünk az igazsághoz, nem vette egy kalap alá a maga hajdani mesterségét a hóhérsággal. Más az oktalan állat, más a keresztény lélek. Egy öreg fogoly mesélte: a régi időkben a bakót vagy a hóhért templomba semmiképp be nem eresztették, s céhbe nemcsak őt, de még a rokonait sem vették fel. Ilyen állapot volt akkor, és most? Telezabálja magát, vedel, és már durmol is. Aztán ordít: „Hé, vén töketlen, ürítsd ki a küblit!”

Jól van, kellemes ügyelet. Először is: nem szöki meg, s böjtölni, vagyis éhségsztrájkolni sem fog. Se dühöngés, se kopogás a falon. Másodszor: unatkozik a fiú, így aztán bőkezű ám. Megszólal nagy hetykén: „Igyál, vén töketlen, de be ne rúgj!” És dohánnyal is megkínálja, vehet akár egy marékkal.

Trjuhlij tétovázott, megmondja-e vagy se, hogy a per befejeződött, Ványának nem sokáig kell már Moszkva után epednie. . . Minden ilyesmi, vagyis hogy a beszélgetés a legszigorúbban tilos. De egyfelől a hurok mestere kivétel a szabály alól, másfelől ott áll az asztalon a megkezdett üveg. Márpedig ha kinyitották már a kedvest, hát mi mást kívánna, mint hogy éljenek vele? Mondja, ne mondja, szerezzen örömet? Trjuhlij nagyon gondterhelten járkált. Nemsokára itt a váltás, és mehet haza száraz torokkal. Az utca meg csupa latyak. Otthon meg az öregasszonytól hiába kunyerál. Az csak zsémbel: „Nem szégyelled, te kurafi?”, pedig álmatlan volt az éjszaka, a lába is sajog, a szeme meg ég.

Mondja hát meg, hogy örüljön, és örömében töltsön neki is?

Isten a megmondhatója, hogy meddig tétovázott, habozott volna a fegyőr, ha nincs egyszerre az az üvöltés, bőgés, bégetés. A hóhér kiugrott az ágyból, neki az ajtónak, és verte az öklével. Olyan volt Frolov, mint a bika, aki kapott egyet kalapáccsal a füle tövére. Mezítláb, alsóruhában, borzasan bökögte a levegőt, és rémülten óbégatott: „Mi ez?! Mi ez?!”

– Beijedtél? – kérdezte gúnyosan Trjuhlij. – Jószág az, jószág, semmi más – magyarázta aztán nem minden büszkeség nélkül, mintha tőle függene, hogy vágóhídra hajtják a jószágot –, érzik a halált, hát bőgnek. Hát hová bújnának az ember elől?

Frolov elkáromkodta magát, leült az ágyra, végigszántott ujjával a haján, s rekedten parancsolta:

– Önts, vén töketlen!

Trjuhlij megtette. Frolov megrázkódott, félrenyelt, a két ujjával kifújta az orrát.

– Cigányútra ment – mondta együttérzőn a börtönőr.

Kisvártatva megjött a váltás. Trjuhlij elégedett volt: tisztán úszta meg. Az üveg sem maradt teli, és ő sem szólt egy mukkot sem. Az irodában majdnem összeütközött a nagyságos úrral. Lerántotta a sapkáját, lapockájával, tarkójával a falhoz simult, még a lélegzetét is visszatartotta. De most is szerencséje volt, nem vették észre, hogy szeszes a lehelete. Nyilván egyéb gondja volt az úrnak...

Zubacsovskij már meghallgatta a jelentést, amely szerint minden rendben van. A börtönigazgatónak mintha kő esett volna le a szívéről. Az előbbi váratlan rémület – a lángholó fogoly, az, aki úgy lett öngyilkos, hogy felgyújtotta

magát –, ez a rémület kihunytt, azonban a szándék, amely az alatt fogant meg benne, amíg idekocsizott a Malaja Arnautszkajáról, nem hunyt ki. Zubacsovskij tudatában volt, hogy amit kigondolt, az aljasság. De közvetlen kötelessége megőrizni ennek az öt embernek az életét, amíg törvényes módon nem végeznek velük. S köp arra a kellemetlen, viszolyogtató érzésre, ami a lelkébe lopózott. Köp rá! Közvetlen kötelessége megakadályozni, hogy bárki is törvénytelen úton távozzon az élők sorából.

A többi négyet a kollégiumi ülnök nem tekintette öngyilkosságra képesnek. Hogy miért? Ezt nem határozta meg. Minden elgondolását – ezt a finom kis aljasságot – Lizogubra összpontosította. Zubacsovskij ott volt a tárgyaláson, nem volt titok előtte, hogy a Lizogub ellen emelt vád jogilag ingatag. Józan ésszel mérlegelve éppenséggel Lizogub számíthatott leginkább a főkörmányzó jóindulatára. De amint azt Zubacsovskij feltételezte, Lizogub képtelen józan mérlegelésre, annál inkább képes hájmeresztő cselekedetekre, amire bizonyág egész ostoba élete.

A börtönben jellegzetesen áporodott volt a levegő: hűvös, fülledt, halottszürke. Az alagsorban pedig, ahol az akasztófára ítéteket tartották, ezenkívül még távoli, de érzékelhető bűz is volt. Átszivárgott a földön, elérte a börtön fundamentumát a vágóhíd szennyvize: vizelet, ürülék, vér keveréke.

Bármekkora gondot okozott is a kollégiumi ülnöknek Lizogub, amikor belépett az alagsor félhomályába, elhalasztotta a „cselekvés pillanatát”, s benézett a titkos kazamaták kémlelőablakain. Úgy látta a négy halálraítéltet, mintha vastag, mocskos üvegű akváriumban lennének. Ketten, állukig húzva a pokrócot, aludtak. De az is lehet,

hogy a mennyezetet bámulták. Az egyik Csubarov volt, aki végigsodródott a világon, még Amerikában is járt. A másik az araszos vállú Logovenko tengerész, fedélzetmester, őt viszik majd Nyikolajevbe, a harmadik hitványka, fiatalka, gubbasztott, s a kémlelőablak neszére kinyújtotta a nyakát, mint egy kisliba. Wittenberg pedig a falnál állt, görnyedten, lehajtott fejjel. Ezt a fedélzetmesterrel együtt küldik Nyikolajevbe. Próbáld megérteni a fajtáját! A Geschäft – ez a Wittenberge istene. Vagy mégse, s ehelyett a bőrükből is kibújnak, szabadságot-testvériséget követelve, mert, kérem szépen, a monarchia, az nem felel meg nekik.

Lizogub kazamatája az utolsó.

Zubacsovszkij egy kicsit lassított, az ajtónál hagyta a fegyőröket, és előrenyújtott kézzel lépett be a cellába, mintegy jelezve, hogy látogatása magánjellegű.

Halkan megkérdezte, nincs-e Lizogubnak valami kívánsága.

Lizogub halkan felelte, hogy nincs semmi kívánsága.

Zubacsovszkij óvatos léptekkel ment befelé. Leült az asztalhoz. És olyan egyszerűen mondta, mintha otthon volna:

– Áporodott itt a levegő...

Abban, ahogy leült, és abban, hogy familiáris megjegyzést tett a levegőre, hangsúlyozott bizalom volt, de Lizogub nem érezte, hogy résen kellene lennie, pedig korábban, még a halálos ítélet kihirdetése előtt, ezt megérezte volna. Inkább, anélkül, hogy számot adott volna erről önmagának, odahúzódott ehhez a karcsú férfihoz, alighanem kortársához, akinek nem is volt olyan zsiványképe, mint ahogy emlékezett rá.

– Áporodott és hideg – értett egyet Lizogub. És ideges

kihívással tette hozzá: – Egyébként nem tart sokáig, igazán nem.

Bosszúálló, epés diadal volt a hangjában, de Zubacsovskij megértette, hogy ez nem neki szól, hanem valaki másnak.

– Egyáltalán nem tart sokáig, nincs jelentősége – ismételte meg Lizogub.

Hát eljött a perc! Zubacsovskij arról kezdett beszélni, hogy Dmitrij Andrejevics ellen nincsenek súlyos vádak, nincsenek terrorcselekmények a számláján... Úgy beszélt, mint aki hangosan gondolkodik, és úgy érezte, mintha csakugyan izgatnák, magukkal ragadnák ezek a gondolatok... Azután azt mondta, hogy Totleben⁴ főkormányzó, a legendás katona, sokra tartja az emberi életet, széles látókörű ember, a legmagasabb bizalom birtokában van, és nem ijed meg, ha liberalizmussal vádolják, mindebből pedig az következik,...

– Elég! – Lizogub hevesen összefonta a karját. Elhallgatott, majd fáradtan hozzátette: – Lehet, hogy ön jó szándékkal jött, de akkor is elég.

Zubacsovskij felállt, kurtán meghajolt; elérte, amit akart: megcsillantotta a reményt. De most újra, ugyanúgy, mint az utcán, kellemetlen, viszolygó érzés fogta el. Lizogub pedig, tekintetével a kollégiumi ülnök csizmájára célozva, váratlanul megkérdezte:

– Mi az, sár van odakint?

Lizogub hangjából az a heves kíváncsiság csendült ki, amellyel a foglyok minden „kinti” apróságról faggatni

⁴ E. I. Totleben (1818–1884) – tábornok, hadmérnök; részt vett a krími háborúban, majd Bulgária felszabadításában. Később kormányzó. Több hadászati művet írt, számos akadémia tagja volt.

szokták a látogatókat. Zubacsovszkij ismerte ezt a heves kíváncsiságot, és most különösen fontos volt számára: megerősítette azt az érzését, hogy a remény ott parázslik az elítélt lelkében, és a kollégiumi ülnök éppen ezt akarta, tartva a törvénytelen megoldástól.

Lizogub azért szakította félbe Zubacsovszkijt, mert ki-merült a lelkében fellobbanó reménynek ellenszegülve. Egész lénye lázongott az ész érvei ellen, az ítélet enyhítésével kapcsolatban, és most, hogy egyedül maradt, nagyon nyomott lett a kedve. Tompán bámulta kazamatája falait, próbált visszaemlékezni valamire, és úgy érezte, hogy ez a próbálkozás valahogy kapcsolódik Zubacsovszkij sáros csizmájához.

Lizogub járkálni kezdett, járkált is, amíg el nem szédült, akkor arcát a párnába fúrva lefeküdt. Nem mozdult. Nehezen kapott levegőt, és a hátára fordult. Az odesszai utcák, gondolta, jól kövezettek, Zubacsovszkij csizmája mégis sáros, de ha csernyigovi gumicsizmát húzna, majdnem térdig érőt, amelyet talán sehol máshol nem viselnek, csakis Csernyigovban...

Tudják önök, milyen a csernyigovi sár? Nem. Önök nem tudják, milyen a csernyigovi sár. A lovak sügyéig ér. Minden és mindenki kátyúba süpped, csak a verebek nem törődnek vele. Kisfiú volt Mitya és beteg, egy lépésre sem mehetett ki a házból, orrát az ablaküveghez nyomta, és a verebeket figyelte: szökdécselnek, szökdécselnek a sárga lábacsák, a piciny talpak mintha írásjeleket hagynának maguk után. Mitya figyelte a verebeket, és egyszerre észre-

vette: az ismerős emberek is valahogy verébszerűek lettek, oldalazva ugrálnak, sűrögnek.

61 márciusa volt, barátságtalan tavasz. Lizogubék Szednyevből Csernyigovba költöztek. Mást sem lehetett hallani: „Szabadság, szabadság...” A székvárosokban 5-én hozták nyilvánosságra a kiáltványt, Csernyigovban 9-én. A katedrális ikonosztáza alól hirdették ki, rengeteg népgyűlt oda. A felnőttek beszélgetései érthetetlené váltak a tizenkét éves Mityenka Lizogub számára. Volt valami kis orosz rendelet, valami nagyorosz rendelet, valami kihasítások és döntőbírák. A „talpig” pánok pedig valahogy verébszerűek lettek, oldalaztak, ugráltak. S Mityenkának sűrűn eszébe jutott a szednyevi Arany Gric dühös szava: „Az igazi szabadságot iszákba rejtik a pánok.”

Apja hetenként kétszer a parasztok ügyeivel foglalkozott a kormányzósági hivatalban. Hetenként kétszer vendégeket fogadott. Golicin herceg, a kormányzó, Lermontov osztálytársa, frakkban érkezett. A herceg néha magával hozta a hercegnét, s Mityenka különös, édes, félelmes izgalmat érzett (később Montpellier-ben, a múzeumban láttott egy portrét, amely nagyon hasonlított a csernyigovi kormányzónéra, született Aprakszina grófnőre).

Szigorúan és folyékonyan adta elő a herceg a jobbágyreformot. A „szabadság” szó gömbölyűen gördült ki piros ajka közül, s mintha egy pipafüstkarikában lebegne. A kormányzósági hivatal titkára mind zaklatottabban hallgatta a kormányzót. Egy izgatott rohamában összeroppant a kezében a borospohár.

– Szabadság! – kacagott fel Vaszilij Ivanovics Lizogub, Mitya édes nagybátyja és keresztapja.

A nyugalmazott törzstiszt, a György-kereszt lovagja,

legfeljebb ha a templomban vette le zsíros tisztí sapkáját. A keresztapa fújt a „liberalizmusra”, „liberalizmuszt”-t mondott, és az „sz” hangban undor fűtyült. Kurta lovastiszt-lépteivel eljárt a kormányzóság tagjainak esti értekezleteire. Csak az estiekre, mert akkor szabad volt dohányozni, és teát is adtak. Az üléseken, anélkül, hogy kivette volna szájából a meggyfa csibukot, „liberalizmuszt” sziszegett, de miután rájött, hogy a „liberalizmuszt” egy csöppet sem akadályozza a gyalogságot és a lovasságot, amelyet Golicin herceg a muzsikok megfékezésére küldött, legyintett, némán teázott, és eregette a füstöt lecsüngő, ősz bajsza alól.

Rokonaik közül leggyakrabban a gazdag és jólelkű Galagan látogatta Lizogubékat. Mitya apja ukránul mondta neki: „szeretett rokon”. Fiatal koruk óta barátkoztak, de ez nem zavarta meg őket abban, hogy vitatkozzanak. Mindketten heveskedtek, mutatóujjukkal bökdösték a levegőt.

– Mindenki tudja, hogy a maga pénztárcája mindenkinek kinyílik – mondta Andrej Ivanovics. – Dicséretes. De azért ismerje be, csak az nem nyúzza le magáról a bőrt, aki lusta hozzá.

– Miért? – ellenkezett zavartan Galagan, és duzzadt, sápadt arca elpirult.

– Aki nem lusta hozzá – kiáltotta Andrej Ivanovics –, most meg azt akarja, hogy a muzsikok valamennyiünket kifosszanak!

Galagan „ültetvényesnek” nevezte Andrej Ivanovicsot, aki epésen „demagógnak” titulálta Galagant. Az „ültetvényes” meg a „demagóg” valami ügyirattal bajlódott, „alapokmány”, hallotta Mitya, és ki tudja, miért, vörös papírkercset képzelt maga elé. Csak azután, csak később tudta

meg, hogy az „alapokmányok” a földesurak és a parasztok viszonyát szabályozták. Az apja elkészítette az alapokmány mintapéldányát, Galagan meg valamiféle végrehajtási utasítást. A papírokat oroszul írták, de a viták az anyanyelvükön, ukránul folytak. És mindketten elcsendesedtek, és kijöttek a dolgozószobából, amikor a kis Pavlusz, Galagan fia, meg a tizenkét éves Mitya, Andrej Ivanovics fia énekelt: „Hej, te fagy, fagyocska...” Nagyszerű dal, benne az, ősi, szabad kozákok minden ereje! Bajdu-kozákról is énekeltek a gyerekek, és az apák gyönyörködtek fiaikban.

Nem sokkal a reform után a Lizogub fivérek messzi utazásra készültek. Miért választották Montpellier-t, ahol olyan változékony az időjárás, és olyan gyakoriak a meghűlések? Miért nem a Krímbe utaztak, miért a délfrancia Hérault megyébe? Valószínűleg a nagynéni, az örökké dohogó hajdani udvarhölgy ötlete volt. De az is lehet, hogy az volt a dolog lényege, hogy megszabaduljanak a változásoktól, a félelemtől, amit a vörös kakas ébreszt, az alapokmányoktól és végrehajtási utasításoktól, az oldalazó veréb-szökdécseléstől. Hangosan ezt mondták: „Orvosi tanács. Montpellier-be javallták utaznunk.”

Ezt persze nem Resko tanácsolta, hanem a Drezdából szerződtetett szednyevi háziorvos. Ez a német bújta a külföldi orvosi lapokat, ő olvasta, hogy Montpellier-ben sokáig élnek az emberek. Reskónak ehhez nem volt semmi köze.

Csernyigovban Resko gyógyította Mitya diftériáját. Resko nem a nagy patientúrájú doktorokra hasonlított. Semmi fontoskodás; se szemüveg, se masszív zsebóra; Arany Gricre hasonlított: se saját zuga, se meleg ruhája. És

ugyanúgy gyűlölte a pénzt: ahonoráriumát szétosztotta a szegények között.

Resko összesározta a vikszelt padlót, letekerte hárászsálját, megdörgölte az ádámcsutkáját, értésre adva, hogy kiszáradt a torka. Nem kopogtatott, nem hallgatózott, hanem szaglászott sörétnyi fekete orrlyukával. És töprengve krákokta:

– A lélek a legfinomabb anyag. Ha a homo sapiens teste szenved, eme anyag különféle szagokat bocsát ki. A diftériának galócaszaga van. Van kaporszagú betegség, sőt előfordul, hogy pontosan olyan a betegség szaga, mint a borjúsülté.

Ami őt illeti, neki sörszaga volt. De bárhogy is történt, a diftéria elmúlt. És Resko, megveregetvén Mitya arcát, kijelentette:

Indulhatnak Montpellier-be. Mityenkának nincs olyan szaga, mint a frissen kötött könyvnek.

Resko véleménye szerint a halál szaga olyan, mint a frissen bekötött könyvé.

Nem a frissen kötött könyv szaga, hanem rövid, tompa koppanás akasztotta meg a lélegzetét. . . Ott, Montpellierben Lizogub nem látott guillotine-t. De Montpellier Franciaország, és Franciaország maga a guillotine. Amikor pedig a véredben, a pórusaidban, a hajad gyökerében is ott a várakozás az erőszakos halálra, amelyet épp csak tompít a remény (a remény, amelyet az elme elutasít), akkor elég egy kurta, tompa koppanás, hogy a lélegzet megakadjon.

A koppanás, kurtán-tompán, megismétlődött: a titkos

kazamatának dupla ajtaja volt, ezért amikor az ételt beadták, két nyílás koppant.

Lizogub, amikor elvette a szilkét és a teáskannát, hozzáért az ajtó túloldalán álló őr érdes kezelőjéhez, és nyomban megérezte annak különös feszültségét, riadalmát, félelmét. Ahogy a dögvésztől, ahogy az ismeretlenhez és megszokotthoz már nem tartozó lénytől félnek...

Lizogub hozzáfogott a reggelihez. Megelégedéssel töltötte el az is, hogy éhes, és az is, hogy csillapíthatja éhségét. Nem volt kedve Montpellier-re gondolni, nemcsak azért, mert félbeszakította a kopogás, ami rikító-éles, átható érzést keltett benne, hanem azért sem, mert ha Montpellier-re gondol, mintha az udvarias csendőrségi törzstiszt pillantásával találkozott volna.

Mintha akaratlanul került volna sor arra a nem hivatalos beszélgetésre hivatalos időben. „Kongtak a harangok Montpellier-ben, kongtak a harangok Montpellier-ben...” Lizogub a szépművészeti múzeumról mesélt Ville de Lille-Adannak, a múzeumról, amelyet a nagy David egyik tanítványa alapított Montpellier-ben. A csendőrtiszt ábrándosan hallgatta, és Lizogubot magukkal ragadták saját szavai... Még most is mérges volt önmagára a bizalom és nyíltság percei miatt, hogy megörült a nem hivatalos beszélgetésnek, mint valami pihenőnek, lélegzetvételenyi szünetnek a kihallgatások között.

Nem, nem akart Montpellier-re gondolni, ahol néhány évig élt, ahol serdülőkorát töltötte. Púpos, árnyas utcák, IV. Henrikről elnevezett bulvár, mohos torony (a forradalom éveiben börtön, a restauráció idején erényes útra tért leányzók menhelye), kéklő magas ablakokkal, sűrű fehér zsalukkal ékes kollégium. Az apja sópáncodott, hogy Mi-

tyenka a végén teljesen elfranciásodik, elfelejt ukránul és oroszul is. Az apjának nem voltak ínyére a fősvény vidéki burzsujok, akiket lefoglalt az illatszer- és flanellkereskedés. Az apja zsörtölődött: „Úgy élünk itt, mintha egy francia ábécéskönyvből vágtak volna ki: erényes kertész az ő erényes kutyájával.”

Az orvostudomány adatai ellenére az Hérault megyei városka nem juttatta hosszú élethez az idősebb Lizogubokat. Miután visszatértek Ukrajnába, nemsokára távoztak a túlvilágra. Szülei, nagybátyja, nagynénje halálára sem akart gondolni Lizogub, és nem azért, mert nagyon szomorú lett volna földézni a hozzá közel állók szenvedését, halálát és temetését. Egyébként mégis: ez persze szomorú, de a lényeg nem ez. A reggeli okozta elégedettség mintegy bebizonyította, hogy Dmitrij Lizogub halandó teste már nem reszket, teljes életet él, a félelemnek nincs hatalma rajta, és elmúlt az előbbi határtalan bánat. Frissen kötött könyvszag nem volt a cellában.

– Pihenjen a bő étkezés után – mondta önmagának.
– Úgy, úgy, tisztelt uram.

„Tisztelt uraim” és a tegnapi iskolások nem tudták elfojtani a büszke mosolyt, jólesett hallani, hízelgett: „tisztelt uraim”, mondta a professzor, amikor elkezdte az előadást.

„Tisztelt úrként” nemcsak az egyetem kezdődött, hanem a pétervári önállóság is. Nagy lábon élt a természettudományi kar matematika tagozatának elsőéves diákja. A Szrednyij proszpekten bérelt lakást. De olyat, hogy egy egész diákszövetségnek is elég lett volna. Inast, szakácsot, kocsist tartott. Az udvaron sem állt üresen a kocsibeálló – saját fo-

gata volt Dmitrij Andrejevics Lizogubnak. Egy kicsit sajnálta, hogy megszüntették az egyenruhát. Egyébként az ing és a csizma nem okoztak feltűnést: csizmát, nadrágot, hímzett inget Szednyevben varratott a boldogult papa. Hanem ez az ing nem szürke vagy világoskék, mint sokaké, mint a többségé, hanem sötétkék, s a mellén órazseb.

Vasárnaponként parancsot adott, hogy fogjanak be, az inas kétsoros, tisztos öltönyt vett elő, amit a divatos és drága Sarre varrt, pelerines kabátot és cilindert. És elégedetten hajtattott a Vasziljevskij-szigetről a Néva túlsópartjára.

Pétervár nem hozta lázba Lizogubot; nyirkos vakolat szagával jön meg az ősz. Olvadáskor nem cseng, hanem bádoghangon kopog a víz, mint a dobpergés, és borongó a tél, mint egy siralomházban. Ettől aztán az a kínos érzése támad az embernek, hogy romlott a szeme. E gögös város kokárdával, derékszíjjal, pallossal és szuronnyal ékes.

Voltak Pétervárott rokonok, ismerősök. Lizogub vizitált. A Mihajlovskij palota pavilonjában az Inzsenyernaja utcában özvegy nagynénje lakott. Mozgékony öregasszony volt. Az ilyenekre mondják: „franciásan fürge”. És tényleg, francia nő volt. Apja, az építészakadémikus, aki jóval a Bastille lerombolása előtt hagyta el hazáját, csillogó, pajkos tekintettel nézett ki az aranyozott rámából. Mellette pedig, egy másik rámából, katonás szigorral tekintett le a néni férje, Mitya nagybátyja, Alekszandr Ivanovics, szintén ulánus egyenruhában, mint a csernyigovi „liberalizmusz”, de a rangja magasabb: tábornoki.

A néni kávét ivott. Az ablakok alatt a hadmérnöki intézet hallgatói meneteltek. A néni megkérdezte: „Maga miért nincs köztük, barátom?” És eldicsekedett: Totleben, Szevasztopol hőse, amikor még a Hadmérnöki Intézet hall-

gatója volt, gyakran járt ide vendégségbe. „Szerette a maga bácsikáját, Dmitrij – kisujját eltartotta a csésze fülétől –, itt üldögélt a mi szerény Eduárdunk.” Járt a néni Szednyevben? Ó, igen, de nagyon-nagyon régen. Szörnyű grimaszt vágott: „Istenem, micsoda út! Akkor még minden élelmisszert magunkkal kellett vinni. Képzelve el, a cukorsüvegekből golyócskák lettek, körülöttük mindenütt cukorpor, úgy rázott az út. A teából is por lett, finomabb, mint a tubák. – A néni csengőn felnevetett. – Mi lenne belőlem, ha most szánnám el magam egy ilyen voyage-ra?”

A néni nem vetette meg a chartreuse-t. S felhúzott szemöldökkel álmélkodott antialkoholista unokaöccsén. Micsoda? Nagyon jól tudja, hogy minden diák részeges és romlott. Lizogub mosolygott. A néni szaporán bólogatott: „Ó, Dmitrij, tudok én mindent: az a lakás a Vasziljevskij-szigeten – bűnbarlang.”

Lizogub megcsókolta a néni kezét, csókra tartotta a homlokát, és azt mondta, szeretné látni a néni lányát. Savanyú választ kapott: „Felügyelő kisasszonyok, parfaitkák...” Sajnálta a lányát: „Szegény, milyen unalmas ott nekik.” És csengőn kacagott: „Barátom, nem ússza meg »felkiáltójelek« nélkül.”

Saját fogatán hajtattott egyetemistánk a Szmolnijhoz. Úgy tűnt fel neki, hogy a felügyelő kisasszonyok – a pedagógiai osztályok növendékei – az ablakhoz tapadtak... „Parfaitka...” nem rossz ötlet. „Parfait” – „tökéletes”, nem rossz csúfnév az intézeti spionokra. Az árulkodókat nem szánják sehol. Még a nemes kisasszonyok intézetében sem.

Az unokanővére, aki felügyelő kisasszony volt, a Szmolnijnak abban a szárnyában lakott, ahol csak úgy nyüzsög-

tek a tiszték és hivatalnokok özvegyei. Mint a pókok, surrantak végig a folyosókon a kiszáradt, ráncos parfaitkák, leves- és üszkös lámpabél-szaguk volt.

A kertben az intézet növendékei sétáltak; hosszú kabátok, fehér főkötők, fehér arcocskák.

Az unokanővére nagydarab, derék leányzó, csöppet sem hasonlít az anyjára, s jellemző volt rá az, amit kisorosz humornak hívnak. Mulatságosan grimaszolva elmagyarázta: a növendékek titkos levelezésének szimbólumrendszerében a felkiáltójel rajongást jelent, a pontosvessző hűvös megvetést.

Édesszájú volt, örökké cukrozott diót vagy csokoládé-rudacskákat rágcsált. A Szmolnij felé menet Lizogub betért egy cukrászdába. A csernyigovi kormányzót utánózta: a herceg mindig cukorkát ajándékozott neki.

Lizogub Szednyevről mesélt. Valahogy úgy képzelte, hogy mindenki, akiben ukrán vér folyik, vágyódik a tavaszi vizekkel elárasztott ligetek, a vasárnapok nyüzsgése, a vízmosta szakadékok után, amelyek alján csöndesen csobog egy hűvös forrás... De az unokanővére nem vágyódott, szegényke. Minden emléke a Mihajlovszkij palotához kötötte. Eltűnt tréfás kedve, s fontoskodó komolysággal mondta, hogy a keresztaja nem más volt, mint maga a nagy Szperanszkij.⁵

A Szmolnijban nemrég megtiltották a kincstári fogatok használatát. A kapuőr, a portások, a megszüntetett intézeti zenekar öreg muzsikusai tiszteletteljesen figyelték, hogyan ül be a fiatalúr saját hintájába. A fiatalúr pedig úgy képzel-

⁵ M. M. Szperanszkij (1772–1832) – orosz államférfi, néhány reformmal „modernizálta” az önkényuralmi rendszert Oroszországban.

te, hogy valahol a Szmolnij valamelyik emeletén sudár, karcsú leány bánkodik utána, a haja sima, a tarkóján dús kontyba tűzve, mint a kínai nőké.

Elmaradt a patika, a pékség, a szatócs, s a pelerines, cili-nderes fiatalember még mindig a keleti szépségre gondolt: megszőktette, s a lány mint gazdaasszony lépett be a házába. Ámulna akkor Lev Mihajlovics: „Hű, te, Mitya-nem-kér-!” Ne csodálkozzék Zsemcsuzsnyikov úr, akadnak még lovagok, nemcsak ön olyan heves. Azonkívül legyen szabad emlékeztetnem, hogy önnek segítségére volt Mister Sisson, a büszke Albion büszke fia.

Zsemcsuzsnyikov, a festő, családtagnak számított Lizogubéknál. Ha Szednyevbe jött, leleményes német játékokat hozott Mitykának a Gosztyinij Dvorból. De nem egyszerre adta oda mindet, hanem apránként. És Mitya kunyerált, és a mama rendreutasította: „Jól nevelt gyerekek nem kérnek.” A kisfiú erőt vett magán, könnyörgő pillantást vetett a fővárosi vendégre, és egyszer csak kitört belőle: „Mitya nem kér” – és nyújtotta a tenyerét. Mindenki nevetett. Zsemcsuzsnyikov elnevezte „Mitya-nem-kér”-nek.

Nos, ez a Zsemcsuzsnyikov valaha romantikus kaland részese volt. Nem messze Szednyevtől, Lipoviciben élt Balmen gróf. Zsemcsuzsnyikov festett, és egy darabig Lipoviciben is lakott. Megtetszett neki egy cselédlány. Júlia tizennyolc éves volt, Romeo húsz. Zsemcsuzsnyikov megkérte a lány kezét. A gróf elutasította. Lizogubék intézője akkoriban egy zömök, rendíthetetlen nyugalmú, dülledt szemű angol volt, Mister Sisson. A festő és az intéző meg-egyeztek. Nyáréjszaka volt, puhán lépkedtek a holdfényes dűlőn a lovak. Éljen a szerelem: Ljovuska Zsemcsuzsnyikov és brit szövetségese megszőktették Olenykát.

Sok év múltán Mitya-nem-kér Pétervár utcáin Zsemcsuzsnikovékhoz igyekezett. A Bolsaja Dvorjanszkaján laktak. Nyílt házat vittek. Vendégeik többsége Lizogub szomszédja: festők és szobrászok a Vasziljevskij-szigetről. Karolina Jürgens éttermében lökdöshették a biliárdgolyót, de Olga Sztjepanovna jóvoltából ebédelhettek is. „Egyenek, kedveseim, egyenek” – mondogatta Olga Sztjepanovna anyáskodva a vendégeinek, akik rá is vetették magukat az ételre.

Lizogub sokáig elüldögélt náluk. Olga Sztjepanovnával ukránul beszélt. Semmiségekről folyt a szó. De Lizogub minden ilyen beszélgetés után hazafelé hajtatra a Pétervár-negyedből csaknem fájdalmas, hideg rémületet érzett a hatalmas, idegen, gőgös városban, s úgy sajnálta magát, mint egy idegenbe szakadt árvát, pedig lakásában, a Szrednyij proszpekten inas várta, házi köntös, puha papucs, erdeifenyő-illatú meleg. Lucfenyővel nem engedett fűteni, csak drága erdeifenyővel.

Számolta a napokat a nyári szünetig, és hajrá, Szednyev-be! És nem törekedett arra, hogy kiszélesítse pétervári ismeretségi körét. Megelégedett a pavilonnal az Inzsenyernaján, a szobákkal a Szmolnijban, a barátságos fészekkel a Bolsaja Dvorjanszkaján. Na és nagy ritkán egy-egy udvariassági vizit Dunyin-Borkovszkijhoz, boldogult édesanyja rokonához, egy nagyothalló szenátorhoz; az öreg régóta barátkozott a Lizogub családdal.

Valószínűleg hosszú időre ez lett volna Lizogub mozgásköre Pétervárott, ha nincs Zavarujev, az egyetem könyvtárosa. Pontosabban nem is a könyvtáros, hanem az az apróság, amit kért. Akkor kezdődött valami fordulat, valami döntő változás. De először sürgősen orvost kellett hívni.

– Jó napot, Lizogub úr.

Az apró, sárga arcú emberke mögött ott tolongott a titkos kazamata ajtajában a börtönigazgató helyettese, a kulcsár, a fegyőrök.

A japános arcú börtönorvos távolról sem emlékeztetett a méltóságteljes pétervári doktorra, aki épp az előbb jutott Lizogub eszébe. Igaz, átsuhant rajta még egy emlék, szintén Pityerből, de épp csak átsuhant, Lizogub nem tudott törődni vele: alig bírta visszatartani magát egy indulatos, tiltakozó mozdulattól.

Mint minden fegyenc, Lizogub is tudta, hogy hívás, kérés nélkül a börtönorvos csak azokat a foglyokat látogatja meg, akiket kényszermunkára fognak küldeni. S ha Lizogub titkos kazamatájába kéretlen, hívatlan bejött a „japán”, akkor... Furcsa, Lizogub még nem is oly rég akaratlanul vonzalmat érzett Zubacsovskij iránt, és most, meglátván a sztetoszkópos embert, megsértődött és felháborodott. Legyenek mind átkozottak, akasztófára ítélik, átadják a hóhérnak, de előzőleg orvost küldenek!

A börtönorvos figyelmesen, tetőtől talpig végigmérte a magas, sovány, áttetszően gyér szakállú foglyot, és látta, milyen gyorsan és dühösen sötétedik el csöppet kancsító kék szeme, hogy rajzolódnak ki pofacsontjai vérszegény bőre alatt. S látván Lizogub haragját, a börtönorvost csendes öröm fogta el.

Zubacsovskij javasolta, hogy látogassa meg a foglyot. Igaz ugyan, hogy bizonyos volt benne, sikerült reményt ébresztenie az elítéltben, de úgy gondolta, nem árt ezt orvosi vizsgálattal megerősíteni, ami változásra, esetleges

kényszermunkára utal. A „japán” nem szívesen teljesítette az utasítást: aljas és szégyenletes dolog sztetoszkópot illeszteni egy egészséges harmincéves ember melléhez, akinek erőszakos fulladásos halálát te magad fogod megállapítani jövő pénteken a vérpadon. Aljas és szégyenletes, de a doktor beleegyezett. Először kedvetlenül, undorral, azonban miután meglátogatta barátját, Debus-t, felélénkult, és most, belépve a titkos kazamatába, csendes orom fogta el Lizogub haragja láttán. Ez az érzelem hozzásegíti, hogy elmondja, amit Debus tanácsolt. Csak sikerüljön fél szavakkal megértetnie magát – az a disznó Jurocska Zsuravszkij, az igazgatóhelyettes ott topogott a kuszobon, és nyilvánvalóan csupa ful volt.

Debus-t, a bortonorvos szomszédját és jó barátját egykor halálra ítélték. A Petrasevskij-korhoz⁶ tartozott. A főbelovésre várva a multra gondolt. Mint elmagyarázta, az akarat bizonyos megfeszítésével a ránk váró kivégzés tudata fantasztikus élességű, érzékelhető, tapintható képzeteket ébreszt; míg szabadlábban élsz, nincs szabadságod; benned az idő, s te az időben vagy, de ez más: látsz, hallasz, szinte érintesz, rendkívüli telítettségű belső életet élsz, persze nem minden nap egyforma, van, hogy elgyengulsz, „a befogadóképesség” összeszűkül. Van azonban, hogy kitágul, gazdagodik... Debus halálos ítéletét katonai kényszer-szolgálatra változtatták, sok évvel később az ostromlott Szevasztopolban haldokolt Debus, ott, ahol Nahimov és Totleben harcolt, és ott, a Korabelnaja negyedben az ágyúzás idején barátkozott össze Debus-vel, aki most Odessza

⁶ M. V. Petrasevskij (1821–1866) – utópista szocialista, Fourier követője. Ő is aival együtt – köztük volt F. M. Dosztojevskij is – letartóztatott, halálra ítélték, de az ítéletet később huszevi kényszermunkára változtatták.

csendőri felügyelet alatt élő lakosa; igen, azt az ítéletet megváltoztatták, de erről nem kell tudnia Lizogubnak. S nem azért, mert a küszöbön ott áll az a disznó Zsuravszkij, nem, nem azért... És nem szabad megemlíteni Debus-t, nem szabad megemlíteni a petrasevistákat, célzásokkal kell megértetnie magát, hogy az igazgatóhelyettes meg a szemét bandája ne értsenek egy mukkot sem.

Még mindig Lizogubra nézve, s azon igyekezve, hogy ne veszítse el tekintetét, a „japán” megkérte a foglyot, hogy menjen közelebb az ablakhoz, vagyis távolodjék el az ajtótól, ahol a börtönalkalmazottak szorongtak, megkérte, hogy gombolja ki az ingét, és rálehelt a sztetoszkópra, hogy megmelegítse, ahogy ezt a gyerekorvosok szokták, és ez a figyelmesség egy pillanat alatt meghatotta Lizogubot.

Az orvos megnézte a fogoly pulzusát, lábujjhegyre állva meghallgatta a szívét, szokványos kérdéseket tett fel, de nem várta be a választ, hanem fojtott hangon a megfeszített szemlélődésről beszélt, amely kiemel a pillanatból, a lélek határtalan lehetőségeiről, arról, hogy Dante gondolata (nincs élesebb fájdalom, mint boldog időkre emlékezni boldogtalanságunk idején) téves, vagy ha mégsem, csak porban csúszó lelkek számára igaz.

Lizogub értette, miről van szó.

– Tökéletesen egészséges vagyok, doktor – mosolygott hálásan.

– Segítse önt az Isten – suttozta az orvos, és kiment.

Lizogub lehajtott fejjel figyelte a folyosón kopogó lépteit, úgy érezte, kihallja közülük a kedves „japán” könnyű és mégis szilárd lépteit. Dante gondolata téves. A megfeszített szemlélődés pedig kiemel a pillanatból. De az ember általában amúgy sem a jelenben él – hol a múlt, hol a jövő

foglalja el. . . „Segítse önt az Isten.” S Lizogubnak hirtelen eszébe jutott, kire hasonlít a kedves „japán”. Tudatosította, elfogta, elkapta az emléket, amely átsuhant rajta, amikor meglátta a börtönorvost; meglepően hasonlít a kórházi ápolóra. Igen, igen, az ápolóra, aki olyan odaadóan és gyöngéden gondozta Feszenkót. Hideg és nedves volt Feszenko keze. Nem, nem, gondolta Lizogub, ez már később volt. Akkor, azon a napon, Ivan ott didergett a padláson, és sürgősen orvost kellett hívni.

7

A padlásszoba fűtetlen volt, a tapétán piszkos nedves-ségfoltok. Valami díványfélén diákingben, nyűtt csizmában, megtermett ember feküdt, széles vállú, magas homlokú, a karja lelógott a padlóra; alig fért el a fekhelyén.

– Tessék – dohogott a háziasszony, gyertyát téve az asztalra és a kabátjába burkolózva. – Itt van, nagyságos úr, mondom, ez az: három hónapja nem fizet egy garast sem, úgylis elmegyek a rendőrségre. . .

Lizogub oda se figyelve, a díványhoz lépett, és hátrahőkölt.

– Orvost! – megszorította a háziasszony könyökét. – Orvost, de gyorsan! – pénzt nyomott a kezébe, számolatlanul.

Az asszony megmarkolta a bankjegyeket, és kiszaladt.

Lizogub rémulten és zavartan leült az asztalhoz, és tompán nézte a faggyúgyertya lángjától megvilágított teleírt papírlapot. Pillantása végigfutott egy soron: „. . . mert életetett a remény, hogy beiratkozván az egyetemre”, de nem

fogta fel, mit olvas. Arra gondolt, mennyire bűnös az ismeretlen diák előtt, aki nyilvánvalóan megmérgezte magát. Megmérgezte magát és meghalt, nem sokkal az ő érkezése előtt. Bűnös, helyrehozhatatlan bűnt követett el. Még aznap teljesíteni kellett volna Zavarujev könyvtáros kérését, ő meg csaknem egy egész hetet késett...

A könyvtáros az egyetem folyosóján találkozott Lizogubbal, és azt mondta, hogy Lizogub úrral egy házban lakik, tehát szomszédja a jogtudományi fakultás egyik hallgatója, a kisorosz Feszenko, egy rendkívül eszes diák; s hogy ez a Feszenko nagy halom könyvet vitt el, amelyeket már régen vissza kellett volna hoznia, de mintha a föld nyelte volna el. Persze, tette hozzá Zavarujev, elküldhetné a könyvekért az őrt is, de hát végül is miért ne ismerkedne össze Lizogub úr a földijével, aki nem mindennapi képességekkel rendelkezik.

És Lizogub csaknem egy hetet késett. És csak isten tudja, miért. Most meg már késő... Lizogub még mindig tompán, meredten nézte a papírlapot, amelyet megvilágított a faggyúgyertya lángja, mert félt Feszenkóra pillantani. Nézte, nézte, megkülönböztette a szavakat és mondatokat, de valahogy összefüggéstelenül külön-külön, és csak néhány perccel később vált érthetővé és összefüggővé a szöveg.

„Tekintve, hogy nem mentettek fel az előadások hallgatásának díja alól, a lehető legsiralmasabb helyzetbe kerültem. A gimnázium befejezése után úgy döntöttem, hogy gyalog teszem meg az utat Pétervárig – több mint ezer versztát –, kizárólag azért, mert éltetett a remény, hogy beiratkozván az egyetemre, nemcsak felmentenek az előadások hallgatásának díja alól, de segélyt is kapok,

amelyben az egyetem legszegényebb diákjait részesítik a tudományok elsajátításában elért eredményeikért. Eme remény híján beiratkoznom az egyetemre egyértelmű lett volna azzal, hogy olyan nincstelenné válok, aki helyzetéből következően nem kérhet Isten nevében alamizsnát, de akit ugyanakkor az éhhalál fenyeget. Azonban ez a reményem szertefoszlott, minek következtében, hogy éhen ne haljak Szentpétervárott, kénytelen leszek gyalog megtenni visszafelé ezerháromszázötvenegy verszta utat, s azonkívül, mivel sem pénzem, sem ruhám nincsen, arra kényszerülök majd, hogy nyíltan kérjek alamizsnát.

A jogtudományok második évfolyamának tárgyaiból letett vizsgáim során bizonyosságot szereztem arról a szomorú, de kétségtelen tényről, hogy a proletár diák proletár mivolta lényegéből következően semmi módon sem tehet szert oly mennyiségű ismeretre, amelyet ugyanannyi idő alatt tehetségtelen, benye, de vagyonos diákok elsajátíthatnak.

Az olyan diák számára, aki mindennapi kenyerét filléres leckeórák hajszolásával próbálja megkeresni, éjszakánként pedig félhomályos, nyirkos és hideg padlásszobában tanul, az olyan diák számára az élet súlyos szenvedések sorozata, s végül olyan állapotba kerül, amelyben elkerülhetetlenül megérti, hogy képtelen tovább tengetni életét. Ennek megértését nem kerülhettem el én sem..."

A gyertyaláng megingott, a lángnyelv megnyúlt, Lizogub hideglelős fürgeséggel csípte el a kanóc végét. A gyorsan felcsapó, hosszú, mintegy a halált jelző láng okozta irritózat lendítette a kezét.

– Erre tessék – hallatszott a háziasszony hangja, kitérült az ajtó, macskamocskok-, hátsólépcső-szag áradt be.

Zihálva és fintorogva lépett be a doktor, nyitott mosó-

medve bundában. Anélkül, hogy Lizogub meghajlását viszonozta volna, komoran parancsolta:

– Emelje fel a gyertyát!

Az asztalra dobta prémsapkáját, és ahogy volt, bundában Feszenko fölé hajolt. A háziasszony hangosan sóhajtott, és keresztet vetett.

– Menj innét – mordult rá a doktor. – Nemrég még kést szegeztél volna a torkának, most meg... Ön, uram – fordult Lizogubhoz –, jöjjön csak közelebb! Mitől fél?

Miután megvizsgálta Feszenkót, kiegyenesedett, s dühös bosszúsággal mondta:

– Közönséges padláshistória! Cachexia. Teljes legyengülés, és mint következmény, szükségszerűen tüdőbaj. – Követelőzően és haragosan pillantott Lizogubra. – Kije magának?

– Kolléga, földi – mondta Lizogub zavartan, és sietve hozzátette: – Mindent, ami csak telik tőlem, biztosíthatom, doktor!

– Itt elpusztul. Elpusztul! Fény, meleg, táplálék, pihenés. Azonnal! Különben elpusztul. Mindennapos história. Igen!

A honoráriumot hanyagul vette át. Lizogub utánament. A hátsó lépcsőn macskák neszezték.

– Hát ön mit kíván? – csodálkozott a doktor.

Lizogub azt válaszolta, hogy azonnal felküldi a személyzetét Feszenkóért.

A doktor elhúzta a száját: „a személyzetét”. Lizogub elpirult.

Fél hónapot töltött Feszenko Lizogubnál.

Szakállát simogatta, sötét gondolatok nyomasztották. Lizogub nem háborgatta. Néha úgy érezte, ugyanolyan

együttérzést táplál Feszenko iránt, mint annak idején a boldogult papa Tarasz Grigorjevics iránt.

Feszenko hallgatag volt, komor, magába merült. Fukar szavakkal szólt önmagáról. Mit lehet erről mesélni? Nos, Bejev faluból való, ott van az a poltavai kormányzóságban, a Gadjacsszkij járásban. Az apja falusi pópácska, pitymalattól sötétig trágyában. Gimnáziumba járt Ivan Feszenko, papi pályára szánták, úgy ám, sokra vitte volna, de ehelyett gyalog indult el Pityerbe az egyetemre, az apja meg kitagadta... Ezenkívül? Ön is láthatja, Dmitrij Andrejevics... Egyébként már összeszedte magát, tartja a lába, a feje se szédül, tudni kell, mi a tisztesség. Rendkívül hálás.

Feszenko egy karosszékekben ült; nagy, széles vállú, erős csontú, de mégsem masszív, hanem úgy tűnt fel: könnyű; a lámpa visszfényében aranylott a szakálla, tisztán fehérlett lejtős homloka.

– Rendkívül hálás vagyok – ismételte tompa basszus hangján. – Értse meg, én nem tudok más kenyerén élni, furdal a lelkiismeret, komolyan.

Bizony, célzás volt ebben: lám, én nem tudok és nem akarok, de te, úrfi, tudsz is, akarsz is. Igen, célzás volt, de Lizogub nem értette meg, bár valamiért felvillant előtte Arany Gric. Nemcsak hogy nem értette meg, hanem fel is zúdult, mint egy harang: segélyt ajánlok, mondta, úgy ajánlom, mint földi a földinek. Nekem, Lizogubnak, ez semmi veszteséget nem okoz.

– Mehetek? – szakította félbe gorombán Feszenko.

– Ugyan, Ivan Fjodorovics – sóhajtott fel Lizogub. – Isten bizony, nincs oka hadonászni, mintha ostornyél lenne a kezében. „Mehetek”, gondoljon csak bele... hiszen ön levelet írt a rektornak, arra számított, hogy segélyt kap,

igaz? – Feszenko bólintott. – Nos hát, miből kerülnek a segélyek? Ön tudja ezt, igaz? Tudja, de nem akarja megmondani, mert nekem van igazam. Tökéletesen igazam van, Ivan Fjodorovics. Jól van, elmondom. Vannak kormány- és vannak magánsegélyek. Például a cárevics emlékére, vagy a városi Dumától, vagy például a Kaukázusból és így tovább. Ez ön előtt is ismeretes. A kérdés most ez: ha kiutalják a segélyt, elfogadta volna? S miféle lett volna az, magánsegély vagy sem? Nos, válaszoljon!

Feszenko nem fogadta el a „logikát”. Sokáig tartott a szóváltás. Ivan Fjodorovics, miután megkapta a „konok hohol” nevet, gúnyos megjegyzéseket eresztett meg a „hohol mecénás” címére... S váratlanul mindketten gurulni kezdtek a nevetéstől. Feszenko nevetés közben nagy tenyerébe rejtette arcát.

Megállapodtak: a „konok hohol” a „hohol mecénásnál” marad. Amíg nem talál „zsíros” tanítványokat, addig Lizogubnál étkezik azzal, hogy majd jobb időben, kamatmentesen visszafizeti a kölcsönt. És még egy feltétel. Feszenko a leghatározottabban elutasítja Lizogub lakájának szolgálatait.

– És a szakácsét? – kajánkodott Lizogub.

Feszenko hahotázott.

– Az jöhet akár máris...

– Nagyszerű!

A könyvtáros nem túlzott. Feszenko garmadával hordta haza a könyveket. Lizogub ironikusan cuppantott a nyelvével... Bizánci jog, római jog, jogelmélet, jogfilozófia. Lizogub elfelejtette, ki mondta (Rousseau-e vagy Rousseau-nak valaki), de tréfásan idézte: „Hagyja az asszonyokat, és tanulmányozza a matematikát.” Feszenko komolyan

vágott vissza: „Van-e helye az aforizmáknak, mikor körülöttünk tombol az erőszak és a rablás?!”

Őszintén szólva Lizogub találomra választotta a matematikát, illetve nem egészen találomra, hanem azért, mert Montpellier-ben a középiskolában jó számtantanára volt. Ha rokonszenves kínai vagy arab nyelvtanárral találkozik, megeshetett volna, hogy Lizogub a keleti nyelvek fakultására iratkozik be, és most ő is ahhoz a harminc csendes őrülhöz tartozna. . . A jogi fakultáson viszont, ahol Feszenko tanult, hatszázan vannak, az a legnépesebb. De mint kiderült, Feszenkót nem a divat vonzotta. Azért tanulmányozta a jogot, hogy fényt derítsen a jogtalanság rugóira.

Feszenko semmit sem erőltetett Lizogubra. Nem prédikált neki, és nem szónokolt a földi lét értelméről és céljairól. Módszere szókratészi volt: kérdéseket tett fel, és közösen keresték a választ. Nem csupán a cenzúra által engedélyezett könyveket hozott haza. S olyan lakásokba vitte el Lizogubot, amelyek rendkívül gyanúsak voltak az egyetemi felügyelők szemében.

Nyomon követhető-e, hogyan keletkezik egy új gondolatmenet, a lélek új irányba fordulása? Hallható-e a fű növése? Megleshető-e, hogyan lopózik a szívbe a büntudat? Meglehet, szavak nélkül feltámadt még ott a bűzös szednyevi udvarokon, a százados szednyevi hárs alatt. De az is lehet, hogy a szednyevi gyermekkori és kamaszélmények meghúzódva várták, mikor jön el az aranyos szakállú, tiszta, magas homlokú konok hohol.

A megbánás lemondással kezdődött. . . Lizogub szélnek eresztette a lakájt, a szakácsot és a kocsist (meg kell jegyezni, mélységes elégedetlenségüket váltva ki ezzel), a lovat és

a hintot eladta (a haztulajdonos nagy bánatára, merthogy a kocsiszin megint ures maradt), a Sarre-féle ruhatár a szek-
eny mélyére került, a vizitek – kivéve a Bolsaja Dvorjansz-
káját – olyannyira megritkultak, hogy a néni nyilván végér-
vényesen meggyőződött a diák urak szuntelen részegségé-
ről és reménytelen romlottságáról.

„Hagyjátok az asszonvokat, és tanulmányozzátok a jog-
tudományt” – mondta Lizogub. Feszenko nem mosoly-
gott: „Nagyon orulok, becsuletes ember nem vonul el a
matematikai absztrakciók világába.”

A rektor, az öreg Kessler, természettudós volt, nem ked-
velte a jogászokat – szalmacséplő, fecsegő népség –, de
mégis jóváhagyta Lizogub kérését, hogy átiratkozhasson a
jogi karra.

Tavasszal Feszenko és Lizogub felhagytak a diákszövet-
ségi lakások latogatásával, megszüntették a találkozókat:
nem kell kísértésbe vinni a rendőrséget, a végén még nem
adnak erkolcsi bizonyítványt. Az erkolcsi bizonyítványra
az útlevél kiváltásához volt szükség Kulfoldi utazásra pe-
dig azért volt szükség, mert... „rendbe kell hoznom az
egészségemet” – mondta Feszenko, es nem hazudott. „Meg
kell látogatnom hajlott korú rokonomat, aki magányosan
él Párizsban” – mondta Lizogub, és bizonyos megszorítás-
sal állíthatjuk, hogy ő sem hazudott. Tényleg lakott Fran-
ciaországban egy tavoli nagynénje, s mintha közel állna a
diplomáciai korokhoz. . De akárhogy is volt, azt aligha
lehetett volna megmagyarázni egy rendőrbiztosnak vagy a
pétervári rendőr-főkapitányság kulugyi osztályán dolgozo
hivatalnoknak, hogy feltétlenül meg kell ismerkedniük az
emigráns orosz forradalmárokkal.

Tulajdonképpen sem Lizogubnak, sem Feszenkonak

nem volt különös félnivalója. Igaz, radikális körökben forgolódtak. Igaz, olyan könyveket olvastak, amelyek nem Zavarujevtől származtak: Csernisevszkijt⁷ is, Florovszkijt⁸ is, Lassalle⁹ első kötetét és egy kis zsebkönyvet, *Történelmi levelek*, Mirtov-Lavrov¹⁰ művét. . . Viszont az is igaz, hogy sem az egyetemi tanfelügyelő, sem a körzeti, sem a lakóhely szerinti rendőrbiztos, sem pedig a legközelebbi megfigyelő, a házmester nem emelt semminemű kifogást ellenük.

Ha az éles szemű házmestert esetleg kikérdezik az őrszobán, tisztelettudóan jelentette volna az alábbiakat: Lizogub úr feltehetően elherdálta a pénzét, mert már korántsem él úgy, mint azelőtt. Ami Feszenko urat illeti, ő azon diákok közé tartozik, akikből tizenkettő egy tucat, vagyis sápkóros legény, bármily nagy termetű is. Az éles szemű férfiú még hozzáfűzhetne volna, hogy a fiatalurak nem randalíroznak, nincs olyan, hogy az asztalon pálinkás flaskók és porteres üvegek sorakoznának, ennivaló meg egy morzsa sem, hogy se bárcás nőszemélyeket, se intézeti kisasszonyokat nem szoktak felvinni a lakásra, „és ha elmulatoznak is” valami kis szórakozóhelyen, hát egyrészt anélkül nem lehet, rigolyás lesz különben az ember, másrészt a törvény sem tiltja, úgyhogy. . .

Úgyhogy mi sem akadályozta az útlevél kiadását. Le kell

⁷ N. G. Csernisevszkij (1828–1889) -- orosz forradalmi demokrata gondolkodó, író, publicista.

⁸ V. A. Florovszkij (1829–1918) – szociológus, közgazdász, publicista; utópista szocialista.

⁹ F. Lassalle (1825–1864) -- német szocialista forradalmár; részt vett az 1848-as forradalomban. A proletariátussal kapcsolatos nézeteiért sokat támadták.

¹⁰ P. L. Lavrov (Mirtov) (1823–1900) – a forradalmi narodnyik mozgalom teoretikusa, szervezője; író, filozófus.

fizetni az illetéket, és át kell venni. A szemeszter végén vették át, és útitáskával a kezükben nekiindultak. Nem bérkocsin utaztak, hanem gyalog mentek: már életbe lépett a komfortot beszüntető takarékosági elv.

S itt a zürichi pályaudvar: nagydarab, udvarias hordárok gumikerekű targoncákkal, nyerseségében tisztos, erőteljes svájci-német beszéd, de istenuccse, valami nincs, valami nyilvánvalóan hiányzik erről a pályaudvarról. Feszenkónak minden új volt, gyerekes kíváncsisággal bámészkodott.

– Nos – mondta Lizogub –, kitaláltad, mi a helyzet? Nézz csak körül, nézz csak: nem csillan csendőrsisak. És hallgatózz csak: nem csengenek tisztisarkantyúk.

A tanulmányút két résztvevője boldogan felnevetett. Hej, orosz ember, hogy megmámorosodsz Európa levegőjétől! Légy bár százszor is szerelmese édes öreg szülőföldednek, megmámorosodsz akkor is.

A lokomotív asztmás hangját a lovak patkójának csengése váltotta fel a pályaudvar előtti téren. Egy sűrű vásznú öntözőcső sziszegve és fröcskölve szivárványos vízlegyezőt terített a pázsit fölé.

Oda, oda, Hottingen elővárosba. Ott, a Limmat jobb partján hangosan száll az orosz szó, ott senki sem törődik az orosz lányok rövid hajával és az orosz ifjak hosszú fürtjeivel.

Lizogub udvariasan, ám körültekintően választott lakást. S olyat, hogy jobbat álmodni sem lehet.

– Öt és fél? – Feszenko nem hitte. – Ilyen olcsó?

– Felelj! – követelte Lizogub. – Mennyi a frank árfolyama?

Feszenko mindenből készült, habozás nélkül válaszolt:

– Harminchárom kopejka, kegyelmes uram.

– Tizenhat frankot kérnek tőlünk, számítsd ki.

Feszenko nem nyugodott:

– De mennyi időre?

– Egy hónapra.

Illatos nevű utcácska volt: Rosengasse. A keskeny, magasföldszintes, kétemeletes faház almafákkal teli kertben állt. A bútorozott szoba ablakából háztetők cserépfodrozódása látszott. A távolban, mint egy főárboc, torony magasodott. Még távolabb hegyek látszottak.

Jólét, napfény, szabadság. És mintha tompulna az érzés, amely Pétervározt eluralkodott rajta: nyomasztja az adósság – minden semmibevettek adósa ő. Ó, nyirkos pokrócok, cvikkercsillanás, dohányfüst s a szavak a füstben: nép, szocializmus, igazságosság, forradalom... De most ebben a zürichi kertvárosban a cserépfodró háztetőket szemlélve meg a tiszta levegőbe bökő tornyot s a távoli hegyeket, tompul a nagyon is személyes felelősségérzet, az apák, minden Lizogub vétke miatt, akik megtiporták a földet. Sok minden maradt utánuk, amit erőszakkal szereztek. Lizogub bűnösnek érezte magát miattuk is, saját szednyevi gyermekora miatt is, a papa festménveiért, a nagybátyja muzsikálásaért, a keresztapja „liberalizmuszáért”, a tanulóévekért Montpellier-ben, a fogataért, Sarre-tól származó ruhataráért... Nemzedékek kínjai, áldozatok végtelen sora. S az adósság kamatai napról napra szaporodnak. Szaporodnak e percben is, amikor a cseréptetőket, a tornyot, a hegyeket szemléli, és tearózsák illata árad feléjük. Feszenkónak viszont nincs szüksége arra, hogy szemrehányásokat tegyen magának, nincs oka önostorozásra. Szerencsés fickó, születésének körülményei megmentették attól, hogy felelnie kelljen a nép előtt.

Mindennap elmentek egy kis faház első emeletére, bekopogtak a fehérre festett ajtón. „Jó napot, Ponomarjov!” A vegyészhallgató már hazajött a laboratóriumból, és fogadta az orosz diákkönyvtár első látogatóit. Vihogott volna az egyetemi könyvtáros: „Ez könyvtár?” Igaz, csak egy szűk szoba, de, Zavarujev úr, az ön szentül őrzött szekrényeiben lámpással sem lehetne megtalálni az itt lévő könyveket. Ezeket Verzsbolovo határállomáson szokta elkobozni a csendőrség, Pityerben pedig egy rubel hetvenötért csendőrök nyomják a kezedbe a Párizsi Kommün Fekete Könyvét – a vadállatokhoz hasonló kommünárok tevékenységéről szóló ismertetés olvasása előtt ajánlatos brómot bevenni. De itt, ahol a rokonszenves Ponomarjov az úr, megvan minden külföldön megjelent orosz kiadvány, amelyet Oroszországban betiltottak, vagy csak néhány titkos tanácsos kezébe engedték, akik rég kiszáradt agytekervényeik okából tökéletesen „veszélytelenek”. Itt megvan minden nyugat-európai szocialista alapmű, s a legjobb újságok, amelyek megvilágítják munka és tőke fatális ellentmondását. És mindezért fejenként három frankot fizetnek az orosz diákok, pontosabban diáklányok.

Alig százan élnek Zürichben, felsőfokú tanintézetek bejegyzett hallgatónői. A helybéli burschok¹¹ izmos vállukat vonogatták: hullákat preparálnak az orosz fräuleinek? Hisztológiát tanulnak Freitől? Bemerth politikai gazdaságtani előadásait hallgatják? A bő, szürke öltönyös, piros-pozsgás burschok táncoltatták az izmaikat, nevetgéltek. A szigorú orosz fräuleinek pedig észre sem vették az időtlen heccelődést. Ó, a nebáncsvirágok!

¹¹ Burschen – legények. (német)

A fräuleineknek egyesületük, *Verein*-jük volt. Sztyenka Razinról szóló referátumokkal, Kosztomarov műveinek elemzésével kezdték. Most már létezett Bakunyin¹² híveinek köre. Most már Morusról, Campanelláról, Owenről, Saint-Simonról, Proudhonról és Louis Blanc-ról tartottak referátumokat.

Lizogub kész volt testvérien átölelni valamennyiüket. A Figner nővéreket, a Szubotyina nővéreket, a Ljubatovics nővéreket (pedig az egyiket, aki mindig sandán nézett, Farkaskölyöknek nevezték, a másikat pedig, aki irigylésre méltó étvággyal volt megáldva, Cápának) és a rendkívül tekintélyes, bigeorrú Szofja Bargyinát, akit Néninek tisztelték, és a határozott, férfias járású Aptheckmant, akinek fekete pihe nőtt az ajka felett, s akit Huszárnak neveztek. . . Mindenkit testvérien átölelni! Rokonai voltak, nem vér, de lélek szerint. Közel álltak hozzá, nem származásuk miatt, de mert büntudatuk volt, mert felismerték kötelességüket. Egyek voltak, nem mint alattvalók, de mint eszmetársak. Lizogubnak szíve szerint volt szigorú életmódjuk a széles Plattenstrassén lévő házban, tiszta ebédlőjük, s a nihilista és anarchista leányzók szörnyülködése, amikor kitűnő, apró fehér hátakból és lábacskákból készült étellel vendégelte meg őket. „Nagyon gyanús” – mondta a Cápa, bizonytalanul megbökve villájával az ételt. Lizogub elnevette magát: „Vegyenek kisasszonyok, ez béka.”

Egy alkalommal a Plattenstrassén, a házban, amelyet ők Orosz Háznak neveztek, ünnepélyes és titokzatos kérdést tettek fel nekik:

¹² M. A. Bakunyin (1814–1876) – orosz forradalmár, az anarchizmus és a terrorizmus egyik első és leghatásosabb teoretikusa.

– Maguk semmit sem tudnak?

Lizogub és Feszenko „semmit” sem tudott.

– Megérkezett – hangzott az ujjongó kórus.

S valóban megérkezett Locarnóból, szobát vett ki nem messze az egyetem anatómiai intézetétől, egy penzióban. Csak belegondolni is, hogy csak úgy egyszerűen találkozhatnak vele, itt, a Plattenstrassén, ugyanúgy, ahogy Fignerrel, a Cápával vagy Bargyinával. Uramisten, kizárólag ezért is érdemes volt Zürichbe jönni!

De Feszenko mintha hideg vizet fröccsentett volna rá:

– Így gondolod? Nem értelek, Mityenka. Olyan vagy, mint Schopenhauer, aki félt idegen poharat a szájához érinteni. De idegen bögreből inni nem félsz.

– Magyarázd meg.

– Szívesen. A hideg is kilel a gondolattól, hogy idegen pohárból igyál. Nem képletesen. De idegen gondolatot „inni”, arra mindig kész vagy. Ez, ha óhajtod, képletes.

– Az, hogy idegenek, nem jelenti, hogy idegenkednem kell tőlük.

– Előfordul, egyetértek, de te is érts egyet: nálad minden csupa szív meg lelkesedés. A kritikai vénád az gyengécske.

– Neked meg a szíved helyén „áru–pénz–áru” van.

Feszenko elnevette magát.

– És a munkafolyamat.

Lizogub idegeskedett és feszengett. Hogyisne! Ő, a jelentéktelen diák, a forradalom nullája, ma látni fogja Baku-nyint, a fegyveres felkelések résztvevőjét, német, osztrák és orosz bastille-ok foglyát, a hírnevest, a mennydörgőt, a páratlant, és így tovább és így tovább.

De Feszenko csak ült, mint bárka a zátonyon. Mert Feszenko, kérem szépen, valami „K” tőkéen törte a fejét,

amely a termelőeszközökre fordított pénzösszegre meg a munkaerőre fordított pénzösszegre oszlott, és így tovább és így tovább.

– Mi a csudát csinálsz tulajdonképpen, Ivan?

Feszenko fel sem emelte a fejét, úgy válaszolt:

– Menj, ha már nincs türelmed, majd én is megyek később... – és mormogni kezdett valami ötszáz font sterlingről, amiből a munkafolyamat végén ötszázkilencven lesz.

Lizogub teljesen kimerült a várakozástól. Végre elindultak. A zürichi lakosok nem éjszakáznak, mint az oroszországiak: a házak ablakai már elsötétültek.

Az agancsra akasztott lámpával megvilágított előszobába kihallatszottak egy Beethoven-szonáta hangjai. A nemrég érkezett Vahovszkaja játszott, a sovány, gyerekes ajkú Varenyka Vahovszkaja. A szobában sok ismerős diáklány volt. Bakunyin félrehúzódva ült egy nagy halom újsággal megrakott asztalnál. Féloldalt fordult, fogai között rövid szárú kocsispipa, és úgy írt, mintha tökéletesen egyedül lenne. Nem Bakunyin oroszlánsörénye, nem hatalmas, petyhüdt teste ötlött először Lizogub szemébe, hanem duzzadt szemhéja, ez a duzzadt szemhéj, amiben volt valami kutyajellegű; gyakran látni ilyet ősi orosz, nemesi családok tagjainál. Egy kicsit furcsa volt, hogy Bakunyin nem törődik az egybegyűltekkal, azok meg mintha szintén ügyet sem vetnének rá. Úgy látszik, gondolta Lizogub, Ivan meg én elszalasztottuk a legfontosabbat, most már mindenki a maga dolgával törődik. És valóban, egyesek könyökökre támasztott fejjel hallgatták Varenykát, mások teáztak, a Cápa-Ljubatovics a szamovár körül sürgölődött – rendkívüli ritkaság Zürichben, ugyan honnét szerezték?

De most Bakunyin félretette a tollat, felemelte a fejét, ráncok szántotta arca veritékes volt. Kiegyenesedett, odament Varenykához, lehajolt a zongorához, kísérni kezdte, homloka mély ráncokba gyűrődött, és jóindulatúan a szemé sarkából nézegette a fiatalokat, azokat, akiket bakunyinistáknak neveztek, és akik maguk is így nevezték magukat.

Érzékelhetően a már Feszenko és Lizogub érkezése előtt elmondottakat folytatva, Bakunyin beszélni kezdett az Internacionálé vitáiról és feszültségeiről, arról, hogy nagyon bízik a közeledő kongresszusban, ahol minden eldől, mert ez így nem mehet tovább. Egymás szavába vágva biztosították feltétlen támogatásukról, és a társaság orosz szokás szerint egyszerre fogott fejtegetésekbe a muzsikokban lángható vágyról a lázadásra, a muzsik szocialistákról, a készségről, hogy akár holnap fejest ugorjanak a forradalmi harcokba, Lizogub pedig a vitákra és feszültségekre gondolt. Már olvasott róluk német munkáslapokban, de most, Bakunyinban gyönyörködve, sértődötten és értetlenül gondolt Mihail Alekszandrovics ellenfeleire, hiszen azok is az elnyomottakért és kisemmizettekért harcolnak, tehát eszményi személyiségek, mások nem is lehetnek, és valami okból mégis támadják az Apostolt. . . Lizogub nem vette észre, nem hallotta, mikor s hogyan mondott barátja, a „kritikai véna” birtokosa olyasvalamit, amitől egyszerre „beborult” a szobában.

Feszenkót elhagyta a nyugalma. Mint mindig, ha izgatott volt, tompa hangjában felerősödött az ukrán akcentus. Hátrakulcsolt kézzel állt, lábujjhegyéről a sarkára hintázott, konokul leszegte magas homlokú fejét.

– Önök szerint, uraim – mondta basszus hangon –, a

muzsik minden létező és lehető erény birtokosa. Jóságos, okos, forradalmár már az anyja hasában, szocialista már a bölcsőben, és természetesen, ó, természetesen altruista is, tökéletesen önzetlen. . . – Feszenko előreengedte a kezét, és mintha arra szólítaná fel ellenfeleit, hogy helyezték magukat kényelembe, feléjük lendítette a karját. – Igen, igen, pontosan ez a mondottak értelme. De ha nyíltan szólunk, hát. . . úri szentimentalizmus ez, semmi egyéb. Én nem városban nőttem fel, hanem parasztok között. Úgy ismerem a muzsikot, mint a tenyeremet. . .

Valaki felkiáltott: „Gyalázat!” Verocska Figner toppantott, a Cápa és a Huszár dühtől vörösen közelebb léptek.

Bakunyin tolla percegett a papíron, arca komoly volt, fáradt, puffedt.

– Egyéb szabadságok közepette – mondta lassan és gúnyosan – létezik a vélemény szabadság is. Hadd fejtse ki. . . ööö. . . úr a gondolatait.

– Igyekszem – bólintott Feszenko, és úgy megszorította a széktámlát, hogy ujjpercei kifehéredtek. – Rajta leszek, uraim. Tehát ha a muzsik minden erények kincsesháza, akkor mi következik ebből logikusan? Hát az, uraim, hogy a jobbágyság, mint ebből kiderül, nem a legszörnyűbb rossz volt az orosz történelemben, az orosz életben, hanem éppen ellenkezőleg. Elvégre, önök szerint, épp ezen körülmények között fejlődött tökélyre a legszentebb muzsik. A sötétség és a rabszolgaság csodálatos erkölcsi vonásokat kovácsoltak ki? Márpedig, uraim, az önök gondolatmenetéből vitathatatlanul ez következik. Azt mondják, hogy a muzsik a jobbágyszabadítás után tett szert eme tulajdonságokra? A válaszom: tíz-egynéhány év alatt, igen? Bo-

csássanak meg, de ez öncsalás, vagy még annál is rosszabb: butítás. . .

Akkor is és később Pétervárott is Lizogub elítélte Ivan barátját azért a zürichi estéért. Nemcsak azért, mert Lizogub vélekedése szerint túlságosan nagyképű dolog volt nekimenni az idős, tapasztalt harcosnak, akit az egész forradalmi Európa elismert. És nem is csupán azért, mert Ivan, mint ahogy Lizogub ezt is feltételezte, túlságosan általánosított. Nem, a legfőbb ok ez: nem szabad, semmiképpen nem szabad semmit sem megengedni, ami zavarná azon lelkerek egyesülését, akik életüket tették fel felebarátaik életéért. Nem szabad, nem lehet, hajtogatta Lizogub, és nem fogadta el Feszenko szemrehányásait arra vonatkozóan, hogy fél gondolkodni, és hogy az érzelmei felülkerekednek az elméjén.

Ivan Fjodorovics kitartott a véleménye mellett: a bakyinisták fejében egyiptomi sötétség és a csecsszopók tudatlansága honol. És Feszenko megsimogatta *A tőké-t*, állandó kézikönyvét, és amikor megszólalt, szavaiból tőle általában idegen elragadtatás csendült ki:

– Lenyűgöző mű. Mindig találok benne valami újat, amit eddig nem úgy értettem. Micsoda logika, micsoda kolosszális erudíció!

De Feszenko nem kerülte azokat, akiket csajkovistáknak¹³ neveztek, a propagandisták egyesületét, amelyhez az ő naiv, heves, romantikus Mityenkája is tartozott. Nem, nem kerülte őket, mert hisz létezik az erkölcsi vonzás törvénye. Működésbe lépve csoportokba, szervezetbe, pártba

¹³ Nagy *propagandista egyesület*. Népi forradalmi szervezet Oroszországban, amely az 1870-es évek elején alakult Pétervárott az egyetemisták körében.

tömörít. Nem is oly rég még azt mondták: „Elég a szavakból! Kezdjünk cselekedni.” A cselekvést szavakkal kezdték. Szerény neve volt: Könyvforgalmazás. Meglelték a fegyelem tengelyét, létrejött az erők összpontosításának célja. Fordítottak, kiadtak, terjesztettek. Louis Blanc-t¹⁴ és Scherrt, Spencert és Darwint, Csernisevskijt és Piszarjev-et¹⁵ és természetesen Florovszkijt: *A munkásosztály helyezte Oroszországban*.

Kiadtak, fordítottak, terjesztettek. És mekkora éhségre leltek, milyen nagy volt „bizonyos irányzatú” könyvek iránt az igény; a hivatalos irodalmi menütől még azoknak is felkopott az álla, akik nem nagyon vagy egyáltalán nem értettek egyet ezzel a „bizonyos irányzattal”.

Ez a tevékenység pénzt igényel. Pénzre volt szükségük a nyomdáknak és a diákoknak, akik mint a házalók utazták be a vidéket, pénz kellett a fordítóknak, a Könyvforgalmazás fiókjainak Moszkvában, Kijevben, Odesszában... Feszenko nem titkolta elégedetlenségét amiatt, hogy Mityenka barátja nemigen érte fel ésszel *A tőké*-t. Viszont rendelkezett tőkével. A vezeklés, amely a szakács, a lakáj és a kocsis elbocsátásával kezdődött, folytatódott: a propagandisták társasága komoly összeghez jutott.

Lizogub, amikor odaadta a pénzt, titkos, édes gyönyörűséget érzett, no és némi zavart is – nem akarta, hogy a forradalom bankárának nézzék. Ő csak pénztáros, aki továbbítja a pénzt, amely nem az ő tulajdona.

A nép iránti adósság pénzbeli törlesztése távolról sem merítette ki az eszme szolgálatát. Ha át akarod rendezni a

¹⁴ L. Blanc (1811–1848) – utópista szocialista, történész, író, az 1848-as párizsi forradalom aktív résztvevője.

¹⁵ D. I. Piszarjev (1840–1868) – forradalmi demokrata író, publicista.

társadalmat, gondoskodj tulajdon éned átrendezéséről. Az önkéntes szegénység, amelyre törekszel, csak segédeszköz. Kiszakadva az élvezők rétegéből, vágj el minden titkos, vékony szálát. Légy résen, maradj bizalmatlan önmagad iránt, te neofita renegát: nem rezdül-e a lelked? És tarts huszonnégy órás ügyeletet: nem szunnyadt-e el az őrszem?

AUGUSZTUS HETEDIKE, KEDD

I

Nem szunnyadt el az őrszem a süket, sötét börtönkapu előtt. És az sem, aki a tűztoronyhoz hasonlatos bástya tetején állt. Egyébként Szengyeckij alezredes nem törődött sem az őrszemekkel, sem a fehérre meszelt falakkal, sem a rácsos ablakokkal. Szengyeckij fülig merült kedvenc munkájába: az edzésbe.

Ma reggel tájékoztatta a dandáradjutáns; egy: péntekre össze kell állítani egy zászlóaljat a kivégzési ceremóniában történő részvételre, kettő: szombaton szemle lesz. A szemle megszokott dolog volt; a ceremóniában való részvétel szokatlan. Mi több: kellemetlen. Szengyeckij egész szolgálati ideje alatt egyszer sem játszott csendőrszerepet, ami oly kevésbé illik egy tényleges tiszthez. Viszont ami kellemes, az az, hogy úgy látszik, vége a rossz időnek. Ki-kibukkant, vakított, fényt fröccsentett a felhők közül a nap; párologtak a tetők, a járda, az úttest. A kedvezőtlen idő akadályozta az edzést. Igaz, a kétórás lovaglásokat az eső sem akadályozta meg, de az ötös kaszárnyában tartott tárgyalás miatt mégis elmaradtak. Hanem ma, kedden, semmi sem zavarja

Szengyeckijt abban, hogy felnyergelje a tüneményes Barszot.

Az első pillanatban, miután gazdáját észrevette, Barsz sértődötten bandzsított nedves szemével. Szengyeckij egy darab cukrot adott neki, és bocsánatot kért, amiért hosszan elmaradt: „No, testvér, ne haragudj.” A ló várt egy kicsit, majd Szengyeckij tenyeréhez érintette az ajkát. S ez a meleg, nedves, gyöngéd érintés, az ápolt, tiszta ló, a föld, az ügetőpálya fapadjainak szaga nyomban eltüntettek minden ezredbéli és hétköznapi gondot.

Az edzés azzal kezdődött, hogy az alezredes közönséges, percenként háromszáz lépés ügetésre fogta Barszot. (Ha belejön, gyors ügetés következik, percenként négyszáz lépés.) Barsz simán indult, kitűnően érzékelte lovasát, amint az is őt, és most Szengyeckij egyetlen gondja az volt, hogy Barsz hátsó lábai lehetőség szerint a mellső lábak nyomaitól minél távolabb érjenek földet. Lehetőséget kellett adni a lónak, hogy kellően nagyokat lépjen, anélkül, hogy ritmust tévesztene, vagy feleslegesen ügetésbe kezdene. A pálya elég rugalmatlan volt, mint általában esőzés után. Szengyeckij és Barsz érezték is ezt, azonban úgy hiányoztak már egymásnak, hogy nem tulajdonítottak jelentőséget ennek az apróságnak.

Barsz példásan rakosgatta rövid csüdű, kis, kemény patás lábait, puha, hosszú bokaszőre egyenletesen lengett. Barsz tudta, hogy kell odamenni a kijáratí oszlophoz. Később, ha majd megfordul, újra megérzi a sarkantyú finom bökését, ami a közönséges ügetésre szólítja fel.

Szengyeckij látta a fehérre meszelt falat, a szorosra zárt kaput, a rácsos ablaksort, de a börtön látványa nem vonta el az edzéstől, a munkától. És csak amikor befejezte, és elé-

gedettség töltötte el mind önmaga, mind a lova iránt, csak amikor már visszaindult az ügetőpálya felé, akkor fordult meg, s most már nem szórakozottan, nem gépiesen pillantott fel a börtönépületre. A nihilista lányra, Marija Kutyitonszkajára gondolt. Holnap, szerdán, Totleben főkezmányzó felülvizsgálja a hadbíróság döntését. Mit tegyünk, vélte Szengyeckij nyugodtan, minden kialakul, vagyis, egészen jó úgyse lehet, de tán mégsem lesz tizenöt év kényszermunka, egészen jó pedig nem lehet, amit főztél, edd is meg.

Barsz példásan rakta a lábát, a puha bokaszőr lágyan lenggett. Kitűnő inak, gondolta az alezredes, és elmosolyodott, amint eszébe jutott, hogyan nézte ki magának Barszot Besszarábiában a híres belci vásáron, amikor ott állomásoztak.

2

Cellája ablakából figyelte a hóhér a lovast. No nézd, hogy szórakozik az úr, hol fut, hol lép a ló. Nem lenne jobb, nagyságos uram, az utcák során lovagolnod? Mert itt mi van? Isten háta mögött vagyunk, mint odahaza Moszkvában a Hodinkán.

Amíg szabadlábon volt, Frolov a városkapun túl, a Pétervári út mellett lakott, és a város határán lévő Sztrelnya vendéglőben dolgozott a konyhán. A lovakhoz ily módon semmi köze. De kocsisokat természetesen ismert. Hozták, vitték a vendégeket, vártak rájuk esőben-fagyban. Bejöttek a hátsó ajtón a konyhára, kértek egy kis forró teát, Frolov nem tagadta meg, tudni kell az emberséget, amellet jól jön a háromkopejkás is. Nem irigyelte Frolov a kocsisokat:

nagy öröm tán nap mint nap a bakon rázkódni? De most fizikai vágyat érzett a gyors mozgásra. Maga előtt látta a Petrovskij parkot. Urak és hölgyek szánkáznak ott, farsang végén, porzik a hó, gyönyörűek a lovak, rohan a vér az ereidben, „vigyázz, mert megperzsellek”... Száguldó fellegek az Ügető fölött, száguldó ló az Ügetőn, a lovasa összeolvad vele. Frolov az ablakból nézte, s nagy-nagy mehetnékje támadt. S amikor eltűnt a lovas, és üres lett a mező, bánatosan felsöhajtott a hóhér.

– Vén töketlen, hé, te töketlen! – hívta, maga sem tudta, miért.

– Mit akarsz?

Frolov nyomban méregbe borult.

– Ne tegezz, a végén még mindenki...

Trjuhlij becsapta a kémlelőablakot. Frolov meglepődött: egy korty gondűzőért eddig a kedvében járt ez a vén töketlen, most meg, úgy látszik, megsértődött.

Előző reggel, amikor Trjuhlij, némileg kapatosan, hazafelé tartott, útközben egy régi barátjával találkozott. Ügyeskedett Agap a vágóhídon valamit, és pénzre tett szert. Beültek valahová. Eleinte békésen, barátságban idogáltak, aztán Agap, az a kurafi, elkezdte piszkálni, gúnyolni: „Hej, Trjuhlij, Trjuhlij, becsületes mészáros voltál a vágóhídon, most meg láncos kutya lett belőled, vau, vau...” Trjuhlij vihogva túrte, hanem amikor Agap – de honnan tudhatta meg a piszok – rátért arra, hogy a hajdani becsületes mészáros a hóhérnak hízeleg, körülötte sündörög, ez megrázta Trjuhlij lelkét, na és a képére mászott a barátjának, hogy csak úgy freccsent. Nem arról van itt szó, hogy a jól megtermett Agap mennyire hagyta őt helyben, hanem hogy mélységes szentigazat mondott. Miután ki-

aludta magát Trjuhlij, akinek minden csontja fájt, nyelvvel tapogatva félig kiütött fogát, szolgálatba ment, de Agap gúnyos szavai ott égtek benne. Így hát magánkívül volt.

Frolov újból szólította a börtönőrt. Az nem válaszolt. „Most aztán várhatsz, amíg egy kis itókát kapsz tőlem” – fenyegetőzött Frolov. Csend lett. A hóhér az ágyán ült, és az orrát piszkálta. A börtönőr a kisszéken ült, és övének rézcsatján dobolt. Az ablakon túl hol világosabb lett, hol sötétebb, remegő árnyak és napsugarak születtek és haltak el.

– Hé, mi ez itt, tán mulatságból lovagolnak erre? – kérdezte Frolov, gondolatban visszatérve a lovashoz.

Trjuhlij mintha megérezte volna, hogy itt a lehetőség felbosszantani a hóhért, s ezzel mintegy kiegyenlíteni a számlát az Agaptól elszenvedett ütleget. Hát válaszolt:

– Lovagolnak vagy se, a végén úgylis tagló alá ügetnek.

– Hogyhogy? – csodálkozott Frolov.

– Hát, testvér, a lovak is ott végzik.

Frolov elképzelte az előbbi pej lovat, hosszú nyakát, a lábát, amelyet oly egyenletesen rakosgatott, mint egy gép, egész büszke tartását, és elképzelvén kellemetlenül megdöbbsent, hogy egy ilyen szépséget is letaglózhatnak a vágóhídon.

– Hazudsz.

– Egyáltalán nem hazudok. Egyáltalán nem – hadarta Trjuhlij, mintegy tapogatózva, hogyan döfhetne Frolovba.

– Nagyon is egyszerű. Szolgál az a ló, szolgál az államnak, a parasztnak, aztán a vágóhídra. Csakhogy a mieink közül, a mészárosok közül nem akarja senki... A ló mindent ért, csak beszélni nem tud, remeg, és könnyes a szeme...

– Trjuhlij kinyitotta az ajtót, ott állt a küszöbön. – Csak úgy záporozik a könnye. Nohát, a mészárosok közül senki nem akarja, lélekbe markol az, érted?

– Hogyne érteném – Frolov nagyon élénken elképzelte mindezt. – Sajnálják.

– Ez az – örült meg Trjuhlij, és bosszúálló nyomatékkal hozzátette: – Te meg az embereket se sajnálod.

Frolov elnémult, aztán megkérdezte:

– Egyszóval a lovat a vágóhídról visszaküldik?

– Már mért küldenék, valaki mindig akad...

– Ki? – Frolov egyenesen Trjuhlijra meredt. – Mondd meg!

– Megmondom, meg én, miért ne. – A börtönőr hátrébb lépett, bezárta az ajtót, s onnét, az ajtón túlról eresztette ki a fullánkját. – Egy áspiskígyó, egy vadállat.

Gondolatban diadalmaskodva a pizok Agap felett, Trjuhlij várta, mi lesz most, és nem állíthatjuk, hogy a vakmerők nyugalmával. A hóhér azonban még csak el sem káromkodta magát.

Feltűntek és – összegörbülve – eltűntek a falon és a padlón a napsugarak, tolató mozdony sípolása hallatszott, vascsengő csörömpölése, váltók rekedt kattanása.

– Hé, te vén töketlen!

– Mit akarsz?

– Sokáig kell itt lennem?

– Nem – felelte Trjuhlij.

Hozzá akarta tenni, hogy nem egy, nem is két, hanem öt embert kell Frolovnak felakasztania, de a kémlelőablakhoz tapadva annyi bánatot látott a hóhér szemében, hogy nem tette hozzá, megérezve, hogy csökken az Agap háta mö-

gött, az Agap fölött aratott győzelem öröme éppúgy, mint a bosszúállás vágya a hóhér iránt.

– Tömegével gyűlik majd a nép, ugye? – Frolov tudta, hogy a kivégzések színhelyén egy gombostűt sem ejthetnél le, úgy vonzza a népeket, és csak úgy kérdezte, ahogy az kérdez, akit nyomaszt a hallgatás.

Trjuhlij felélénkült, megrázta fejét, hunyorított:

– Bizony, Ványa...

Trjuhlij az ajtófélfához dörzsölte a lapockáját, s állával a cella ablaka felé bökött, amelyen túl tócsák csillogtak az Ügetőn, s mesélni vagy tán mulattatni akart, rábeszélni vagy tán hízelegni.

– Nagyon jó hely ez itt nálunk, Ványa, levegős. Mi van itt, testvér: mutatványosok, hinták, mit gondolsz! Na, most az ez idei évben a húsvét nagyon érdekes volt. Százszor hallottam, bogár volt már a fülemben – Trjuhlij a fülébe dugta az ujját, és megrázta: látod, mennyire befészkelte magát, nem lehet kikaparni –, megjelent itt egy jaroszlavi belevaló fickó, szűk derekú zekében. Kirakott egy ládát, hosszú lábút, és abban a ládában csalafinta üvegek vannak. Ezeken az üvegeken át bámul az ember, s mit gondolsz, mit lát? Istenem, tornyot is, tengert is, fákat is. A jaroszlavi meg csak beszél, beszél, hordja-mondja. A képekért, világos, pénzt kért, de csak úgy a szavát elhallgatni, azt lehetett, amennyi jólesett. „Itt a hárem és a szultán, így mulat egy muzulmán!” „Ez itt Madrid, Hispánia, az orosz az nem hispány, de nem is olyan hitvány!” „Ez meg itten Jéna, itt él a szép Heléna!” „Ez meg itt egy talján, kenőcs van a bajszán, a csizmája kivarrva, mindig ég a szivarja!” „A legszebb a fiákeres, a kobakja mindig sebes!”

Frolov mosolygott, mint egy gyerek.

Knop csendőr ezredes „hangulatok” és „megnyilatkozások” idegesítették, Heinz városparancsnokot pedig a „rendezés” és „megvalósítás”: az ő dolga volt, hogy úgy mondjuk, az ügy elintézésének egész technikai része. Tekintélyes férfiú volt Heinz, kifordult faunajakkal, a szájában örökké mentolos tablettá; ezekben a napokban különös súllyal érezte hivatalának terhét.

Rendkívül nyugtalanította a kivégzés ceremóniájának egy homályos részlete. Az, amiről Knop a hivatalában tartott értekezleten elmondta magánvéleményét. Nos, a csendőr ezredesnek szabad magánvéleményt hangoztatnia, de neki, a városparancsnoknak tilos, semmiképp sem lehet bakot.

Aki nincs benne, nem is érti, aki nincs benne, nem tudja, mi a különbség: „elhantolják” vagy „eltemetik”. Így van ez, ha valaki nincs benne, de ha valakinek bele kell gondolnia, az tudja, milyen rendkívül kényes helyzet ez.

A régi törvénykönyv világosan kimondta: a holttestet a kivégzés színhelyén kell elhantolni. Az új törvénykönyv fenntartja ugyan a halálbüntetést, de tükröződik benne a liberális irányzat, ezért egy betű sincs ott arról, gödörbe hantolják-e a holttestet, vagy a temetőben temessék-e el. Most aztán törheti a fejét.

Előző este a tábornok rátört Panyutyin titkos tanácsosra. A főkormányzó polgári ügyekben illetékes helyettese úgy nézett a tekintélyes férfiúra, mint egy tökfilkóra: „Elhantolni, tábornok! Semmiféle temetést!” Hanem írásbeli utasítást azt nem adott. A városparancsnok pedig éppolyan jól tudta, mint a csendőr ezredes, hogy ott fönt Pétervárott

még csak most dolgozzák ki az erre vonatkozó körlevelet. Így aztán nagyon is könnyen bakot lőhet az ember.

A városparancsnok kérdően, sőt segítyt kérően nézett Zubacsovskijra. A kollégiumi ülnök vívódott. Bizonyos, nem éppen szolgálati megfontolások miatt, borzasztóan szerette volna, hogy Heinz pácba kerüljön. Szolgálati megfontolásai viszont azt sugallták, hogy legyen találékony. Ez utóbbiak győzedelmeskedtek, és a börtönigazgató azt javasolta, hogy készítsenek elő gödröt is az elhantolásra, és sírt is a temetéshez, és az utolsó napon talán majd megérkezik az a körlevél is.

– Salamoni döntés – ragyogott fel a tábornok. – Salamoni döntés! – És úgy vélvén, hogy gálánsan tréfál, semmi jobb nem jutott az eszébe, mint hogy fejtegetésekbe bocsátkozzék a kollégiumi ülnök, valamint hitvese, az elbájoló Ljudmila Szergejevna kivételes észbeli képességeiről.

Zubacsovskij nekilátott, hogy végrehajtsa a városparancsnok utasításait. Elment a Remeszlennaja utcai koporsókészítőhöz. A koporsókészítő, aki előző este alaposan a pohár fenekére nézett, rutinos együttérzéssel hallgatta Zubacsovskijt; borvirágos arcán olyan volt a merev bajusz, mint a vízcsap: az egyik fele lecsüngött, a másik felfelé állt.

Meghallgatta, és nyaggatni kezdte Zubacsovskijt: se-hogy sem érti, mondta, mit akarnak tőle. A koporsó az koporsó, nem doboz, meg kell adni annak a módját, nem megy az csak úgy ripsz-ropsz. Ha a nagyságos úr úgy kívánja, lehet olcsóbban, de az már mégiscsak lehetetlen, hogy láda legyen.

– Prizma – ismételte a koporsókészítő ünnepélyes, némileg ábrándos hangon. – Az ám, nagyságos úr, prizma az!

– De hát értsd már meg – berzenkedett Zubacsovszkij szétterpesztett három ujját felmutatva –, nagybani áron!

– Ezt, nagyságos uram, értjük, és figyelembe is vesszük az elszámolásnál. Hanem hát másként nem megy az: prizma.

– Tőlem trapéz is lehet, de a bőromet akkor sem nyúzd le.

Az a marha tudni sem akarta, hogy a nagyságos úr meghatározott összeget kapott a városparancsnokságon a kiadásokra. Most mi legyen, talán ő, Zubacsovszkij, a saját zsebébe nyúljon? Itt meg édes illatot áraszt a lakk meg a forgács, gyalulnak, fűrészelnek, vannak itt koporsók és koporsócskák, minden méretet kiszolgálnak, és koszorúk és fekete fátylak és a fáklyák a sarokban, mint a buzogányok.

– Menjünk mostan tovább – folytatta a mester, eleresztvén a füle mellett a szemrehányást a drágaság miatt. – Menjünk tovább, nagyságos úr. Mi lesz a belsődleges bevonattal? Hogy legyen?

– Sehogy – dörrent rá Zubacsovszkij, és csúfolódva utánozta: – „Bel-sőd-le-ges.”

– A leghitványabb bevonatot készítjük, nagyságos uram. Na de most a párnácskák...

– Marha! – szakadt ki Zubacsovszkijból.

– A marháknak, nagyságos úr, koporsó nem kívántatik – állapította meg a tulajdonos –, viszont ha meg nem marhák, abból az következik, hogy... – és csak fújta, fújta a magáét.

Zubacsovszkij egyszerre csak elnevette magát:

– Hogy a kaszás vinne el, hát nem te vagy az egyetlen Odesszában.

Ezzel kellett volna kezdenie. A koporsókészítő takaro-

dót fűjt, megállapodtak az árban. Zubacsovszkij az ajtó felé indult. A koporsókészítő észbe kapott, még az öklével is rácsapott a homlokára, jelezvén: hogy is felejlthette el? „És a mérték, a mérték, nagyságos úr!”

Nem mintha Zubacsovszkij nem értette volna meg, dehogynem, csak egy pillanatra viszolygás fogta el, éppúgy, mint korábban, amikor eszébe ötlött, hogy megvillantsa az egyik halálraítélt előtt a kegyelem reményét. Igen, most is valami kellemetlen suhant át a lelkén.

– Aha – mondta –, aha. A mérték, azt mondd...

Mind a hárman (merthogy kettőt, a matrózt és a zsidót Nyikolajevben akasztják fel, az nem az ő gondja), mind a hárman megjelentek a szeme előtt, nagyság szerint látta őket a kollégiumi ülnök: Lizogub, Csubarov, Davidenko. Phű, az ördögít, rázta meg magát gondolatban, mitől lágyulok én el? És miután így megrázta magát, meghatározta a legmagasabbat: Lizogubot, és szigorúan mondta:

– Csináld egyformára, két és fél arsinosra.¹ – És idétlenül nevetett. – Könnyebb lesz neked egy mintára. Te meg a bőrt is lenyúztad volna rólam.

És megint nevetett, immár az utcán. „Jó kezdet fél siker” – s mint aki pihen, elégedetten vette szemügyre a hétköznapi utcát, a járókelőket, a gabonás szekeret vonszoló, ovideopoljai ökröket, az élelmiszerkirakatot, egy gyerek-kocsit, egy hirdetőoszlopot – az első részben a Zemel-kvartett, a másodikban a Moszkvai Cigánykórus. Nem volna rossz lehajtani egy pohárkával.

A félhomályos pincében testes olasz törölgette kötényébe a kezét, és kimérte a vörös bort. Zubacsovszkij kiitta,

¹ 1 arsin (orosz rőf) = 0,711 m.

anélkül, hogy leült volna, kért még egyet, és Piffre gondolt. Jó lenne most találkozni vele. Fityiszt. Annyi a gondja, ki sem látszik belőlük. Holnap, szerdán, Totleben főkörmányzó jóváhagyja az ítéletet, ez olyan biztos, mint a kétszerkettő. Az igen, az biztos, de a bizonyosság után más kétszerkettők sorakoznak, ügyek és kiadások felsorolása, amelyeket a városparancsnok irodájában állítottak össze. Itt minden összefügg, egyik következik a másikból, az a tökfej koporsókészítő a prizmaíval, az ácsszövetkezet, mert kell az emelvény; a bitó, a sírásók, hogy gödör is legyen, de sír is a Keresztény temetőben, no meg azok a kis táblák, mint a cégérek, „Államellenes bűnöző” mind a háromnak és gyantázott kenderkötél. Igen, a kötél. Szélhámosok, csatortatöltelékek, a legrosszabb minőséget veszik, végigdörzsölik káposztalevéllal és kész, máris zöldell, mint az új, mint az első osztályú. Csirkefogók! Állottat próbálnak rászózni, amibe beleszáradt már a gyanta. Na jó, hogy sima legyen, és ne szálkás, az tökmindegy, az nem fontos, de az igen, hogy erős legyen, és elbírja a súlyt. . . Zubacsovszkij néhány pénzdarabot csendített a márványpultra, és kisietett a borospincéből.

Fáradtan ért haza. Viszont sínen volt az ügy. Minden jó lenne, ha nem kellene örökké attól tartani, hogy olyasvalamit tesz, ami nincs a felesége ínyére. Vagy ami még rosszabb, esetleg otthon sem találja Ljudmila Szergejevna-t: az utóbbi időben gyanúsán gyakran elmarad nagyszámú ismerőseinél.

Ljudmila Szergejevna otthon volt. A szeme epedő. Zubacsovszkij megörült, megcsókolta a kezét, azután a homlokát. A mentolos tabletta szagát nem érezte meg.

Ugyanezen a napon Adan törzskapitány elment Visszarion atyához, hogy nyélbe üsse Knop ezredes nagy tapintatot igénylő megbízatását.

Ez is olyan volt, mint az „elhantolni vagy eltemetni” problémája. Kényes ügy: lehetséges-e a kivégzettek felett megtartani azt a keresztény szertartást, amelyet pravoszláv egyházunk a holtak elhantolására ír elő?

Hanem amíg a városparancsnokot a körlevél hiánya gyötörte, addig a Szinódus még a múlt tavasszal mind a papságnak, mind a világi hatalmaknak tudtára adta, hogy „a kivégzés helyszíne, gyalázatba ejtven a kivégzett ember nevét, nem szolgálhat alkalmas helyül egyházi szertartás celebrálására”. Ugyanakkor azonban a Szinódus úgy találta, hogy „a pravoszláv egyház tanítása és szabályai nem tiltják meg, hogy ima mondassék a kivégzett bűnösökért”. Hát ebből kerekedett a kényes megbízatás.

Nem, nem, Visszarion atyát semmivel sem gyanúsítja a csendőrparancsnokság. De hát volt egy eset, egy köztörvényes kivégzésekor, régen, még a Szinódus fejtegetései előtt, de volt – Visszarion atya halotti imát mondott a bűnösért. És Knop ezredes szerencsés dolognak találta, hogy épp Ville de Lille-Adan beszéljen most vele, akit a városban nem csupán mint csendőrt ismertek, hanem mint a művészetek emberét is. Beszéljen tapogatózó, figyelmeztető hangnemben.

Előző nap Emilij Szamojlovics örömmel fogadta ezt a megbízatást, de most, Visszarion atyához tartva, zavar fogta el: kínos volt csupán külsőséges vallásossága, miközben az atya rendkívül hithű ember hírében állt. Egyébként,

nyugtatgatta magát Adan, nem vitatkozni megyek, és elégedetten nézte, hogy a felhők oszlanak, és úgy látszik, egy pillanat, és gyönyörű idő lesz.

Visszarion atya szemüveggel az orrán újságot olvasott. Mint kiderült, a londoni tőzsdén békés a hangulat, Antwerpenben rendkívüli az érdeklődés a lenolaj iránt, viszont, sajna, Marseille-ben lanya a piac, a közepes minőségű búza iránt nincs érdeklődés... A kereskedelmi rovat könnyed megvetést váltott ki Visszarion atyából a hiúságok hiúsága iránt. Mindazonáltal akkurátusan kívágta az odesszai piacról szóló híreket. Ennek gyakorlati oka volt: így könnyítette meg a feleségének az ellenőrzést a szakácsnő fölött. Az a matróztelepről származó leányzó örökösen be akarta csapni asszonyát az elszámolásnál, de a pópáné az újságkivágás segítségével leleplezte a sikkasztót: „Mennyiért vetted a borjúhúst? Nézz ide: nyolcvan kopejka.” A sikkasztó hányta a keresztet, hajtogatta a magátét, de aztán, mintegy véletlenül, megtalálta a visszajáró pénzt. Az is igaz, hogy maga Visszarion atya is, mint oly sok odesszai, szeretett a piacon sétálgatni, s komótosan bevásárolni, de az idei esős, hideg nyáron meg kellett tagadnia magától ezt az élvezetet.

Miután végzett a kereskedelemmel, az atya elmerült a külpolitikai hírekben. Elolvasta, hogy a montenegrói herceg az osztrák császárhoz utazik találkozóra, és hogy Nápolyban népgyűlés volt az európai leszerelés érdekében. Visszarion atya nem volt a kard híve, de úgy találta, hogy engedély nélküli összejöveleteket még a béke érdekében sem kellene tartani. Most azt szeretne volna végiggondolni, mit jelent Andrássy gróf nyugalomba vonulása és Hay-

merle báró kinevezése, de ekkor betoppant a csendőr törzskapitány.

Az atya levette a szemüvegét, összébb kapta magát, bocsánatot kért az egyszerű fogadtatásért, a törzskapitány pedig elnézést kért, hogy rátört. Adannak nyomban megtetszett az atya egyszerű, de távolról sem ostoba arca és szétfolyó alakja, és megtetszett, hogy a lakás takaros, volt fikusz és macska, voltak könyvek és kalugai kanári, abból a fajtából, amit a Polotnyanij telep tenyészt az odesszaiaknak, és datolyaszag volt, gyarmati fűszerek illata, és Adan arra gondolt, hogy kármínlakk és égszínkék békés harmóniájával fejezné ki ezt az enteriőrt.

Adan óvatosan az atya tudtára adta jövetelének célját. Visszarion atya egy hirtelen könyökmozdulattal lesöpörte az asztalról az ollót, amellyel épp az imént szabdalta szét a *Novorosszijszkij Telegraf*-ot. Nehezen kapott levegőt, szótlanul megtörölte zsebkendőjével telt, jóindulatú, e pillanatban rendkívül sápadt arcát.

– Bocsánat, hogyan mondta?

Adan megnevezte magát.

– Hát nézze, Emilij Szamojlovics, minden attól függ, hol temetik el a szerencsétleneket. Ha a kivégzés iszonyú eszköze mellett, akkor én engedelmeskedem a Szent Szinódus előírásának.

– És ha a temetőben? – fogta el Adant a nyugtalanság.

– A Szinódus tilalma csupán a kivégzés helyszínére vonatkozik.

– Nem titkolom, atyám: a gyászszertartás a temetőben nemkívánatos gyülekezésre adna alkalmat. Különösen a mai nyugtalan időkben nemkívánatos ez. Megbízhatatlan elemek élnek majd az alkalommal: a bűnözőt eszméi már-

tírjának, a népért szenvedőnek állítják majd be, és ehhez hasonlók. Pedig a kivégzettek... vagyis azok, akiket ki fognak végezni... hát, atyám, azt ön is tudja... No meg a Biblia is azt mondja, hogy aki vért ont, annak vérét vegyék. Egyáltalán – bocsássa meg, ha ez nagyképűség –, egyáltalán, úgy értem, ha a Bibliából indulunk ki, nem vethetjük el a halálos ítéletet.

Visszarion atya lehajtott fejjel ült, sűrű, erősen őszülő szakálla legyezőformában terült szét a mellén. Töprengve, szigorúan felelt:

– Ha az Ótestamentumból indulunk ki, nem vethetjük el, ebben önnek igaza van, de mint keresztényeknek el kell gondolkodnunk megváltónk tanításainak értelmezésén. Krisztus sehol sem ismeri el a halálos ítéletet.

– És az, hogy „aki kardot fog”?

Visszarion atya csöndesen elmosolyodott, csöndesen föl emelte a kezét, mintha szét akarná foszlatni a törzskapitány naiv eltévelyedését.

– A kard csak kép. Metafora.

Adan azonban megtalálta a választ:

– De atyám, hisz Krisztus egy szóval sem tiltakozott, egyetlen gesztussal sem lázadt az állam által őrá kirótt halálos ítélet ellen.

Visszarion atya megint csak csöndesen felemelte a kezét.

– És mégis, a szeretet, a nagylelkűség és a mindent megbocsátás elveire alapozott tanítás elveti a halálos ítéletet. Minden papi személy egyformán tanúsítja, Emilij Szamojlovics, micsoda iszonyat az elítéltet a vérpadra kísérni. A részvét – Visszarion atya egy pillanatra elnémult, izgalma átragadt Adanra –, a részvét és jámborság istenfélő szavait suttogod, s a felelet néma jajkiáltás: „Ha Krisztus

megbocsát nekem, miért ölnek meg a Krisztus tanítását hirdető emberek?”

Adan alig érthetően megjegyezte, hogy igen, hát az oltár szolgáinak ez a kötelezettsége valóban nagyon súlyos.

– És a vallás tekintélye, szentsége csökken a nép szemében attól, hogy a pap jelen van a kivégzésen. Az ökumenikus zsinat, amit még Tyisajsij idejében hívtak össze, tudja, miképpen rendelkezett? Hát úgy, uram, hogy a papoknak egy vagy két nappal az ítélet végrehajtása előtt kell felkeresniük az elítélteket. S eszerint, ez vitathatatlan, nem kell a világi hatalmakkal együtt megjelenniük a vérpadnál. Hiszen a mi egyházunk nézetének sajátossága éppen abban rejlik, hogy a büntetés nem bosszú, hanem javítás.

– De atyám, háború van, és a háborúban...

– És a háborúban nem barbárság meggyilkolni a foglyokat?

– De hát, atyám, épp a bűnözők gyilkolják a foglyokat. Egy fiatalembert, egy maguk közül valót spionnak kiáltottak ki, tehát az már fogolynak tekinthető, hiszen nem tehet már semmit, ha egyszer leleplezték, de ők: ólmosbottal és aztán sósavval.

– Nem tudják, mit tesznek – mondta bánatosan Visszarion atya.

– Pontosan tudják – ellenkezett Adan hevesen. – Bocsásson meg, de ön eltávolodott a gyakorlati élettől, a realitásoktól, ön el sem tudja képzelni, mekkora fenyegetést jelent ez Oroszországnak...

Visszarion atya figyelmesen megnézte a csontos, lapos, égszínkék egyenruhás tisztet, homlokába hulló merev, szalmaszínű haját, sovány, ideges kezét, rövidre vágott

körmeit, mindezt figyelmesen megnézte, és közelebb hajolva így szólt:

– Az elítéltek között ott van Lizogub, aki szétszította minden vagyonát. Benne mi az ijesztő, mi a fenyegető?

– Lizogub? – kérdezte vissza Emilij Szamojlovics, mint-ha elakadt volna. – Hát ezt, tudja, szolgálati okokból nem mondhatom meg, semmiképp.

– Én viszont megmondom lelkiismereti okokból – mondta jelentősegteljesen Visszarion atya. – Azért fenyegető, mert az ő prédikációja az egyenlőségről és emberszeretetről összehasonlíthatatlanul meggyőzőbb, mint ugyanaz egy nincstelen szájából. Ezért fenyegető, s a maga „szolgálati okai” – most én kérek bocsánatot – tizedrangúak.

Visszarion atya szavaiból Adan azt az igazságot hallotta kicsendülni, amely jelentékenyebb, fontosabb és mérhetetlenül súlyosabb volt az ő szolgálati elképzeléseinél, azt az igazságot (így érezte most Adan), amely valamennyiüknek felrémllett, de amelyet valamennyien elhessegettek mind a kihallgatások, mind a tárgyalás során. Ezen a ponton Adan nem tudott ellentmondani, csak megvonta a vállát.

– Ahogy gondolja, atyám, de mi, gyakorlati emberek, ha óhajtja, mondhatni, önvédelemben vagyunk.

– Értem. Önvédelemből ölni is lehet, és ezért kegyelmet ad a törvény, ugye, nem tévedek? Bizony, bizony, így van... És ha ön, Emilij Szamojlovics, ölni fog... Ha fegyverrel támadnak önre, és ön öl, felmentik. De vajon az állam – Visszarion atya széttárta a kezét, és széles, gömbölyű mozdulattal, nyilván valami nagyot, birodalmi méretűt, hatalmasat jelzett –, kérdem, vajon az állam is önvédelemben van? Hiszen a védekezés pillanatát elszalasztották. Amiből az következik, hogy elszalasztották a törvényes el-

lenállás jogát is. Amiből következik, hogy elfogván és halálra ítélvén a bűnöst, mi, ön is, hidegvérű, előre megfontolt gyilkosságot követünk el. Va'gyis mit jelent ez? Azt, hogy nemcsak Krisztus tanításának értelmét és szellemét, hanem a büntetőjog értelmét és szellemét is megsértjük.

Adan gondolatai összezavarodtak. Ez a pap teljesen kilökte őket megszokott kerékvágásukból. S Visszarion atya, mintha megsajnálta volna a törzskapitányt, egyszerűbb szavakkal is megmagyarázta:

– Nos, képzelje el, hogy rám támad, de én nem hagyom magam, eltöröm a karját, és még meg is kötözöm. Ön áll, álldogál, én meg kiontom a belét. Ki vagyok én ezek után? Cinikus gyilkos. Nos, mi, ön is, megfosztottuk szabadságától a bűnöst – mit jelent ez? Azt, hogy megkötöztük. Azután bíraskodunk, ítélezünk és... és...

– Megfélemlítés! – Adan csaknem kiabált. – Hogy másoknak ne jusson eszébe! Elkerülhetetlen a megfélemlítés!

– „Megfélemlítés!” – nevetett a maga csendes módján Visszarion atya. – Ó, istenem, Emilij Szamojlovics, hát tán épp ön ne tudná, hogy vannak az emberi léleknek olyan húrjai, amelyeknek hangja elfojtja még a halálfélelmet is? Sok ilyen húr van, nemcsak egy: a hazaszeretet, a becsület, a vallásos áhítat... Hányat félemlítettek meg az első keresztények közül? De győzni a kereszténység győzött. A vértanúság révén győzött, Emilij Szamojlovics. Ó, kérem, én egyáltalán nem összehasonlításképpen mondom, hogyisne! A szocialisták eszméi hamisak, de a megfélemlítés, a kivégzés, a bosszú... – gyászosan csóválta a fejét.

A törzskapitány széttárta a karját.

– A törvény, atyám, megszeghetetlen.

Különös: ezzel a kurta banális kirohanással érzékeny csapást mért Visszarion atyára.

– Nincs harmónia – mondta alig hallhatóan az atya, és kínlódva zihált. – Kiáltó az ellentét az egyházi és világi törvények között. Harmóniára lenne szükség, de az nincs, az egyház törvényét a világi törvényekhez igazítják. . .

A Kuznyecsnyaja utcában a csendőrkapitányságon Adant zavaros érzések fogták el: összezavarodott, letévedt az útról, de mintha mégsem akarna visszajutni a korábbi kitaposott útra, hanem hogy az a másféle út hol van és milyen az, nem tudja, és tán nem is tudhatja.

Csak annyit jelentett az ezredesnek, hogy a pap nem fog szertartást celebrálni a kivégzés színhelyén, azonban temetőben történő eltemetés esetén igen valószínű a gyászszertartás és a gyülekezés. Az ezredes helyeslően bólogatott: ő, Knopp, pontosan azon az állásponton volt, hogy az elítélteket hantolják el egy gödörben, és ne adják át, mint tiszteességes embereket, a temető megszentelt földjének.

Ville de Lille-Adan alig tudta kivárni a szolgálat végét. Odahaza kartondobozt talált, amelyet Szavics üzletéből küldtek. Whattman-papír és ecsetek.

A papír olyan volt, amilyenre számított: kitűnő tömörségű a megfelelő érdességgel, az ecsetek pedig nyestszőrből, remek ecsetek. Adan vízbe mártotta, majd erősen megrázta őket: a kurta szálak szép hegyesek lettek. Nem puhák voltak ezek a nyestecsetek, hanem rugalmasak.

Emilij Szamojlovics megszabadult zavaros, bizonytalan, nyomasztó lelkiállapotától. Úgy érezte, újra tud majd szabad ég alatt, plein air-ben dolgozni. Csak meg ne fázzak – gondolta aggódva Emilij Szamojlovics.

A kollégiumi ülnökné epedő gyengédsége rózsás hangulatot ébresztett a kollégiumi ülnökben. Gyanakvását mint-ha elfűjták volna, és úgy képzelte, hogy mától helyreáll a szerelem és a házi béke, és neki, Zubacsovskijnak soha, de soha nem lesz semmi, de semmi indoka féltékenykedni erre a Heinzre.

Rózsás hangulatban indult az esti ellenőrzés idején Bolotovhoz. Volt némi lelkifurdalása, régi barátja, a városi csendőrség hajdani titkára előtt. Először is Panyutyin váratlan ellenőrzésétől tartva (illetve nem is lett volna az olyan váratlan: a titkos tanácsos irodájában dolgozó jóakarói időben értesítették róla Zubacsovskijt) ideiglenesen meg kellett fosztania Bolotovot a találkáktól Madame Lozsecskinával, méghozzá nagyon-nagyon illedelmes találkáktól – a börtönfelügyelői szárnyépületben, a börtönudvar külső kapujának közelében. Másodszor, meg kellett fosztania – ugyancsak ideiglenesen – a kitűnő, száraz és tiszta „nemesi” cellájától, és áthelyezni egy másikba, amely ugyan szintén „nemesi”, de rosszabb, és Bolotov már két hete van ott, és nem is egyedül. Igaz ugyan, hogy pán Lepinszkij szórakoztató beszélgetőpartner és nagyszerű kártyajátékos, de ugye önök is úgy gondolják, nemesembereknek kellemesebb, ha csupán vendégségbe járnak egymáshoz. Bolotov persze belátta, hogy Zubacsovskijnak előírták, hogyan és miként helyezze el a főkormányzó utasítására Odesszába hozatott hóhért, mégis kínos volt ez egy kissé régi barátja előtt. Hiszen nemrég még csaknem teljhatalommal bírt, most pedig nyakig ül a szerencsétlenségben, no de megeshet ez mindenkivel, Isten kezében vagyunk.

A csinos Bolotov, elmondhatjuk, ha bosszankodott is némiképp a kényelmetlenség miatt, amit a várható ellenőrzés és a halálra ítélt, veszélyes államellenes bűnözők jelenléte okozott, nem unatkozott olyan nagyon.

A lehetséges lakótársjelöltek közül maga választotta ki pán Bolesław Lepinszkijt. Hogy is tehetett volna mást? Hát most mondják meg, mi öröme telne például Majusevskij ügyvédben? Nyimnyám alak! Elkövetett néhány hamisítást, és most vigasztalhatatlan, mint egy gimnazista lány, aki elvesztette nagyra tartott szüzességét. Rajtakapták – ez a rossz, ez a pocsék. A többi sem különb. Komolyan, olyan csőcselék, hogy kezet sem fogna velük. Szolgalelkű kutyák. Telesírják a zsebkendőt: hogy – azt mondja – a rokonság intrikái tettek tönkre, meg hogy becsstelen hivatalnokok hálójába kerültem. Marhák! Nézzetek, urak, pán Bolesławra; mint a sas! Teljesen tönkrement, kénytelen volt váltókkal bűvészkedni, dohány sem jut mindennap a pipájába, de ő azért derekasan és büszkén tartja magát.

A csinos Bolotov eltúlozta a dolgot: pán Lepinszkij nem volt sem „sas”, sem „derék”, hanem egy fura rozmár: sovány, pergamenszínű, hosszú szlachcic-bajusszal.² De ami holtbiztos: sok ezret herdált el pán Bolesław; valaha a podoliai kormányzóságban terültek el Lepinszkij nyugalmazott főhadnagy ősi családi birtokai. És mindent elvitt a duhaj dínomdánom; van mire emlékeznie.

Bolotov hegyezte a fülét, Bolotov szeme csillogott. Pán Bolesław beutazta egész Európát, sokáig élt Párizsban. Táncolt a Tuileriákban, látta III. Napóleon feleségét (egy spanyol grófnőt fényűző alkóvban ölelt, ne nevezzük meg,

² Szlachcic – lengyel kisnemes.

melyik grófnőt), az elégikus Bougival bokrai közt grizettekkel pajzánkodott; a divatos játékkaszinókban, ahol a sápadt vesztesek felhajtván egy pohár jeges pezsgőt, halántékukhoz illesztették a meleg pisztolycsövet, ó, a divatos játékkaszinókban, pán Bolesław eszeveszett tétekkel játszott... pán Bolesław megrázta csuklóit, és hosszú ujjaival fejezte ki, amire nem talált szavakat, Bolotov pedig bánkódott: „És én hülye, ezeknek a vidéki libáknak adtam legszebb éveimet.”

Későn keltek: a „nemesi” celláknak nincs házirendjük. Elkülönülve sétáltak a börtöntöltelékektől. A börtöntöltelék komoran, de egyúttal várakozóan is nézték őket: nem óhajtanak-e valamit? Azután regényeket olvasgattak, vagy egy kártyacsomag papírszalagját tépték föl mohó körmökkel. Lefekvés előtt társalogtak.

Juhancev, a Kölcsönös Földhitel Intézet pénztárosának ügye – Juhancev kétmilliót vert el Pétervárott – rendkívül érdekes volt számukra: a duhaj pénztárost végül nem is oly távoli helyre száműzték. A védőügyvéd fényesen bebizonyította, hogy nem Juhancev, hanem „juhancevi korunk” a bűnös, az aranyifjúság, az éttermi pohárcsengés, a cigánynóták: „Hej, ti ulánusok...” No és a szépnem iránti szenvedély? Ördögi ügyességgel vágott erre vissza az ügyvéd: ez a szenvedély, uraim, nemcsak pénztárosokat, hanem királyokat is megszédített már, és olyankor nem piti magánpénztáarak, de kincstáarak ürültek ki!

Bolotovot és Lepinszkijt az az ügy is foglalkoztatta, amit épp most tárgyalt az odesszai körzeti hadbíróság; foglalkoztatta őket az a másik milliomos is, akit halálra ítélték. De kiviláglott, hogy ennek megítélésében eltérnek a nézeteik.

Bolotov tétele a következő volt: az emberi nem hímnemű része (a nők nem jönnek számításba) két típusból áll: azokból, akik tudnak élni, és azokból, akik nem tudnak; az elsők alkotják az okos többséget, bár némelyikük gazember; a második jelentéktelen kisebbség, képtelen ötletek megszállottja, és ezért a természet törvényeinek megfelelően pusztulásra van ítélve.

Őszintén szólva pán Bolesław talált ebben a tételben bizonyos józanságot. De pán Bolesław szlachcic lelkében ősi romanticizmus pezsgett, kiirthatatlan megvetést táplálva a józan ész iránt. Ezenkívül a hadbíróság politikai ügyeket tárgyalt. A politikát pedig pán Bolesław a nemesi rend foglalatosságának tekintette. Igaz, itt nem csupán nemesek foglalkoztak politikával, de az alaphangot mégiscsak Csubarov penzai földbirtokos és egy kisorosz nemesi család sarja adta meg. Kettőjük közül Lizogub iránt ébredt pán Bolesławban különös szimpátia. Bolotov ezt képtelen volt megérteni.

– Hogy is érthetné! – fintorgott pán Bolesław.

Lepinszkij viszolygott a volt csendőrtől.

– Hogy is érthetné – fintorgott pán Bolesław, de mértékel, mert eszébe jutott a kártyaadóssága. – Értse meg, Lizogub va banque játszott! Két végéről égette a gyertyát. Ördögbe a plebs zsugoriságával és a burzsuj fösvenységével! Ön azt mondja: a bank felrobbant! Ilyen a sors, és én, Bolesław Lepinszkij. . .

Ebben a pillanatban Zubacsovszkij lépett be. Mosolygott.

– Van valami újság? – érdeklődött pán Bolesław.

– Hírek? – és hosszú ujjával a padlóra mutatott, oda,

ahol egy emelettel alább, az alagsorban, a titkos cellák, a kazamaták voltak.

– Ó, hát erre gondol – mondta kissé savanyúan Zubacsovskij. – Mi újság lehetne ma? Holnap, és még csak nem is délelőtt, hanem délután vagy éppen estefelé. A főkegyelmség elutazott. – S hogy sikerüljön gyorsan témát változtatni, pajkosan Bolotovra kacsintott. – A Vulkán lángol.

(Azóta nevezte Vulkánnak Madame Lozsecskinát, mióta Bolotov egyszer azt mondta, hogy az asszonynak „vulkánikus keble” van.)

Bolotov felsóhajtott:

– Vágyik az ember a bűn ízére!

Zubacsovskij még mindig rózsás hangulatban elmosolyodott, és azt gondolta: „Viktor határozottan a szerelem poétája.”

– Mondja, és ő hogy van? – terelte vissza bizonyos szigorral pán Bolesław.

– Ki az az „ő”? – ráncolta össze homlokát Zubacsovskij.

– Lizogub.

– Ez hiányzott – morogta nagyon elégedetlenül a kollégiumi ülnök.

Bolotov a szemöldökét táncoltatva magyarázta:

– Pán Bolesław valami romantikusot talál Lizogubban, de szerintem csak félkegyelmű. Nos, ebből a szóváltás.

Zubacsovskij voltaképp nem ehhez a lógó bajszú pergamenrozmárhoz jött, hanem Bolotovhoz, méghozzá fecsegni, és egy csepp kedve sem volt államellenes bűnözőkről vitázni általánosságban, és Lizogubról különösen.

– Miféle szóváltás, urak? – a kollégiumi ülnököt elfogta az unalom. – Nem lehet itt semmi nézeteltérés.

Pán Bolesław újra elfintorodott: ez a kis senki éppúgy nem értheti, mint a csendőr – egyik kutya, másik eb, az egyik bordélyokat zsarolt, a másik a rabok élelmiszerét lopja, meg a petróleumot meg a tűzifát. Zubacsovskij megérezte a nagyúri gőgöt. Elnevette magát:

– És azt tudja, Lepinszkij úr, hogy Zagorulko, az ön volt jobbágya, minden vendégének elmeséli, hogy hajdani ura... nos, hogy miféle bakot lőtt?

Pán Bolesław beharapta az ajkát.

Csakugyan, a volt jobbágy tegnapelőtt eljött meglátogatni volt uraságát. Zagorulko már régen megszédte magát, vendéglője volt. Amikor meghallotta, hogy pán Bolesław nyomorog a tömlöcben, eljött a börtönkapuhoz...

Való igaz, pán Bolesław gyakorta nélkülözött: a kincstári moslékhoz nem nyúlt, kifizették neki pénzben (tizenöt kopejka naponta), kenyéren és vízen élt néhány napon át, összegyűjtötte a pénzt, és ebédért küldött a vendéglőbe... nos, Zagorulko azért jött, hogy ingyenebédet kínáljon fel szegény pán Bolesláwnak. De pán Bolesław dühbe gurult, odahajított a jobbágnak egy félrubelest borravalóként, és még egy fenékberúgással is kitüntette. Most meg a hájas Zagorulko nyilván csúfolódik a lesoványodott pánon, a rabkosztot lopkodó kollégiumi ülnök pedig még merészel... és száját alig mozdítva pán Bolesław farkasszemet nézett Zubacsovskijjal, és nyomatékosan mondta:

– A paraszt mindig paraszt marad, még ha a szolgálataiért nemességet kap is.

Zubacsovskij elfordította tekintetét, néhány szót váltott Bolotovval, és visszavonult.

Az ellenőrzés befejeződött. A börtön álmra készült. Elszakadt a várostól és a világtól, belemerülve a párás augusztusi sötétbe. A nap gazdasági gondokkal volt tele. Csomagok jöttek, látogatók, foglyokat vittek az ügyészhez vagy a bíróságra, vissza is tértek az ügyésztől vagy a bíróságról, s mindez összekötötte a börtönt a külvilág hétköznapijaival. De még ha nem is történt volna semmi ilyesmi napközben, legyen bármily vastag a fegyház fala, akkor is áttör, érzékelhető a falakon és kerítéseken túli szabad élet. De most csendesedett a börtön, elszakadt a várostól és a világtól, külső kapcsolataitól elvágva befordult, belesüppedt a sötétbe és a csöndbe. És a nappali rabhangulatot, a hol lohadó, hol élesen lobbanó szabadságvágyat felváltotta a csak a börtönlakók számára ismerős, szinte ellenségesen elutasító érzés minden és mindenki iránt, ami és aki az embereket foglalkoztatja, ott a városban, a kinti világban.

Pán Bolesław nem tudott megszabadulni attól, hogy Liozogubra gondoljon, és gondolatai egészen különös irányba fordultak. Bizonyos felelősséget érzett: az idősebbét a fiatalabbért. S még valami ennél is többet, nagyobbat: a hűbérúrét a hűbéresért. Ezek a zagorulkók, zubacsovszkijok csőcselék, alja nép, állatok, készek csordába verődni, hogy lássák, amint a mi vérünk, egy ősi nemesi család fia ott ráng a kötélén. . . . És egy pillanatra úgy látta, hogy nem Liozogub, hanem ő maga lépked a kivégzésre. Komor tűzben égve kelt fel ágyáról pán Bolesław, s egy szál hálóíngben asztalhoz ült. Most mindjárt írni fog, és megparancsolja, hogy levelét vigyék le oda, a titkos kazamatákba, valamiféle fenyegetőt és cáfolhatatlant kell írnia. Lepinszkij megfeszítette az agyát, csettintett hosszú ujjával; ez idéződött fel:

„morituri te salutant”,³ azután végképp ide nem illően: „Mors civilis.”⁴ Pán Bolesław elcsüggedt. Bajsza lelógott, ahogy a padlóra meredt, mintha azt próbálná meglátni, milyen lehet Lizogubnak ott, az undorító alagsorban. Hogy sejthette volna meg, hová repíti Lizogubot láthatatlan szárnya?

6

Hosszú volt az út a pályaudvartól London északi külvárosáig, meleg volt, erős kokszzzag. A hintók, omnibuszok sűrű sorokban áramlottak, villogtak rajtuk a lámpaüvegek, az ember beleszédült, úgy tűnt, örökké tart ez az utazás, isten tudja, hová.

Azután tömör, zöld tömegével közeledett egy park. A szem mohón tapadt a lombokra, de a cabman⁵ máris szurdokszűk utcába fordult, egymás mellé szorult, magas, keskeny, borvörös és kormos téglaházak közé, mintha sárkány fújt volna rájuk kormot és bűzt.

Két évvel korábban, arra várva, hogy találkozzék Bakunyinnal, Lizogubnak elszorult a szíve. Lavrovhoz indulva nem érzett féltékenységet. Természetesen hatalmas elme, óriási tudás. A matematikus Osztrogradszkij, a volt tüzér ezredes, aki zseni vagy majdnem az, ezt mondogatta: „Az ő esze jobban vág.” Ó, igen, Pjotr Lavrovics Lavrov, a *Tör-*

³ Üdvözlnek a halálba menők. (latin)

⁴ Rangfosztás. (latin)

⁵ Bérkocsis. (angol)

ténelmi levelek szerzője, a *Vperjod*!⁶ kiadója, mindez igaz, de mégsem érez sem lelkesedést, sem elfogódottságot, csak tiszteletet a forradalom professzora iránt.

A falépcsőn könnyedén, gyorsan, soványan, a korlátot nem is érintve Lavrov munkatársa, Szmírnov szaladt Feszenko és Lizogub elé, akit a zürichi nyár óta, a zürichi könyvtárból ismertek. Lizogubnak egyszerűen megörült, Feszenkónak nagyon örült, re-me-kül befűtött a bakunyistáknak!

Ugyanolyan könnyedén szaladt fel, bevezette őket a szobájába, elvette a csomagjukat, és székkal kínálta őket: „Nos, kamarádok, elhozták a pénzt?” Feltételezte, hogy Lizogubot és Feszenkót a pityeri „csajkovisták”, „lavrovisták” irányítják. S ideirányítván őket, pénzt is küldtek, amire életbevágó szüksége volt a szerkesztőségnek. Ám Lizogub és Feszenko maguktól jöttek, mondhatni partizán módra, és csak keveseknek szóltak Pétervárott a szándékaikról. Szmírnov csüggedten dörzsölgette az arcát, s elkomorodott, megtudván, hogy tudósításokat sem hoztak ezek a vizitálók a *Vperjod*! számára. Kérdés, miért fáradtak ide, kedveseim? Ha nyári vakációra, akkor sétálni igazán kellemesebb Wight szigetén. Igazán csak udvariasságból kérdezte meg Lizogubot, eredményesen működik-e a Könyvforgalmazás? Azután közölte, hogy ki sem látszik a munkából: rengeteg újságot kell végigolvasnia, hogy összeállíthassa a szocialista mozgalom krónikáját.

⁶ *Előre*; P. L. Lavrov folyóirata, amely 1873-tól jelent meg, s nemcsak narodnyik eszméket terjesztett, de részletesen foglalkozott a nemzetközi munkásmozgalom problémáival is.

Nem kezdődött ez simán. Lizogub zavarban volt. Feszenkónak, ellenkezőleg, a szeme se rebbent.

Lavrov láttán Lizogubot Oroszhon illata csapta meg: bojár. Nem úr, hanem bojár: magas, sudár, kerek arcú, ősz. Bársony félcsizmát viselt, és Lizogub arra gondolt, hogy Pjotr Lavrovics hosszú órákat ül íróasztalánál, és úgy lát-szik, még nyáron is fázik a lába.

Miközben üdvözölte őket, Lavrov nem tettetett szívél-lyességet, amint az ismerkedéskor szokás. Elgondolkodva, kissé komolyan, mosolytalanul nézett rájuk. De nem árasztott hideget: fenséges egyszerűség és szigor ült az arcán. Beszéde jól artikulált, és az ízes, hosszan görgetett „r”-ek a régi, divatjamúlt földesúri Oroszország hangját idézték.

De ez csak az első benyomás volt. Első és kurta: Lizogub hamarosan tapasztalta, hogy Pjotr Lavrov természete távolról sem „földesúri”, hanem európai módra tevékeny.

Valóban, Lavrov fáradhatatlanul, módszeresen dolgozó ember volt. Kora reggel íróasztalhoz ült, és természetesen álnéven, orosz folyóiratoknak írt. Reggel nyolckor a szolgálólány megrázta a csengőt, itt mindenki – a szerkesztőségi munkatársak és a nyomdászok – szövetkezeti alapon étkezett. Tea után a nyomdászok elmentek a lakatlan, raktárakból és istállókból álló utcában működő szedőterembe. Pjotr Lavrovics pedig visszatért a szobájába – egyszerre dolgozó- és hálószoba, tömve könyvekkel –, és megint írt, de most már nem a cenzúrázott folyóiratok, hanem az illegális *Vperjod!* számára. Cikkeket, szemléket írt, korrektúrát javított... Délben valamennyien együtt reggeliztek. Angol módra este ebédeltek. Lavrov könyvekkel zsúfolt szobájában éjfél után is égett a lámpa.

Az ismeretlen fiatalemberek érkezése meglepte Pjotr

Lavrovicsot: se ajánlólevelek, se pénz a szerkesztőségnek, se tudósítások Oroszországból. Mit akarnak tulajdonképpen? Úgy, szóval azt mondják, nem érzik magukat felhatalmazva arra, hogy segítsenek a *Vperjod!* kiadóinak? S azonkívül: feltétlenül beszélniük kell a barátaikkal. De hát engedtessek meg, urak, mért nem szervezték meg ezt előre? S vajon valóban áll-e eme ifjak háta mögött valamilyen piyteri szervezet? Nem önjelöltek-e? A foglalkozások programja, a szükséges könyvek listája iránt érdeklődnek. Ez nem rossz. De hát *így*, csak bár hozzáértő, de idegen emberhez fordulnak. . . No jó, a foglalkozások programjáról lehet beszélni. Lám, ez a Lizogub úgy hallgatja, mint aki fél, hogy elmulaszthat valamit. Néma, mint a hal. Úgy tetszik, az esze nem épp borotvaéles, Isten bocsássa meg. Feszenko úr azonban, bármily korrekt is a viselkedése, tompa hangon közbemorog.

– Egyetértetek önnel, Pjotr Lavrovics, tökéletesen egyetértetek – mondta Feszenko –, nem szabad beérnünk csupán a gyakorlattal. Csak a mélyen tisztelt Bakunyin meg a társasága hiszik, hogy mindent fel tudnak forgatni úgy, hogy közben műveletlenek maradnak. Azonban ön, Pjotr Lavrovics, túl sokat javasol. Isten bizony ez már enciklopédia, ehhez hosszú élet kell. Matuzsálemek. S ki számíthat ilyenre a mieink közül? Örüljünk, ha van két-három évünk, mielőtt átharapják a torkunkat. De nézzük most másfelől: az agitálandók oldaláról! Ön nyilván emlékszik a boldogult Resetnyikov⁷ könyvére? Nos hát, az ő Piláját és Sziszojkáját a legműveltebbek és legerkölcösebbek szintjére emel-

⁷ F. M. Resetnyikov (1841–1871) – realista író, az orosz munkások életének egyik ábrázolója.

né? Hát ez szintén, már megbocsásson... nem, az elmélet az elmélet, de itt van a tett is. A kettőt össze kell kapcsolni. Mi következik ebből? Hát az, Pjotr Lavrovics, hogy a propagátort okvetlenül úgy kell felkészítenünk, hogy szemünk előtt tartjuk a lehetőségeit.

Ez még elment volna. De ahogy megnyilvánult a „kritikai véna”! Feszenko megvetően nyilatkozott az obscina⁸ jelentőségéről, a földtulajdon obscina-formájáról, és ugyanígy egy legyintéssel intézte el a paraszt szocialista szokásait.

Azonban Pjotr Lavrovics nem méregette lenézően Feszenkót, mint annak idején Bakunyin. Pjotr Lavrovics meghallgatta, anélkül, hogy félbeszakította volna, nem szólt közbe, nem tört ki vihar, nem mennydörgött, nem fröcskölt tintát a megjegyzéseket rögzítő toll.

– Hát így állunk – mondta Lavrov, miközben kéziratokat rendezgetett. – Nos, urak, a vita az élet jele. Jobb vitázni, mint gépiesen egyetérteni. Viták nélkül kifakul a lélek.

De Lizogubnak, aki hajítófát sem ért, ha dialektikára került sor, nem volt kedve vitatkozni. Ő akár reggelig is elhallgatta volna, hogyan színezi zamatos, tiszta hangján, görgő „r” hangokkal az eljövendő szocialista együttélést Lavrov, hozzáfűzve: „Ezt kell ábrázolnunk, barátaim, amikor a népet agitáljuk.”

– „Képek a jövő társadalmából” – nevetett Feszenko, kettesben maradva Lizogubbal. – Tudós férfiú, lehet vagy ötvenéves, és úgy firkál, mint egy gyerek.

Lizogub felcsattant:

– Elviselhetetlen vagy, Ivan! Tarts mértéket.

⁸ Történelmi hagyományokon alapuló paraszti földközösség.

– Mégis azt mondom én neked, Dmitrij Andrejevics: vadság és tudatlanság, mintha holdfényből akarna ezüstpénzt verni. Az általános tételeket elfogadom, osztom, egyetértek velük, de az eljövendő rend részletes ábrázolása? „Képek a jövő társadalmából”? De hát honnan tudhatnánk mi most, itt, hogyan deríthetnénk ki, milyen konkrét formákat, milyen árnyalatokat ölt a jövő? És különben is, mi az ördögnek építenek komoly emberek légvárakat? Eh, nem, én nem szándékozom tündérmeséket mesélni a muzsiknak vagy a proletárnak.

– „Mesélni”?! – Lizogub felháborodott. – Magaddal ragadni, kiegyenesíteni, kiművelni!

– Nem. Magammal ragadni azt nem, hanem megmagyarázni. Aki malmot akar építeni, annak a mechanika törvényeit kell tanulmányoznia, ahelyett, hogy lamentálna; nincs időm, nekem mielőbb fel kell építenem azt a malmot és kész.

– A te „járadékaid” meg „százalékaid” kész aszály. A harc tűz, nem számtan.

– Számtan nélkül nem lobban fel a láng, márpedig van és lesz huncut vörös kakas az n-i járás valamely birtokán. És csak annyi.

Lavrov másnap békülékenyen beszélt:

– A lényegben mégis egyetértünk, bocsássanak meg, de sok mindent összezavarnak, a másodrendűt tartják lényegesnek és megfordítva. De a fődologban szolidárisak vagyunk. Engedelmmükkel pontok szerint megismétlem. Az első: gyökeres szociális fordulat. Azután: ez csak össznépi erőfeszítéssel hajtható végre. A harmadik: erre mind a népet, mind a forradalmárokat fel kell készíteni. Eszközeink közül, és ez a negyedik, határozottan kirekesztjük a hazug-

ságot, a nép ámítását, a nem szocialista hajlamok erősítését. . .

S volt még egy izgató téma: a *Vperjod!*. Mit ért volna Herzen⁹ *Kolokol*-ja, ha csak a londoni Troobner és Tsa hallja a hangját? Természetesen, a *Vperjod!* elérte a cár istenőrzötte birodalmának határait, de sok csapás sújtotta: a példányok egy részét elfogták, más része ott pusztult a határ menti falvakban, kocsmákban, csempészmálhákban. Kétős csapás: önmagában is veszteség a hiába végzett munka, s hozzá a nyomdászok vesztesége, Pjotr Lavrovics barátaié, akik szűkös étkezés után, pihenést nem ismerve munkálkodtak a lakatlan, raktárakkal és istállókkal teli utcácskában. És az örökös izgalom: nem szakad-e meg a szállítás ravaszul tekergő vékony lánc? Orosz kereskedőhajók rakodtak a Temzén. Az orosz matrózok eltávozást kaptak, kijöttek a partra, és szokás szerint a Capitan Hallban vigadtak. Odasiet Pjotr Lavrovics valamelyik munkatársa. Földi a földit messziről felismeri. Egy korsó porter mellett őszinte beszéd folyik. Megegett, hogy a matrózok vállalták a *Vperjod!* továbbítását. Lehet, hogy azért, mert az egyik szedő valaha maga is gépházban dolgozott, az Odessza–London–Odessza járaton?

A konspiráció miatt, hogy a bámész szemektől óvják, a véletlen vagy nem is véletlen önkéntes szállítókat nem hívták meg az Evershot Road-i házba. De egy napon, akkor, amikor Lizogub és Feszenko ott vendégeskedtek, benézett egy óriás termetű matróz, valódi Herkules. Az a szedő hív-

⁹ A. I. Herzen (1812–1870) – forradalmár, filozófus, író, publicista; Londonban kiadott orosz nyelvű folyóiratai erős hatást gyakoroltak az orosz forradalmárok gondolkodására.

ta meg – régi bajtársa –, aki valaha a tüzelőt adagolva szabályozta a gőzt. „Logovenkónak – mondta – akkora a felúszása, hogy bármennyire megrakom, nem süllyed el.” Nem ismeretes, tudták-e a nyomdászok, mit jelent ez – mármint a felúszás –, de megértették: megbízható ember ez a Logovenko.

Lehetett úgy harminc-egynéhány éves. Hatalmas teste nem nyomta el benne a lelket, ez nyomban látható volt, amint az is, hogy Logovenko a protestálók fajtájából való. Herszoni paraszt, leszolgálta a magát a hadiflottánál, de a faluba nem tért vissza, az Orosz Kereskedelmi Gőzhajózási Társaságnál szolgált. Meg is magyarázta: körül akar nézni, mi van Európában, össze akarja vetni, megfontolni. Oldottan beszélt, mesterkéeltségnek árnyéka sem volt, mint egyenlő az egyenlőkkel. Feszenko rátapadt Logovenkóra, egy lépéssel sem maradt el tőle, és nagyon sajnálta, hogy a druszája siet: két-három nap, és a teherhajó felszedi a horgonyt; Logovenko a hajóúrbán, a széntartályban rejtette el a Lavrov lapjával tömött zsákokat.

Feszenkónak ragyogó ötlete támadt, és Lizogub, mint már nemegyszer, nem minden zavar és keserűség nélkül ismerte fel önnön „nehézkességét”. Hisz mindketten beszéltek a matrózzal, ketten hallgatták, és Feszenkónak remek ötlete támadt, ő, Lizogub, meg csak pislogott. Az ötlet az volt, hogy nyomtassanak Lavrovnál brosúrákat az ukrán nép számára, ukrán nyelven, és küldjék Odesszába, Nyikolajevbe, Herszonba Logovenkóval és a hozzá hasonló fekete-tengeri matrózokkal.

Pjotr Lavrovics nyomban és szívesen beleegyezett: „Kitűnő gondolat, parancsoljanak velem”. S kezdetnek a *Mese a négy fivéréről* egy fejezetét javasolta. Lehet, hogy szükségel-

tetik némi változtatás, hasznára is lesz, de csak egészen jelentéktelen. Nem kívánnak-e hozzálátni?

Dehogynem, kedves Pjotr Lavrovics, de még mennyire. . . S nekiláttak lefordítani a mesét a nép számára. Heves buzgalommal fordítottak, mintha már rég gyötörte volna őket a szomjúság, és hirtelen szakadékra, vízmosásra bukkantak volna, ahol forrás fakad, csermely csobban, és ők boldog pillantásokat váltva ittak, arcukat, nyakukat, vállukat öblítették.

De az anyanyelv bővölete, ez a boldog, mámoros érzés sem gyengítette a „kritikai vénát”. Lavrov jelentéktelen változtatásokat javasolt, Feszenko azonban sok mindent átalakított, az elejét pedig egészen újraírta, és Lizogub úgy találta, hogy így kell, így van jól.

Le sem csillapodva, át sem olvasva kéziratukat, diadalmasan mentek a háló-dolgozószobába Pjotr Lavrovicshoz. Bementek, mosolyogtak, és türelmetlenül vártak, amíg az a teleírt lapokat nézegette.

Lavrov megigazította a papírcsomót, rátette puha tenyerét, hallgatott egy kicsit, azután így szólt:

– Értem én, uraim, az első kísérlet. . . De úgy vélem, önök valami mást csináltak.

– De hát csak azért, hogy érthetőbb legyen – mormogta elvörösödve Lizogub.

– De én nem vállalhatok felelősséget a kiadásért.

Lizogub nem nézett Feszenkóra, de tudta, hogy azt előnti a düh. Lizogub megbökte Feszenko lábát, de az már beszélt, hűvösen, szárazon és kertelés nélkül: az igen tisztelt Pjotr Lavrovics nem ismeri, de nem ám, az olvasót, akinek Lizogub és ő ezt a történetet lefordították, nem ismeri sem Ukrajnát, sem az egyszerű ukrán népet, ők viszont ismerik,

nagyon jól ismerik, és ennek folytán... Lavrov megőrizte nyugalmát. Levette kezét a teleírt lapokról. Szürkés-kék szeme elnézett a két fiatalember mellett. Keményen válaszolt:

– Az olvasót én is ismerem, uraim, de nem ismerem a kisorosz nyelvet, és nem tudom elbírálni, tudnak-e önök megfelelő módon írni.

– Ez nem érv – mondta Feszenko csaknem fenyegetően.

– Hogyhogy nem érv, ha az ember írásművek kiadásával foglalkozik? – kérdezte Lavrov, és felállt az íróasztal mögül. – Legalázatosabban kérem az elnézésüket, uraim, de igazán nem találom szükségesnek, hogy tekintettel legyek a szeszélyeikre és a konokságukra.

– Hát ezt azért nem kellett volna, Pjotr Lavrovics – sértődött meg Lizogub.

Feszenko félbeszakította:

– Ez esetben nincs más hátra... – és meghajolt, pontosabban még csak meg sem hajolt, csak biccentett.

Lizogub ügyetlenül csoszantott, egyik lábáról a másikra állt, és kiment Feszenko után. Mindketten megértették, hogy Pjotr Lavrovics a legfontosabbat nem mondta meg: se reputációjuk, se rekkommendációjuk, ki tudja, honnét csöppentek ide, és Lavrov nem bízott bennük, pedig talán beszerezhetette volna a szükséges információkat. Kellemetlenül alakult a dolog, rosszul, helytelenül, és mindketten elvágódttak a brit fővárosból, a zajból, a csípős kokszzszagból, a borvörös épületek közül, amelyeket mintha egy bűzös sárkány nyalt volna végig.

Az otthon bizsergető, leküzdhetetlen vonzásában ott volt az anyanyelv hangjainak rég nem érzett bővölete, a

forrásvíz és a boldogság érzete, a lélek felfrissülése, amelyet akkor tapasztaltak, amikor ukránra fordították azt a mesét.

Pétervárra érve a Vasziljevskij-szigeten szálltak meg egy ismerős diáknál. Lakást nem béreltek, minek? Nem maradnak az északi fővárosban – haza, haza, haza!

De a Pedagógiai Múzeum dísztermébe természetesen elmentek. A Nyevszkijen vették a jegyeket, Bessel zeneboltjában. Osztap Vereszaj, az öreg kobzos énekelt, aki hangszerével bejárta egész Ukrajnát. Vak volt, mint Homérosz, és ráncos és kopasz, mint Sevcsenko a katonaság után.

Hallgatták Vereszajt, és párás lett a szemük. Ukrajnát látták, a hajdanit és a mait, szabad kozákjait, atamánjait, fuvárosait, szántóvetőit és tutajosait, nyárfáit, kurgánjait és dűlőútjait; haza, haza, haza...

(S egészen közel a Pedagógiai Múzeum lélegzet-visszafojtva figyelő terméhez egy, a Cepnoj-híd közelében lévő házban, sarkantyúpengés, pecsétviaszszag, és angol férfikölni illata lengi körül a Harmadik Ügyosztályt, ahol éned tintával megjelöltetik a papírokbán, és új szféra burkol majd be, láthatatlan, de mindenén áthatoló szféra, amely rögzíti törvénybe ütköző cselekedeteidet, tilos gondolataidat, kormányellenes propagandádat. Egy bizonyos nemesember, név szerint Georgij, vezetékeve Trudnyickij, egyetemi hallgató, aki barátságosan fogadta átutazóban a Vasziljevskij-szigeten megszálló kollégáit, tisztelettudóan közli: Ivan Feszenko és Dmitrij Lizogub szociális kérdéseket tanulmányoztak külföldön, és ez utóbbi, vagyis Dmitrij Lizogub, ezenkívül meg nem engedhető célokra fordítja örökségét, amely igen jelentékeny.)

Elhallgat a zene, elhallgatott a kobzos. A második részben Kamenszkaja úrnő, a cári színházak művésznője lép fel. Nem kell a második rész: haza, haza, haza!

7

Elmúltak a zabot, kendert, árpát befüllesztő párás napok. Már érződött a tímárműhelyek szaga – elővillantak Szednyev kertjei és háztetői; háromszázötvenkilenc porta, kis híján kétezer lakos.

Kisfiúk szaladtak a kocsi mellett, Lizogub rámosolygott a kölykökre. A muzsikok meg az asszonyok utat engedtek és hajlongtak, Lizogub bólintott nekik. A birtok kapujánál a kőoroszlánok. Lizogub levette előttük a kalapját. A kert közepén, a hatalmas virágágyásban a napóra delet mutatott.

Jóságos szűzanyánk, ég királynéja, csak nem a fiatal pán érkezett haza? S a hajdani háziszolgák, öregemberek, öregasszonyok összeszaladtak. Régóta paraszti sorban éltek már, de nem felejtették az uraság idejéből a bőségest, a hajcsárok nélküli életet. Nem olyan volt az, mint más pánok birtokán. Öregek, nyomorultak, gyengék, a gyerekeik kenyerét eszik. A gyerekeknek meg, tudjuk, nem öröm a felesleges száj, de most itt a fiatal pán, nézzük meg, hátha befogad. S ott szorongtak, tülekedtek, hogy a vállára, a kezére cuppanthassanak.

Lizogub zavartan elhúzódott, valami kedveskedőt mormogott, valamit kérdezett is, kellemes is volt, bosszantó is. Milyen volt inkább: kellemes-e vagy bosszantó, nem tudta. Név szerint ismerte az öregembereket és az öregasszonyo-

kat, azok pedig emlékeztek elhunyt szüleire, a nagybátyjára, a nagynénjére, emlékeztek a tűzijátékoktól sziporkázó évekre, a rezesbandára, a nagy vendégségekre, keresztelőkre, halotti torokra, a soha vissza nem térő időkre, és Lizogubot meghatotta, hogy mindenre emlékeznek, de bosszantó is volt ez a szolgálalkúság, a csókokkal, sóhajokkal, ellágyulással, zavarba hozta, megkeverte, és ekkor, mintegy fölmentésként, lódobogás közeledett.

Kolodkevics leszállt a lóról, odament, köszönt. A szednyevi birtok intézője ötven körül járt, lehet, hogy már túl is volt rajta. Erős alkatú, fekete szakállú, friss, napbarnított férfi. Szívélyesen nézett Lizogubra, nyugodtan beszélt, de amikor meghallotta, hogy Lizogub végérvényesen hazajött, otthagya az egyetemet, az intéző arcán nyugtalanság futott át: a maga fiára gondolt – lehet, hogy Nyikolaj is félbehagyta a tanulást. S mintegy visszatérve Lizogubhoz, Kolodkevics így szólt:

– Hát, Dmitrij Andrejevics, önnek diploma nélkül is – és szélesre tárta a kezét, körbemutatott, arra utalva, hogy ilyen vagyonos földesúrnak nincs szüksége egyetemi végzettségre.

Lizogub bosszankodva gondolta, hogy az intéző nyilván afféle ficsúrnak nézi. De hát mégsem ugorhat fejest a magyarázatba, hogy megvet mindenféle diplomát. A diploma, akárhonnán nézzük is, privilégium. A diploma a zsírosabb falathoz vezető út, és ez demoralizálja a becsületes embert. Hanem ezt mégsem magyarázhatja el hirtelen-hamarjában egy ötvenesztendős öregembernek. . . Az öregember ezenközben azt mondta, úgy képzeli, hogy ma, az utazás napján Dmitrij Andrejevicsnek aligha van kedve a gazdasági elszámolásokhoz. De ha megfelel, holnap vagy holnapután pa-

rancsoljon, tessék, nála, Kolodkevicsnél minden irat rendben van. Lizogub legszívesebben legyintett volna, de sértette a képzelt „ficsúr”. És azt felelte, hogy már holnap... igen, holnap megnézi. Kolodkevics komolyan rábólintott, de a szemében irónia villant; Lizogub nem vette észre. Nem vette észre, mert mintha Arany Gric hívó hangját hallotta volna, pedig Arany Gric már két éve eltűnt nyomtalanul. Lizogub megkérdezte, hogy nem tudnak-e valamit róla. Kolodkevics közönyös nemmel felelt. Közönye elszomorította Lizogubot, habár ebben a vonatkozásban igazán nem kívánhatott az intézőtől semmit.

Lizogub, miután elbúcsúzott Kolodkevicsstől, kószált egy kicsit a parkban, ami már kezdett egy kicsit elvadulni, noha őrizte még a hajdani gondozás nyomát. S már a parkban és később a kúria-kastélyban is érezte ezt a belé lopakodó hatalmat, amely alól – azt hitte – rég felszabadult: az ősi birtok hatalmát.

Csendes és zárt volt a kúria-kastély. A ház telis-tele volt bútorokkal és tárgyakkal, és a pétervári nihilista megérintette és megszemlélte a rabszolgatartók megvetett fényűzését. Az émpire óra a *Mely discső*-t játszotta. Azt játszotta a Péter-Pál székesegyház harangjátéka is. De a dallamos zengés simogatta a fülét... burnótszelencék – mint a tökök, mint az almák, mint a dobok –, miniatűrökkel ékes burnótszelencék: köpenyeges lovasok, sisakos harcosok, pipázó kozákok. Burnótszelencék – a semmittevők édelgése? De az ujjak, a tenyerek megérintették az arany és porcelán doboztetőket... A nagypapa dolgozószobájának falán vadászfegyverek: faragott, domborműves csövek, olasz munkák Bresciából és rendkívül könnyű csövű pusák Spanyolországból. Lizogubnak eszébe jutott, mit mesélt Ilja bácsi:

valamikor úgy hitték, hogy nincs szilárdabb vas, mint az, ami már régóta használatban van. Különösen jók, mondták, a patkószögek. Nos, ezeket a spanyol puskacsöveket olyan vasból csinálták, amely hajdan Kasztília vagy Andalusia köves útjain csattogott. Vadászfegyverek... Ó, igen. Meglőtt falkamesterek, hajtóvadászatok, igen, igen, így van. S arcával egy puskatushoz simulva, mintha hallaná – tok-tok –, hogy dörögnek a fajdkakasok... És íme itt vannak a finom, hajlékony legyezők. Szalmaszínűek és azúrkékek, Proserpinák, Odüsszeuszok.... Királyokhoz hasonlatos pásztorfiúk és pásztorfiúkhöz hasonlatos királyok képeivel. Valamely eldugott zugban, akár itt is, egy színes selyemmel hímzett, düledt szemű török basával díszes spanyolfal mögött, nagyanyái szavak nélküli flörtje folyt, legyezők jelei: „Ön közömbös nekem” – s a nyitott legyező szorosan összecsapódik; „Érje be a barátságommal” – és egy szírom egy picit elválik a csukott legyezőtől; „Ön szenved, magával érzek” – vallja meg a második legyezőszírom az elsőhöz simulva; no de ha követi a harmadik is! Az már sóhaj, az már vihar: „Te vagy az ideálom!”

Lizogub meghökkent: Pétervárott, külföldön, Feszenko mellett hitte, hogy kivetette magából az avított embert. Meghökkentette önnön szentimentalizmusa, érzéseinek ellentmondásossága. Lizogub minden ajtót kulcsra zárt. Csak egy kis sarkot hagyott meg magának, oda vonult vissza, mint valami cellába, néhány, a zsúfolt otthoni könyvtár polcairól levett könyvvel. És városi ruháját barna, ukrán szvitával¹⁰ cserélte fel, amelyet piros övvel fogott át. És magas szárú, faggyús csizmát húzott.

¹⁰ Hosszú férfifelsőruha.

Elmélyült volna a Kolodkevics által elhozott számlákba, ügyiratokba, de csakhamar belezavarodott. Arról, hogy itt is, akárcsak a környező földbirtokokon, bér munkások alkalmazása nélkül gazdálkodnak, vagyis parasztsaládoknak adják bérbe a földet, tudott. Azt is tudta Dmitrij Andrejevics, hogy a tulajdonosnak természetben járó fizetség a termés negyede és fele között ingadozik, szénából pedig a betakarítás kétharmada jár. Azt is tudta, mi az a *panscsina* – lovakkal vagy robottal kell ledolgozni. No de ami a pénzbeli kiegészítéseket illeti, hogy határozzák meg és miként róják ki a parasztokra ezeket a „baksisokat”, százalékokat és „fizetnivalókat”, hát ebbe maga az ördög is belezavarodna. Egyetlen dolog világos: a muzsiknak a panscsina előnyösebb, mint a készpénzfizetés: „Ledolgozni még csak ledolgozom, de pénzt honnét vegyek?” Na jó, a pénzkiegészítés az pénzkiegészítés, de itt van még a földbérleti díj meg a felespénz, istenem, micsoda könyvelés. . .

Belezavarodott, összekeverte. De a számadás-könyvekkel szembeni tehetetlensége nem irányította a gondolatait afelé, hogy a szociális változások szomjúhozása a létező legegyszerűbb körülmények megértése nélkül ábrándozás – könnyen lehet, hogy végzetes ábrándozás –, ennek a gondolatnak árnyéka sem villant át rajta. Könnyű szívvel, akár egy, a tanulástól szerencsésen megszabadult diák, Lizogub rendbe rakta a gazdasági iratokat, átkötötte egy szalaggal, és nagyon demokratikus módon, személyesen vitte el az intézőnek.

Kolodkevics a Sznov partján lakott, fából ácsolt melléképületekkel körülvett kőházban. Miután megözvegyült, s a fia Kijevbe utazott, kettesben lakott a lányával. A lány a családi gazdaságot vezette, az apa Lizogubét.

Dolgozószobájából hiányoztak a csernyigovi földbirto-
kosok dolgozószobáiban általában látható, vadászkutyákat
vagy húsos hurikat ábrázoló litográfiák. Ehelyett agronó-
miai kézikönyvek sorakoztak a polcokon és újságok, ame-
lyeket a postás hozott, egy veterán katona, aki minden fo-
lyóiratot régi szóval hírlapnak nevezett.

Lizogubot meghívták vacsorára. A kreol bőrű, fekete
hajú Uljana terítette meg az asztalt. Ez aztán apja lánya,
gondolta Lizogub, nagyon hasonlít rá. A sűrű, csaknem
összenőtt szemöldök egy apácafőnöknő szigorúságát jelez-
te, de Uljana tekintete, eltérően apjáétól, amely gyakran
villant ironikusan, szívélyes volt és jóságos. Az arckifejezé-
se és a tekintete között lévő ellentmondás nem tette lehető-
vé, hogy első pillantásra megállapítsa, miféle ember is Ko-
lodkevics lánya.

Nemrég fejezte be tanulmányait a csernyigovi leányne-
velő intézetben. A búcsúesten, mesélte Uljana, a kormány-
zó egyik ásítást nyomta el a másik után; viszont a metropo-
lita épp ellenkezőleg, nagyon eleven volt. Ők meg, lányok,
éneklő hangon Zsukovszkijt¹¹ szavalták; négykezeseket
kalimpáltak, s azt képzelték, hogy csipkés tüllsálakat len-
getve nem táncolnak rosszabbul, mint Fanny Elssler. Az-
után libasorban vonultak a tiszteletre méltó vendégekhez:
pukedli meg bizonyítvány, pukedli meg bizonyítvány.
Képzeld: mindenki minden tárgyból a legjobb jegyeket
kapta! Általános lelkesedés és csókok, csókok...

Lizogub nevetett. Kolodkevics a szakállába mosolygott,
és azt morogta, hogy jól nevelt leánynak nem illik egy
olyan fontos eseményen csúfolódnia, amilyen a tanévzáró

¹¹ V. A. Zsukovszkij (1783–1852) – költő.

őkegyelmessége és őeminenciája jelenlétében. Lizogub, tréfásan helyeselve, mesélni kezdett azokról a kisasszonyokról, akik Zürichben tanulnak. Uljana figyelmesen hallgatta. Kolodkevicset nem annyira a svájci oktatás, mint inkább a svájci mezőgazdaság érdekelte. Egyébként közbevetőleg azért megjegyezte, hogy ott, abban az Európában, csaknem minden gyerek tanul, mivelénk meg már azért is hálát adhatunk Istennek, ha tizenkettőből egy.

Sötét volt, amikor Lizogub Kolodkevicséktől hazament. Gőzölgő nedvesség érződött a folyó felől. Lizogub felmászott a lonccal benőtt hegyre. Hirtelen vékony hangú valomás csendült a sötétben: „i-szok, i-szok, i-szok.” Valaki nyafogott: „jujujujuj.” És azonnal bekapcsolódott egy harmadik, elítélő hang: „pfuj, pfuj, pfuj.” És áradt és gyöngyözött és csattogott és fütyült: kezdődött a csalogányok éjszakája.

Gyakori látogató lett Lizogub a folyóparti házban. Uljana barátságos szívéllyességgel fogadta. Az intézeti nevelés nyomtalanul eltűnt – Uljana viselkedésében árnyéka sem volt az affektálásnak. S mi több: egyáltalán nem álltak tőle távol az eszmék. Lizogub megértette, ez a bátyja, Nyikolaj hatása. Számára a bátyja maga volt a tökéletesség. Uljana bizonyos büszke fontoskodással beszélt róla.

Kolodkevics, az apa, most is nyugodt volt és méltóság-teljes. Dmitrij Andrejevicset eleinte nyugtalanította, hogy Uljana apja az ő gyakori látogatásait esetleg széptevésnek tekinti, vagy ami még rosszabb: nem támadnak-e házassági szándékai. De hála istennek, semmi ilyesfélét nem vett észre. És Dmitrij Andrejevics jó érzéssel látta be, hogy tévedett. Egyszóval minden rendben lett volna, ha nem szima-

tol meg más természetű veszélyt, amelynek forrása az intéző volt.

Kolodkevics elsőrangú intézőnek bizonyult. Mindkét lábával biztosan állt a földön, ahogy mondani szokás. Szerette a falut. De eltérően a városiaktól, a folyóiratok poétalelkű népieseitől, nem dicsőítette a „nyírfácskát”, hiszen pontosan tudta, hogy egy valódi muzsik nemcsak hogy nem érzékenyül el egy valódi nyírfaligettől, hanem nyomban kivágja, kiirtja ezzel a felkiáltással: „Ahány rönk, annyi garas.”

Lizogubbal társalogva Kolodkevics a muzsikok olyatén tulajdonságait és szokásait világította meg, amelyek sehogy sem illettek össze a szántó-vető, földőrző paraszt Lizogubnak oly kedves képével. S miközben rámatatott erre-arra, Kolodkevics ironikus megjegyzéseket tett az ifjú doktrinékről és könyvmolyokról, akik légvárat építenek.

– Obscsina, földközösség, szövetkezeti ösztön – ismételtette Lizogub szavait, és valahogy célzatosan hajtott el a fényesen égő petróleumlámpa közeléből egy pillét –, én meg a következőket mondom magának, Dmitrij Andrejevics: a faluban a paraszt mint a csuka ficánkol, hogy bekapja a keszeget. De még mennyire ficánkol! S aztán hamm, be is kapja. S már el is tűnt a foguk között. Milyen időket élünk? Vedd el a kopejkát, adj egy kopejkát! Ugye? Eh, nem másként, nem másként, Dmitrij Andrejevics, kár beszélnie. Biztosíthatom, hogy nem vagyok az emancipáció ellensége, sőt, február 19-e itt kőtáblákra van vésve... És azt is elismerem, hogy megrövidítették a muzsikot a telek kimérésekor, hogy szorítja a robot és így tovább. Nem vitatom. De egyvalamit kiemelek: nem az obscsina, nem a szövetkezeti ösztön, ezek üres szavak, hanem a konc és a

kopejka, a kopejka és a konc, ez a falu bálványa. – A cigarettafüst elkeveredett Kolodkevics sűrű, fekete szakállában. – Én békében élek velük, bizonyíthatja bárki. S mi az eredmény? Ha egy kicsit nem nézek a körmükre: lógás, lopás, csalás. Tessék, itt egy példa kapásból. Például föl rakják a kévéket a szérűben. Nem nehéz munka, de hogy rakják föl? Hát úgy, hogy a kalászkok kifelé lógjanak. És miért? Hát erről van szó! Azért, hogy a legsúlyosabb szem kiperegjen útközben. A szekér széltében vásznat terítenek, pereg a mag, mint a gyöngy... És a cséplés? A csizmájuk szárát is megtömik, majd szétrepednek, alig bírnak lépni. És a gyújtogatások... Szednyevet, Dmitrij Andrejevics, eddig megkímélte az Úr, de mi mindent gyújtottak föl csak a mi járásunkban? Konsztantyin Petrovics, a rendőrfőnök mást se tesz, csak írja: „ismeretlen okból”. Nagyon is ismert az az ok! Csak képzelje maga elé! Egyszer csak begorombul ez a sok Pjotr-Pavel, egyszer csak ránk zúdítja elégedetlenségét, gyűlöletét, és megindul, „kaszára-kapára kapva”. No? Csak képzelje el...

Hát ezt Lizogub igen élénken, igen szemléletesen és igen gyakorta elképzelte. „Kaszára-kapára kapva?” Remek!... Más volt az, ami nyomasztotta az esti beszélgetések idején, miközben pille kerengett a lámpa körül, behullott és elégett. Valóban lehetséges, hogy a Pjotr-Pavelek semmibe veszik az obscsinát, valóban lehetséges, hogy a bálványuk a kopejka és a konc?

És engedve tudattalan vágyának, hogy megőrizze illúzióit s ily módon cselekvőképességét, Lizogub kerülni kezdte a szednyevi birtok prózai lelkületű intézőjét.

Csordultig teli volt a hold, a fák, a bokrok, a rét mintha ezüstpapírból lennének. Csalogánydal áradt a birtok egyik végétől a másikig. Valaha a dajka, aki a kis pánt ringatta, ilyen estéken arról suttogott, hogy a parkban egy titokzatos dáma sétál talpig feketében, s évente egyszer eljön a nesztelenül haladó aranyhintó, egymás mögé fogott paripákkal; a lovak éjszínűek; az aranyhintóból Katalin cárnő lép elő, talpig hófehérben...

Lizogub az asztalnál ülve olvasott. A nevén szólították. Összerezsent, s meglátta az ablak alatt Uljanát, egy göndör fiatalember társaságában.

– Tessék – Uljana és az ismeretlen beléptek a szobába.
– A fivérem küldi – és Uljana egy cédulát nyújtott át Lizogubnak –, Nyikolaj Kolodkevics arra kérte, fogadja szívesen a vendéget, engedje megpihenni itt, és ha mód van rá, lássa el pénzzel.

– Persze, persze, természetesen – hadarta Lizogub. – Ön valószínűleg éhes.

– Fjodor Jegorovics már vacsorázott – mondta Uljana –, de úgy gondoltam, önnél kényelmesebben elfér.

– Hát persze – helyeselt Lizogub –, maradjon, hely van elég.

– Hát az biztos, hogy elég – nevetett nem épp udvariasan a vendég.

Kuricin néhány napot töltött Lizogubnál.

Húszéves múlt a fiú, a haja szőke, csigákba göndörödő, a szeme világos, a beszéde élénk, könyvízü fordulatokat kever népi kiszólásokkal. De az utóbbiakat szándékosan használta, mintha mondaná, vedd észbe, hogy kitűnően

meglehetek nélkülük is. Igaz, a hangjában, a mozdulataiban meg-megvillant valami kellemetlen közvetlenség, de Lizogub, miután megtudta, mi mindenben ment keresztül Kuricin, úgy értékelte ezt a gátlástalanságot, mint a felszabadult lélek üdvözlendő megnyilatkozását. Felszabadulás, amelyhez egy forradalmi csoportban jutott. Bizony ott! Mert hát csak nem a szatócsüzletben! És még csak nem is az állatorvosi főiskolán, ahol Lagyin professzor olyannyira megkedvelte a paraszti sorból származó diákokat, hogy megajándékozta egy mikroszkóppal. „Tudja, mi az? – kérdezte Kuricin. – Hartnack-féle állvánnyal.” Lizogub beismerte, hogy fogalma sincs Hartnackról.

Dmitrij Andrejevics egyébként is sűrűn ismerte be tudatlanságát. A hisztológia vagy a fiziológia soha nem érdekelte, de a dolog lényege az volt, hogy őszinte élvezettel szolgáljon kontrasztul Kuricin ismereteihez.

Önmagáról Kuricin szívesen mesélt.

– Virboviak vagyunk, Virbov úr tulajdon jobbágysai – mondta élénken, mintha még büszke is lett volna nemrég-i jobbágy mivoltára –, emlékszem, alig értem föl az asztalt, s már szénát forgattam, a jószág körül sűrögtem meg a veteményesben – elnevette magát –, mint Nyekraszovnál: „A kisdedek aranykorában minden eleven – boldogan él...” A felszabadítás után meg apánk elvitt minket Harkovba. Igaz, addig se volt velünk sokat, vándor kézműves volt. Ő maga nem ismert egyetlen betűt sem, de engem – még a faluban – elvitt a paphoz: „Tanulj, a tudomány ékesít”, és így tovább... Na, fölszedtük a sátorfánkat. Isten veled, fejedelemség – vizsgáztató pillantást vetett Lizogubra –, hát azt tudja-e, hogy a mi falunkat, Ruzát, Ivan

Kalita¹² a fiára íratva, az övé lett? – Lizogub azt felelte, hogy nem, nem tudja. – Az övé lett – ismételte Kuricin olyan hangon, mintha ő maga lenne Kalita –, így hát mi, Kuricinek, moszkvai kormányzóságbeliek vagyunk, a lehető legtörzsökösebb nagyoroszok. Na és akkor Harkovban apám beállt Medvedkinhez, a nagy forgalmú kupechez, engem is elhelyezett Medvedkin egyik boltjába kishasnak. – Kuricin váratlanul méregbe jött. – Könnyű elítélni a szociális egyenlőtlenséget, de nem ártana, ha mindenki, aki elítéli, a saját bőrén is kipróbálná!

– Olyan fontos ez? – ellenkezett lágyan Lizogub. – Minek növelni az amúgy is mértéktelen szenvedést? Meg kell szüntetni, az nemes cél.

– Az igaz – bólintott komolyan Kuricin –, csak a megszüntetők hasznára és megerősítésére volna az... Nem, mérje csak föl: tíz segéd, én meg egyedül vagyok. Tíz segédre összesen egy inas... hát itt már tényleg „hiába az ima és a fogaknak csikorgatása...”. Más dolog az, Florovszkij könyvét olvasva könnyeket hullajtani... mellel én nagyon sokra becsülöm Florovszkijt... de mégiscsak egy dolog a könyv, és egészen más, ha az ember pófája csurom vér. Nos hát én, én évekig vérben fürödtem. Alig álltam szolgálatba, már az első napon módom volt rá. Hja, minden kezdet nehéz. Vaskemény kizsákmányolás: húsz ököllel, hajnalig talpon, s mást sem hallani: „Fegyka! Fegyka! Fegyka!”

Nemcsak személyes, állandó, mindig jelenlévő bűnét érezte át Lizogub, miközben Kuricint hallgatta, hanem bizonyos viszolygást is ettől a gyűlölettől, amely törvénysze-

¹² Ivan Kalita (?–1340) – vlagyimiri és moszkvai fejedelem.

rű és megmagyarázható, de... de... nos, túlságosan testi, túlságosan tapintható, konkrét. S a rá jellemző sebes hangulatváltással nyomban lelkesedni kezdett Fjodor Jegorovicsért. Hát hogysisne lelkesedett volna, hallgatva, hogy ez a kifutófiú, akit folyvást vertek, gyötörtek, titokban a gimnázium tananyagát magolta. Ó, a nép szent vonzalma a tudás fényéhez! És milyen jó, hogy Fjodor Jegorovics találkozott egy nemes lelkű állatorvosjelölttel! Összetalálkoztak, s az a diák felgyújtotta benne a főiskola lehetőségének álmát.

– Az apám – mesélte Kuricin – földig hajolt a gazda előtt: erről és erről van szó, adjon tanácsot, nagyságos úr. A gazda meglepődött: „Mi köll a taknyosnak? Derék fiú az, megnőtt, félúton van, hogy segédet csináljak belőle, te meg itt fecsegsz összevissza.” Apa meg, okos az én apám, elment a főiskola igazgatójához, az így gondolkodott: „Jöjjön vizsgázni, ha nem tudja letenni a vizsgát, még mindig visszamehet a boltba.” S apa földhöz vágta a sapkáját: „Tégy föl mindent egy lapra, Fegyuha!”

És Fegyuha megfogadta apja szavát, és minden a lehető legjobban sikerült. Diákkorára Kuricin most is úgy emlékezett, mint valami főnyereményre. Minden tantárgy jól ment neki. A második évben elbűvölte a hisztológia; akkor kapta ajándékba a mikroszkópot, adjon isten jó egészséget Lagyin professzornak. A harmadik évet is jól kezdte, kitűnően haladt... na és ekkor hívta meg Csebenko, az a bizonyos diák, aki elültette benne az álmot a főiskoláról. Ingyeniskolát szervezett ez a Csebenko, szegény gyerekek számára. Eleinte maga volt a tanító, aztán kifulladt: túl sok volt a jelentkező. Csebenko segítséget hívott, jött is segítség, köztük Kuricin. Jutottak neki eszes gyerekek, meg

mamlaszok. Blinov ábécéskönyvéből tanították őket. Egy szóval: fény a sötétség birodalmában. Az apja nem bánta, ellenkezőleg: támogatta. Az apja már a maga lábán állt: doni habzóbor, havonta félszáz, néha több is kerekedett, szóval támogatta, csak azt mondta, „fiacskám, a tudományt cserben ne hagyd”, de Kuricin cserbenhagyta.

Keserőség volt a hangjában. Kuricin mintha nem fogta volna föl, hogyan is „hagyhatta cserben”, s amikor ezt mondta, „cserbenhagytam”, olyan rosszul artikulált, hogy lehet, azt mondta: „cserbenhagyott”. Lizogub nem hallotta jól.

Az önkéntes tanítókból azután forradalmi csoport alakult. Az előadások jegyzetei, a tankönyvek, az *Állatorvosi Tudomány* számai, a csudálatos mikroszkóp, ha nem is kerültek a szemétkébe, de mindenesetre háttérbe szorultak, kiszorították a forradalmi könyvek.

A professzor, miután észrevette a változást, emlékeztette kedvenc tanítványát az állatorvosok fennkölt kötelességére az orosz muzsikok iránt, különös tekintettel a terjedő marhapestisre. S hallva, honnét s hová fúj a szél, nem minden szarkazmus nélkül jegyezte meg, hogy mégiscsak irigylí a lovakat és teheneket: hála légyen az Úrnak, azokat nem akarja felszabadítani senki. El kell ismerni, ez az irónia nem volt derűs.

A professzornak a marhapestis okozott gondot. A hetvenes évek óta terjedt, számtalan áldozatot szedve. A csendőrkapitánynak viszont másfajta járvány okozott gondot, az is a hetvenes évek eleje óta terjedt, s a kapitány véleménye szerint szintén túl sok volt az áldozat.

A kapitány kövér volt és kopasz. Amikor jegyzőkönyvbe vette a diák címét, akit a „Harkovban alakult forradalmi

csoport ügyével kapcsolatban” állítottak elő, a kapitány visszakérdezte: „Kontorszki köz, Bardakov háza?”, és összegezte: „Hm, Bardakov háza. . . a legmegfelelőbb hely önnek, lódoktor úr.”

A cári egyetemek szintjére emelt felsőfokú tanintézet diákja már-már megsértődött, de aztán belátva kicsinységét és tehetetlenségét, nem csattant fel. Viszont a kihallgatáson képes volt kitérő, vagyis helyénvaló válaszokat adni: igen, mondta, folytak beszélgetések az alsóbb néposztályok nehéz helyzetéről, amelyekkel együtt éreztem, mivel paraszti sorból származom magam is, de sosem voltak szélsőséges nézeteim; olvastam forradalmi célzatú könyveket, de kizárólag kíváncsiságból, egyáltalán nem gondoltam arra, hogy mindazt a gyakorlatba is átvigyék.

A kihallgatás eredményeként alá kellett írnia egy papírt, hogy nem hagyja el Harkovot, nem költözik ki Bardakov házából. És Kuricin nem is akart sehová menni. Élt volna tovább, ahogy addig, és tanult volna. De nemsokára azt mondták neki: „Figyelnek téged, Fegya. Titkosrendőri felügyelet alatt vagy, jobb lenne eltűnnöd, legalább egy időre, hogy ne légy szem előtt.” Kuricin megrémült: legyenek rám tekintettel, hiszen csak olvastunk és beszélgettünk, nem történt semmi. Álmatlan éjszakák a boltban, a gimnáziumi vizsga (ki volt még képes erre a vele egyívásúak, a bolti kifutófiúk közül?), apjának élelmiszercesomagjai, a professzor reményei és a saját reményei – mindennek mondjon istenhozzádot? Nem lesz az állatorvosi tudományok magisztere?

Kuricin vívódott. A barátai, akik elkerülhetetlennek vélték a letartóztatását, makacskodtak. Eszükbe sem jutott, hogy helye lehet ingadozásnak: a szent harc vagy a tudo-

mány temploma? Hát csak természetes, hogy egy paraszt fia fontosabbnak tartja a szabadságharcot a pestis elleni harcnál. Pénzt gyűjtöttek, címeket adtak, és Kuricin elutazott Kijevbe. Egyik radikális csoportból a másikba került. Hangsúlyozott együttérzéssel fogadták: hogyisne, nem közülünk való intellektuel, hanem tegnapi jobbágy, a paraszti erkölcs hordozója, egy a sötétség mélyéből, akik boldogságáért semmi sem drága. . . Kuricin megérezte önnön jelentőségét, illegalitás, hamis bejelentőlap, vagyis veszély és ismeretlen jövő – mindez nem ijesztette többé, csak nőtt a saját szemében is.

Szednyeven csak átutazott. Merre tart, nem mondta, és Lizogub, figyelembe véve a konspirációs követelményeket, nem kérdezte. Más volt itt a fontos: az oroszországi szervezet realitássá vált! Lám, ez a szőke, gyűrűs-fürtös fiatalember, ez a jószívű, derék legény azért kelt útra, hogy kapcsolatot teremtsen a szétszórt csoportok között a szolidaritáson alapuló összefogás nevében. Már ez is tökéletesen elegendő volt ahhoz, hogy Dmitrij Andrejevics testvéri ölelésre tárja a karját.

Hanem, hogy őszinték legyünk, Kuricinnak nem tetszett olyan nagyon Lizogub, a latifundium ura. Kuricin ismert értelmiségieket, akik a nép közé jártak, s azért öltöttek paraszti ruhát. De Lizogub nem járt sehová, élt a birtokán (s micsoda birtokon!), úgyhogy aligha volt szüksége erre a maskarára. Azonkívül bármit öltesz is magadra, nagyságos úr, kiad a fehér kezed, még a csecsemő is felismer. Nem tetszett Fjodor Jegorovicsnak az sem, hogy Lizogub raccsolt, az sem, hogy a keze vékony és ideges, és az sem, hogy egy kicsit kancsított, mintha titkolna valamit. Egyvalami azért tetszett, ez igaz: Lizogub elragadtatott figyelme. De ez a

lelkes figyelem sem zavarta a leereszkedő megvetést, amit Kuricin vendégszerető házigazdája iránt érzett. A muzsik megvetése volt ez az úr iránt, aki elveszítette úri mivoltát, mi okból, meggyőződésből vagy elszegényedés folytán, az nem fontos. Elvesztette és kész.

Az ősi kastély, amelyhez mértén a ruzai földesúré olyan volt, mint egy postaállomás, meg ez a birtok, ahol Kuricin szívesen látott vendégként sétált, ellentmondásos érzéseket ébresztett benne. Egyszerre érzékelte személye jelentőségét és ittléte esetlegességét, talán törvénytelenységét. S Kuricin hol szeretett volna mielőbb elutazni, hol meg minél tovább maradt volna a szednyevi nemesi fészekben. Mocorgott benne egy bizonyos óhaj is, lehet, hogy gyermeteg (vagy tán nem is olyan gyermeteg?), amit nem lett volna nehéz megvalósítani, elég, ha céloz rá készséges házigazdájának. De Kuricin tudatában volt, hogy nem az ismeretszerzés vágya hajtja, hanem plebejus kíváncsisága. Ezt pontosan tudta, de másfelől – hát ha egyenrangú kér az egyenrangútól, megalázhhatja ez azt, aki kér?

Az egyenlőség és az egyenrangúság gondolata nem volt épp helyhez illő, de azért jutott Kuricin eszébe, mert még mindig annak a könyvnek a hatása alatt volt, amelyből Lizogub pirkadatig olvasott fel neki részleteket...

Két brüsszeli kiadású könyv, az ex librisből ítélve valaha Lizogub anyai nagyapjáéi voltak, akit ugyanúgy neveztek, mint őt: Dmitrij Andrejevicsnek. Kétszeres drusza. Dunyin-Borkovszkij volt a neve egyébként, s ezek a könyvek valami módon a szednyevi könyvtárba kerültek. A nagyapa Borogyinótól Párizsig jutott, a háború után még tizenöt évig szolgálta a zászlót; aztán meg haláláig nyugalma-zott törzskapitányként volt a gorodnói nemesség járási

előljárója, vagy ötven versztára Szednyevtől. Nem volt valami buzgó előljáró, lévén a műzsák szolgája: verseket írt, lefordította Molière *Férjek iskolája* című darabját. Aligha volt Dunyin nagyapának – úgy, mint a boldogult Ilja bácsinak – saját külföldi bizományosa, aki gyarapította volna a könyvtárát, de ez a brüsszeli kiadvány eljutott valahogy a gorodnói sivatagba. Egyébként sem ott, sem Szednyevben nemigen illette papírvágó kés az európai tipográfusok eme műremekét, s Lizogub mosolyogva képzelte el, milyen undorral dobhatták félre Buonarroti¹³ rettentő művét.

Lizogubot már régen, még Montpellier-ben lenyűgözték a francia forradalom hősei. Minden reggel, amikor iskolába ment, komor árnyat vetett rá a mohos bástya, amelyben a jakobinus terror évében a foglyokat tartották. Ó, a képzelet sötét orgiája! Fenséges és félelmetes képeket látott. . . Azután jöttek a könyvek. Könyvekkel Jules Dufort, a jegyző fia látta el. Dufort már az iskolapadban a Bourbonok palotájának egy padjáról álmodozott – Hérault megye képviselője lesz. . . Jules görög módra Demetriosznak nevezte Dmitrijt. Tréfált is: Déméter, a földművelés istennője, a jelek szerint kegyes a Lizogub családhoz. . . Iskolatársa könyveket hozott: *A francia forradalom történetének galériája* Morintól, Cabet művei, Buchez és Roux összeállításában: *A francia forradalom parlamenti története*. . . S már ott Montpellier-ben tudott Lizogub Babeufról,¹⁴ és hallott az Egyenlők Társaságának összeesküvéséről, de csak most, Szednyevben, a családi könyvtárban, Voltaire és az encik-

¹³ F. M. Buonarroti (1761–1837) – francia-olasz utópista szocialista, Babeuf barátja és harcostársa.

¹⁴ F. N. Babeuf (1760–1797) – utópista szocialista, a nagy francia forradalom aktív résztvevője.

lopédisták között bukkant rá a két brüsszeli könyvre – Philippe Buonarroti az összeesküvés résztvevője, a kivégzett Babeuf harcostársa volt.

Dmitrij Andrejevics megállás nélkül olvasta az ideális társadalom katekizmusát. A sérthetetlen és mindent átfogó egyenlőség elvének céllá és összekötő erővé kell válnia. Merevek az ideális társadalom reglamái. Semmilyen privilégium, semmilyen megkülönböztetés az életkoron és a nemeken kívül. . . Lizogub mohón olvasott, ceruzája elkopott az energikus aláhúzásoktól. Lizogub Buonarroti könyvének bekezdéseivel fojtotta el arisztokratikus nosztalgiáit, mindent, amivel az öreg kastély mérgezte.

Azon a késő estén, amelyen Uljana elvitte hozzá Kuricint, Lizogub az utolsó oldalaknál tartott. Az ablakon túl, a tompa fehér fényben, éles, szögletes vonalakkal Babeuf fenyegető árnyát vélte látni – homlokából félresöpört hosszú haját, fekete frakk-kabátját, fémcsatos cipőjét. De eltűnt az árny: Kuricin állt az ablak előtt.

Lizogub szeretett volna visszatérni Babeufhoz, Buonarrotihoz. Aki megosztja veled mindennapi kenyered, azzal oszd meg lelked mindennapi táplálékát is. Hadd hallja meg Fjodor Jegorovics az eljövendő harmónia hatalmas akkordjait. Azonban valami visszatartotta: Feszenko emlékeztetés gúnyolódása az ideális társadalom képein. Lizogub nem feledte, hogy csúfolódott Ivan azokon, akik a legkisebb részletekig elképzelték előre a jövőt, beleértve a ruhaviseletet és a gyermeknevelést is. Dmitrij Andrejevics jól emlékezett erre, és még azt is belátta, hogy Feszenkónak részben igaza van, de most, bizonyos lévén abban, hogy Fjodor Jegorovicsot a lélek szomszja emészti, elővette Buonarroti könyvét.

Kuricin az első percekben nem tudott figyelni, annyira lenyűgözte, hogy Lizogub, mintha orosz nyelven írt szöveget olvasna, folyamatosan, botlás, akadozás nélkül fordított franciából. Úristen, gondolta sértődötten és értetlenül Kuricin, én úgy kínlódtam, amíg a német nyelvű Herzent szótárral silabizáltam, mint akiről hét bőrt nyúznak. A veszteség bosszúságát érezte, de értelmét nem érkezett tudatosítani (az úr iránti titkos megvetését veszttette el, mégsem az az úr volt ez, aki elvesztette úri mivoltát), nem volt érkezése tudatosítani azt, mert már Buonarroto-ta figyelt.

„Bánat és szolgaság – az egyenlőtlenség következményei; a tulajdon a társadalom legnagyobb átka, és egyben társadalmi bűntény. . . Ne állítsák, hogy a szorgalmas és takarékos ember jutalma a gazdagság, a nyomor pedig a munkátlan ember bűnhődése. Mindama tulajdonnak, amely a nemzet földjén található, egyetlen tulajdonosa van. Csakis a nép oszthatja szét, és hasznosíthatja gyümölcseit. A régóta elfogadott, ezzel ellentétes berendezkedés szenvedést és szolgaságot hoz a néptömegnek. . . A természet minden embert munkára kötelez. Aki kitér a munka elől, bűnt követ el. A megfeszített munka az öröm és egészség forrása. Csak olyan feltételek között valósítható meg minden egyén munkája, amelyek mellett mindenki dolgozik. Mindenkinek egyazon mennyiségű munkát kell végeznie, és egyazon mértékben élvezni a munka gyümölcseit. . . Az egyenlőtlenség hívei azt mondják, hogy van egy különbség, amely elkerülhetetlenné teszi a társadalmi megkülönböztetést: az elme sajátosságainak különbözősége. Ezek az emberek ráadásul még azt is állítják, hogy az agynak vannak különböző kitüremkedései, amelyek meghatározzák a

szenvedélyeket és hajlamokat. De titkos érzéseink azt sugallják, hogy a természet alkotója egyáltalán nem így teremtetten a dolgokat. Lehet, hogy nem mindenki elméleti képességei egyenlők, de mi következik ebből? Kevesebb következmény a szervek különbözőségéből, meghatározóbb a feltételekből, amelyek közé az emberek helyeződtek. Lehetséges-e vajon kételkedni abban, hogy sok ostoba ember egyáltalán nem lenne ostoba, ha módja lett volna tanulni? Hát nem tesz-e eppoly éles elméről tanúbizonyságot a legutolsó pásztor is, ha munkájáról vagy érdekeinek védelméről van szó, mint Newton, amiközben felismerte a nehezkes törvényét?”

Lizogub hol fel-alá jarkált, kezében a nyitott könyvvel, hol leült Kuricin melle, könyökével az asztalra támaszkodva, és gyors, türelmetlen pillantásokat vetett vendégére. Lizogubnak nem volt kételye afelől, hogy lebilincselte, magával ragadta, elbűvölte Fjodor Jegorovicsot, és rávetvén türelmetlen tekintetet, nem kereste ennek bizonyosságát, csak onnon lelkesedése buggyant elő, megnehezítve az olvasást.

S csakugyan: Kuricint magával ragadta, elbűvölte a szöveg. Igaz, hogy számára nem volt az oreg republikánus minden gondolata új, de ebben a tomor megfogalmazásban csakugyan akkordokkent zengtek a mondatok. Azonban minél tovább tartott az olvasás, annál erősebben érzékelt Kuricin valaminő elégedetlenséget, szinte testi kényelmetlenséget, mintha a lába zsibbadt volna el, ahogy álmában szokott néha. Feszulten hallgatott, megjegyzett minden szót, s igyekezett megfogalmazni, mi vált ki belőle elégedetlenséget, mitől is lett ingerült

S hirtelen rájött: nem fogadható el ennek az óhajtott

„égalité”-nek minden oldala, nem mind, nem ám. Elmerenggett, eleresztette a füle mellett a szavakat, és arra gondolt, hogy példának okáért az elosztás egyenlősége – hisz akkor egy szalmaszálat sem fog odébb tenni senki, vagy ami még rosszabb: az egyik, aki a kemencén fekszik, ugyanannyit kap, mint a másik, aki beleszakad a munkába. Például: ő, Kuricin Fjodor, a fejével, a buzgalmával jutott a főiskoláig, Ignaska és Szanyka pedig ott maradtak a boltban. Legyen úgy, hogy egyképp mérjék őt Ignaskával és Szanykával? No lám csak, hová vezetne az ilyesfajta egyenlőség! Mert mondjátok meg, mire jó például az igényeket megnyesegetni? Mi kell Ignaskának és Szanykának? Pántlika a lánynak, pálinka magának. No, legfeljebb még egy korsó kvasz a fürdőben, és jól van... Ez a latifundius meg úgy megittasodott, de úgy... Csecsemőkorától fürdik a jólétben, most aztán megittasul...

Mindez szakadozottan, de világosan suhant át Kuricin agyán. De a lényeg mégiscsak más volt – az a fenyegetés, hogy egy kaptafára mérnek mindenkit, tönkremennek a gazdagok, átköltöznek a kunyhók lakói a palotákba, fekete munkára fogják a fehérkezűeket. Ez aztán egyenes dolog, s hogy mi lesz később, azután – majd megmutatja az idő...

Másnap Kuricin bejelentette, hogy mennie kell; kivárja az alkonyatot, kocsist fogad, és mint a dal mondja: „Előre! Se félelem, se kétség nem gyötör.”

S hálálkodni kezdett a felolvasásért. Lizogub meghatódott. Kuricin pedig hozzátette, hogy biz’ isten, szívesen vetne egy pillantást a könyvtárra, amelyben ilyen csodálatos mű található. Így mondta ki, mellel, végre azt az óhaját, hogy behatoljon a nemesi fészekbe; azt az óhaját, amely még a ruzai faluban született, de ott, mezítlábasan,

gatyában még a tornác közelébe sem merészkedett. Lizogub zavarba esett. Fjodor Jegorovics öntelten ráfordult:

– Á, értjük, nagyon jól értjük. Gyöngyöt a disznók elé?

Lizogub őszintén tépelődött. Elborzasztotta a kontraszt, a szakadék, a tegnap olvasott Buonarroti-szöveg s a között, ami Fjodor Jegorovics szeme elé kerül Lizogubék kastélyában. Nem ma nyílt meg ez a szakadék, de a gyötrő e percben az volt, hogy most, most azonnal karon fogja a tegnapi rabszolga, a mai forradalmár, és ő nem magyarázhat meg neki semmit. De hát mit is lehetne itt voltaképpen megmagyarázni?

A disznókról és a gyöngyről tett megjegyzésben nemcsak önteltség volt, hanem számítás is, álság – Kuricin kitűnően ismerte az úri mivoltukat elvesztett urak érzékenységét, ha szegény testvéreikről van szó. S valóban, Lizogub már szedte is elő a kulcsosomót. Úgy hallotta, fősvény, aljas hangon zörrennek a kulcsok.

Soha, soha nem érezte még olyan nyomorultnak és megalázottnak magát Dmitrij Andrejevics, mint most, amikor helyiségről helyiségre ment Kuricinnal, teremből az üvegezett képtárba, a képtárból a dohányzóba, ahol porlepte pipatórium állt. . . A déli nap besütött a zsalugáterekén át, fényes, hosszú pászmák füstölögtek a termekben.

Kuricin komoran ment vele. Bizonyára könnyebb lett volna, ha mond valamit, de Fjodor Jegorovics konokul hallgatott, s csak amikor újra az udvaron voltak, mondta szárazon fújtatva, s közélről s merően Lizogub szemébe nézve:

– De hisz felgyújtják, holtbiztos felgyújtják! Ugye, sajnálná? – kérdezte. Elnevette magát: – De még mennyire. . .

Füledt este szállt le, fényes napnyugta. Megdördült az ég. Lizogub azt javasolta Fjodor Jegorovicsnak, várja ki a rossz idő végét. Kuricin elutasította. Lizogub pénzt adott neki. Kuricin biccentett, és elváltak.

9

Éjjel tört ki a vihar. Lizogub felébredt, a szobát hol narancsszínű fény árasztotta el, hol feketeségbe süllyedt. A fény és a sötétség váltakozása, a mennydörgés, a fákat rázó szél, a merőlegesen hulló záporosó sűrű dobolása, mindez valahogy összekapcsolódott Kuricin távozásával, s Lizogub azon kapta magát, hogy remekül van: megkönnyebbült.

De ez az érzés nem tartott soká. Az a gazdag harkovi jutott eszébe, aki Kuricin elbeszélése szerint kinyitotta az erszényét a forradalom javára, de nem hosszú időre: megnősült, és az erszény becsattant. Nem ok nélkül és nemcsak célzatosan, de egyenesen kihívóan beszélt erről Kuricin. S meg is magyarázta: nem született hülye, hogy maga alatt vágja a fát. Lizogub azt vetette ellene, hogy nem egy példa volt és van arra, hogy vagyonos emberek nemcsak a pénzüket, de az életüket is a népnek adták. Kuricin vállat vont: „Ki lát át rajtuk?” S ebben megint volt célzás is, kihívás is.

Hát így van ez, testvér, gondolta Lizogub, te meg ülsz, üldögélsz, olvasgatsz, felolvasol. Ivan Feszenko Kijevben a társadalomért él, te meg nem csinálsz semmit. Sok ezer, veled egyformán gondolkodó ember ment a nép közé, kezében a szocializmus lámpásával, s most ez a Fjodor Jego-

rovics is elindult, egy napot sem veszítve. „Se félelem, se kétség nem gyötör...”

Különösen egy ábrándos gondolat foglalkoztatta Lizogubot. Szerette volna, ha felbukkan egy diktátor. Igen, egy diktátor, aki megmondaná: tedd ezt és ezt. Belátta: eretnek ez a gondolat. Nyecsajev¹⁵ és nyecsajevizmustól bűzlik, ha kimondaná, így felelnének: isten mentsen a generálisoktól, még ha forradalmárok is; hát persze, Nyecsajev ámitott, misztifikált, s ami még rosszabb, Nyecsajev bűnt is elkövetett, meggyilkolt egy diákot, akit épp hogy csak gyanúba fogtak árulás miatt... Mégis szükség van diktátorra, és ő, Lizogub, engedelmeskedne irányító vaskezének... Azonban ez a gondolat, ez az ábránd mintha csak feloldozta volna semmittevése alól. Hozzá kell látnia a propagandához, vetni a magot a saját rétjén, vagyis csoportot kell létrehozni itt Szednyevben s a nem messzi Csernyigovban.

Nem sokkal utóbb elutazott Csernyigovba. De még ennek előtte látogatást tett Szednyevben a rendőrfőnök úr és azt követően egyéb urak is.

Konsztantyin Petrovics, a rendőrfőnök, kilépett a kocsiból, egy kendővel letörölte az arcát meg a homlokát, és csak úgy sugárzott a jóindulattól. Csak úgy, minden ceremónia nélkül jött. A régi, szép emlékek hozták elfecsegni egy kicsit. Előfordult ő itt, amikor a boldogult Ilja Ivanovics s az ön édesapja... Az öreg tisztviselő kitűnően ismerte az idősebb Lizogub-nemzedéket, s magát Dmitrij

¹⁵ Sz. G. Nyecsajev (1847–1882) – orosz forradalmár; kalandor viselkedésével, „a cél szentesíti az eszközt” módszerével igen sok kárt okozott mind az orosz, mind a nemzetközi munkásmozgalomnak.

Andrejevicset is pelenkás kora óta. Konsztantyin Petrovics megfenyegette a fiatalembert, az ujjával fenyegette meg, mint egy komisz kölyköt, akire nem lehet eléggé ügyelni.

Annyi lett a gondja az utóbbi időben, mint a hó februárban. Az ember azt hinné, enyhültek az idők, változások jöttek – a muzsikot is rég felszabadították, általános hadkötelezettséget is elrendeltek, bíróság nélkül azt sem ússza meg senki, ha a legutolsó taknyos haját megcibálja. . . Na és mi az eredmény? Rendben, hát a muzsikok, azokat etetheti az ember akár mennyire, akkor is csak, ahogy a közmondás tartja: bármilyen jóltartod a farkast, az csak az erdő felé sandít. No de azon túl is fura népség termett, felgyülemlett mindenféle zavaros eszme, nekik se jó, a közigazgatásnak sincs nyugalma. Azelőtt a tanító a kölyköt fricskázta homlokon, a bábának meg a gyermekágynál volt a helye. De ma, barátom. . . s a következmények – hát azok különfélék: listák, jegyzékek „függőben lévő rendelkezések” számára. Az ember élte alkonyán lesz álmatlanná, és az étvágya is oda.

Az étvágyára hiába célzott a rendőrfőnök. Ingyencfalatokkal nem kínálta a gazdag família örököse, amitől kérdőjellé vált a rendőrfőnök vastag szemöldöke, de azért a híres szalonnából került, és Konsztantyin Petrovics falatozott, és patriotikus lelkesedéssel állapította meg, hogy ilyen szalonna, mint a miénk, a korobói, sehol más földön nincs, és soha nem is lesz. Nem hárította el az italt sem, mielőtt felhajtotta volna, ráfújt a pálinkára, és egy mosolyt váltott Lizogubbal, hogy mi, idevalósiak, ismerjük a szokást: aki a pálinkára fúj, elhessenti a gonosz lelket.

Lassan evett és ivott, és Lizogub idegeskedett. Habár Konsztantyin Petrovics szinte rokonként jött, Kuricin ak-

kor is csak tegnap ment el (jó, hogy nem maradt, isten őrizze, gyanút fogott volna a tartóztatás miatt), igen, Kuri-
cin tegnap ment el, nem fogott-e szimatot a rendőrfőnök
úr? S ezek a panaszok a zavaros eszmékre... Lizogub ide-
geskedett. Konsztantyin Petrovics meg időről időre az ar-
cába fúrta olajos szeme tekintetét, igencsak faggatóan...

Nem, nem jó dolgában, nem csak úgy egyszerűen jött a
rendőrfőnök, hanem nyilvánvalóan szolgálati ügyben.

Ezenközben Konsztantyin Petrovics visszakanyarodott
a régi útra, felemlegetve, hogy régtől fogva lekötelezettje
az igen tisztelt Lizogub családnak, éke és büszkesége az a
kormányzóságnak, és őt, mondta, mindig tárt karokkal fo-
gadták itt, sosem felejtí a jóságos Ilja Ivanovicsot meg a
kedves Andrej Ivanovicsot... Lizogub azt válaszolta, jól
emlékszik, milyen őszintén szerette náluk mindenki
Konsztantyin Petrovicsot, mindannyian szerették és tisz-
telték, igen kitűnően emlékszik rá, és milyen kellemes,
hogy Konsztantyin Petrovics rágaszkodása őrá is át-
száll... Szóval az udvariasságra jól nevelt udvariassággal
felelt, majd hirtelen eszébe jutott... hogy is hívták?...
Miller, Müller? Miller-Müller – gondolta Lizogub – nem
lőtt bakot, egy Konsztantyin Petrovics-hoz nem is mérhető
jótét lelket tört meg a „cár papírjával”. A német pontos ne-
vét elfeledte Lizogub, de a régi anekdotát nem.

Ez a Miller-Müller cukorgyártáson szedte meg magát, és
kihívóan és mindenre fűtyülve ücsörgött a kormányzóság-
ban. Nagy úr volt. Házának tornyára óriási tarkabarka
zászlót húzott. S mindig négyes fogaton járt, s az íves jár-
mon mindig szólt a csengettyű, szemtelenül sértve a legma-
gasabb parancsot: Miklós cár idején csak a posta és a rend-
őrség használhatott csengős kocsit. A rendőrfőnök már ré-

gen áhítozott rá, hogy rajtakapja a németet. Végül egy templomi ünnepnapon fogta el. „Hallja, uram, milyen jogon?” Miller-Müllernek a szeme se rebbent. „Tessék – mondta –, ilyen jogon: a cár papírjának jogán!” – s nagy értékű bankjegyeket dugott a rendőrfőnök zsebébe. S továbbra is szállt a csengettyű hangja... Erre az esetre gondolt Lizogub, amelyen valaha sokat nevettek a szednyevi kastélyban. Nagyon jókor gondolt rá.

Bocsánatot kért, és átment a szomszéd szobába. „Cári papírjai” is voltak, de Lizogub illendőbbnek találta, hogy valami mással ajándékozza meg Konsztantyin Petrovicsot, s zsebre vágott egy arany burnótszelencét, valami csataképpel a tetején. Visszatért, elismételte előbbi bókjait, és hozzátette, hogy neki, Dmitrij Lizogubnak, rendkívül jólesik, hogy valami apróságot nyújthat át a drága halottak emlékére a ház régi barátjának!

Konsztantyin Petrovics rémülten hadonászott, egy észrevehetetlen pillanatban a burnótszelence eltűnt a kabátja hajtása mögött, s a rendőrfőnök, akit megint kurta nevetés rázott meg, újra megfenyegette kövér ujjával Lizogubot. Ezt követően Konsztantyin Petrovics szesztől kivörösödött, erős, tiszta arca gondterhelt kifejezést öltött. Felsőhajtott: „Bizony, testvér, szép kis feladat...” És erősen megnyikordult a szék, ahogy összeesküvő módjára közelebb húzódott Lizogubhoz: „Isten nevére esküdjön, egy szót se senkinek!”

Két nappal később a csendőrkapitány és az ügyészhelyettes érkezett Szednyevbe. Velük jött négy rémült tanú a szednyevi polgárok közül. A házkutatás természetesen nem járt eredménnyel. Kolodkevics, a birtok intézője, kije-

lentette, hogy Dmitrij Andrejevics olyan szigorúan él, mint egy szerzetes. A szednyeiek, akiket külön-külön kérdeztek, egyre azt ismételték, mintha felhúzó játékok lettek volna: „Jó pán.”

Azonban a Trudnyickij Georgij nevezetű nemesember Pétervárott tett feljelentése a Harmadik Ügyosztályon komoly figyelmet érdemelt, hiszen már megkezdődött a széles körű nyomozás a birodalomban terjedő bűnös propaganda ügyében. És ott, azokban az irodákban, ahol sarkantyúk pengenek, és angol férfikölni illata száll, ott írták alá a parancsot, hogy szerezzenek értesüléseket Dmitrij Lizogub volt egyetemi hallgatóról, s egyidejűleg kötelezzék eme Dmitrij Lizogubot, hogy jelenjen meg kihallgatásra a csernyigovi kormányzósági csendőrkapitányságon.

Nem volt hosszú az út, vagy huszonöt verszta, nem hosszú, és ismerős gyerekkora óta; meleg por és kátrányfoltok borítják, kétoldalt kurgánok húzódnak, szüntelenül szekerek haladnak rajta, ökrös szekerek, kincstári postakocsik, muzsikok, intézők, mindenféle üzleti ügyben járó ember utazik erre. S habár az utazás oka rendkívül kellemetlen volt, a nyüzsgő országút közös ritmus részesévé tette Lizogubot, olyasmit érzett, amiben a birtokon nem volt része, s ami, mint kiderült, hiányzott.

Maga Csernyigov pedig már messziről, a puszta körvonalaival olyan érzést ébresztett, amit sehol máshol nem tapasztalt. Pétervár nem az övé, idegen, nem érintette a szívét, Szednyev közel volt, mint a család, s csak az ősi Csernyigov sugallt valamit, ami egyszerre volt ünnepélyes és intim: éned ott lebegett a réges-régi múltban, és ez a réges-régi múlt a te énedben folytatódott. Az összeolvadás és az

egyensúly, de nem a megállás perce ez, legyen az bármily gyönyörű, hanem a meleg, eleven folytonosságé.

Nos, éned itt is van már a hétköznapi Csernyigovban, ebben a húszezer lakost számláló kormányzósági városban. Megvan mindenük, ami kell: polgárházak, fogház, bolondokháza, borozók. Itt van az Alekszandrovszkij piactér szénacsomókkal, lócitromokkal, boltok, műhelyek, fogadók, nagy park, egy ősi sáncon ágyúkkal, amelyek mintha megsüketültek volna öregségükre, park, úgynevezett rotundával, fedett, kör alakú pavilonnal, ahol esténként a katonazenekar tagjai felfújt képpel valcert fújnak a *Bűvös vadász*-ból, és van kormányzósági csendőrkapitányság is, ahol egy ezredes köszönti Lizogubot, a kapitányság adjutánsa, s rendkívül dicsérő szavakat szól Dmitrij Andrejevics pontosságáról.

Sulkevics ezredes, ugyanaz, aki a szednyevi házkutatást irányította, a hármas számú rendelet szerint járt el, de különösebb lelkesedés nélkül. Ezt a karcsú, kedves arcú férfit Lizogub gondolatban, első pillantásra anyámasszony katonájának nevezte el. Előfordult, hogy Sulkevics jeges szigorúságot öltött magára, ilyenkor Lizogub nagyúri gőggel válaszolt, s az ezredes nyomban hangot váltva biztosította Dmitrij Andrejevicsét, hogy ő, Sulkevics, távolról sem híve a megalapozatlan intézkedéseknek, hanem inkább a progresszió oldalán áll.

A kérdések, amelyeket feltett, megnyugtatták Lizogubot: a kék ruhás urak lényegében nem rendelkeztek olyan értesülésekkel, amelyek bizonyították volna bűnös kapcsolatait. Se a pityeri csajkovistákról, se a Lavrovnál tett látogatásról nem esett szó. Lizogub készséggel és nyugodtan

sorolta fel pétervári rokonait. Készséggel és nyugodtan ismerte el, hogy Feszenko a földije s évfolyamtársa, ismerőse, de azt hangsúlyozta, hogy politikai nézeteiről mit sem tud. Lizogub nem tagadta, hogy épp Feszenko volt a társa külföldi utazásában, mivel mindketten pihenésre szorultak az éghajlat és az egvetemi munka miatt, egy ideig Itáliában voltak tehát, azonban nem nagy pedantériával teljesítették az orvosi előírásokat, és igen hosszú időt töltöttek Párizsban, ahol, ezt a kapitány úr is beláthatja, nem lehet unatkozni. A kapitány úr belátta. Irigyen sóhajtott, és tréfásan útitársként ajánlkozott a legközelebbi külhoni utazáshoz, s Lizogub gálánsan azt felelte, hogy szívesen venné, öröme telne benne és így tovább.

Általában ez az egész inkább hasonlított társalgásra, mint nyomozásra, de Lizogubnak sűrűn kellett Csernyigovba utaznia, ami azonban egyáltalán nem esett nehezére. Szüksége volt rá.

Leszkoviciban, Csernyigov elővárosában, tágas ártéri mező mellett, amely egészen a kijevi útig húzódott, lakott a Verbickij család. Lizogub behajtott az udvarba, és elmosolyodott. „Légy itt vendég Csernyigovba menvén!”

Verbickij, a házigazda, nem volt otthon: kitoloncolták Csernyigovból. Irodalomtanár volt és szépíró. Jóra és okosra tanított, elbeszéléseket és novellákat írt, amelyek nem rengették meg az alapokat, de volt bennük bizonyos irányzatosság. Hogy például valaminő Konsztantyin Petrovics kiad egy rendelkezést, az emberek meg azt mondják: „Rosszabb is lehetne.” Rabszolgák vigasza, akik hallgatólagosan beismerik, hogy jobb semmiképp sem lehetne.

Verbickij nem volt ott, de a ház nem halt ki. Hajdani ta-

nítványai, akik Belinszkijen,¹⁶ Dobroljubovon,¹⁷ Csernisevszkijen nőttek fel, s azok, akik Nyikolaj Andrejeviccsel már nem találkoztak, hanem növendékeinek tanítványai lettek, és vakációzó diákok skót pléddel ukrán ingük fölött és a zemsztvo¹⁸ tagjai, író földijük tisztelői – valamennyien látogatták Verbickij házát, a feleségét, Jekatyerina Fjodorovná-t. Eszébe sem jutott senkinek, hogy a száműzött családját látogatni a bátorság egy neme, amely kellemetlen következményekkel terhes. Erre Dmitrij Andrejevics sem gondolt, habár feltételezte, hogy az önkény elérte már Herkules oszlopait.

A társaság nem a forró szamovár kedvéért gyűlt össze, hanem az elmék forrása kedvéért, amint a háziasszony tréfásan mondogatta. Közben mindannyian nagyon jól tudták, hogy Fisa persze résen van, de csak nevettek rajta.

Jefim Jegorov – kisfiú kora óta utcaszerte Fisa – kölyök volt még, amikor Verbickijéknél elkezdődtek a fiatalemberek látogatásai. Akkoriban pusztaság volt még Leszkovici (azt beszélték, télen farkassal is lehetett találkozni), észrevétlenül legfeljebb láthatatlanná tévő sapkában lehetett volna megközelíteni a házat, de az óvatos diákok „őrszemeket” fogadtak fel egy rézgarasért, a környékbeli kisfiúk közül. Nos hát Fisa kicsi kora óta végezte ezt a szolgálatot.

Fisa szörnyen igyekezett, saját kezdeményezéséből szem-

¹⁶ V. G. Belinszkij (1811–1848) – forradalmi demokrata, író, kritikus, publicista, a nagy orosz realisták – elsősorban Puskin – egyik első támogatója, műveik máig érvényes értékű elemzője.

¹⁷ N. A. Dobroljubov (1836–1861) – forradalmi demokrata, író, publicista; Csernisevszkij, Belinszkij barátja, munkatársa.

¹⁸ Így nevezték az Oroszország európai részén levő kormányzóságokban 1864 után alakult öngazgatási szervezeteket, amelyek vezetői jórészt földbirtokosok, gazdag polgárok voltak.

mel tartotta a többi kölyköt is, és ha észrevette, hogy nem figyelnek, hogy egy idegen alma- vagy meggyfa foglalja le őket, azonnal szaladt árulkodni Verbickijnek: „Bácsi, ne adjon neki pénzt!” Verbickij könnyedén megcibálta Fisa fülét, összeszidta: csúf dolog árulkodni. Fisa azonban nem fogta fel, miért csúf dolog, ha becestelenül szerzik a pénzt!

Fisa felnőtt, és belépett a csendőrség kötelékébe. Eleinte nem kapott fizetést. Fisa nem tűnt ki se a külsejével, se az erejével. Jelentéktelen volt, hegyes orrú, szeplős. Fortuna mégis rámosolygott. Maga a kormányzósági csendőrfőnök fedezte fel.

A csendőrfőnöki tudomány egyik győzelemre vivő paragrafusa így hangzott: az éjszakai házkutatások sikere a nappali gyakorlatok egyenes függvénye. S az ezredes nem sajnálta a saját lakására cipelni a közcsendőröket. Mutat egy könyvet vagy egy füzetet, bemegy valamelyik szobába, visszajön, tapsol: „Mars! Keressétek!” A közcsendőrök szipogtak és kopogtak, viasz, veríték és lenolaj kincstári szaga áradt belőlük. Morogtak: „Ördög tudja, hol van.” Az ezredes hosszú lóarcán elégedetlenség váltakozott elégedettséggel. Bosszantották ezek a tuskók, és élvezte saját ügyességét. De bármilyen furfangos volt is az ezredes, bár-hogy ravaszkodott, a szeplős Fisa homlokát ráncolva, láb-ujjhegyen tipegve, görnyedve és szaglászva, mindig megtalálta az elrejtett holmit. Az ezredes egyszer kitalált egy fogást, amelynek kudarcot kellett volna hoznia Fisa számára. Az ezredes ugyanis materialista alapon magyarázta Fisa sikerét: fejlett a szaglása, érzi a tisztí kölnit, a szag után csúszik. A legközelebbi gyakorlat előtt az ezredes nem volt lusta fehérneműt és egyenruhát cserélni, de még az arcát sem illatosította be borotválkozás után. Fisa ekkor is győz-

tesen került ki a játékból, és a főnök egy pirosasúval jutalmazta meg. A kopó ujjongott.

Fisa tehetségét számításba vették, amikor elrendelték Verbickij, az író és tanító megfigyelését. Verbickij és a háznépe nagyon jól ismerte Fisát: a szemük előtt nőtt fel, és a szomszédjukban lakott. Fisa belátta, milyen nehéz feladat ez, és kincstári pénzen női köpenyt és kalapot vásárolt, majd imígy átöltöztén munkához látott. De Verbickij még aznap leleplezte. Fisa közbeszéd tárgya lett. Csúfolódtak is rajta eleget: „Hol a kalapod, Fisa?” Vagy ami még rosszabb: „Fisenyka, vár a Hercegnő!” Hercegnőnek egy kiérdemesült, kerítőnővé lett prostituáltat hívtak Csernyigovban; a Hercegnő szállított a Cárigrád Hotel számára leányzókat, illetve, ahogy hölgytársaságban mondták: „a társadalmi temperamentum áldozatait”.

Leszkoviciben mind a mai napig csúfolódtak Fisán. Lizogub azonban nem érzett erre hajlandóságot. Egyébként a Báró megjelenéséig Lizogub nem tartott különösképpen semmitől. A jótét lélek rendőrfőnök, Konsztantyin Petrovics, elejtett egy célzást, hogy, azt mondja, sikerült megkennie a kerekeket. Kettősfenekű célzás volt ez: a kincstárin fölüli kiadások megtérítését kívánták; Lizogub megtérítette őket. Azonkívül pedig a csendőrkapitányságon már írták a nyolcas számú jelentést, mely szerint a nyomozás és a kihallgatások során nem bukkantak olyan tényszerű adatokra, amelyek törvényes büntetést vonhatnának Lizogub fejére.

Azt a társaságot, amellyel Verbickijék házában (s később másutt is) megismerkedett, Dmitrij Andrejevics liberálisokra és radikálisokra osztotta. Akadtak közöttük homá-

lyosak, besorolhatatlanok is. Még olyan is, aki különvált, és élt a maga feje szerint: Hofstetter, a kormányzósági ellenőrző hivatal tanácsosa. Ősz hajú volt, suta, komor, s a személyiség tökéletesítését hirdette. Első parancsolatként etikájában „a tárgyak zsarnokságának” tagadása szerepelt. Olyan dühös elszántsággal tartotta be ezt a parancsolatot, hogy visszhangos, csaknem üres szobájában mázatlan agyagedényekből teáztak, és kézzel törték hozzá a cipót meg a kolbászt.

Dmitrij Andrejevics rokonszenvesnek találta az aszkétát. Akár szoros barátságot is köthettek volna, de sajna az aszkéta tagadta, hogy szükséges szolgálni a népet. Pontosan azt tagadta, amit Lizogub és a lelkéhez közel álló emberek halaszthatatlannak és lényegesnek véltek. Hofstetter viszont bőszen füstölve és teleszórva magát hamuval, mint a Vezúv, azt dörögte, hogy a népnek nem tömjénezésre van szüksége, hanem személyes példát kell adni aszketizmusból, éppen ebben rejlik az intelligencia küldetése és teendője. Szerették, sőt tisztelték, de mosolyogtak rajta: a személyes példamutatás könnyen megvalósíthatónak látszott, viszont hatástalannak, ami a népre gyakorolt befolyást illeti.

Sokkal kevésbé látta elfogadhatónak Lizogub a liberális zemsztvo-tagokat. Ezek a levegőt rengették egy nagy sivár teremben, az uralkodó portréja alatt. A levegő rengetéséből az a nézet kerekedett ki, hogy csakis egy alkotmány, legyen az bár nyúlfarknyi, mentheti meg Oroszországot a katasztrófától. A lelkendező hangok s a rendre intő csengő olyan ihletett erőt értek el, hogy a közeli leánygimnáziumban megcsörrentek az ablakok.

Lizogub elismerte ezeknek az embereknek az őszintesé-

gét, de törekvéseik jogosságát nem. Garanciák, politikai szabadságok? Ostobaság, amire az elfelejtett népnek semmi szüksége, s csak a burzsujnak előnyös. És ha valaki megjósolta volna Dmitrij Andrejevicsnek, hogy a legközelebbi jövőben őt is áthatja majd a politikai szabadság égető fontosságának tudata, Lizogub isten bizony meg is lepődött és meg is sértődött volna.

Egyelőre mindennél fontosabbnak találta a társadalmi fordulat propagálását. Igaz, ha elfogta a türelmetlen kielégületlenség (másznak, mint a csiga), vissza-visszatért az ábrándos gondolat a diktátorról. De azért az, amit Vaszja Varzar és Szavva Topcsajevszkij, a Lindforsz-birtokon működő tanító, meg Hudko meg Trezvinszkij – szintén tanító és szintén nem csupán az ábécéskönyvet tanítja –, vagy Fronstein, a bábaasszony tett, aki nemcsak a gyermekágy körül sürgölődött, vagy az, amit Slepjanov csinált, a gimnazista, akinek nemcsak az érettségien járt az esze – minden napos, észrevétlen, szerény, fáradhatatlan és gesztusok nélküli munkájuk Csernyigovban és a csernyigovi kormányzóság járásaiban –, ez igazi volt, valóságos, mint a mindennapi kenyér.

Valamennyiüket szerette. Ugyanezzel fizettek-e? Bizonyos volt benne. Illetve, nem egészen: a bizonyosság töprengést feltételez, és nem is arról van szó, hogy hitte: a hit megerősítést feltételez. Dmitrij Andrejevics pedig nem töprengett, és nem keresett bizonyítékokat. Mindent eldöntött, hogy egyazon rendhez tartoznak. Ez elegendő volt, vagy mégsem volt egészen az? Hiszen megható a fiatal falusi tanító viszonya iránta... Mulatságos neve van. Ennek a tanítónak valamelyik őse bizonyosan belevaló, fá-

radhatatlan táncos volt. Van is egy dal, aminek ez a refrénje: „Drige, drige, drige nogami.”¹⁹

Drigo még gimnazistaként volt Verbickijék lakója. Az övéihez, a rokonaihoz nem vágyódott. A mamácskája, egy özvegy tisztviselőné, csak nagy nehezen tartotta fenn magát, de azért egy szalmaszálat sem tett volna odébb. Tudják, hozzá, a neves tábornok rokonához mégsem volna méltó, hogy nevelőnőnek szegődjön. A mama fészületlenül, pongyolában, a gyerekekkel mit sem törődve, regényeket olvasott. Drigo pulykához hasonlatos húsos nővérei férjhez menésről ábrándoztak. Egyikük ideálja egy tűzvörös, másikuké egy szénfekete legény volt. Mindkettő az Általános Földhitel Intézetnél szolgált, és mindkettőnek hitelezett a Hercegnő.

Verbickij házában kedvelték a jó eszű, fürge Drigót. Buzgón és eredményesen tanult. Viszont nyomasztotta, hogy függ a nagybátyjától – Antonovics tábornok fizette a gimnáziumi tandíjat. A tábornok soha egyetlen szó szemrehányással sem illette a fiút. Ellenkezőleg, Antonovics, a kormányzóság tankerületi felügyelője, körútjai során mindig magához hívatta unokaöccsét, kedveskedett, és megígérte, hogy nem hagyja magára akkor sem, ha majd egyetemista lesz. Drigót mégis nyomasztotta ez a gyámkodás. Tanítványokat fogadott: az egyik maflának rajzminták, hogy kockánként lemásolhassa, a másiknak fonetikus olvasási módszer, a harmadiknak az öt világrész áttekintése, a negyediknek geometria... Amennyit fizettek, abból kenyérre se tellett. Drigo, annak ellenére, hogy viszolygott a mamácskájától és a nővéreitől, minden pénzét az anyjának

¹⁹ Rántsd, rántsd, rántsd fol a lábad. (orosz–ukrán)

adta. A regényolvasásba merült mamácska szórakozottan elvette a pénzt, mint olvasvalamit, ami jár, Drigo duhongott, de újra és újra adott.

Hanem Leszkoviciben, a városszélen, egészen a kijevi utig húzódó tarka füves, ártéri rét illatában furdő Verbickij házában egészen másfajta élet folyt. Nagyon vonzotta ez a felsős gimnazistát. Nyaron összegyűlt a fiatalság, a rokonok és sógorok meg a rokonok és sógorok ismerősei – kijevi és fővárosi egyetemisták. Eljött Moszkvából a házigazda occse is, egy nyakkendőtlen legény, a Petrovskij Mezőgazdasági Akadémia hallgatója. Vidám összevisszaságban éltek – vadászat, halászat, satrak, tábortuzek meg beszélgetések, beszélgetések... Nos hát ugyanolyanok, mint a pityeri összejöveteleken. a kifosztott muzsik, az évszázados rabság, Bakunyin, Lavrov... Végül is az sult ki belőle, hogy nem is olyan fontos tanulni, hanem a néppel, a nép között kell élni, vetni, ami orok, és harcba hívni... Búcsuzoul a kollégák énekeltek: „Mondd meg nekem, hol az a lak...”, „Barázdám, barázdám, árván maradt, vetetlen barázdám...”, meg azt is énekeltek, hogy „Lemegy a nap a sztyeppen...” Kétségteljesen jó volt.

Drigo aligha tudta volna megmondani, mi esett súlyosabban a latba, amikor otthagya a gimnáziumot, és tanítónak állt: a függőség tabornok bácsikájától, vagy a „mondd meg nekem, hol az a lak...?”. Lehet, hogy ez, lehet, hogy az, nagyon valószínű, hogy mindkettő. Akárhogy is, tanítóskodott a környező falvakban, és minden alkalmat megragadott, hogy ellátogasson Verbickijékhez, különösen mióta a házigazdát szamuzták. Jekatyerina Fjodorovna gyonyorkodott Drigóban. „A mi Vologyánk szoros barátság-

ban van a parasztokkal, a gyerekek meg egyenesen rajonganak érte.”

Úgy tűnt, nemcsak a gyerekek... Egyszer jó későn, amikor a tisztességes emberek már a másik oldalukra fordulnak, valami pajkos manó rávette Dmitrij Andrejevicset, hogy menjen le a kertbe. Nem tudott aludni. Előfordul az ilyesmi: oktalan sajtás, édes fájdalom, a lét teljességének érzékelése, s vágy a csillagos ég után. Lizogub a vállára vetette a zubbonyát, és lement a kertbe.

Pazarul, óriás csillagokkal fényeskedett az ég. A kissé már fonnyadozó kaszáló gyenge, de mégis fűszeres illatot árasztott. Jól kivehetően susogtak a levelek, gőzhajó szirénázott a Desznán. Lizogub szokatlanul könnyűnek érezte magát... Egy perccel később mintha fojtott zihálást, torokból jövő nyöszörgést hallott volna. Óvatosan, bevallatlan kíváncsisággal tett egy lépést, még egyet és még egyet – és sóbálvánnyá meredt. Aztán magához tért, és elrohant. Úgy suhant végig a sötét házon, mint egy denevér: nem ért hozzá semmihez. Berohant a szobájába, és elbújt az ágyában.

Szégyenletes volt, csúf, visszataszító. De a legrosszabb, hogy nem akarta, és mégis látta: látta, hogy azok ott a kertben, a meggyfa alatt, a felhalmozott illatos szénán...

Ó, ha csak szégyenletes, rossz és visszataszító lett volna! De nem, nemcsak az volt... Megérezte önnön szüzessége terhét. Nem a test vágyát, hanem a szüzesség terhét, ami igencsak ifjonti érzés, márpedig ő régen nem volt már ifjonc.

Reggel Drigo úgy reggelizett, mintha mi sem történt volna, és Palanya, a fiatal, egészséges szakácsnő is pont olyan volt, mint máskor. Mezítlábas, feszes, nagy mellű,

hétkoznapi, háziszőttes kotényruhában, érmékből fűzött láncsal a nyakán, kivujtott kézzel hozta a gőzölgő szamovart, s fűzőt nem ismerő széles dereka kényelmesen ringott. Amikor Palanya kivitte a tányérokat, Lizogub a sarkat nézte, és ezek a nagy, kemény sarkak, amelyek magabiztosan léptek a tiszta deszkák napfényfoltjaira, pogány gondolatokat ebresztettek benne. S ki tudja, mért, eszébe jutott: „paráználkodnak ők, és hazugságban élnek”, és ez az „ők” mintha Palanya sarkaira vonatkozna. Lizogub hangtalanul nevetett, és Drigora nézett. Drigo, mit sem gyanítva, nyílt, bizalmas mosollyal válaszolt.

Drigo határozott különbséget tett Lizogub és más ismerős radikálisok között. Drigót megrendítette Lizogub különleges, belső tisztasága. Igazságszeretet, amely nem egy elv eredménye, nem valamely kodex parancsa, nem fölvet, hanem különleges: még csak azt sem lehet mondani, hogy Dmitrij Andrejevics egész lényét áthatotta, inkább ez alkotta a lényét. Ott hangzott lágy raccsolásában, tukrozódott küssé kancsal kek szemében, ott volt szégyenlős, tartózkodó gesztusaiban.

A radikálisok között nem volt ritka a becsületes ember, pontosabban, ahogy Drigo gondolta, a radikálisok becsületes emberek, de Dmitrij Andrejevics esetében ez nem racionális megfontolas, még csak nem is a szív parancsa, hanem veleszületett ritka, draga kincs, mint a kivételes tehetség. Isteni ajándék.

Kitalálta azt is, amit szerinte nem sejtett meg senki: nem volt Lizogubnak sem rostélyos sisakja, sem mellvértje, csupasz volt, nyílt, nem vedekező, nem gyenge, hanem nyílt védtelenség, ami különös gyámságot igényelt. És a Lizogubbal egykorú Drigo mintegy titkos fogadalmat tett,

hogy gondjaiba veszi. Hogyan és mivel fejezze ki gondoskodását, azt nem tudta elképzelni, de kész volt rá. Ez a készség azt sugallta: te állsz a legközelebb Dmitrij Andrejevicshez, rád van a legnagyobb szüksége. Kellesz neki, mint a levegő. És ez az oka, hogy Drigóban felébredt a féltékenység, amikor a Báró megjelent.

10

Hogyne ismerte volna meg azt a fényes borostyánszikkákat szóró szemet? Lehetetlenség volt nem ráismerni a Báróra, habár Lizogub kétszer ha látta, többször semmiképp. Pétervárott látta, és most is pontosan meg tudta mondani, hol és mikor; Oszinszkijt mindenki alaposan megjegyezte, ami a pillanatnyilag illegalitásban élő, Báró fedőnevet viselő fiatalembernek nem jött épp kapóra.

Pétervárott az egyetemisták és a orvosok összejövetelén találkoztak. Az egyik kolléga hívta meg a közlekedési főiskolán tanuló Oszinszkijt. A rendezők ellenkeztek: hiába alakították nyilvános tanintézeté a főiskolát, a közlekedésiek lelke zárt a mi ügyünk előtt. Az ajánló kitartott véleménye mellett: emlékezzetek, hogy a főiskola másfél száz hallgatója közbelépett elbocsátott lengyel kollégáiért; másrészt hasznosabb bővíteni a kapcsolatokat a diákság körében, mint szűkíteni; s végül a meghívott nem azok közül való, akik mérnöki karierről álmodoznak.

S csakugyan, Valerian Oszinszkij nem az ezüsttel varrott egyenruháról, hanem, magasröptű kifejezéssel élve, a lélek harmóniájáról álmodott. Kamaszkora óta élt benne ez a

vágy – akkor tapasztalta először –, hogy jóra és rosszra tört szét a világ.

Szótlanul szenvedő anyjában egy angyal testesült meg. Az apja pedig... az apja már tábornok volt, amikor tönkretette a karrierjét: nem értett a talpnyaláshoz, bevágott egy ajtót. A birtokon, a tanyákon őkegyelmessége, a jekatyerinoszlávi földbirtokos agronómiába ölte dühét és sértettségét. Sajnos, minden energiája belefulladt a párás sztyeppbe, a végeérhetetlen hóviharokba, amikor a Birjucsa-patakon túlról éhes farkascsapatok bukkannak elő.

Az apa, aki nem viselte el despota főnökét, maga vált zsarnokká, zsírfoltos slafrokú részeg tirannussá. Ébredtek már hideg acél érintésére? Éjfél után a házban, ahol egyetlen gyertya sem égett, az apa, kezében töltött pisztollyal, alvó gyermekeihez lopózott. Előfordult-e önökkel, hogy Walter Scottba mélyedve, éles füttyszóra rezzentek, s nyomban megfordulván, az apa állt ott, ütésre emelt bottal?... S az a fehér vigyor, azok a csuklók! Ez volt a határ, a véres lidércnyomás: az apja ököllel támadt az anyjára, és Valerian tizenkét évesen, fémes zúgással a fejében, végső kétségbeeséssel, amin túl nincs már egyéb, mint a gyilkosság, beleharapott az apja csuklójába, és az apja, pillanatnyi döbbenet után, remegő ajakkal csókolgatni kezdte a fiát: „Derék fiú! Legyél mindig ilyen!” Nagylelkűségi roham vagy a zsarnok szeszélye? A nagylelkűségi roham a zsarnok szeszélye.

Az Obuhovszkij sugárúton a Fontanka hídjánál álló főiskolára Oszinszkij egyszerűen azért jelentkezett, mert tökéletesen mindegy volt neki, hol szerez diplomát. A gimnáziumban ragyogó eredményei voltak, mehetett volna bölcsésznek is, vagy a bányamérnökre, vagy a technológiai

főiskolára, de az Obuhovszkij sugárúton adta be a kérvényét, a születési anyakönyvi kivonatát meg a keresztlevelét, s az engedélyt, hogy lakhat a fővárosban. Befizette az első ötven rubelt az előadások hallgatásának jogáért, és megkezdte ötéves útját a kultúrmérnöki babérok felé.

Nyaranta nem járt a nép közé, hanem mint technikus, együtt dolgozott a néppel a vasútépítkezésen. A technikust illedelmesen „anzsenyőr úrnak” tisztelték. Hajnali négykor a körbenyírt hajú, szakállas munkavezető az öklébe köhintve megkérdezte: „Averján Andrejics, mi lesz a mai rendelkezés?” Türelmetlenség és hajnali hideg borzongatta a kiárvatlan diákot. Kész volt a csatára a tízversztás útszakaszért, amely új talpfák, frissen vágott fa és nedves salak szagát árasztotta. Mérőszalaggal, szögmérővel és vízszintezővel felszerelve, ha esett, ha fújt, heveskedve és fáradhatatlanul ott találhatták a munkáscsoport sűrűjében.

A munkavonat füstölögve, csörömpölve, fülledt gépolajszagot terjesztve halad előre az útvonalon: itt kaviccsal rakják meg a platós kocsikat, ott lerakják a talpfákat, itt is, ott is szitkozódik a munkavezető. Késő este meg kigyúlnak a tábortüzek, kása és áporodott ruha szaga száll, itt nincsenek nóták, nincs beszélgetés, a nyelvük is fáradt. Valerian elnyúlik a sátorban, elszív egy cigarettát, hogy elijessze a szúnyogokat, és már alszik is mélyen, harsányan, fiatalosan. Pirkadatkor meg, pontosan négy órakor köhécssel a szakállas munkavezető: „Averjan Andrejics, mi lesz a mai rendelkezés?”

Ó, a büszkeség, amikor az első mozdony óvatosan végigtapogatja a te útszakaszodat! A haladásnak az eredmény a fontos; az eredményhez vezető út közömbös. De ha szemtanú vagy, vagy résztvevő, akkor utolér a perc, s nem

Nyekraszov *Vasút* című poémájából, hanem a szemed látára omlik le a dúcolás, s az óriás követ vonszoló emberek holtan fekszenek egymás mellett... S a vállalkozók előtt sapkájukat gyűrögető kubikosok? „A kegyelmes úrhoz...” „Úristen, csak nem pénzért?” „Pénzért, nagyságos úr!” „Szerdán megkapjátok.” „De már ma sincs mit ennünk.” „Á-á, a konyhára... na jó, egy rubelt, páronként.” A tömeg hadonászik, óbégat, az emberek a mellüket verik, a vállalkozó is kiabál: „Bolondgombát ettetek? Nem én vagyok az első, aki elhalasztja az elszámolást!” „Emeld fel a bérünk, te pióca!” „Na nézd a gazembereket, kevés a fél rubel?” „Még a kaszások is hetvenöt kopejkát kapnak napszámba!” „Na de itt nem kaszáltok nekem!” „Nekünk mindegy az, miféle munka...” „Rendben. Azt higgyém, nem fáj a fogátok a rubeles konyhapénzre? Nem ez az óhajtásotok?” „Nem!” S a vállalkozó lustán arrébb menve, a vállán keresztül visszaszól: „Akinak kell, az elkéri...”

De hát végtére is mit keres itt Oszinszkij, a közlekedésmérnöki főiskola hallgatója? Nem lopott, nem sikkasztott, nem harácsol. Segítenie kell a húgain, és elhárítani az anyai segítyt: apja csaknem tökéletesen tönkremenve halt meg. Erkölcsei kötelessége a bátyja iránt, aki lehetővé tette, hogy leérettségizzen, méghozzá úgy, hogy a gimnázium igazgatója ezt jósolta: „Ön nagyszerű matematikus lesz!” Az irodalomtanár meg csak ámult olvasottságán és fejlettségén... Igen, persze, az élet kíméletlen a pórnéphez, de mi köze ehhez őneki? Neki, Valerian Oszinszkijnak, jólesik a tapasztalt mérnök bizalma. Oszinszkij ezt a szorgalmával érdemelte ki. A szorgalmával? A *Vasút* mottójában a költő megemlékezik Kleinmichel grófról, ugyanarról a miniszterről, akivel Oszinszkij boldogult apja képtelen volt

együttműködni. A boldogult Miklós cár el volt ragadtatva Kleinmichel gróf szorgalmától és erélyétől. A pénzverde érmét vert a tiszteletére: „A szorgalom mindent legyőz.” Szorgalom! Csaknem minden talpfa alatt egy holttest. Ó, progresszió! A civilizáció utat tör az oroszországi ősvadonban. A szorgalom mindent legyőz. A szó szoros értelmében mindent, még a lelkiismeretet és az emberségről kialakult elképzeléseket is.

A főiskola nemesi rangú piperkőcei valóságos udvari tanácsosi rangról álmodoztak. Koncessziók, koncessziók, koncessziók – ott nem is a rangok, de a diplomák a legkívánatosabbak. Mérnök! Ez, uraim, nem bolti rőfös, az ipari korom aranyrudacskákká változik! Az arisztokrata mamácskák lornyetten fixírozzák a vőlegényjelölteket: a mérnök irigylésre méltó parti. A bon tont betartó vasútmérnökhallgató cvikkerben, rövid zubbonya zsebéből hanyagul kilógatott dohányzacskós zsinórral semmivel sem rosszabb a gárdatisztnél. Van modora, ügyes, szójátékokkal sziporkázik, a kisasszonykák összezsapják a tenyerüket, s hátravetik magukat karszékükben: „Hogy maga milyen!...”

Oszinszkij viszolygott a spekuláns vasútépítőktől, viszolygott a mariage-vadászó²⁰ mamácskáktól is, és ezektől a „Hogy maga milyen!...” rózsaszálaktól. Távol akart maradni tőlük. Mit lehet tenni? A progresszió ára az éhező tömeg és a jólétben fürdő kisebbség összeférhetetlensége.

De a magasabb matematika már nem ajándékozta meg magasabb nyugalommal. Téli hóviharban, lelki zűrzavarban, más tüzek fénylettek fel előtte Minerva képe alatt, a

²⁰ Házasságvadászó. (francia)

nyilvános könyvtár magas ablakaiban. Bizony milyen gyenge az önálló gondolkodás mechanizmusa, idegen tekintélyek után tapogatózva keres támaszt az ember. S ez a reflexió. A család drámájára, halott apjára gondolva, Valerian lelkében felmentő motívum csendült: az arakcsejevizmus²¹ mételye, Miklós cár rendszerének darabkája, Ázsia szelleme. De az oroszországi despotizmus egészében, teljességében, mégiscsak az apák despotizmusából tevődött össze, az erősítette.

Lizogub Lavrov híveinek összejövetelén látta meg Oszinszkijt. Oszinszkij valószínűtlenül kék szeme udvarias figyelmet fejezett ki. Egy egyetemista, ujjait egyenként behajtva előadást tartott: „Tegyük fel, hogy én, vagyis közülünk mindenki, havonta három személyt agitál meg. Csak hármat, nem többet. Tessék, négyen vannak. Ez a négy, megint a minimumot vesszük, verbuvál egyenként hármat, és tessék, egy hónap múlva ez már egy tucat ember. És ez a tucat ember a következő hónapban három tucatot eredményez...” A számok mágiája elbűvölte a hallgatókat, Oszinszkij elfojtott egy mosolyt, és Fourier jóslatára gondolt: a hárommilliárdos kommunista világban harminchétmillió Homérosz-formátumú költő születik, ugyanannyi Newtonnal egyenértékű tudós és ugyanannyi Molière-rel egyenlő író... Ábrándozott a derék hallgatóság, ábrándoztak a kortársak. Manyilovot²² zöld kupolás nyári lak rejtette, amelyen a felirat: „Magányos elmélkedés temploma.” A tüzes lavrovistákat, akik bizonyosak voltak benne, hogy

²¹ A. A. Arakcsejev (1769–1837) – orosz államférfi, a porosz típusú hadsereg megszervezője Oroszországban. Hírhedt volt szélsőségesen reakciós nézeteiről, módszereiről.

²² Gogol *Holt lelkek* című regényének egyik hőse.

a nép nyomban hajlani fog a szavukra, nem nyári lak várta, hanem a kazamaták.

Oszinszkij úgy vélte, hogy tanulmányozta a népet. Nem könyvekből és nem is felületesen. A forradalom ábécéjének gyors meggyökerezése? Ugyan már! (A lassú meggyökerezés lehetősége meg se villant.) Lomha, szunnyadó tömeg, ültön ül Ilja Muromec.²³ (Az, hogy Ilja Muromec nem örökké ült egy helyben, hanem harminchárom évig, vagyis volt annak határa, fel sem villant.) Oszinszkij lényegében ugyanazzal a mérőszalaggal becsülte fel a maga útszakaszát, mint a romenszkai vagy a szamarai vasútépítésen. A történelmi pontok vonatkozásait is ugyanazzal a szögmérővel mérte, amellyel a földrajzi térképeket vizsgálta. S mintha a vízszintező látcsövét forgatná, úgy kereste a magaslatot, ahonnét az isteni mennykőnek le kell csapnia.

Valeriant, amikor megjelent a csernyigovi járásban, már törölték a jövőendő útépítő mérnökök listájáról, és már felvették ama személyek listájára, akik iránt különösen érdeklődött a birodalom legkíváncsibb hivatala. Oszinszkij most sem hitt a propaganda gyors sikerében, de egy illegális centrum gyors létrehozásának sikerében igen. A csoportok nézeteltérései nem nagyon aggasztották, viszont sokat és erősen foglalkoztatta az egység eszménye.

Két nap elég volt ahhoz, hogy Lizogub és Oszinszkij rokonszenvvel nézzen egymásra. A Báró ajánlólevelei csak formális értékűek voltak. Lelki közelség volt ez, a szervezési óhajok egybeesése, habár a diktátorra vonatkozó eretnek gondolatot Lizogub még titkolta. Valerian nem parancsolt, még csak nem is rendelkezett, de éppen azokban a

²³ Orosz dalia, népmesehős.

napokban, amikor elválhatatlanok voltak, a Báró meg ő, Lizogub benne látta az eljövendő centrum centrumát.

És mit talált ki akkor, ami viszont Drigóra vonatkozott? Nem vállalná-e el Vlagyimir Vasziljevics, hogy Lizogub intézője legyen? Igen, igen, minden birtokáé, kivéve a szednyevit. Ez lenne csak a jó! Vlagyimir Vasziljevics ismeri Lizogub viszonyát a parasztokhoz, és ő teljesen ráhagyatkozik. Aztán meg, tudja, elképzelhető bizonyos emberek érkezése, utazása, olyanoké, akik a közigazgatás előtt nem teljesen tiszták, szükség van együttműködésre. És Lizogub ebben is Drigóra hagyatkozik. Egyszóval, nem csapna-e a markába?

Drigo duzzogott, féltékeny volt a Báróra, de azért rögtön beleegyezett, hiszen itt a nyilvánvaló lehetőség óvni Dmitrij Andrejevicset, még ha egyelőre csak egyetlen, mondjuk úgy, gazdasági vonatkozásban is.

Másnap már sem Oszinszkij, sem Lizogub nem volt Csernyigovban.

11

A kijevi kormányzóságbeli Gorodiscsében Belokonszkijnál szálltak meg. Belokonszkij néptanítóként szolgált, parasztruhát viselt, a haja hosszú volt és fésületlen, ami már önmagában is bizonyosságtétel volt világnézete komolysága mellett. Lizogub kisfiú kora óta ismerte, mert birtokaik szomszédosak voltak.

Oszinszkij és Lizogub tréfálkoztak: mi, mondták, a fejthetetlen Csicsikovtól²⁴ eltérően élő lelkek keresésével

²⁴ Gogol *Holt lelkek* című regényének főhőse.

foglalkozunk, emberanyagot kutatunk. Gorodiscsében azonban egészen más fajtájú anyagra is bukkantak.

Lehet, hogy nem kellett volna így bámészkodni, hanem rejtőzködni, úgy megbeszélni mindent Belokonszkijjal és barátaival, és aztán nyugodt lélekkel szedhették volna a sátorfájukat. De egyrészt aligha látható Ukrajnában ehhez hasonló, másrészt az itteni sokszínű tömegben a két ismeretlen feltehetőleg ismeretlen marad.

Valóban csak úgy nyüzsgött a minden rendű-rangú nép. Ehhez itt régóta hozzászoktak. Van annak már harminc esztendeje is, azóta, hogy Voroncov kegyelmes úr bérbe adta Jahnyenko-Szimirenkóéknak csaknem háromszáz gyeszjatyina²⁵ földjét.

Hajdani, szabadságukat megváltott jobbágyok. Rokonság, amely szövetséget alkotott. Gazdagoknak veri az ördög a pénzt? Ők a maguk szerencsekovácsai voltak. Vízi- és szélmalmokat béreltek, ezerpudos gabonatételek fordultak meg a kezükön, és nem estek hasra a tisztelettől a németek előtt, akik állítólag ismerték a kristálycukor-készítés titkát, hanem saját gyárat építettek. Bobrinszkij gróf, a konkurrens, aki nemesember létére kitűnő üzletember volt, nevetett rajtuk: „Mihez fogtok, ha csődbe mentek?” A válasz erre nem volt kajánság híján: „Csizmákat fogunk varrni, mint azelőtt. De maga mit fog csinálni, kegyelmes úr, ha, ne adj’ isten, szintén úgy jár?”

Több emeletes cukorgyárat építettek. Híre ment egész Oroszországban, hetedhét határon túl is azt kérdezte a fehérnép a falusi boltocskákban: „Hoztak ukrán cukrot?” Gépgyárat is építettek Jahnyenko-Szimirenkóék, kül-

²⁵ 1 gyeszjatyina = 1,0925 hektár.

földről hozattak szerszámgépeket és technikusokat. Az előny nem is annyira rubelben mérhető, mint a cukorgyár megbízhatóságában. Egyébként a rubel sem kevés. Az Urálból is érkeztek megrendelések, s a Dnyeperen ott füstölgött már az Ukraine gőzös.

Rajta felejtette a szemét ezen a deli vidéken egyszer egy ember, akinek bőrét kicserzette a kíméletlen ázsiai nap, ráncai, mint az öreg katonáké, a haja deres, mintha a Kaspi-tenger sója száradt volna rá – Tarasz Grigorjevics Sevcsenko volt az, aki száműzetésből tért haza. Mire gondolt vajon, miközben nézte az üzemet, a gyárat, az akkurátus kis téglaházak sorát, amelyekben munkások százai laktak? Nem arra-e, amin akkor töprengett, amikor Wattra és Fultonra gondolt? Nem az ő fenyegetően dübörgő gyermekeikre, amelyek arra hivatottak, hogy felfalják a trónokat, koronákat, pánokat és egész rendszerüket?

Teltek az évek.

Az alapítók halála után megfakult a deli vidék. Igaz, forgott még az óriási lendkerék a cukorgyárban, de a szövet-ség szétesett, s a fiatal Ljovuska Szimirenko, vagy ahogy odahaza becézték, Ljonya, egyáltalán nem kereskedelemről álmodozott. Más volt a szünidőre, Gorodiscsébe érkező ki-jevi diák vezércsillaga.

Elment Belokonszkijhoz, akinél ott lakott Lizogub és Oszinszkij, és négyesben suttoztak. Egyébként felesleges volt fojtott hangon beszélniök: a falon túl teli torokból nótázott egy tanító, Belokonszkij kollégája.

A tanító keserű gyűlöletet érzett amiatt, hogy a főnökség előírása szerint orosz nyelven kellett tanítania. Az nem ismeretes, osztozott-e keserűségében Muszij, az iskola pedellusa, de a pálinkásüveget mindenesetre becsületesen meg-

osztotta vele. A tanító, ahogy egyre részegebb lett, tüzes előadásba fogott a régi szép, szabad ukrán életről. Muszij szípozott, a meghatott tanító könnyezett. De most még nem tartott a könnyeknél. Egyelőre nótázott.

Lizogub a homlokát ráncolta. Nem, nem ítélte el Bacchus híveit, bármily méltatlan is ez egy fejlett személyiséghez, nem ezt ítélte el; azt mondta, hogy az Ukrajna iránt érzett szeretet egyáltalán nem tételez fel gyűlöletet az oroszok iránt, s hogy szitokkal illetni mindent, ami orosz, csak azért, mert orosz, buta, ostoba dolog.

– Sokat gondolkoztam ezen, uraim – mondta Lizogub a falra mutatva, amely mögött mind hangosabban és élesebben zengett a tanító tenorja –, nem vagyok az ukranofilék ellensége, ezt nem nehéz elhinniük. De nagyon sokan úgy gondolják, hogy vagy őseredetiség, vagy nivellálódás. Pedig az őseredetiség egyáltalán nem mond ellent az általános emberinek. Ez, uraim, egység.

– Hát az általános emberi nem mond ellent az őseredetinek, a nemzetinek? – faggatta Szimirenko.

– Egyazon érem két oldala – felelte Lizogub.

– Úgy, úgy – nevetett Oszinszkij –, az érem pedig az egész.

– Á, dehogy! – ellenkezett Lizogub hevesen. – Nem! Én a sokszínűségben lévő egységről beszélek. Jegyezd meg, kérlek: sokszínűség! A legfontosabb pedig egyszer és mindenkorra elismerni a kisorosz nyomorúak és a nagyorosz nyomorultak érdekeinek egységét.

– Nekünk is – támogatta Oszinszkij –, testvérek, nekünk is éppen hogy egységre van leginkább szükségünk.

– Ez az, éppen ide akarok kilyukadni – Lizogub újra a falra mutatott. – Az ilyenek meg, anélkül, hogy tudatában

lennének, zavarnak. „Bábel folyóinál ott ültünk és sírtunk.”²⁶

A szomszéd szobából hüppögés hallatszott.

Valamennyien akaratlanul elnevelték magukat. Belokonszkij felsóhajtott:

– Uraim, én becsülöm az orosz kultúrát, szeretem az orosz irodalmat, azt sem mondhatom, hogy közömbös vagyok az ukranofilek iránt, azonban nem esem térdre az, elnézést a kifejezésért, Ukrajna-mánia előtt. De tudják, az azért felháborít, amikor példának okáért egy olyan kedves fiú, mint ez a tanító, kénytelen óvatoskodni, ha szabadon akarja eresztetni ukrán érzelmeit. Az ablakokat is befüggönyzi, az ajtót is kulcsra kell zárnia, és mindezt csak azért...

– Ugyanazért – állapította meg Oszinszkij határozottan.
– Gyertek közelebb – s hívogatóan nézett Belokonszkijra és Szimirenkóra.

– Van ebben tapasztalatom – mondta Belokonszkij, és megrázta hosszú, fésületlen haját. – Azelőtt a Vaszilkovi járásban tanítottam. Reményekkel tele érkeztem, bűn, de igaz: megörültem; Olsanyici falu koldus, na, gondoltam, ez megfelelő talaj. Mindenféle bácsi meg legény eljárt hozzám, jöttek a fényre. Brosúrákat olvastam nekik, elmagyaráztam, mi az értelmük. Figyelmesen és együttérzően hallgattak: „bizony ám...”, „úgy van, igaz ez”, és így ment hónapokig: „bizony”, „igaz”, de ennél tovább se bű, se bá. Ámbár magam sem tudom, hogyan tovább. Talán brosúrákat osztogassak írástudatlanok között? Egy haszna lesz: cigarettát sodornak belőle.

²⁶ CXXXVII. zsoltár.

– És itt? – kérdezte Lizogub.

– Biztos vagyok benne, hogy ugyanaz az ábra – mondta élénken Oszinszkij.

Az a felhőtlenység, sőt ahogy látták, meglegedés, amellyel a Báró az „ábrát” fogadta, megbántotta Belokonszkijt és Szimirenkót. Belokonszkij és Szimirenko nagyszámú illegális brosúrát terjesztettek, röptették őket, szálltak is, mint a lepkék; létrehoztak az illegális irodalom számára egy titkos raktárt, amelyet egy öreg dajka őrzött éberén – nagyon szerette Ljonyát; igazán elmondhatjuk, hogy ők itt egy percig sem tétlenkednek, és akkor ez a Báró, hogy az ördög vinné, ezzel a megdöbbenő könnyedséggel... Hát igen, természetesen be kellett volna vallani a sikertelenséget, de Belokonszkij és Szimirenko mást helyeztek előtérbe: mondják meg, uraim, mi az oka? Ha a már említett Olsanyicit vesszük, hát az érthető: teljes sötétség, tudatlanság. Tegyük fel, hogy Gorodiscsében sem lobog fény, de hát ezek mégis munkások, itt gépek vannak és így tovább. Mi hát az oka?

Mindabban, amit Jahnyenko-Szimirenkóék műveltek, ott kavargott a *Das Kapital*, az „értéktöbblet”, a „munkás-kérdés”.

Lizogubot (igaz, hogy nem sok sikerrel) Feszenko ismertette meg a politikai gazdaságtannal. Oszinszkij és Belokonszkij önállóan falták a folyóiratok cikkeit Marx doktor munkáiról. Szimirenko a természettudós Darwinnal egyenrangú nagyságnak látta, s amikor Kijevben a Szent Vlagyimir Egyetemen tanult, magánszorgalomból látogatta Sieber professzor előadásait, aki a katedráról *A tőke* tételeit magyarázta. Siebert hallgatni kellett, nem olvasni; szórakoztatóan, érthetően, szemléletesen beszélt, de isten őriz-

zen a könyveitől: unalmasan, szárazon írt. De bármily lenyűgöző is Marx doktor műveltsége és logikája, elemzései az európai tőkére és az európai proletariátusra vonatkoznak. Ez azonban Oroszország. Igaz, munkabeszüntetések nálunk is előfordulnak, a rendőrség tömeges cselekvésnek nevezi. De hát nem a mi dolgunk ismételtetni a konzervatív Katkovot. . . . Azonban meglehet, igaz az, hogy a munkaadók és munkások viszonyának rendezetlensége a törvényalkotás tökéletlenségéből fakad.

Belerekedtek a vitába. A kapitalizmus: romlás, fekély? Rendben van, de nézd csak: a cukorgyár jobban és gazdagabban tartja el a muzsikokat, mint bármely Olsanyici. . . . Na jó, ez igaz, de Gorodiscse kicsiny sziget a parasztság tengerében, a közeledő forradalom pedig muzsikforradalom, s épp ezért hagyjuk a munkásokat a polgári liberálisokra, azok igencsak érdekeltek a kétlábú gépek elviselhető viszonyainak létrehozásában. . . . Ugyan, lásd be, hogy a bér munkások a nép része. . . . Elég legyen, nagyon kicsi és átmeneti rész az. . . .

A viták hevében, de a nyugodt elmélkedés óráiban is, forradalmi elszántságuk felülkerekedett forradalmi realizmusukon. Igen, elismerték Marx Tőkéjének súlyát és jelentőségét. Igen, elismerték, hogy a kétkezi munkás nagy erő. De csak ott, azokban az országokban, ahol a nap lemegy. Itt azonban, például Gorodiscsében is, az ipari munkás kivételnek látszott a szabály alól. A „szabály” az ipar kormánytól érintetlen kunyhók világa. Ezen az alapon álltak, másra képtelenül. Nem vették észre a gigantikus mutató mozgását a történelem óriás számlapján, minthogy azt sem érzékelték, hogy utóvédek egy keresztúton, amelyen az utasok zöme demokrata értelmiségi. Utóvédek voltak, de egyúttal

előőrs is, hisz a közeli kanyarban feltűnik majd egy másfajta sereg, amely számára Marx Tőkése már nemcsak könyv.

Az előőrs vállára kapaszkodva lehet is, kell is távolabbra és élesebben látni. De csak a történelem hulláma által magasra emelt mord vaskalaposság néz felülről lefelé az előőrsre. Hagyjuk a vaskalaposokra kukacoskodó pedantériájukat. Oszinszkij és Lizogub, Szimirenko és Belokonszkij, és mindazok, akik az akasztófa árnyékában éltek, s akiknek bilincscsörömpölés volt a muzsikájuk, sok mindenben hibáztak és tévedtek, de egyvalamiben nem tévedtek és nem hibáztak: a megalázottak és megnyomorítottak feltétlen, önzetlen, odaadó szolgálatában.

És most hevesen vitáztak.

Szimirenko házában már Szemjon Sztjepanovics bari-tonja zengett: Odesszából érkezett a lányaival és a vejével.

Akárcsak Ljovuska apja, Szemjon Sztjepanovics Jahnyenko is a cégtulajdonosok második nemzedékéhez tartozott. A szövetség iránti tiszteletet elvesztette, de megőrizte elődei vállalkozókedvét, és összekapcsolta a kereskedelmi és ipari ügyeket. A moszkvai egyetem és a hatvanas évek reformjai szenvedélyt keltettek benne a közügyek iránt: először a városi Duma képviselője lett, később odesszai váro-satya. A molyrágta retrográdok fűgét mutattak neki a zsebükben és a háta mögött, „a zűr haladó képviselőjének” nevezték.

Jahnyenko csak ritkán látogatta ősei földjét. Emlékezett rá, hogyan kezdődött vagy tizenöt éve az a csaknem végzetes átállás a járásban a takarmányrépára és a repcére, ezek a karórépára és fehérrépára emlékeztető növények összeszo-rították a gabonaföldeket és a kaszálókat; a nyersanyagot külföldi szappanfőzők, tímárok, posztókészítők vásárolták

fel, nagy pénzeket hozott: pudonként egy rubelt. Most már nem úgy van: visszatért, újra uralkodik a búza, felséges, súlyos kalászu, öröm a szemnek és a fülnek; a „szandomirka” és a „mariahilf” fajták. Csöndes susogás és zengés, pacsirtaszó, pacsirtaszó.

Odesszában meg, a tengerpartnál, közel a dokkokhoz, amelyekben külhoni gőzhajók sorakoznak, sosem némul el Jahnyenko malma... No, a céklaféléknek nincs már olyan áruk, mint azelőtt. S ha jobban megnézi az ember, látja is, hogy ma rossz földre vetik, mert hisz a jobbat a búzának tartogatják.

Jahnyenko szerette Odesszát, de az kozmopolita tarkaság, itt meg a haladással összefonódott gyökerek. Szerette a boldogult Platosa özvegyét, szerette Ljonyát, az unokaöccsét, és semmi sem volt olyan szépséges ezen a földön, mint Szimirenkóék almáskertje, ahol Jahnyenko, ellentmondva kolerikus természetének, átadta magát a merengésnek. Este pedig lement a terembe, ahol ott zajongott az ifjúság.

Nem hozta zavarba sem a hosszú haj, sem a faggyúzott csizma, sem a cigaretta a lányok szájában. Mosolygott: mivel nem mulatja magát az ifjúság?... Nem ó-haj-ta-nak úgy élni, mint apáik? Annyi baj legyen. Nem tisztelik az aranyborjút? Annyi baj legyen, amíg teli hassal ítélik el a közönséges merkantilizmust. Mivel nem mulatja magát az ifjúság... Tetszett Jahnyenkónak az „új törzs”, de nyugtalanította is. Nem nihilista ötleteivel: múló divat; nem egyszerűsége való törekvéssel: parasztot játszanak; és nem a szocializmusról szőtt álmaikkal, ami Jahnyenko vélekedése szerint megvalósíthatatlan földi mennyország. Nem ítélte el a fiatal emberek türelmetlenségét sem. A türelem azok álbölcsessége, akiknek lassú az eszük. A türelem – ökör, az

ökör pedig kasztrált. Ő, épp ellenkezőleg, a türelmetlenség az emberi lélek nagyszerű sajátossága. . . Nem, Jahnyenkót a fiatalemberek terméketlen erőpazarlása nyugtalanította. S most, amikor letartóztatások, kazamaták, száműzetések sorjáznak, most elpazarolják az életüket is. Pedig éppen fiatal életek szükségesek az ázsiai falvak felől a progresszió országútjára kúszó Oroszországnak.

Jahnyenko az almáskertekre tárt ablakok mentén sétált a terem viaszos padlóján, s lehetetlen volt nem gyönyörködnie ebben az erőteljes, dús hajú, nyílt homlokú, akaratos állú emberben; magas keménygallérja összeszorította az állát. Csillogó, sötét szemével, energiától sugárzó alakjával Dantonra emlékeztetett. És a fiatalok hallgatták őt. Hallgatta a veje, Andrej Zseljabov,²⁷ hallgatta Lizogub és Oszinszkij, Ljonya és Belokonszkij, hallgatta a lánya, Natasa, sőt a másik lánya, a férjezett Olga is, pedig úgy tetszett, hogy őt aztán semmi sem érdekli Andrejen és a zenén kívül.

Hallgatni hallgatták, de nem hallgattak rá. Sem személyes bája, sem ékesszólása, sem heves őszintesége nem mentették meg Jahnyenkót az ellenvetések áradatától, s kiderült, hogy Szemjon Sztjepanovics nem más, mint burzsuj, hogy az általa rajzolt világ muzsikok szenvedésére épül, és hogy ők, a hallgatói, pontosan tudják, mire kacsingatnak a Jahnyenko-félék: alkotmányos monarchiára, ami csak a nagypénzüeknek és a spekulánsoknak előnyös.

Egy pillanatig bánatosan, tompán, erőtlenül nézett rá-

²⁷ A. J. Zseljabov (1851–1881) – orosz narodnyik forradalmár, a II. Sándor cár ellen 1881-ben végrehajtott merénylet egyik szervezője. A sikeres merénylet után felakasztották.

juk, aztán ment a szobájába. A győztesek gondtalanul kacsingattak egymásra: megérdemli az elnézést, hisz egy bizonyos életkorban már a filozófusok sem képesek új eszmék befogadására.

A kitárt ablakokon túl sötét ágak himbálóztak, estharmat illata szállt, valahol a kert mélyén az éjjeliőr hívta zsörtölődve a kutyáját. A zongora tetején lámpa állt, finoman rózsállott Olga arca, a haja színarany, az anyjára hasonlított, a Flöcken doktor családjából való német asszonyra; a doktor valaha kórházat alapított Odessza közelében. Natasa, a nővére, akinek gyönyörű, erős, hajlékony mezzoszopránja volt, az apjára, Szemjon Sztjepanovicsra ütött. Sötétbarna, sötét szemű, és csupa energia minden megnyilvánulásában. Énekelni kezdett, és Zseljabov csatlakozott hozzá. Zseljabov időnként hamisan énekelt. Natasa minden ceremónia nélkül megbökte a könyökével, és csaknem kirobbant belőle a nevetés, Olga pedig tovább játszott, és ifjúi szerelemmel nézte a férjét.

Lizogub szomorú gondolatokba merült, bánatában összeolvadt az almáskert illata, a lámpafény és az idegen családi boldogság látványa. Nem, nem irigykedett, de egy ízben azt az ingerültséget vagy bosszankodást érezte, amit látásromlásnál az örvénylő fekete pontok váltanak ki, és nyomban megértette az okát, nyilvánvalóan azért, mert ha megfogalmazatlanul is, de már régen tudatosodott benne: Zseljabov... ő az, gondolta Lizogub, akit nagyon-nagyon kell, hogy szeressenek a nők. Nem eszeveszetten, hanem odaadóan és mélyen. Különös büszkeség áradt belőle: íme, az ember. És Ljonya Szimirenkónak alighanem igaza van: „Zseljabov jellemén nincs egyetlen repedés sem.” Te meg,

testvér, ingerült vagy meg bosszús, ha nem irigység ez, akkor micsoda, Monsieur Lizogub?

De mégsem irigység volt, hanem mintha válasz lenne, reakció Zseljabov tartózkodására. Zseljabov mindig udvarias volt, de sem olyan közel nem került hozzá, mint Oszinszkijhoz, sem nyílt barátság nem ébredt benne iránta, mint Belokonszkij és Szimirenko iránt, csak később, csak miután Szemjon Sztjepanovics már elutazott a lányaival és a vejével, magyarázta meg Ljonya Zseljabov hűvös magatartásának okát: ő, vagyis Andrej Zseljabov nem kedveli „ezeket az arisztokratákat”, és Lizogub, tele értetlenséggel és zavarral, sokáig hánykolódott álmatlanul azon az éjszakán.

AUGUSZTUS NYOLCADIKA, SZERDA

I

Az Eriklik hadihajó Odessza felé tartott. Ringatta, mintha függőágyban lenne, de a tábornok mégsem tudott aludni.

A tábornok arra gondolt, hogy álmatlanságát a tegnapi szevasztopoli látogatás okozza. Felzaklatta a lelkét, és most nem tud elaludni. Azt a gondolatot, hogy éjfél elmúlt, tehát már augusztus 8-a van, igyekezett elűzni. Nem, nem, az álmatlanság oka mégiscsak a tegnapi látogatás Szevasztopolban.

S csakugyan voltak tegnap percek, amikor ő, az öreg, súlyos léptű, vastag ősz bajuszú tábornok fürge utásztisztnek

érezte magát, akit még nem ismert el egész Európa, a „nagy Totlebennek”.

Szevasztopol negyedszázada látta először, ötvennégy nyarán. Totleben addigra már kitüntette magát a kaukázusi expedíciókban, ahol halál leselkedett minden szirt, minden bokor mögül. És járt már a zavaros, sárga Dunánál, ahol álnokul sivítottak a bombák, s friss vér édeskés szaga szállt. De mi volt mindez Szevasztopol poklához mérve? Ne higgy annak, aki így henceg: én, azt mondja, nem is gondoltam pusztulásra. Hazudsz, galambom, gondoltál! Egyébként nem az a lényeg. A bátorság vajon az ellenség gyűlölete? Igaz. De ez sem a teljes igazság. A bátorság: odaadás a közös ügy, a bajtársak iránt. . . Elmondták és leírták, hogy ő, Totleben, hadmérnöki művészetével hozta létre az orosz Trója védelmét. Igaz, de ez sem a teljes igazság. Nahimov tengernagy ihlette a védelmet. A kerek földön nincs más, sem az elesettek, sem az élők között, akiről ő, Totleben, azt mondaná: „Úgy szerettem, mint apámat.” Egyedül csak Nahimovról.

Tegnap Totleben sokáig állt a Malahov kurgánon, amelyen egy karabélygolyó véget vetett Nahimov tengernagy életének. Azután átkocsizott az Északi Negyedbe, a hősök temetőjébe, ahol ifjúságának oly sok barátja nyugodott. Ő maga is szeretett volna belefeküdni ebbe a száraz, kemény, nap izzította földbe.

Most, a kajütben, az éjszakai lámpa fényénél nem figyelte, mégis hallotta a hullámok tompa moraját, a válaszfal vékony hangú nyikorgását, és arra gondolt, hogy egész szolgálati ideje alatt egyszer sem hozott szégyent sem Szevasztopol hősi hírnevére, sem szevasztopoli bajtársaira. Nahimov egyszer azt mondotta: „Óvjátok Totlebent, őt nincs

kivel pótolni, én viszont... nos...” Ha Nahimov kilépné sírjából, Totleben nyílt, becsületes jelentéssel állhatna elébe. Szolgálat és nem szolgálás emelte tábornokká. Húsz évig irányította a hadmérnöki testületet, nem kímélte önmagát, legyűrte a légnyomás és a sebesülések következményeit. S mi az eredmény? Zúgolódnak: „Totleben természete rettenetes, elviselhetetlen.” És gúnyosan teszik hozzá: „Isten kegyelméből való utász, de nem hadvezér.” Jól van, de hát Plevna? És a balkáni hadjárat győzedelmes befejezése? Egész életedben munkálkodszt, és ha meghalsz... Napóleon nevetett: „Ha majd meghalok, mindenki fellélegzik.” Ha valami hasznosat tesz az ember, feltétlenül zavarja mások életét.

Léptek, hangok hallatszottak: őrségváltás. A tábornok sosem szolgált hajón, de, mint rájött, ismeri a tengerész-kifejezést: „Dogwatch”. Nem tévedett: a homokóra éjfelet mutatott, és megkezdődött a „kutyaőrség”, amely hajnali négyig tart. Totleben elgondolta: egyszer mindenki kutyaőrségbe kerül.

Volt már főhadsegéd, volt az Államtanács tagja s a cári tudományos akadémia tiszteletbeli tagja, és a balkáni hadsereg főparancsnoka, aki bevégezte a háborút Konstantinápoly falainál, amikor tavasszal, négy hónappal ezelőtt, új kinevezést kapott. A beláthatatlan délszaki vidék főkormányzója, főkormányzó különleges teljhatalommal.

Hogy fordultak a dolgok! Túl a hatvanon valami egészen újat, szokatlant kellett kezdenie. Miután búcsút vett az uralkodótól és elutazott Pétervárról, komor volt, a szokásosnál is pattogóbban beszélt, ami mindig a magas fokú gondterheltség jele volt nála.

Átutazóban Moszkvában a tábornok felderült. A Teat-

ralnij téren az általa patronált Szamogitszk gránátosezred várta. A tábornok lóháton ment oda a Kremlből. Moszkvaiak tömegei kiáltottak hurrát Szevasztopol és Plevna hőségnek. A téren dübörgött a különleges, ünnepélyesen harcias dobszó: „tisztelegés a katonai kiválóságért”. A tavaszi szélben súlyosan és fensőségesen hullámozott az ezred György-zászlaja. Derék legények voltak a gránátosok. A tábornokot elégedettség töltötte el a zászlóaljak láttán. Sok tisztet és katonát arcról megismert. Önmagával is elégedett volt: a derűs magabiztosság nagyszerű érzése kerítette hatalmába.

S megint zord lett és megközelíthetetlenül rideg: közeledett Odessza. Természetesen semmiféle huzavona. Minél előbb, annál jobb. Gonosz szándékú emberek egyik legnagyobb haramiatanyájára küldik. Kifüstöli a csótányokat. Felelős az uralkodó és Oroszország előtt. Ostrom – roham – győzelem! Azonban elfogta a kétely is: próbáld megértetni magad ezzel a civil népséggel, a közigazgatás polgári adminisztrációjával! Igaz, valamelyest megnyugtatta, hogy nagyon tevékeny segítőtársat kapott: Panyutyin titkos tanácsost. Sztyepan Fjodorovics Murajov keze alatt tanult, és ott, a meghódított Lengyelországban kitűnő elorozósítónak tartották. Vagyis pontosan olyan ember volt, akire feltétlenül szüksége van olyan vidéken, ahol a tősgyökeres elem nem tősgyökeres elemmel hígult fel.

Jól kijöttek ők Panyutyinnal. Tanúsíthatja ezt akár a legutóbbi per. Példátlan szigor és kíméletlenség? Eh, galambocskám, a hadi cselekmények színpadán az ellenséggel szembeszállva játszhatjuk a lovagot. De a belső, itthoni ellenséggel nem bánhatunk kesztyűs kézzel. És ma, augusztus 8-án, felügyelői körútjáról visszatérve, a főkormányzó,

a főhadsegéd, a tiszteletbeli akadémikus, az Államtanács tagja, a Szamogitszk gránátosezred patrónusa, Szevasztopol és Plevna hőse, Eduard Ivanovics Totleben, az uralkodó által ráruházott hatalommal élve, jóváhagyja a körzeti hadbíróság ítéletét a huszonnyolcak ügyében.

A kajütben pislogott az éjjeli lámpás, nyikorgott a válaszfal. Totlebenben tudatosodott, hogy akarata ellenére réges-rég elhagyta már a tegnapot, elhagyta Szevasztopot, és egyedül maradt ezzel az augusztus 8-ával, amikor jóvá kell hagynia egy ítéletet, amely öt akasztásról is rendelkezik. Váratlan volt a nyomasztó érzés a mellkasában. A halálos ítéletekben előre megállapodtak, s ő, Totleben volt az, aki még a bírósági tárgyalás előtt odakövetelte Odesszába a hóhért. Ezért volt tökéletesen illogikus és váratlan a nyomasztó, zavaros érzés a mellkasában.

Eduard Ivanovics fölemelte masszív testét az ágyról. Remélte, hogy megsajdul egy régi sebhelye. De a régi sebesülés helye nem fájt, és Eduard Ivanovics haragos grimaszok közepette fölvergődött a fedélzetre.

Az Eriklik nyolccsomós sebességgel haladt, a kerekek szántották a fekete vizet, a hajótest és a fedélzet egyenletesen rázkódott. Az ezertonnás gőzhajó erőteljes mozgása, a fények, a szél, az őrt álló tiszt fehér alakja, a dinnyehéjra emlékeztető hold, az erős, jódos levegő – minden, de minden teljes, egységes, világos életről beszélt.

Sietős léptekkel közeledett az őrig, aki kérdéseket vagy utasításokat várt. Fiatal és karcsú volt a fedélzetmester, része ennek a világos életnek, és a tábornok barátságosan megérdeklődte, messze van-e még Odessza. A fedélzetmester tisztelettudóan válaszolta, hogy ezt és ezt a világítótor-

nyot elhagyták már, s ha nem következik be a vihar, amit a barométer jósolt, akkor az Eriklik a megjelölt időben vet horgonyt az odesszai révben. Eduard Ivanovics, még mindig mosolyogva, elbocsátotta a fedélzetmestert, és élénken kezdett fel-alá járkálni, beszíva a friss, sós levegőt.

A tábornok a haditengerészeti szolgálat különleges szépségeire gondolt, arra, hogy milyen szerencsés ez a fiatal kis fedélzetmester, meg a többi, szintén ifjú tengerésztiszt, milyen hízog, hogy az Erikliken szolgálhatnak, hiszen az Eriklik nem közönséges katonai gőzös, hanem a fekete-tengeri flotta és a kikötők parancsnoki jachtja.

A fene belé, gondolta váratlan vidámsággal és szárazföldi irigységgel a tengerészet iránt Totleben, a fene belé, élhetnék én is így: talpig fehérben, őrség, tüzek, mozgás, tenger... No de, galambom, mondta önmagának, ahhoz, hogy így forduljon, a Vasziljevskij-szigeten kellett volna nevelkedni és nem a Mihajlovskij palotában. Úgy ám, tengerészcadétként a Vasziljevskij-szigeten, nem pedig mérnökjelöltként a felsőfokú hadmérnökiskolában... „Ó, te Fenya, Fenya, püspökfalatocskám...” – borzasztóan trágár dalocska! A taknyosok összegyűltek a pihenőteremben, és a „Fenyá”-t énekelték... Micsoda hely a tengerészcadétiskola – ott válogatás nélkül vertek mindenkit, a mérnökiben viszont szigorúan tilos volt a testi fenyítés. Persze azért volt, akinek jutottak véraláfutások és fejbekólintások – a gólyáknak: tűrj, újonc!

Eduard Ivanovicsot elragadták az emlékei: hálóterem, tanterem, a Mihajlovskij palota folyosóinak zúgása; Fegy Ragyeckij, a Sipka-szoros eljövendő hőse, aki kiállt a gólyák mellett, és Ragyeckij druszája, az eljövendő író,

Dosztojevszkij, ez aztán a képtelenül nehézkes szerző, semmi elegancia, semmi könnyedség nincs a stílusában, de hát híresség... Amikor nyáron kivonultak a peterhofi táborba, a bőrt is lenyúzta a combjáról az utászszerelés, a csákója meg tömve volt túróstáskával, piroggal, cukorkával, Jelizaveta Andrejevna útravalójával. Ó, milyen fürge volt, milyen mulatságos, mosolygós! És a férje, a tábornok, Alekszandr Ivanovics, az is micsóda jótét lélek, kisorosz huncutság, ragyogó, sötét, vidám szempár! Egész Pétervárott nem volt Totlebennek rokona, odaküldte hát a gondviselés a Lizogub házaspárt.

Erősebb lett a hullámverés, vagy az egyensúlyát veszítette el egy pillanatra?

Odesszában, mielőtt hajóra szállt volna, Eduard Ivanovics futtában átlapozta Panyutyinnal együtt az egész papírhalmot, és még csak nem is gyanította, hogy az egyik halálraítélt rokona annak a Lizogub tábornoknak, aki valaha jókedvre derítette a Pétervárott árválkodó mérnökhallgatót. De most mintha megbillent volna gondolatainak váratlan fordulatától; a meghatott lekötelezettség emléke Lizogub tábornok és felesége iránt a fiatal Lizogubot idézte fel, akinek élete és halála most rajta múlt.

A barométer jóslata bevált. Erősödő szél fordult szembe a hajóval. A hajólapátok hangja hol tompult, hol élesedett, aszerint, hogy hullámokba merült-e a kerék, vagy a fekete víz fölé emelkedett.

Totleben visszatért kajütjébe. Mintha új szemmel látta volna, milyen kényelmes – nem lakályosság volt ez, hanem komfort –, sötét meggyszínű bőrrrel bevont dívány és fotelek, mahagóni fa, domborművű bronzdelfinekkel és oroszlánokkal, horgonyokkal és koronákkal, az a tartós, szolid

fényűzés, amely bizonyos állami, birodalmi jelentőséggel ruházta fel a tengernagyi kajütöket. És Totleben úgy érezte, pontosan ez az, amire pillanatnyilag okvetlenül szüksége van.

2

Kora reggel Zubacsovskij még egy támadást indított, ám sajna, elhárító térdmozdulatok és tagolatlan, de meglehetősen dühös mormogás verte vissza. Zubacsovskij igyekezett zajtalanul kijutni a hálósobából. Az, hogy még ő óvatoskodott, helyett, hogy ezt a bestiát se hagyta volna aludni, végképp felbosszantotta és megalázta a kollégiumi ülnököt. Az ember úgy él, mint egy vulkánon... izgul, hogy megszöknek a foglyok, a szolgálati kellemetlenségektől reszket a gyomra, mindenféle koporsókészítőkkel vitázik, és akkor még ez is... Nem, ez már aztán tényleg túlzás! Pedig hogy örült tegnap: ült az asszony, varrogatott, az a gránátszín háziruha volt rajta, amely Zubacsovskijnak annyira tetszett és ettől ostobaságokat beszélt, mint egy hadapród.

Zubacsovskijt kínozt a gyanú. Igaz, tegnap nem érezte a mentolos tabletták szagát, de az asszony tegnapi kedvesége reggelre váratlanul ravasz fogásnak látszott. Úristen, csak erre ne gondolj! Csak erre ne! – mondta magának Zubacsovskij.

Miközben reggelizett, és gépiesen szolgálati hangulatba került, a fegyházigazgatóban nem is felöltött, hanem inkább tisztázódott, hogy ma szerda van, vagyis a huszonnyolcak ügye jóváhagyásának határideje. Az igazgató véleménye szerint a Lizogub elleni ítéletnek nem volt szilárd

jogi alapja. Valami egyéb, rejtett oka bizonyosan volt, de a helyzet az, hogy a szembeszökő igazságtalanság meg kellett hogy sértse. . . tudatában volt, hogy üres, buta szót használt gondolatban, de jobb nem jutott eszébe. . . igen, vérig kellett hogy sértse Lizogubot. Lizogub ezen csak felháborodhatott és felbőszülhetett. Innen csak egy lépés, nem, még annyi sem, hogy ez effajta lelkek feltétlenül valami kihívó dolgot cselekedjenek. . . Megint tudatában volt, hogy a kifejezés nem pontos. . . Röviden, a börtönigazgató visszatért korábbi aggályaihoz: öngyilkosság.

Valamennyi elítélt közül, akiket neki kellett megőriznie és megóvnia az akasztófa számára, valami okból egyedül Lizogub keltett benne ilyesfajta nyugtalanságot és aggodalmat. A többiek nem olyan gyenge idegzetűek és nem olyan érzékenyek az igazságtalanságra, hogy ezen a módon próbálják meg elkerülni az állam bosszúját. Ma pedig, ha Lizogub meghallja a jóváhagyott ítéletet, elveszti azt a reményt, amelyet Zubacsovskijnak sikerült elhintenie benne. Igen, ma, amint a főkormányzó megérkezik.

Zubacsovskij, miközben felállt az asztaltól, és a terítőre hajította a szalvétáját, bizton érezte, hogy a hadbíróság ítéletét betű szerint jóváhagyják. Nem csupán azért, mert az eltelt néhány hónap alatt a tábornok számos súlyos bizonyítékát adta annak, mennyire idegen tőle a legenyhébb liberalizmus is, hanem, és ez a lényeg, mert Totleben mellett ott van Panyutyin titkos tanácsos.

Zubacsovskij végkövetkeztetése nem üres elmejáték volt, hanem gyakorlati jelentőséggel bírt, s miközben felvette a sapkáját, már tudta, milyen rendelkezéseket ad ki majd a börtönirodán, de hirtelen megállt, visszafordult a hálószoa felé, odasettenkedett, és benézett a félhomályba.

Ljudmila Szergejevna az oldalán feküdt, a lábát felhúzta, a csípője csak úgy gömbölyödött. Zubacsovszkij hangosan, szemrehányóan sóhajtott. Ljudmila Szergejevna szemöldöke bágyadtan megmoccant, s ebből a szemöldökrándulásból Zubacsovszkij ígéretet olvasott ki. „Ó, én édes istenem” – villant fel a kisfiús boldogság Zubacsovszkij előtt.

Az udvart szélrohamok tépték. Az utcai lámpán csikorogott a vasászlócska. A megnyúlt felhők, mint felmosórongyok, szinte súrolták az eget. Zubacsovszkij szórakozottan arra gondolt, hogy a tengeren biztosan szélvihar van. Az őrszolgálatot teljesítő egység átvágott a széles börtönudvaron. Egyenetlenül és homályosan imbolyogtak a szuronyok. A szél azon mesterkedett, hogy lesodorja a katonák sapkáját, s a katonák, mint valami kétségbeesési rohamban, folyvást a fejükhöz kaptak. Zubacsovszkij elnevette magát. Ijesztgetheti az ember akármennyit a börtönőrséget, képtelen elérni az alaki fegyelmet. A szakasz fele újoncokból állt, és Zubacsovszkij előre tudta, milyen párbeszédnek zajlanak majd a szabályzat előírta őrségváltás közben.

Az őrségváltást már csak futólag, a szeme sarkából látta a börtönhivatal küszöbéről. A szakasz megállt, a váltásra érkezettek és a felvezető odament az őrszemhez. Az kincstári módra, de örömmel kérdezte:

– Miért jöttél?

A frissen érkezett színtelen hangon válaszolt:

– Hogy leváltsam őrhelyéről. Mit ad át?

– Itt a tisztség és az őrhely, ne aludj, ne szenderegj, minden tisztnek tisztelegj! Itt a fal, a kapu, a faköponyeg! Vigyázz a rendre!

– Az őrséget átadom! – mondta az előző őrszolgálat felvezetője.

– Az őrséget átveszem! – válaszolta a frissen érkezett, és egy újonc sután oldalazva beállt az őrhelyre.

Hogy ezután mi jön, azt Zubacsovszkij már meg se figyelte, mivel a fiatal katona szenvedő ábrázata előrevetítette a Zubacsovszkij számára oly ismerős dialógust.

S csakugyan, a felvezető, tekintetét az őrszem máris elbódult tekintetébe fúrva, nekilátott a faggatózásnak.

– Ha a fegyencek rákezdik?

– Jelentem a feljebbvalómnak.

– Titkos folyosó?

– Jelentem a feljebbvalómnak.

– És ha szökik?

– Jelen...

Súlyos ököl jelent meg az őrszem orra előtt.

– Lőni? – találgatta ijedten az őrszem.

A hatalmas ököl meglendült a katona előtt, és az megbűvölten követte a tekintetével.

– Csak próbáld elfelejteni, te gazfickó, csak próbáld... Felelj, kit köll beereszteni?

– Senkit, jelentem.

– Egy tisztet?

– Senkit se köll!

A felvezető jelentőségteljesen lehalkította a hangját:

– És ha őfelsége a cár jön?

– Amennyiben az arcáru megismeretes – pattogta a katona.

– Úgy, és még?

A katona hallgatott, végül elszánta magát:

– Jelentem alássan, nem tudom.

– Ó, te hülye! – sóhajtott csüggedten a felvezető, és az arca olyan volt, mintha mindjárt nyafogni kezdene.

Hosszadalmas magyarázás következett, amelyben leggyakrabban a „jelszó” kifejezés fordult elő. Ezután kardinális probléma került sorra: kinek adhatja át jog szerint az őrszem a fegyverét? A szorongatott kiskatona váratlanul kivágta magát:

– Csak önnek, jelentem. És őfelségének a cárnak, amennyiben az arcául megismeretes!

– Helyes! – bólintott a felvezető, és elsütött egy tréfát.

– És engemet megismersz?

A katona csapdát gyanított és megriadt. A felvezető megtörten morogta: „Te fatuskó...” És az őrség továbbvonult imbolygó szuronyaival, minden szélrohamnál ellenzőtlen sapkájához kapva.

Ezalatt Zubacsovskij a börtönirodában odabiccentve az írónak, a felügyelőnek és a tisztviselőknek, elrendelte az egyik kazamatabéli átköltöztetését, és ezzel végrehajtotta azt a manővert, amely, nézete szerint, nem teszi lehetővé Lizogub számára, hogy jóvátehetetlen dolgot műveljen. Mit tesz a tapasztalat! Tapasztalat és a fegyenclélek ismerete! Mert hisz azt még a közvetlen előljárói sem tudják, milyen intézkedéseket kell hoznia a mindennapi szolgálat során, amelynél csak a fizetés kétszeresét kitevő lefölözhető „mellékest” tartják szem előtt.

A börtönben előbb kezdődött a nap, mint ahogy Zubacsovskij felébredt. Dobpergés ébresztette a foglyokat, és mint mindig, gyorsabban felkeltek, mint egy kaszárnnyában. A katonák nem ismerik a reménynek azt a percét, amivel a rabok ébrednek. A reményt, hogy valami sorsfordító fontosságú dolgot hallhatnak. Mindig így ébredt mindig, köztörvényesek, államellenesek egyaránt. Tudják vagy se, hogy hiú a remény. Nem függ ez sem a kételytől,

sem a szabad élet körülményeinek ismeretétől. A szabadság elfojthatatlan szomja ez, és felébred a csodavárás. De csak egyetlen pillanatra. Nem történt semmi, minden olyan, mint tegnap vagy tegnapelőtt, minden olyan, mint holnap vagy holnapután. De nyomban megmentenek a börtönnap reggelének gondjai, amelyek egyáltalán nem látszanak jelentékteleneknek.

Már hogy lennének jelentéktelenek, amikor a fegyőr, ez a kopasz káposzta, ez a pohos patkány, ez a markos marha már megint lusta kinyitni a cellát! Márpedig akiét először nyitják, az nyert: először jut az árnyékszékre, viszik a büzös kübliket, a vízfordók fogják az üres fadézsákat, ráemelek a füllel ellátott, hosszú, sima rudakra, és sietnek a kapuhoz... és különben is itt az ideje. Így hát követelheted, ami jár. S a cellákból rekedten, hosszan hangzanak a trágárszítkok:

– Nyisd ki, hogy az anyád...

A fegyőr figyelmesen hallgatja, csudálkozik, még valami titkos elragadtatást is érez.

– Elég! – ordítja végül. Nem siet, nyújtja jelentőségének, súlyának, hatalmának perceit. – Nézd csak, nyertelek, mint a lovak.

És elérkeznek a helyváltoztatás kellemes pillanatai. Épp csak a folyosó, az árnyékszék, az ajtók, ugyanaz a bűz, ugyanaz a homály, sivárság. Sebj! Mégis léteznek ezek a kellemes pillanatok. Átélik, akik a pöcegödörhöz sietnek, átélik, akik a súlyosan lotyogó kübliket cipelik, átélik a vízfordók. Ez utóbbiak olyan pajkosan futnak a kapuhoz, mintha ott nem kellene megállniok, mintha nem következne hosszú várakozás, amíg szólítják őket, hogy sorra kerültek, vihetik a vizet, hanem mintha az a lezárt kapu önmagá-

tól kinyílna majd, szélesre tárulna és... és... az isten tudja, mi ez. Az ablakokban meg ott szoronganak a fehércselédek, kötik a kendőjüket, ásítognak és nyújtóznak, amitől előremered a mellük. Odamehet az ember az ablakhoz, felvetheti a fejét, gyönyörködhet! A vízholdok meg pláne mázlisták! Állnak a sorban olyan vízhold nőszemélyek, hogy az első osztály, remek bőr! Már a lélegzetük is éget, mint a kemence, ha sült a pirog. És elfúló lélegzettel hallod meg, testvér: „Te kankutya... elég legyen!”

A reggeli órák nem nyomasztóak, nem készítenek ki, és még áltathatod magad azzal, hogy folyik valami tevékenység, habár régen elmúlt a „manifesztum” vagy a „rendelkezés” reménye, szóval hogy valami örömteljes, fontos várható. Közeledik az ellenőrzés. Takarodhatsz vissza a lakat mögé, most összeszámolnak és összeírnak. Szörnyű, milyen rossz elhagyni az udvart. De a cellaparancsnok, egy elvetemült tolvaj, drága, sima szárú csizmában, kaftánban és ellenzős sapkában, csak veri és veri a harangot.

Az udvar kiürült, az ellenőrzés megkezdődött.

A cellaparancsnok levette a sapkáját, és fél lépésnyire állt az altisztól. „Hányan vannak itt nálad?” – kérdezte az altiszt. A cellaparancsnoknak tetszett ez a „nálad”, tetszett, hogy habozás nélkül válaszolhat. Az altiszt nem terhelte magát azzal, hogy utána számoljon, és vonalat húzott lapos ácskereszéjével egy kenyérvágó deszkára emlékeztető fadarabra.

Ezalatt Zubacsovskij kollégiumi ülnök folyosóról folyosóra, emeletről emeletre ment. Az arca zord volt. „Felsúrolni!” „Kitakarítani!” „Egy porszem se legyen!” Zubacsovskij nagyon jól tudta, hogy minden főnökség – bárhol is jön – mindenekelőtt a tisztaságra figyel, s másra

aztán nem is fordít gondot. Pontosan és árnyalataiban érezte Zubacsovskij a börtöntisztaság sajátos jellemzőit. Különbözik ez mind az otthoni takarosságtól, mind a kaszárnnyák vagy a kórházak rendjétől. Ridegséget és kegyetlenséget kell tükröznie, azt kell hangsúlyoznia, arról kell hogy meggyőzze a rabot, hogy nincs hol meghúzódnia, hogy állandóan és szüntelenül szem előtt van, hogy még magányában sem érezheti azt a magányt, amelyre időről időre szüksége van az embernek.

Zubacsovskij mindennek tudatában volt, de nem szedte pontokba, zavarta a börtönök szobatudósainak esze járása, mert példának okáért, mi a börtön lényege? Büntető- vagy javítóintézmény? Vagy ami még bonyodalmasabb: a bűntény, mint büntetés, a büntetés, mint bűntény. Ó, csak egyetlen napra mártanak bele őket ebbe az örvénybe! Itt még az angyalból is vadállat lesz. Önök azt mondják, hogy az államnak elfogulatlannak kell lennie? Tegyük fel. De eleven lélek képes erre, kitelik tőle? Nem bosszú ez az elítélteken, ahogy némelyek gondolják, hanem szolgálat, ahogy a becsület és az eskü kötelez.

Zubacsovskij tudta, mennyire félnek a tisztességes emberek a köztörvényesektől, de ő nem érzett ebből semmit, egy csöppnyit sem, és ez a tény a kiválasztottság tudatával ajándékozta meg. És a mindenhatóság ama édességével, amely nem létezhet, úgy hitte, sem katonai parancsnokok, sem egyéb hatóságok előljáróinak életében. Tökéletes mindenhatóság, amit a rabok éppoly tökéletes jogfosztottsága biztosít. Ez az érzés nem alázza meg a börtönigazgatót, ellenkezőleg, csak többnek érezte magát tőle. Ezért villant akkorát a szeme, amikor belépett a cellába, amelyben már harmadik hete lakott Frolov: a hóhér feküdt az ágyán, keze

a feje alatt, és nem ugrott fel nyomban, ahogy kellett volna, és ahogy a köztörvényesek felpattantak, hanem húzta a dolgot, ásított, nyújtózott, és csak ezután méltóztatott felállni, és szótlanul, unatkozva nézett Zubacsovszkijra, világos, mozdulatlannak látszó szemével.

A kollégiumi ülnök toppantani akart, és szeretett volna rákiáltani, de hirtelen olyasvalami járta át, ami a félelemmel rokon. Szolgálati éveinek sorában először fordult elő, hogy Zubacsovszkij nem tudta, mit tegyen, mi legyen. Elfordította a tekintetét, mintha a helyiséget nézegetné, és szigorúan megkérdezte:

– Mindennel elégedett vagy?

– I-igen – húzta a szót lustán a hóhér.

– Hiányzik a munka? – Zubacsovszkij ironikus vihogásra készült, de mesterkélt nevetés lett belőle.

– Ühüm – hagyta rá hanyagul Frolov. .

Zubacsovszkij ajka már dühös szóra nyílt, de ekkor mintha meghallotta volna a fenyegető, éles szavakat: „Üsd te!”, s szégyenletes erőtlenség fogta el e nagy kezű, kócos szakállú muzsik előtt; sarkon fordult és kiment.

„Üsd te!” – hangzott fiatal éveiből. Büntetésvégrehajtás, ha jól emlékszik, egy pénzhamisító volt a hóhér kezében; kupecbüntetés volt: halálra korbácsolás. A hóhér suhogtatta a szíjat, a csendőrfőnököt meg az ördög unszolta, hogy megszólaljon: „Erősebben!” A hóhér a vérpadhoz pattintotta a korbácsot, és odavetette: „Nem tetszik? Üsd te!” A csendőrfőnök megkövült. A hóhér felemelte a korbácsot, megfenyegette: „Nono!”, és folytatta... Eddig csak a csendőrfőnök zavara volt az, ami felidéződött, de most nem. Zubacsovszkijt megdöbbenetette az a gondolat, hogy ha a hóhért megsértik, leáll minden, odaállhat Totle-

ben és Panyutyin a vérpadhoz, de a hóhér munkáját nem végzi el senki. És a kollégiumi ülnök arra gondolt, hogy a hóhérban van valami emberfeletti, valami nem-emberi.

Amikor megkezdte körútját, Zubacsovszkijnak szándékában állt megszemlélni a halálraítéltek kazamatáit is. Szándékában árnyéka sem volt kíváncsiságnak vagy együttérzésnek. Egyszerűen ezeket a cellákat és ezeket a foglyokat is ellenőrizni kellett. De most, miután Frolovtól kijött, valami elmozdult a bensejében. Képtelen volt odamenni az akasztófára ítélt emberekhez. Homályosan, ha nem is községet, de közösséget érzett.

Zubacsovszkij leült az irodában, papírokat lapozgatott, és ki-kinézett az ablakon, nem jelez-e a megbeszélrt módon az őrt, akinek az a feladata, hogy időben fogadja a főnökséget.

3

Szengyeckij kiment az Ügetőre. Örömmel töltötte el a tegnapi tréning Barsszal, de kitartás nélkül nincs eredmény, az a legfontosabb, a kihagyás kész veszedelem. Túl ezen számított rá, hogy a lóversenypályán találkozik Bouchin kapitánnyal. Bouchin bizonyosan kihasználja a száraz időt, felnyergeli tüzes, ideges lovacsáját, és együtt látnak majd edzésnek, Bouchin lovaskapitány meg Szengyeckij gyalogsági alezredes, féltékenyen, de mégsem rosszindulattal figyelve egymást.

Szengyeckij feltételezte, hogy a huszonnyolcak ügyének ítéletét már jóváhagyták. Elmehetett volna Bouchinhez, és megtudhatott volna mindent, de Szengyeckij nem a Nyikolajevszkij bulvárra hajtatott, hanem az Ügetőre. Őszintén

szólva Szengyeckijt bosszantotta tegnapi nekihevülése. Mi értelme volt Bouchinhez rohanni, és mindenféle zagyvaságot makogni egy ismeretlen leányzó védelmében? Végül is az effélék mind hibbantak, és mindegyik azt kapja, ami jár neki. A hadbíróság tagjai közül a szeme sem rebbent senkinek, mindenki mosta kezét, de ő, Szengyeckij, mégis tett valamit. Ennyi elég is. Nemsokára érezni fogja, hogy olvad eggyé a lovával, érezni fogja a sebességet és a szelet, csak a fenébe is, ne jöjjön egy zápor.

Amint elhaladt a fegyházépület mellett, Szengyeckij egy sor gerendával és deszkával megrakott talyigát látott, meg ásókkal és ácsszerszámokkal felszerelt napszámosokat. Megértette, mi végre kellettek ezek az ácsok és kubikusok az Ügetőre, de egyúttal különös, nyomasztó értetlenséget is érzett, mintha mégsem tudná, mi végre kellenek. Váratlanul erősen és egyenesen az arcába csapott a vágóhíd bűze. Szengyeckij válla megrándult, és odaszólt a kocsisnak, hogy hajtson a Nyikolajevszkij bulvárra.

Felhők vonultak, de eső nem hullott belőlük. Sötét és borús volt a város. A fák és bokrok, szót fogadva a szélnek, a felhők után nyújtották ágaikat, és mintha ők is vonultak volna valahová. Túl a házakon és fákon, dörgő, viharos hullámverés reccsent szét a külső mólókon, az elnyújtott alagút-zúgásba mintha ágyúlövések vegyültek volna. A főkormányzó rezidenciája előtt díszegyenruhás katonák és tisztek álltak. Az alezredes gyakorlott katonapillantása észrevette a nyűgös nyugtalanság ama jellegzetes kifejezését, amely minden kétséget kizáróan mutatta, hogy a hadsereg e tagjai valami, a szabályzat értelmében lefolytatandó ceremónia miatt gyűltek egybe. Szengyeckij, miközben kifizette a kocsist, kitalálta, hogy Totleben még nincs

Odesszában, különben mi az ördögnek ácsorognának itt a tábornok ünnepélyes fogadtatására kiritttyentett katonák és tiszték. . . De ha Totleben nem jött meg, akkor az ítéletet sem hagyták még jóvá, tehát nincs értelme Bouchint megkeresni. Igaz, hogy nem is szándékozott Bouchint keresni, egyszerűen elvesztette a fejét, és itt van a palota előtt. Szóval megint ostoba kapkodás lett úrrá rajta, amit legfeljebb egy romantikus zászlósnak lehet elnézni. Nevetséges és szégyenletes. Szeretett volna eltűnni, de valaki már köszönt neki, és kérdezősködni kezdett.

Ez a valaki a második gyalogosdandár szárnysegédje volt, egyike azoknak a törzshöz beosztott „mon cher”-eknek, akiket Szengyeckij, mint a frontszolgálatos tiszték általában, nem tartott sokra. A kapitány azért került a palotához, mert Totleben fogadására természetesen megjelenik főnöke, a dandártábornok is, de hogy miért jött ide Szengyeckij, azt érdemes volna megkérdezni. Az alezredes váratlanul méregbe gurult, és azt mondta, hogy magánbeszélgetése van Bouchin lovassági kapitánnyal. A szárnysegéd nevetett. Nevetés közben kilátszott rózsás ínye, ez most a szokásosnál is jobban ingerelte Szengyeckijt.

– Hát persze, persze – bólogatott megértően a szárnysegéd. – Önnek örökké vitái vannak Bouchinnal!

A szárnysegéd természetesen az üggetői versengésekre gondolt, és máskor Szengyeckij csak nevetett volna, de most dühösen rászólt:

– Téved!

A szárnysegéd, aki megszokta a dandártiszték udvarias, szinte keresett modorát, sértődötten beharapta az ajkát. Szengyeckij számára pedig igazán nem maradt más hátra,

mint hogy megkeresse Bouchint, vagy legalábbis úgy tegyen, mintha keresné a főkormányzói hivatalban.

A vihar alaposan visszatartotta az Erikliket, és a tábornokok és tisztviselők arca ugyanazt a nyűgös nyugtalanságot tükrözte, mint a katonáké és tiszteké, akik már szinte letáboroztak a palota előtt.

A katonák és civilek csoportokba verődve vagy egymást karonfogva beszélgettek, cigarettáztak, fel-alá járkáltak, itt volt a fontoskodó, okos, nemes vonású Kasztalszkij, a hivatalvezető, itt volt Heinz városparancsnok, egy hatalmas termetű, faunajkú férfi, itt volt vadonatúj égszínkék mundérjában Knop ezredes és elválaszthatatlan kísérei, az elegáns Sahovszkoj herceg és Ville de Lille-Adan, ez a pózna, homlokába hulló szalmaszín hajával, és itt volt Galinszkij katonai ügyész, lenyalt halántékkal és teli különös méltósággal afölötti örömében, hogy olyan ragyogóan lekerekítette a pert.

De a legfontosabb ember egy hatvan év körüli öregúr volt, magas és kövér, ősz túskehajjal, bő fekete frakkban, csillaggal a mellén. Barázdák szántotta arcára mintha egyszer s mindenkorra odakövült volna a zord hajthatatlanság. Odesszai körökben úgy vélték, hogy nem ő, Panyutyin titkos tanácsos a főkormányzó jobbkeze, hanem maga Totleben a titkos tanácsos jobb- és balkeze.

Tizenöt évvel ezelőtt Sztjepan Fjodorovics Panyutyin Lengyelországban ítélkezett és akasztatott. Megszállottan szolgált. A Kovenszk kormányzóságban felajánlott hitbizományt Panyutyin elutasította: „Nem azért koboztam el a lázadók birtokait, hogy az uralkodó ellenségeinek számlájára meggazdagodjak.” Elutasította, és két legyet ütött vele: a birtok ötezret hozott volna évente, így viszont az ural-

kodó hatezer rubel életre szóló nyugdíjat juttatott neki, és hozzájutott valamihez, ami ennél is fontosabb: az állandó uralkodói jóindulathoz. Senki sem akadt a trón közelében, aki megronthatta volna Sztjepan Fjodorovics hitelét. Ha valaki el is ejtett néhány szót arról, hogy mennyire korlátoztak a fogalmai, az uralkodó így fojtotta a kritikusbá a szót: „Éppen erre van szükség!”

Odesszában Sztjepan Fjodorovics ugyanolyan vadul dolgozott, mint valaha Varsóban és Vilnában. Minden tisztviselő tudta, hogy Totleben szinte bármit aláír, amit Panyutyin elébe tesz.

Közigazgatási jog és közigazgatási jogtalanság tétetett folyamatba Panyutyin irodájában, a Szofijevszkaja utcában. A kérelmezőket kijelölt napon, kijelölt órában fogadta. Soha senki nem látott az arcán olyasmit, amit udvarias arcrándulásnak lehetne minősíteni. Az asszonyoknak, akik audienciát szerettek volna Totlebentől abban a reményben, hogy megmenthetik rokonaikat a börtöntől vagy a száműzetéstől, a titkos tanácsos a fogain keresztül szótagolva szűrte a szót fahangján: „Ad-ja a pa-pír-ját.” S anélkül, hogy elolvasta volna, lassan, élvezettel tépte szét e szavakkal: „Íme, ki a fő-kor-mány-zó!” Előző nap egy állapotos, kisírt szemű kérelmező nőt a könyökével lökött ki: „Taka-rod-jék! Még itt fog ne-kem szül-ni. . .”

A tengeri vihar, amely késleltette az Eriklik érkezését, bosszantó és elkeserítő volt. Akármilyen önálló volt is Panyutyin, akármilyen függetlennek tudta magát, a függőségi viszony megkövetelte, hogy a Nyikolajevszkij bulváron lévő rezidencián legyen, és ő ott volt és várt.

Az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy nemcsak a hivatali függőség miatt. A Totleben asztalán lévő papírok

között ott volt a huszonnyolcak ügyének ítélete is, ma volt az ítélet jóváhagyásának határnapja, s az ilyen ügyekben Panyutyin a legkisebb halogatást is megengedhetetlennek tartotta. És volt itt egy kényes-kínos körülmény, ezen gondolkodott, miközben súlyosan elterpeszkedett egy mély karosszékekben, és szórakozottan nézte a tábornokokat és hivatalnokokat.

Ó, nem, Panyutyin egy csöppet sem kételkedett sem Totleben feltétlen odaadásában a trón és a dinasztia iránt, sem Eduard Ivanovics megvetésében a jogi csűrés-csavarássok iránt, és végül nem kételkedett a saját, szinte hipnotikus hatásában sem az öreg katonára. Nem kételkedett, de mégis, Szevasztopol és Plevna hősének hosszú élete során először kellett halálos ítéleteket jogerőre emelnie.

A titkos tanácsosnak volt már alkalma megfigyelni Eduard Ivanovics igaz, hogy futó és gyenge, de mégis érzékelhető habozásait letartóztatási és száműzetési ügyekben, és most *őt* akasztófáról volt szó. Persze, Totleben előre tudta, hogy ez elkerülhetetlen, és beleegyezett, hogy még a bíróság összeülése előtt hívják el a hóhért, ez igaz, de...

Sztyepan Fjodorovics lelkében megmoccant valami együttérzésféle Totleben iránt; ez a súlytalan és leereszkedő érzelem nyomban kihunyt attól a sötét feltételezéstől, hogy legalább *egy* halálos ítélet kiválthat némi zavart a fő-kormányzóból. Bizalmas csendőrségi jelentések vannak, de súlyos bizonyíték nincs. Természetesen a jelentések fontosabbak a bizonyítékoknál, csak a szíve meg ne induljon... Micsoda hülye nevek vannak ezeknél az ukránoknál: „Lizo-gub – Ajknyaló.” Nem szabad, teljességgel lehetetlen helytelennek minősíteni az ítéletet. Pétervárott, ha némi habozás után is, de felfogták: az átkozott bírósági szabá-

lyok itt nem segítenek, okvetlenül különleges intézkedésekre van szükség. És azokat már foganatosították is. Éppen azért, mert létrejött az a szörnyű bünszövetkezet, amelyhez ez a Lizogub is tartozott. Igen, hála istennek, már második éve, hogy létrehozták a fővárosban a Különleges Bizottságot a gonosztevők, vagyis az önkényt, tehát a revolúciót hirdetők kiirtására. Azt beszélik, valamely magas rangú úr így epéskedik: A mi Különleges Bizottságunk csupán csak a Társadalom Kvázimentésének Bizottsága. A nagyokosok, akik ott melegszenek a jóságos uralkodó közelében, mindig készek éles szavakra, de sosem készek éles cselekedetekre. Vannak azonban valódi államférfiak, akik tudják, mi válik Oroszhon javára. És cselekszenek, nem nézik a bírósági perrendtartást, az ügyészségi szankciókat, a szóbatudós jogászok kazuisztikáját. Ha ég a ház, nem öntözünk cserepes virágot. Nem, nem. A Lizogubra kirótt ítélet éppen úgy megfelel a dolgok rendkívüli állapotának, mint a többi gazember felkötése.

De a titkos tanácsos mégsem volt biztos abban, hogy Totleben szíve nem remeg meg – hiába a józan ész szava. És ha eljő az a perc, meg kell erősíteni a tábornok szívét. Panyutyin szándéka nemcsak abból a zord hajlíthatatlanságból fakadt, amely egyszer és mindenkorra rávésődött kövér, ráncos arcára, hanem őszintén szerette volna megóvni Eduard Ivanovicsot egy rossz lépéstől: hiszen Totleben ezt utóbb nem bocsátaná meg önmagának.

Hirtelen furcsa gyengeség és forróság áradt szét Sztjepan Fjodorovics testében. Az utóbbi időben ez nemegyszer megtörtént, és a hipochonder titkos tanácsos mindig borzasztóan megijedt.

Odahívatta Bouchin lovassági kapitányt, és megkérdez-

te, nincsenek-e hírek a kikötőből. A kapitány tagadó választ adott; úgy festett, mintha bűnösnek érezné magát, amiért rossz idő van, s amiért a tengerészeti szabályok tiltják, hogy viharban a hajók megközelítsék a partot.

Panyutyin tétovázott: a kötelességérzet és a gutaütéstől való félelem küzdött benne. Bizonyos volt benne, hogy a váratlan hőhullám és gyengeség a gutaütés előhírnökei. Rémült volt, sápadt, és csak egyet akart: mielőbb otthon lenni, és átadni magát a felesége gondoskodásának, akivel harmincöt éve élt boldogan.

Nagy nehezen felállt.

– Küldjenek értem, amint Eduard Ivanovics megérkezik. Haladéktalanul, akár éjfélkor, akár éjfél után.

Bouchin tisztelettudóan meghajolt, s kikísérte a titkos tanácsost a kocsijához. A fogadószobában Bouchin észrevette Szengyeckijt. Bouchin mozgékony ábrázata először bosszúságot fejezett ki barátja és versenytársa nem épp jókor időzített vizitje miatt, de azután szemöldöke mozdulatával jelezte, hogy a vizit értelme világos; a mozdulatsor a mimikai izmok olyan játékával végződött, amely minden valószínűség szerint azt jelentette, hogy „nem ígérek semmit, de nem felejtettem el, emlékszem”. „No, most már csak az Úristenen múlik”, gondolta felszabadultan s szinte örömmel Szengyeckij, és kisietett az utcára.

Néhány perccel később a titkos tanácsost éjjel-nappal őrző ügynökök nyeregbe pattantak. Panyutyin, akit Bouchin a könyökénél fogva támogatott, beült a kocsijába, és elhajtattott.

A hazafelé vezető úton Sztyepan Fjodorovics nem gondolt már sem a rendkívüli intézkedésekre, sem a pétervári különleges bizottságra, sem a jóváhagyásra, sem Totleben-

re, csak önmagát figyelte ijedten, és úgy érezte, hogy a forróság és a gyengeség fokozódik. Nagy volt és kövér, de most kicsi lett és szánni való. Úgy érezte, ott hal meg a hirtőben. És Panyutyin titkos tanácsos szaggatottan lélegzett, vagy tán éppen hüppögött.

4

Ezen a napon, szerdán, Lizogub még az ébresztő dobpergés előtt megértette, hogy ma nem lesz ura emlékeinek, és az emlékei sem tudják uralmuk alá hajtani.

Ezen az augusztus 8-án Lizogubot szinte váratlanul hatalmába kerítette az, amitől előző nap megszabadult – az átkozott, őrült, ostoba és aljas remény, hogy az ítéletet a jóváhagyáskor megváltoztatják.

Mégis megpróbált gondolatban visszatérni Szimirenkók házába, ahol Olja Zseljabova muzsikált, vissza akart térni Belokonszkijhoz és Ljonya Szimirenkóhoz, az akkori beszélgetésekhez Oszinszkijjal, kijevei utazására akart gondolni, egy pillanatra látta a kijevei hőesést, a kijevei nyarat, a csinos tenoristát és a síró, öreg Anna Kernt, de minden elhomályosult, összezavarodott, elcsúszott, és valami egész mással keveredett össze: a Basszejnaja utcai lakással Pétervárott, ahova Anna Ardaseva lépett be, belépett, megrázta és összecsukta nedves ernyőjét... Megsemmisíthetetlen érzelem, gondolta Lizogub, Saint-Preux¹ modorában, vagy mint Rousseau *Új Heloise*-ában... S megint kavargott

¹ Rousseau *Új Heloise* című regényének főhőse.

minden, elcsúszott, összekeveredett, kízó remény fonta körül, amelynek ostobaságát csak az eszével érte fel...

Hanem Pétervárott, a Basszejnaja utcában, amikor Anna Ardaseva belépett a lakásba, valóban különleges érzelm támadt Lizogub lelkében. Nem emésztő szenvedély, hanem inkább valami megsemmisíthetetlen érzés, amelyet sem azelőtt, sem azután nem érzett.

Lizogub, a titkos *Zemlja i Volja* egyik alapító tagja, sűrűn utazott Pétervárra, hisz egyébként is folyvást úton volt – Csernyigov, Kijev, Poltava, Kamenyec-Podolszk, azután Pétervár, és nagy vargabetűkkel, folyvást körülkémelve, ment a Basszejnaja utcába a konspiratív lakásba, ahol a pityeriek és a vidékiek találkoztak.

Az orosz progressziót a muzsik-obscsina progressziójaként gondolták el: a társadalmi lét alapja a közös földművelés, a föld ajándékainak közös használata és a parasztok faluközösségi gyűlése, amelyet áthatnak az egészséges és józan szocialista ösztönök. A megújulás hatalmas lendítő kereke pedig a mielőbbi erőszakos puccs. Mielőbbi, hiszen rég ideje már, hogy a kenyéradó és magvető megszabaduljon az aljas elnyomástól, sötétségtől és nyomorúságtól, s egyidejűleg meg kell óvni a kapitalizmus rákfenéjétől, a proletárság fekélyétől.

A *Zemlja i Volja* tézisei határozottan kimondták, hogy politikai szabadságjogokért nem szállnak harcba. Politika? Elég legyen, tán nem szégyen és gyalázat egy nótát fújni a burzsoá liberálisokkal? Politika? A tiszta népi vágyak egyenes elárulása. Kinek a malmára hajtják a vizet a hírhedt politikai szabadságjogok? Nyereségvadászok, népnyúzó, kulákok, lakáj-professzorok és a gumigerincű zemsztvóbe-

liek érdekeit szolgálják. Nézzék csak meg az európai parlamentek szóáradatait! Ugyan mi hasznuk van?

Azonban létezik ezen a földön valami, amit a dolgok folyamatának vagy a történelem iróniájának neveznek, s ez a botladozó, meg-megszakadó folyamat, ez a sötét irónia megtámadta, rágta, morzsolta a gránitkemény tagadókat, habár eleinte úgy vélték, hogy egyáltalán nem változtatnak sziklaszilárd elveiken, csak épp... csak épp lemondanak a passzivitásról az aktivitás javára. Mert hát hogy is lehetne másképpen? Hogy is lehetne másképpen, uraim, amikor önnön jogi normáit is felrúgva, habzó szájjal ránk tör ez a piszkos, öreg, karmos világ, szuronyaival és spionjaival, kék mundéros tisztjeivel és ügyészi rangjelzést viselő csinovnyikjaival?

Nem a stratégián változtattak, csak a taktikán. Ki tudja megőrizni az akadémikus tárgyilagosságot, amikor az igaz szóra igazságtalan cselekedetekkel felelnek a kazamaták boltívei alatt? Nem a stratégián változtattak, csak a taktikán.

A Pantyelejmonovszkaja utcában pedig, a Cepnoj-híd mellett, már feljegyezték: „Szednyev helységben, Csernyigovi kormányzóság, Gorodnai járás, él Dmitrij Lizogub nemesember. Ez a személy az itteni fővárosban tartózkodva azt beszéli, hogy a kormány eltávolítására feltétlenül komolyabb lépéseket kell tenni, vagyis fegyveres ellenállást kell tanúsítani. Nem szervez-e fegyveres bandákat?” Az írnok ügyesen, három gemkapoccsal összefűzte a kormányzóságból érkezett papírokat: Dmitrij Lizogub nemesember pénzügyi spekulációkkal foglalkozik; az ügynökök tanúsága szerint Lizogub politikai szempontból rendkívül megbízhatatlan személy...

Megérkezéseit, elutazásait időnként észrevették a pétervári pályaudvari kopók, de ezek a kopók még egyszer sem kaptak szimatot, nem követték látogatásaira a Basszejnaja utcai kicsiny, tiszta, világos, kétszobás konspiratív lakásba.

Nem vette észre senki azon a késői borús délutánon sem, amikor Ardaseva jött el a Basszejnaja utcába. Zuhogott az őszi eső, de Anna Illarionovna mégsem ázott meg – védte az esernyő, s különben is közel lakott: az Ertelevszkij közben.

Ez a fiatal nő, csaknem kisasszony, semmivel sem nyűgözte le, nem vonzotta Lizogubot. Ámbár ő, aki szándékosan nem figyelt a nőkre, ez egyszer szinte gépiesen megjegyezte azt a könnyed, mégis erőteljes mozdulatot, amellyel Ardaseva megrázta és összezsukta az ernyőjét. Különleges, csöndes grácia volt ebben a mozdulatban.

Ardaseva Alekszandr Mihajlovval és Oszinszkijjal folytatott megbeszélést a másik szobában, s amikor elment, anélkül hogy rámosolygott volna, kezét nyújtott Lizogubnak. Dmitrij Andrejevics egyszerre megsajnálta, hogy Ardasevának ebben a sötétben és esőben ki kell mennie az utcára. De alighogy elment, úgy tűnt, tökéletesen megfeledezett erről a nőről, vagy ha mégsem, hát csak Mihajlov követelményeinek szellemében gondolt rá: Mihajlov, mindenfajta konspiráció pótolhatatlan szervezője, megbízható emberként ajánlotta Annát, s szólt, hogy jegyezze meg a címét.

Lizogub akkor a szokásosnál hosszabb időt töltött Pétervárott. Újra és újra találkozott Ardasevával. Ardaseva komoly volt, mosolytalan; úgy látszott, éveinek számához mértén rendkívül önálló. Apja katonatiszt volt, gyerekkorában veszítette el az édesanyját, serdülőkorában az apját is,

szülei kevés megtakarított pénzéből élt, órákat adott, korrektúrákat javított, az orvosi karra járt, és szótlán, komoly figyelemmel teljesítette a szervezet megbízásait, ha nem is túlságosan fontosakat, de időnként túlságosan fárasztóakat egy ilyen, ahogy mondani szokás, törékeny ágacska számára. Mindenkiel egyformán viselkedett, Lizogub úgy látta, nem részesít előnyben senkit.

A külsejében Dmitrij Andrejevics továbbra sem talált semmi feltűnőt: sovány, csaknem vézna, fekete hajú, sötét szemű, egyáltalán nem vált ki azok közül a vele egykorú nihilista lányok közül, akiket Lizogub ismert. Talán az egyetlen, ami feltűnő volt benne, s amit, valljuk be, Lizogub látszólagos gépiességgel minden alkalommal figyelemmel kísért, az járásának tartózkodó gráciája: léptei oly egyenletesen követték egymást, mint az öltések. Éppen ez izgatta és vonzotta Dmitrij Andrejevicsét, mint valami dallamtöredék a régmúltból, gyerekkorából, Csernyigovból.

Dmitrij Andrejevics sehogy sem tudta megfogni ezt az elrebbenő benyomást, kisiklott, nem adta meg magát, míg nem egyszer ok nélkül és valahogy váratlanul, nem mondhatni, hogy élesen visszaemlékezett, de élesen eszébe jutott: ó, igen, Golicina... És vállát megvonva, kurtán fölnevetett. Valóban, Golicina kormányzóné, gyermekkori szerelme, vagy egy női arckép volt az, a montpellier-i képtárban? Nem tudta eldönteni, de kész lett volna fogadni bármibe, hogy az égadta világon semminémű hasonlóság nincs Ardaseva és Golicina hercegné vagy Ardaseva és a között a dáma között, akinek a portréjára úgy ráfeledkezett kamaszkorában. Semmi hasonlóság, ámbár... És Lizogub újból zavarba esett. Elhúzta a függönyt, és kinyitotta a szellőzőablakot.

Késő volt, csend, azután egy toronyóra ütései hallatszot-
tak, majd egy magányos, könnyű fogat sietős hangja. Ki
tudja, miért, Lizogub arra gondolt, hogy az elcsituló hang-
gal elcsitul majd zaklatottsága is, és akkor a csendben meg-
ért majd mindent, habár azt nem értette, mi is az, amit meg
kell értenie. De – fura – egyúttal mégsem akarta, hogy szer-
tefoszoljon a hang, hanem azt kívánta, hogy fussanak csak
a lovak, patkójuk ütődjék tompán a nedves utcakövekhez,
csörömpöljön egy vagon, és ne legyen néptelen a Nyevsz-
kij proszpekt.

Minden elcsendesedett. Nem futottak a lovak, nem csö-
römpölt semmiféle vagon, az éjszakai sugárút üres volt.
Éles levegő szállt be a szellőzőablakon. Nem ezt akarta,
nem az igazi volt, de mindent megértett.

Másnap Lizogub elutazott. Láta Oszinszkijt, látta Mi-
hajlovot, három órája volt még az indulásig. Nincs otthon
– mondta önmagának, nincs otthon, és neked semmi közöd
hozzá. És... és ott találta magát az Ertelevszkij közben,
ott állt a cukrászda előtt, és várt... Nem, nem látta meg,
hogy jön, s a lépései, mint az öltések, nem tudta kivárni, de
nem keseredett el, sőt megörült: a találkozást is áttehetette a
következő alkalomra, amikor ideutazik majd.

Dmitrij Andrejevics kiment a Nyikolajevszkij pályaud-
varra, és mosolygott önnön meggyőződésén, hogy vissza-
tér még ide; soha eddig nem volt meggyőződve ilyesmiről,
és most egyszerre, ki a megmondhatója, honnét és minek
támadt benne ez az érzés...

A csendöröknek részben igazuk volt, amikor Lizogub
utazásait „pénzügyi spekulációkkal” magyarázták. Drigo,
aki a szednyevin kívül Lizogub valamennyi birtokát igaz-
gatta, a mindig résen lévő, bulldog természetű Drigo szál-

lodákban, szalonokban ült, és vásárlókkal tárgyalt. A volt tanító tekintélyes körszakállt növesztett, úgy festett, mint aki pontosan tudja, hol lakik az isten, de ha hívek akarunk maradni az igazsághoz, meg kell mondani, hogy Drigo szörnyen félt, hogy tapasztalatlansága miatt bakot lő.

A vásárlók elmentek a kormányzóság közjegyzői hivatalába, az ott lévő könyvekből megtudták, mennyire értékeli földbirtokait maga a tulajdonos, ezért kellett aztán Drigónak konokul csatároznia. De kérem, uram, hát ki az a maffla, aki a valóságos értéket nevezi meg a közjegyzőnek! Hiszen ez csak az adóbevallás alapja, légből kapott szám! Nem, uram, érdeklődjön a zemsztvo hivatalában, és a legutolsó kis írnok is megmondja, hogy mifelénk egy gyeszjatyina átlagos ára negyven rubel. Engedje meg, hogy hangsúlyozzam: ez az átlag! De a java manapság hetvennél semmiképp sem kevesebb.

A vásárlók, ezek a felfuvalkodott bestiák, a közjegyzők, akik úgy fontoskodnak, mintha alkímiával hókuszpókuszkodnának, Milovidov *Váltójog* című könyve, adásvételi szerződések, bizonylatok és leltárok – isten bizony, bele lehet bolondulni! Dmitrij Andrejevics meg folyvást csak sürgeti: „Gyorsabban, gyorsabban!” És haragszik: „Még nincs eladva?” És ráparancsol: „Zálogosítsd el!” Már rohanhat is a Kölcsönös Földhitel Intézetbe. Ott meg egy álmos ügyintéző vakargatja a kopasz fejét, a „Szabályzatra” bökdös – a zálog megállapítása a gazdaság valamennyi ágazatának tiszta jövedelmétől függ, ebből következően okvetlenül ki kell szállni a helyszínre, ami rendkívül nehéz azon okból, hogy... Dünnyög a kurafi, várja, lesi, hogy a tenyerébe csússzon valami.

Lizogub részvétet érzett Drigo iránt: összerázták Volo-

gyenkát ennek a sok ügyletnek, tárgyalásnak a zökkenői, s ráadásul nem járnak és nem is fognak nyereséggel járni. A szakállas, gondterhelt Drigo jóval idősebbnek látszott a koránál, és Lizogub az Apó becenévvel tüntette ki. Drigo csak legyintett – Apó, hát Apó, és leereszkedően arra gondolt, hogy a lányok és menyecskék azért mégsem tekintik apónak.

Mire kell, hová folyik el ez a sok pénz, azt Drigo sejtette. Nem nehéz megsejteni, ha Mitya megbízza, hogy vigyen el és adjon át ennyi és ennyi pénzt egy bizonyos embernek, az az ember pedig feltűnik és eltűnik, mint haramia az éjszakában. Drigo rendelkezésére állt egy erdei kunyhó is, ahol asztal és ágy várta az effajtaakat. És előfordult – nem is ritkán –, hogy titokban, a saját fogatán ő maga ült a bakon, és vitte ezeket Kijevbe. Nem keltek át a Dnyeper hídján, az utas leszállt a csernyigovi oldalon, az erdőben, ahol a régi szép időkben vaddisznókra és vadkecskékre vadásztak, de most mind sűrűbben és pusztítóbban suhogott a favágók fejszéje.

Az, hogy Lizogub ilyen feltartóztathatatlanul szórta a pénzt, nyugtalanította és feldúlta Drigót. Még ismeretségük kezdetén Verbickijék házában, amikor a szívébe zárta Lizogubot, eltökélte, hogy megvédi Mityát, ezt a védtelen, nyílt és – hogy is mondja csak? – kissé együgyű természetű embert. Drigo nem gyanúsította Mitya elvtársait azzal, hogy úgy használják Lizogub erszényét, mint a sajátjukat, de mégis kellemetlen, sőt sértő volt az a könnyedség, amellyel Mitya pénzét elfogadták.

Erősítette ezt az érzést, hogy maga Drigo tiszta volt, egyetlen kopejka sem tapadt a kezéhez, habár Mityából legfőbb olyan ellenőr sikeredne, amilyen kötélzáncos egy

püspökből. Mitya felelőtlensége nemegyszer dühítette Drigót.

Előfordult, hogy Drigo zsörtölődött. Lizogub először tréfával ütötte el, azután méregbe gurult. Borzasztóan idegeskedett, elakadt a hangja, miközben arról beszélt, milyen iszonyúan kevés pénz áll rendelkezésére az üggyhöz, mennyi éhező barátja van, a szó szoros értelmében éheznek, egy darab kenyérért az egyik csizmát talpal, a másik – ne merjen mosolyogni! – kávéházban énekel, vannak, akik kikötőkben és pályaudvarokon bálákat rakodnak, de ez sem minden: vannak rabok – ott pusztulnak, ott vakulnak és süketülnek meg a börtönökben... Drigo némán hallgatta, belátta, hogy Lizogubnak igaza van.

Sok mindent elmondott Lizogub Drigónak, de sietségének okába: eladni, mielőbb pénzzé tenni mindent – nem avatta be. Nemcsak az új megfontolások váltották ezt ki, az új taktika, amelyet a *Zemlja i Volja* tagjainak egy része elfogadott, s az elsők között Lizogub, hanem a 16. paragrafus is. Dmitrij Andrejevics elfogadván a *Zemlja i Volja* programját és szervezeti szabályzatát, elfogadta a szabályzat 16. pontját is: „A központi csoport azon tagjai, akik társadalmi vagyonnal vagy fontos kapcsolatokkal rendelkeznek, kötelesek óvni magukat, és lehetőleg ne vegyenek részt veszélyes vállalkozásokban.”

Erőt kellett vennie magán, hogy elfogadja ezt a paragrafust. De csak egy ideig lesz így. Az ő személyes vagyona társadalmi vagyon, ezt már régen, visszavonhatatlanul és mindörökre eldöntötte. De miközben felelt a társadalmi vagyonért, ami az ő esetében öröklött gazdagságot jelentett, Dmitrij Andrejevics sietett megszabadulni tőle, pénzre váltani, és százötvenezeret vagy talán kétszázezret adni a

szervezetnek. Ebben a sietségben magánjellegű számítás rejlett, amiről senki, még Oszinszkij sem tudott: ha megszabadul oroklott vagyonától, megszabadul a 16. paragrafus imperativusától, és jogot nyer arra, hogy részt vehessen a veszélyes vállalkozásokban. Ezért surgette Drigót, habár olcsón azért ő sem akarta adni, amije volt.

Visszatérve Pétervarra és kilépve a harmadik osztályú kocsiból a peronra, Lizogub belekerult abba az orvénybe, amelyben kíméletlenül lokdosték, bokdosték konyokkal, csomaggal. „A ruhám szerint fogadnak”, gondolta Lizogub mosolyogva. Az oltozéke olyan volt, mint valami kis zullott írnöké: gyűrott nanking zakó, a térdén kibuggyosodó nadrág, vékony feloltó, meg olyasfajta ellenzős bőrsapka, amiről az ócskások azt állítják, hogy sosem megy tonkre.

Elvbarátai korében a személyes igények megvetése becsületbeli kérdésnek számított, de Lizogub valamennyiük nézete szerint túllépte a határt, és meg is kapta a mindenkít éber gondoskodással korulvevő Szasa Mihajlovtól a magáét: „Nem Afrikában vagy – zsémbelt Mihajlov –, oltozz melegebben, mert beteg leszel.” És kifejtette az ésszerű aszketizmus teóriáját: a hangsúly az ésszerűségeen volt.

Lizogub nemcsak az ugy érdekében elfogadott korlátozás miatt tartotta fonn aszketizmusát. Ott mozgott benne a dolgok, a komfort, a kényelem hatalma megvetésének motivuma, és ott mozgott a bosszúálló lemondás, mintha Lizogub úgy döntött volna, hogy leszámol a dolgok, a komfort, a kényelem zsarnokságával.

Így ment tehát bőrsapkájában, ócska csizmájában, széllelbéelt feloltójében, s a belső zsebébe vastag fonallal nyolcezer rubelt varrt be. És ezek az ezresek már nem

„propagálásra”, hanem „dezorganizálásra” – harci cselekményekre kellettek.

Ardasevánál, az Ertelevszkij közben kellett megtudakolnia, használható-e még a Basszejnaja utcai lakás. Elhaladt a sarki cukrászda mellett, szétfolyóan, hosszan tükröződött a kirakat üvegében, elment a házig, amelyben valaha Glinka, a zeneszerző lakott, és eltűnt a kapu homályában.

Ardaseva őszinte, barátságos mosollyal fogadta. Mozdulatainak csendes gráciája újból felébresztette Lizogub lelkében a már ismerős zenei frázist, ami összezsengett a csernyigovi Golicinával és a montpellier-i arcképpel.

Nem szeretett volna úgy beszélgetni Annával, mint konspirációban részes személlyel, hanem családias teázásra és csevegésre vágyott, akár az időjárásról. Kitalálta-e ezt Anna vagy se, de a beszélgetés csakugyan hétköznapi dolgokról folyt, és Lizogub őszinte érdeklődéssel hallgatta, amit Anna az orvosi karról és a Szlonovaja utcai kórházi gyakorlatokról mesélt, meg arról, hogy a fivére, aki tűzér, nagyon rendes ember, de sajnos hiányzik belőle minden magasabb rendű érdeklődés, s a saját ágyúin és mások nőin kívül semmiről sem akar tudomást venni. Lizogub mosolygott, kérdezősködött, meleg, otthonos, jó érzés járta át.

Anna nevetett, és azt mondta, bizonyára untatta ezekkel a semmiségekkel. Lizogub tiltakozóan felemelte a kezét, és ő is nevetett, és Anna megkérdezte, hol tanult, vannak-e Pétervárott rokonai, s Dmitrij Andrejevics szeretett volna mindent nyomban elmesélni, de ekkor megszólalt a csengő, a megbeszélt módon háromszor, különböző időtartamú szünetekkel, mire Anna felocsúdott, és szaladt ajtót nyitni.

Mihajlov jött felpezsdülten, élénken, szürke szeme ned-

vesen csillogott, felkiáltott: „Ó, Mityenka!” Átölelte és megcsókolta Lizogubot, nyirkos szakállával puhán lehűtve az arcát. Mihajlov kérdéseire Lizogub kis késésekkel felelt, mintha nem értette volna meg őket nyomban. Megbeszéltek, hogy másnap találkoznak, és távoztak, de – ó, konspiráció! – nem egyszerre, hanem egymás után. És az, hogy Mihajlov ment el előbb, élénk reményt ébresztett Lizogubban. Annára alig pillantván, Lizogub már az előszobában, kabátban, kezében oldalt tartva és gyűrögetve a sapkáját, sietve kezét csókolt, köszönetet mormogva a vendéglátásért, franciául, jól nevelten és nagyvilági stílusban, miközben úgy érezte, hogy végérvényesen megsemmisül.

A Basszejnaja utcai bútorozott lakásban Dmitrij Andrejevics megpróbálta összeszedni a gondolatait, de valahogy semmi sem sikerült, nem volt hiteles, banális lett, sőt közönséges, azonban egyvalami mégis egészen határozottan felbukkant benne, s egyszerre csak keserűen ezt gondolta: „Eh, te Lassalle!”

Mi okból s mily vonatkozásban emlékezett meg a német forradalmárról, azt nehéz lett volna megmagyarázni, már ha valaki magyarázatot követelt volna, de Lizogub egyedül volt önmagával, és ezt az „Eh, te Lassalle!”-t, ha nem is bonyolult, de elég zavaros okból címezte önmagának.

Még tegnap a zsúfolt harmadosztályú vagonban, a kiszellőztethetetlen zsákvászon-, olcsódohány- és faggyúzott csizmaszagban Lizogub a *Vesztnyik Jevropi* című folyóiratot lapozgatta. A szám egy részvétet keltő nevű szerző írásával kezdődött – Zabitijnek, Elfeledettnek hívták, és ez a név, mint Dmitrij Andrejevics ironikusan elgondolta, számtalan szépíróra illene. Aztán versek következtek, belpolitikai szemle, recenziók új könyvekről, egy tengernagy

életrajza... Dmitrij Andrejevics tekintete megakadt egy címen: *Regényes epizód Ferdinand Lassalle életéből. Napló. Levelezés. Vallomás.*

Lizogub már régóta ismerte Lassalle nevét, a csajkovis-ták adták ki műveit, s habár rendkívül kártékony általános irányvonaluk miatt betiltották őket, nem is beszélve a kereszténységről, a monarchizmusról és a magántulajdonról szóló elmélkedésekről, a betiltás elkésett, az első kötet elfogyott, a másodikból pedig néhány példány kézről kézre járt, és Lizogub még egyetemista korában olvasta mindket-tőt. Most a *Vesztnyik Jevropi* szerkesztő-kiadója Lassalle-lal, a magánemberrel ajándékozta meg olvasóit, egy bizonyos hölgy írásait közölve. Lassalle tizenkilenc éves korá-ban ismerkedett meg vele Németországban, szenvedélyes szerelemre lobbant, és megkérte a kezét, a hölgy ingado-zott, aztán elutasította, aztán hazatért Oroszországba, és most, sok-sok év múltán... Igaz, hogy több mint tíz éve már, hogy Lassalle párbajban meghalt, de az is igaz, hogy szerelme tárgyának írt, nem pedig a Galernaja utcai szerkesztőségnek, nem Sztaszjulevics úr különböző váro-sokban és a két fővárosban lakó előfizetőinek... Lizogub némi szégyent érzett kíváncsisága miatt, olvasni kezdett, és minél tovább jutott, annál inkább eltelt maró gúnnyal – mi-csoda önteltség él ebben a szerelmes Ferdinandban! „A ma-gamfajta ember arra születik, hogy szenvedjen... Le-gyenek csak mások boldogok! Az enyémhez hasonlatos természetnek elegendő harcolni, lassan, az utolsó cseppig kiontani a vérét, elemészteni tulajdon szívét, és lelkében hordva a halált, mosolygósnaak mutatkozni...”

A levelek után következett a *Vallomás*, akadtak benne

magasröptű gondolatok, de mégis folyvást előbbukkant a napfényben tőrével játszadozó párbajhős.

Dmitrij Andrejevics érdességgel és túlságos finnyássággal vádolta önmagát: Lassalle nem idegen, hideg szemnek írt, egzaltáltan fogalmazta a leveleit. Igen, és be kell vallani, hogy sok minden visszhangot ébreszt a lelkében, mert átélte azt az éjszakát a konspiratív lakásban, a fogat sietős kopogását, az üres Nyevszkijt, a toronyóra ütéseit, az éjszakát, amikor megértette, mit érez Anna iránt.

Ma, amikor napközben találkoztak, Lizogub egyáltalán nem gondolt az „episztola-szerző Ferdinandra”, de most, késő este a konspiratív lakásban, amikor megértette, mit jelentett az Anna arcába szökkenő vér, amikor Mihajlov csöngetett, mit jelentett a sietség és öröm, Dmitrij Andrejevics olyasvalamit érzett, ami közel volt az „episztola-szerző Ferdinand” érzelmeihez, és váratlanul, bármily rossz dolog is ez, tollra és papírra vágyott. Hála istennek, a szobában nem volt sem toll, sem papír, sem ceruza: „Eh, te Lassalle!”, nevetett keserűen s kényszeredetten Lizogub.

Ebben a percben egyszerre csak arra gondolt, hogy nem fog sokáig élni. Gyermekkorában Szednyevben a gyerek-szoba sötétjében előfordult, hogy az a nyomasztó gondolat ébredt benne, hogy egyszer őt, Mityát is koporsóba teszik, elsiratják. Elviselhetetlenül sajnálta önmagát, és forró könnyeket hullatott. Ama régi szednyevi évek óta nem gondolt a halálra, és lám most megint felébredt ez a gondolat, először, de – furcsamód – szigorúan különvált lelki háborgásaitól. És Lizogub nem kergette el gondtalanul, de bele sem borzongott, egyszerűen tudomásul vette, hogy így lesz.

Többé nem várakozott az Ertelevszkij közben, hogy

megpillantsa Annát, apró lépteit, de hazatérve nem tiltotta meg önmagának, hogy gondoljon rá. Nem gyötrődött viszonzatlan szerelme miatt, és nem kínoztta féltékenység Mihajlov iránt. Váratlan bizonyossága a rendelkezésére bocsátott idő rövidsége miatt nem töltötte el önsajnálattal, ellenkezőleg, derűs nyugalom lett úrrá rajta, amelyben ott volt az a megsemmisíthetetlen érzés is Anna iránt.

De egyszer – már Kijevben, a Levasevszkaja utcában – valami mintha csapdát állított volna, és kelepcébe is ejtette. Igen, Kijevben, a Levasevszkaja utcában, egy derült szombat este véletlenül, s mondhatni, tragikomikus körülmények között. Azon a szombaton újból eszébe jutott Lassalle. Eszébe jutott, hogy a *Vesznyik Jevropi* olvasása közben milyen kellemetlenül lepte meg Lassalle berlini lakása választékosan fényűző berendezésének leírása. Az egyik szoba keleti stílusú, a másik csupa szőnyeg és bársonydrapéria, a harmadikban intarziás asztalkák, nargilé, borostyán, télikert, hangversenyzongora, japán vázák, és képek, képek, képek. . . Lizogub úgy érezte magát, mint aki csalódik egy prófétában. „Vizet prédikálnak, és bort isznak.” Nem, nem egészen így van. Együtt éreznek azzal, akinek csak víz jut, de nem tagadják meg maguktól a bort. Lassalle, aki elátkozta a tulajdonosokat, jajveszékelt a szerencsétlen proletárért, mint kiderül, kényúr módjára élt. Egyébként nem is kényúr, hanem parvenü módjára. És Lizogub megvetést érzett, melyben a nemesember megvetése keveredett a demokrata megvetésével, s ez a két érzés a szláv fensőbbiségérzetben egyesült, amit az európai filiszterekkel szemben táplált.

Amikor a Levasevszkaja utcába készült, azért jutott eszébe Lassalle és a villája, mert egy üzletet akart lebonyolítani

– sürgősen el kellett adnia néhány kitűnő festményt, múlt századi olasz mesterek műveit és szintén XVIII. századi angol metszeteket a szednyevi házból.

Amikor legutóbb Pétervárott járt, már eladott néhány képet. Zsemcsuzsnyikov festőhöz, a Lizogub család régi barátjához fordult. Ahhoz a bizonyos Zsemcsuzsnyikovhoz, aki „Mitya-nem-kér”-nek nevezte el. Zsemcsuzsnyikov azt ajánlotta, menjen el az Akadémiára, Lagorio festőművészhez.

Az őszülő pofaszakállas, bajuszos, bő blúzt és hanyagul megkötött fekete nyakkendőt viselő Lagorio abbahagyta a munkát, gyors pillantást vetett a kétségbeejtő öltözékű, foltozott csizmás fiatalemberre, krákogott, és odanyújtott neki egy húszkopejkást: nesze, te szegény modell, és ne tarts fel. Dmitrij Andrejevics bemutatkozott. Lagorio leejtette az ecsetet. Csakugyan Mitya Lizogub? Csakugyan Andrej Ivanovics barna bőrű kisfia? Jézusmária, de hát mi ez, mi ez? Lagorio Zsemcsuzsnyikovval együtt látogatott el Szednyevbe, rajzolta a hírneves százados hársfát, csónakázott Mitya apjával egy nagy, egyetlen tölgyfatörzsből faragott csónakban a Desznán. Ó, boldog, soha vissza nem térő idők!

Szóval Pétervárott Zsemcsuzsnyikov és Lagorio kisegítették, de most nem volt idő Pétervárra hurcolnia a képeket, sürgősen kellett a pénz, és Drigo, aki elakadt a soron levő alkuban, csak annyit tudott segíteni, hogy kijevi generális nagybácsijától megtudakolta, kihez lehet fordulni ez ügyben.

Rokotov a Levasevszkaja utcában lakott. Lizogub már hallott róla. Ez a Rokotov még a jobbágyfelszabadítás előtt felszabadította a parasztjait, de nem a személyi szabadság

fügefalevelével, hanem bőkezű földosztással. Miután Kijevbe költözött, nem jól fizető, kényelmes állást vállalt, hanem, ahogy mondják, a társadalom üdvének szentelte magát. Liberális újságot adott ki, amit csakhamar betiltottak, aztán népszínházat alapított, ami, úgy hírlik, leégett, megbukott. A hatóságokkal Rokotov nem érintkezett, Drigo generális nagybácsija kivételt képezett, de a vele való viszonya is inkább udvarias, mint baráti volt. Rokotov barátai nem a hivatalnokok, hanem a színészek, írók, egyetemisták közül kerültek ki.

Amikor Lizogub hallotta, hogy szól a zongora, edények csörömpölnek, úgy döntött, rosszkor jött, de az ügy nem tűrt halasztást, és Dmitrij Andrejevics, legyűrve zavarát, kérte, jelentsék be a házigazdának. Puha, gyors léptekkel sietett elő egy sovány, keskeny arcú, hímzett orosz inget és sevrócsizmába gyűrt, bő nadrágot viselő férfi. Lizogub bemutatkozott. Rokotov szívélyesen karon fogta, és bevezette a lakásba.

Lizogub elmondta, miért jött. Rokotov megértően bólintott, érdeklődött, milyen állapotban vannak a képek, megkérdezte az árukat, azután két öklét összeütve megígérte, hogy három nap alatt nyélbe üti az üzletet. Lizogub meghajolt, és indult volna kifelé, de Rokotov vidáman felkiáltott: „Hova megy? Hiszen Fjodor Petrovics van nálunk! Érti: Fjodor Petrovics Komisszarzsevszkij személyesen!” – s mielőtt Lizogub magához térhetett volna, becipelte az ebédlőbe.

A vendégek színészekből és egyetemista ifjakból verbuválódtak; ez utóbbiakat Lizogub bölcsészeknek és joghallgatóknak nézte, mert öltönyt és kamásnit viseltek, nem pedig felleghajtó köpenyt vagy skót plédet és lovaglócsizmát,

mint a kócos medikusok. Egy kissé oldalvást egy csipkefő-kötős öregasszony foglalt helyet egy karosszékből, mellette egy idős és egy fiatal úriember, mindkettő sovány és szeplős.

A zongoránál a csinos háziasszony ült. Mellette lélegzet-visszafojtva az énekes meg az énekesnő; épp most fejeztek be egy duettet, és az énekes invitáló mozdulattal a vacsorához terített asztalhoz intette partnernőjét. De ekkor a csipkefejdíszes öregasszony felemelte lornyonját, és megszólalt:

– Fjodor Petrovics, legyen oly kedves, énekelje el a nekem ajánlott románcot.

Komisszarzsevszkij, a Kijevben vendégszereplő udvari Mariinszkij Színház szólistája mintegy könnyed zavarral tárta szét a kezét:

– Bocsásson meg, kedves Anna Petrovna, melyik is az?

Az öreg hölgy ráncos, teljesen hétköznapi arcán kacér szemrehányás jelent meg:

– „Eszembe jut a perc varázsa”² – mondta, lornyonján át az énekesre pillantva.

– Ó, kedves Anna Petrovna – a tenorista, mintha most kapott volna észbe, s haragudna önmagára –, hát hogyne, hogyne!

Még aki tökéletesen botfülű volt, az is kitalálta volna, hogy Komisszarzsevszkij szándékosan énekel hamisan, és szemét forgatva tetteti a lángoló szenvedélyt. A közönség soraiban zavart morgás keletkezett, aztán mindenki megdermedt, és könnyörgő tekintetet vetettek Komisszar-

² Puskin 1825-ben írt, *A. P. Kernhez* című verséből. (Brodsky Erzsébet fordítása)

zsevszkijre, és lelkiismeret-furdalva pillogtak a „szépség tiszta képzetére”.³ Ám Anna Petrovna nem vett észre semmit, ráncai között könnyek folytak. Férjének – idős úriember – és szeplős, langaléta fiának mintha földbe gyökerezett volna a lába.

Rokotov nem tudta, mit tegyen. Végül a zongorakísérő, a ház asszonya, olyan kifejező dühvel suttozta: „Hagyja abba!”, hogy Komisszarzsevszkij egy pillanatra elakadt, de a következő pillanatban már nem karikírozva, hanem kellemes, mély, iskolázott, habár kissé erőtlen hangon énekelt tovább.

Dmitrij Andrejevics természetesen felfogta a tettettet szenvedélyt, de az első biztosan és kifejezően fogott zongorakkordoktól kezdve, nem mintha nem hallotta volna a tenoristát, csak a zenét hallgatta. Láta a szólistát is, fűrtjeit, keselyű-profilját, látta a szegény öreg Kernt, csipkéivel és remegő lornyonjával, de csak a szeme sarkából, szórakozottan, mert Kern druszája, Anna Ardaseva megrázta és összecsukta az esernyőjét. „Száműzetésben, elfeledten vonsoztam már csak életem...”⁴

5

A bilincscsörgés felriasztotta Lizogubot. Felugrott, kinyújtotta a nyakát, és lábujjhegyre állva, mereven nézte az ajtó holt téglalapját. A durva, átkozott hang közeledett, és Lizogub megértette, hogy a folyosón egy elítélt kényszer-

³ Ugyanott.

⁴ Ugyanott.

munkást visznek, megértette, és halántékában már ott dobogott: „kihirdetik... kihirdetik...” – most fogják felolvasni a végső, a visszavonhatatlan, a jóváhagyott ítéletet. Lizogub állt a maga kőzárkájában, mint akit fejbe vertek, az ajtó pedig mintha megelevenedett volna a kulcs mozgólataitól, a zár nyelvének mozgólataitól. Hosszan megnyírkodt az ajtó, és magasra emelt bilinccsel Grisa Popko lépte át a kazamata küszöbét.

Meglátván Lizogubot, leejtette a láncot, a lánc megcsörrent, de Grisa karja úgy maradt, ahogy volt, magasra emelve, vakon tapogatva a levegőt, mert hisz neki, Grigorij Popkónak kellett volna a halált várnia, neki, nem pedig Lizogubnak. Nem Mitya, hanem ő, Grigorij Popko volt a vérontó, s Mitya vérét kívánták érte. Popko a tárgyalás előtt és a tárgyaláson is gondolt erre, de csak most, amikor az ítélet megerősítésének napján meglátta Lizogubot, csak most érzett éles, elviselhetetlen fájdalmat a mellében, mint ha kovát ütöttek volna kovához a szívében.

Zubacsovszkij költöztette Popkót Lizogubhoz. Még ott-hon, reggelizés közben döntött úgy a kollégiumi ülnök, hogy cellatársat ad Lizogubnak. Zubacsovszkij józan és rideg számítása szerint Lizogub nem tud, nem képes az elvtársa szeme láttára végezni magával. Nem tud, nem képes! Vagy pedig ez a cella- és elvtárs természetes ösztöneinek engedve beavatkozik, nem engedi meg Lizogubnak, hogy olyan cselekedetre ragadtassa magát, amely a leghatározottabban megengedhetetlen, mind a házirend őrizetésekre vonatkozó cikkelyeinek, mind pedig az állami ítéletvégrehajtás szertartásainak figyelembevételé okán.

De bármily bizonyos volt is a dolgában Zubacsovszkij, mégis úgy rendelkezett, hogy egy fegyőr láthatatlanul

megfigyelés alatt tartsa a titkos foglyot. És a fegyőr, egy megbízható férfiú, a kukucskálóra szorította a szemét, és azt látta, hogy a titkos és a kényszermunkára ítélt fogoly összeölelkezett, összeecsókolózott, aztán egymás mellé ült az ágyra, valamiről beszélt, aztán már csak az egyik ült, a másik járkált.

Hát igen, gondolta a fegyőr, az egyiknek, nézd csak, hurok a nyakába, a másiknak a szibériai csontórlés napjai végeztéig, ők meg, nézd csak, a szájukat jártatják. Na, Popko, gondolta, persze, miért is ne fecsegne: az ércbánya ugyan ércbánya, de hát sosem lehet tudni, előfordul, hogy megszöknek, avagy cári kegyelmet kap, miért ne csiripelne hát. De az a hosszú, a szakállas, mint mondják, iszonyúan gazdag volt – annak ámen, ha nem holnap, hát holnapután kampec, és tudja, tudja, tudja ám, mégis, nézd csak, jár a szája. Úgy kell lennie, szomjúhozik az ember halála előtt a beszélgetésre, olyan ez, mint amikor a jó levegőt élvezi, nagyokat szív belőle, s csak nem telik be véle.

S gondolataival vesződve, járkálni kezdett a fegyőr a folyosón, sajgó derekát dörzsölgetve, és már nem arra a kettőre gondolt, akik a kazamatában vannak, hanem arra, hogy régóta nem kapott hírt gránátos fiától, és ez a baj a gyerekekkel, hiába nőnek fel, aggódik értük a szülői szív.

Azok ketten meg, akik a kazamatában voltak, mind messzebb kerültek – puha kijeви hó lepte be a nyomukat.

Nagyszerű tél volt! Nem jöttek hirtelen, csontig ható fagyok, de nem voltak nyálkás, latyakos napok sem. Lassan úsztak a fehér hófellegek a Dnyeperen túlról, Csernyigov felől, bőségesen hullott a száraz porhó. Csendes volt Kijev, könnyű, kék árnyakkal teli.

Lizogub szerette Kijevet, nem úgy, mint Csernyigovot, amelynek már a körvonalai is megajándékozták valami régen elmúlttal való összeolvadással, és ez a hajdanvolt, ez a régmúlt, mintha tulajdon énjében folytatódott volna. Kijevben Lizogub gyermekkorának visszhangját szerette: a hosszú kijevi vendégeskedéseket, a hosszú visszaemlékezéseket a kijevi utazásról, Arany Gricet, aki szent helyekre zarándokolt, a búcsújárókat Kijevből, akiket Szednyevben becsújáróknak neveztek... egyszerűen, valami öröklött szeretettel szerette.

Csöndes és könnyű volt a város, finoman kerengett a hó. De hirtelen kéretlen gondolat szállta meg: Lizogub azon kapta magát, hogy elképzei: azoknak az embereknek is jól esik a téli levegő, az árnyak, a fák, a város.

Az ellenség dezorganizálása, a kormányzat rémületben tartása, bosszú a zsarnokokon – mindezt nemrég még elvont töprengésbe csomagolták, de most már kibontakoztak belőle az eleven célpontok, és Lizogubot utolérte a kéretlen gondolat: mintegy azonosította magát velük. Nem lényegében, nem lelkileg, hanem a testével, a hétköznappal. Lizogub sosem látta sem azt az ügyészt, sem azt a törzstisztet; egyébként dehogyisnem: valószínű, hogy látta őket valahol a Krescsatyikon vagy a Bibikovszkij bulváron, nem tudva, hogy azok – ők. És mégsem tudta már úgy

elgondolni őket, mint az erőszak és hazugság szimbólumait, hanem úgy gondolt rájuk, mint emberekre, akik ugyanazokon az utcákon járnak, amelyeken ő, és ugyanazt a hőtisztította levegőt lélegzik be.

Oszinszkij tréfált: „Testvérek, ha Darwinnak igaza van, akkor a hasunkon idővel speciális bemélyedés képződik a revolver és a tör számára.” Ami Mitya coltját illeti, Oszinszkij azt nyilvánvalóan elkobozta volna, ha Lizogub nem őrzi olyan gondosan.

Dmitrij Andrejevicsnek, aki még mindig óriási vagyonnal rendelkezett, nem volt szabad se megfigyelni *azokat*, sem a támadásban részt venni. De egy coltot azért szerzett, nem csupán azért, hogy kézzelfoghatóvá tegye harcias meggyőződését, hanem, s ez a fő, mert elhatározta, hogy akárcsak elvbarátai, ő is védekezni fog, ha letartóztatják. Önvédelem a feltartóztatóval, közelharc a túlerőben lévő ellenséggel szemben. És Lizogub felkészült, de lám, úrrá lett rajta a kéretlen azonosulás, és a tréfás utalás Darwinra nem fakasztott mosolyt.

Szellemi gyengülés, szalmaész, szentimentalizmus? Ó, nem! Iszonyú kezét emelni az emberre, iszonyú, és mégis, győzködte magát, nem gyengült el, nem! De nincs-e akkor valami repedés magában az elvben, amelyért küzdött, bizonyítván, hogy a propagandához nemcsak szó, de tények is kellenek? A repedés lehetőségét is elvetette. Itt olyasvalami támadt fel, ami csaknem meghatározhatatlan.

Százszor elátkozta a monarchiát, a rendőrállam és a militarizmus pörölyrendszerét. Százszor tagadta meg a hagyományokkal és törvényekkel szentesített kiváltságokat. És mi történik? Valamilyen akadály, valamilyen fal, láthatatlan, de jelenvaló megzavarta, megkeverte, nyugtalanná tet-

te. S nem a gondolataiban, hanem talán az érzékeiben: csakis az államnak (amelyet Lizogub nem ismert el) van hozzá joga (amit Lizogub szintén nem ismert el), hogy emberéletek felett rendelkezék. Fétis! Képtelenség! Hisz elég csak rágondolni az államgépezet kerekei által már széttaposott áldozatokra, és azokra, akiket szét fog taposni, elég csak rágondolni erre a tompa, lelketlen, semmit sem mérlegelő erőre... Épp itt a lényeg – csak rágondolni... S előbukkan a fal, az akadály: hiszen ő, Lizogub és elvbarátai nem tompa, lelketlen, semmit sem mérlegelő erő...

S Lizogub ha nem is megörült, de mindenesetre mintha egy kis lélegzethez jutott volna, amikor egyszer Poltavába utazhatott. Kapcsolatot kellett teremteni az „Unióval”, ahogy a poltavai radikálisok nevezték nemrég létrejött egyesületüket. Oszinszkij egészen legális ürügyet talált, Lizogub elutazott, és megszállt egy ügyvédnél, aki az özvegy Golovnya őrnagynénál bérelt bútorozott szobát, s nála is étkezett.

A fiskális hencegve mondta Lizogubnak, hogy nem akárhol, hanem egy lángeszű író hűgának fedele alatt tölti ezt a hetet. Az ügyvéd nem hazudott. A háziasszony, akit Lizogub, ha nem is öregasszonynak, de mindenesetre igen idősnek látott, Gogol húga volt.

Sötét özvegyi ruhát viselt, a nyakán egyszerű fekete kendő elszórt piros virágokkal. A szeme bánatos, és mint minden bánatos szempár, jóságos tekintetű. Amikor Lizogub bemutatkozott, Olga Vasziljevna mosolyra derült, és ukránul mondta, hogy de hisz ők, a Gogol-Janovszkijok, rokonságban állnak a Lizogub családdal.

Lizogub félfüllel hallott erről a családi kapcsolatról, de régen, biztosan kisfiú korában, boldogult Ilja nagybátyjá-

tól, aki nagy ismerője volt családfájuknak, azóta sem jutott eszébe, de most Olga Vasziljevna-ra pillantva, habár csak homályos fogalmai voltak rokonságukról, most mintha megörült volna, azért is, mert Olga Vasziljevna elmosolyodott, és azért is, mert egyszerű fekete kendőt viselt elszórt piros virágokkal, meg azért is, mert megvillant előtte, hogy is volt kisfiú korában az a csöppet sem ijesztő megfázás, amikor a mellét és a lábát bedörzsölték libazsírral, alaposan bebugyolálták, hársmézes teával itatták, és közben Aginnak a *Holt lelkek*-hez készített illusztrációit nézegette, és a szobában befűtöttek a kályhába, vidáman és forrón pattogott a fa, meggyújtották a gyertyákat is, hallatszott, amint becsukták az ablaktáblákat.

Mákos pirogot evett, és tudta már, hogy Olga Vasziljevna fiai, akik kadétiskolai növendékek, különösen az ánizsosat szeretik, meg ezt az apró süteményt, és Dmitrij Andrejevicsét vakációhangulat fogta el, minden távolodott, fakult, szünidő van, otthon, nagyon-nagyon jó így, gondtalan és nyugodt. Hálás elégedettséggel hallgatta Olga Vasziljevna-t, valami gyermeki bizalommal, habár kissé szórakozottan, de ez a szórakozottság távolról sem jelentett figyelmetlenséget, inkább még egy kellemes motívummal egészítette ki lelkiállapotát.

Olga Vasziljevna-t pedig kellemesen érintette, hogy egy rokont láthat vendégül, még ha nem is közelit, és kellemes volt az is, hogy a fiatalember nemcsak hogy nem látszott „pénzeszsák”-úrnak, hanem nyilvánvalóan szűkösen élt. Dmitrij Andrejevics feltűnően rossz anyagi helyzete meghatotta, és valljuk be, megvigasztalta az özvegy őrnagynét. Az otthonosság és a csend hangulata ugyanúgy elfogta őt is, mint Dmitrij Andrejevicsét, és nekifogott szép lassan

kibogozni, ki kivel milyen rokoni kapcsolatban áll, és közben az evésre nógatva vendégét, végül is eljutott a boldogult Afanaszij Gyemjanovics nagyapa történetéig.

Puha ráncokkal teli arca valami rendkívül csábítót ígért, de rögtön átsuhant rajta az ijedtség – nehogy idő előtt feltárja kártyáit. . . Olga Vasziljevna, miközben mesélt, elkószált a lényegtől, rég halott emberek árnyai zsongtak előtte, és ő gyengéden megemlékezett róluk, felidézett mindenféle családi eseményt, azután újra visszatért Afanaszij Gyemjanovics nagyapához.

A nagyapa, fényeskedjék neki a mennyek országa, elsőik között volt a szemináriumban, és bekerült a teológiai akadémia-ra. Kijevben végezte tudós stúdiumait, mindig sikerrel tanult, négy nyelven írt-olvasott, aztán tanár lett. Tanítványai között, meg kell mondani, nagyon sokan voltak, egy szép napon feltűnt egy nagyon neves családból való fiatal lány, és akkor. . . Olga Vasziljevna, hogy fokozza az érdeklődést, szünetet tartott. . . És akkor, képzelje, Ámor nyíla átdöfte tanár és tanítvány szívét. A szívek fellobogtak a legszentebb hevülettől, de ó jaj, a tanítvány szülei – nem és nem, hallani sem akartak semmiféle epithalamiumról⁵ Hímen oltárán. És akkor a mi nagyapánk. . . Ó, micsoda virtus volt az! Nem huszár, nem ulánus, és mégis képzelje, el-ra-bol-ta! Ahogy a közmondás tartja, lovon a mátkát utol nem érik, hát lóháton vitte el. Ehhez mit szól? Megesküdtek, és együtt éltek: Tatjana Szemjonovna Lizogub és Afanaszij Gyemjanovics Gogol-Janovszkij. . .

Olga Vasziljevna és vendége egymásra mosolyogtak, és

⁵ Nászének. (latin)

az asszony felemelte a mutatóujját, figyelmeztetve, hogy ez még nem minden, várjon csak.

– Miután megnősült, a nagyapa beállt a hadseregbe. Sokáig szolgált, törzsőrnagyként vonult nyugalomba, felhőtlen szerelem uralkodott a házban. Philemon és Baucis. – Philemon és Baucis: ezt jelentősegteljesen, célzatosan mondta Olga Vasziljevna. – Tudja, sohasem tegezték egymást, mindig magázódtak: „Maga törte el a széket, Afanaszj Ivanovics?”

– Gyemjanovics – javította ki Lizogub.

Olga Vasziljevna csöndesen nevetett:

– Afanaszj Ivanovics Tovsztogub és Tovsztogubiha, a felesége.

Dmitrij Andrejevics összezsápta a kezét: ez igen, úristen, hát hogy is mehetett ki a fejéből – a *Régimódi földesurak*,⁶ Philemon, a nyugalmazott törzsőrnagy, aki ifjúkorában megszöktette mátkáját, és Baucis, vagyis Pulherija Ivanovna – ez, mint kiderült, Lizogubiha.

Hű, de elégedett volt Olga Vasziljevna az elért hatással! És hálából még egy geneológiai vonal nyomába eredt: az ön mamácskája, ha nem tévedek, született Dunyin-Borkovszkaja? Nos hát, nézzük csak... Olga Vasziljevna most egy bizonyos Pazolról beszélt – ez a Glafira Gogol-Janovszkijék rokona, valamikor egy Dunyin-Borkovszkij-hoz ment feleségül, az a szegény meg, mondhatni, hogy még az oltár előtt kilehelte a lelkét. Még mesélt valamit Olga Vasziljevna a boldogtalan Glafiráról, aki aztán Repnyina hercegnéhez költözött. Mesélt valamit a hercegné jószágáról is, de Lizogub mindezt már csak félfüllel hallgatta.

⁶ Gogol elbeszélése a *Mirgorod* című ciklusból.

A Philemonok és Baucisok nemzedékeire gondolt – egyetlen vágy sem röppen át házaik sövényén, míg nem üt az óra, és különös fiókáik átrepülnek azt a sövényt... He-lyénvaló gyűlölettel nézett Fjodor Kuricin a szednyevi ter-mekre; a jobbágy fiát, mint mondják, maga Isten küldi a forradalomba. De ki küldte a régimódi fészkek fiókáit? A lelkiismeret, a szív, a könyvek, a lét benyomásai? De hát mindez csak némelyeket kínozt, másoknak a szeme se reb-ben.

Olga Vasziljevna észrevette, hogy vendége nem figyel, de nem sértődött meg: teleette magát a kedves... „Békés, nyugodt álmot adj neki...” – áldotta meg Lizogubot. Li-zogub megcsókolta Olga Vasziljevna sáfrányszagú kezét, mint régen, lecsukódó szemmel, a mamáét.

Sajna, nem vendégeskedett sokáig Lizogub a Vörös Pa-tika közelében lévő házban. A poltavai radikálisok nem szenteltek nagy figyelmet a centralizáció eszméjének, a har-ci doktrínát pedig egyáltalán nem fogadták el, de a segítsé-get, pénzt, irodalmat, azt már méltóztattak elfogadni. Bú-csúzni kellett a radikálisoktól és a szállástól is. Nem volt kedve elutazni. Ó, megbocsáthatatlan tunyaság – bár meg-nyújthatná a vakációt! Ó, torkosság – akár háromszor na-ponta borscsot és galuskát!

Kijevben pedig a Bolsaja Vaszilkovszkáján alig lépett be az ajtón, alig csapta meg orrát a borscs és galuska szaga, azon nyomban felidéződött benne a Vörös Patika melletti ház, a fekete kendő a pici piros virágokkal, a békés és gondtalan poltavai szünidőhangulat, azon nyomban és csak egy pillanatra.

A Bolsaja Vaszilkovszkáján körülbelül kétszázan étkeztek. Az edényeket és a festetlen bútort közösen vásárolták.

Gribenyuk diák anyja, egy magas, kendője alatt szigorú, fekete főkötőt viselő asszony, teljhatalommal osztogatta rendelkezéseit a közös étkezdében. Gribenyuk nővére, Goripina szakácskodott (beszélték, hogy a szakácsnő gesztenyeszín szeme nem egy diákszívet meghódított), a fiatalabb nővér, a fürge Ganya pedig a soron levő ügyeleteseknek osztogatott utasításokat. Jobban nem is mehetett volna a dolog: rézpénzért kaptak a diákok borscsot, túrós lepényt, töltött káposztát. Ó, messzire szállt a hírük! Sőt, elmondhatjuk, hogy túlságosan is messzire: a szibériai fegyenctelepekig és erődökig, mert sokan ettek Gribenyukéknál olyanok, akiknek az lett a sorsa, hogy fegyencoszton éljenek majd.

A közönség nagyrészt egyetemistákból állt, orvosokból és a természettudományi kar hallgatóiból. Stiffler drága kávéházát nem látogatták; átengedték az ottani kitűnő biliárddal egyetemben a jogi kar módosabb hallgatóinak. És nem lökdösődtek Madame Fischer közvetítő irodájában sem a Krescsatyikon, ahol, igaz ugyan, hogy korrepetálást lehetett szerezni valami gazdag családnál és nem is kevés pénzért, viszont közben lakájnak érezte magát az ember. Az ördögbe velük! Akkor már jobb a „sárga internacionálé”, ahogy Dragomanov professzor nevezte tréfásan a sörbarátok kompániáját, jobb Murphy, az amerikai sakkmeister egy partiján törni a fejüket, vagy hatalmas kórusban zengeni a szép ukrán dalt: „Nem halt meg még Ukrajna.”

„Nem halt meg”? Eszerint az ősi diákhagyomány értelmében üsd, ahol találod, az utászkadétokat, válogatás nélkül vedd meg az oroszokat, vagy szoríts be valamilyen sötét sarokba egy szerzetest, és tépd meg a szakállát meg az

üstökét? Szamárság, uraim, szamárság és gyerekség, hagyjuk az effajta szórakozásokat a szeles úrfiaknak.

„Nem halt meg még Ukrajna”, hiszen sokan belátták: nem létezhet „kijevi szabadság”, ha nem lesz „moszkvai szabadság”, mint ahogy nem lehetséges zsitomiri geometria és rjazanyi geometria. „Nem halt meg még Ukrajna”, hiszen sokakban tudatos: a saját nációnk iránt érzett szeretet egyáltalán nem feltételezi, hogy egy másikat gyűlöljünk. „Nem halt meg még Ukrajna”, hiszen eleven az ábránd az új hajdamákokról,⁷ éppúgy, mint egy új Pugacsov-felkelésről.⁸ Mit számítanak a junkerek és szerzetesek, ha az összejöveteleken Csernisevszkij és Lavrov, Marx és Sieber, Blanc és Bakunyin neve hangzik fel? Nagy merészség kell tán ahhoz, hogy olyan pálcával járkáljon az ember, aminek a gombját csipiszt mutató kézfej formájúra faragták, és nagy vihogva mutogassa ezt a fa-fügét von Hübbenet rendőrfőnöknek? Vagy végtére is oly igen szükséges vörös inget ölteni, hogy demonstráljuk demokratizmusunkat? Szamárság és gyerekség!

Nem szamárságok és nem gyerekségek töltötték el azokat, akik összegyűltek a Bolsaja Vlagyimirszkaján a könyvtárban, vagy a Zsandarmszkaján vagy a Podoli utcában laktak, vagy hajnalig üldögéltek a Kuznyecsnaja utcai diáklakásban; sokan és szorosan egymás mellett aludtak ott. Reggel álmosan legyintettek a lakás gazdájára, aki jóindulatú, éneklő hangon ébresztgette őket: „Felkelni... itt a kínai

⁷ A török *haydamac* = támadni szóból. Így nevezték magukat a XVIII. századi ukrán szabadságharcos parasztok; az 1918–20-as polgárháború idején ezt a nevet használták az ukrán nacionalisták is.

⁸ J. I. Pugacsov (1742–1775) – az 1773–75-ös orosz parasztháború vezetője. Árulás következtében elfogták, és 1775-ben Moszkvában lefejezték.

teácska meg a jamaicai rum. . .” Nem, nem számárságok és nem gyerekségek töltötték el ezeket a jövőndő orvosokat, matematikusokat, természettudósokat, akiknek alig serkedt a szakálluk, nem gyerekségekkel foglalkoztak a jövőndő bábaasszonyok, akik egyelőre igencsak szűziesek voltak.

Itt, a Bolsaja Vaszilkovszkaján, Gribenyuknál nemcsak ifjonti éhségüket csillapították, nemcsak a konyha illatos gőzeiben melegedtek, itt arról hallott Lizogub, amit a kormányzósági csendőrök pecsét alatt közöltek Pétervárral: nagyszámú összejöveteleken ítélik el a kormány eljárását a szocializmus és más új, Európa egyéb országaiban szabadon fejlődő elméletek propagandistái ellen. Ugyancsak igen élénk eszmecserék tárgya az a terv, hogy miként szabadítsák ki a bűnös propaganda miatt vizsgálati fogságban levő diákokat. Feltűnően sokat beszélnek a háborús hadszíntérről is, és ezenközben elítélik a kormányzatot, amely magára vállalta, hogy felszabadítja a bolgárokat a törökök alól, de Oroszországot rabszolgasorban engedi sínylődni. Ezenkívül beszéltek a pétervári politikai perről is, és arra a nézetre jutottak, hogy ilyen nagyszámú személy felmentése a tárgyalás során nem a humanizmus, hanem a kormány gyávaságának következménye. . .

Ugyanitt, a Bolsaja Vaszilkovszkaján látta Lizogub, hogy adtak kézről kézre egy röplapot, amely proklamációra hasonlított, de valami okból igen viharos méltatlankodást váltott ki, ennek azonban nem szaftos kifejezésekkel adtak hangot, tekintettel a jelenlévő hölgyekre, magára Gribenyuk asszonyra, aki fekete főköttőt viselt a kendője alatt, a lányára és az utcai hidegtől kipirult diáklányokra.

Lizogub elolvasta a rölapot, és megértette a méltatlan-
kodás okát.

„Az állam számára kritikus percben, amikor a háború az-
zal fenyeget, hogy tökéletesen tönkreteszi a népet, amely
amúgy is elgyengült a vérvesztésegektől, csak annyi telik
tőlünk, hogy feledjük az ország nyomorúságos helyzetét,
vagy értelmetlenül szitkozódjunk. Lehetséges volna, hogy
a diákok nem fogják fel a veszélyt teljességében, nem fog-
ják fel ezen jelenség káros voltát, s ha felfogják, lehetséges
volna, hogy nem tesznek ellene semmit? Lehetséges volna,
hogy most sem igyekszenek felfogni a dolog lényegét, töb-
bé vagy kevésbé kielégítően megmagyarázni maguknak a
jelenséget, és tudatosan csatlakozni vagy a viharos fordula-
tot kívánó személyekhez, vagy mihozzánk, akik eltökéltük,
hogy szavaink és meggyőződésünk minden erejével ellene
teszünk az értelmetlen kitöréseknek? Úgy gondoljuk, hogy
a szélsőségesen vörösöknek nincs joguk veszélybe sodorni
az egész egyetemet. Egyetlen ponton értünk egyet velük: a
nép helyzete szörnyű, az ország állapota kritikus, és a társa-
dalom legjobb, legbecsületesebb tagjainak erre oda kell
figyelnünk. De mi úgy véljük, hogy tartózkodóan kell visel-
kednünk, méltósággal és nyugalommal kell figyelnünk az
eseményeket. Úgy látjuk, eljött a legalkalmasabb idő arra,
hogy minden közvetítést mellőzve magához ő császári fel-
ségéhez forduljunk, és egy legmélyebb alattvalói érzelmek-
től vezérelt petícióban kérjük meg őt, szélesítse ki a szólás-
és a sajtószabadságot azért, hogy a nép legjobb szellemi
erői segítsenek az országnak meggyógyulni és kilábalni ab-
ból a nehéz helyzetből, amelybe a történelmi események
menete taszította. Meggyőződésünk, hogy a diákok úgy
fognak viselkedni, mint a társadalom becsületos és eszes

tagjai, és ezzel bebizonyítják, hogy a diákság a társadalom legjobb csoportja, amely képes figyelmezni annak pulzusára, megérti bajait, és megsegíti.”

Csaknem dühösen nevetett: „a történelmi események menete”? Sámánformula: mindent magában foglal, és nem magyaráz meg semmit. „Tartózkodóan viselkedni. . .” – az örök félelem: üljetek jólnevelten fügefátok alatt. „Legmélyebb alattvalói érzelmektől vezérelt petícióban kérjük. . .” De hát már elnézést, kegyelmes uraim, hisz az önök flyamodványát vakmerőségnek is értékelhetik! Nem kérni kell, fohászkodni! „A háború azzal fenyeget, hogy tökéletesen tönkreteszi a népet”? Elkéstek, uraim: már tönkretette. De abban viszont igazuk van, tökéletesen igazuk, hogy a perc kritikus. Már az öreg Bakunyin is megjegyezte, hogy a háború a legjobb alkalom a felkelésre. Rá kellett volna világítanunk arra, hogy népünk, vérét ontva a bolgárok szabadságáért, mind erőteljesebben érzi önnön rabságát. Igazán nem is olyan nehéz meggyőződni erről: végig kell menni a Bezakovszkaján a vasútállomásig, onnét a teherpályaudvarig, ahol két-három versztán át húzódnak a nyögések és a karbolszag. Hiszen tudják önök: Kijevben haladnak át a beteg és sebesült katonákat szállító vonatok; a kedvesnővérek azt mondják: „Nemcsak szenvednek, átkozódnak is.” A Duna mögül, a hadszíntérről sok ezer lázadó tér vissza falujába. És eljön az a kritikus perc, amikor valóra válik Herzen régi, még a szevasztopoli időkből való jóslata: az egyik háború csapásai közepette lángol fel a másik: a nincstelenek otthon leszámolnak a vagyonosokkal. Hát ez az, urak, amin érdemes elgondolkodni. . . Valaki megérintette Lizogub kabátujját, Lizogub továbbadta a nemes szándékú röplapot, és kiment az utcára.

Egy perc múltán újból Gribenyuknál volt, de nem a zajos ebédlőben, hanem egy kis, az udvarról nyíló, külön bejáratú, kamraszerű szobácskában.

Oszinszkij és Grisa Popko vártak Lizogubra, és amikor meglátta őket, mint rendesen, most is elöntötte az élénkség és készenlét különleges hulláma, amelyben nem volt hely arra, hogy énjét azzal az ügyésszel és azzal a csendőrről törzskapitánnyal azonosítsa, akik még éltek, de már halálra ítélték őket.

Lizogub ismerte Grisa Popkót: Pétervároton találkozott 76-ban. Popko már akkor is híres volt tevékenységéről a Délorosz Munkásszövetségben. A szövetséget szétkergették, de Grisa kicsúszott Knop ezredes, a tisztjei meg a besúgói keze közül. És ott történt, Odesszában, egy meleg nyári estén, hogy a kivilágított Martin étterem kitért ablakaiból áradt a muzsika a sűrű, sötét kertbe, zsidó kvartett játszotta az *Ich bin Schneider*-t, és ott történt Odesszában, az étteremben, hogy egy megbeszélte pillanatban, minden más hangot elnyomva, kórusban felharsant a *Bunkócska*, és akkor a kertben, az akácok homályteli sűrűjében – mintha eldőlt volna egy gally – revolverlövés csattant, s nyomban megreccsent, de súlyosabban, egész tömegével egy bokor: hasra esett, az akácokba zuhant az a júdás, aki félszáz rubelért eladta munkásteveit, az a senki Tavlejev, Knop ezredes fizetett ügynöke.

Ott, Odesszában, Grigorij Popko átlépte a vonalat. (Most, Kijevben, Valerian Oszinszkijon volt a sor. Oszinszkij azt mondta: „Az ügyész az enyém!”) Lizogub figyelte Popkót, azon volt, hogy felleljen valami különösét és lényegeset abban az emberben, aki elhatározta és meg is tudja tenni, hogy átlépje a vonalat. Látta az arcát, amely sovány volt,

okos, szomorúan nyugodt, látta keskeny vállát, beesett mellét, kevés mozgású kezét. De... de nem találta meg azt, amit fontos és szükséges lett volna megtalálnia.

Egyébként most nem figyelte. Oszinszkij nyilván nem ok nélkül hívta ebbe a konyha melletti kis szobába, a konspiratív röpgyűlések állandó menedékhelyére. S tényleg nem ok nélkül: Oszinszkij elhozta Deics levelét.

Mint a kijevi börtön többi politikai foglya, Deics is állandó kapcsolatban állt Oszinszkijjal. Az elhagyott, alig beépített mellékutcába „postagalamb” repült Valerianhoz: egy börtönőr, aki pénzt és ráadásul vodkát és harapnivalót kapott szolgálataiért.

A „postagalamb” kövér volt és falánk. Amikor megérkezett Oszinszkijhoz, buzgón eltakarított mindent, amit házigazdája össze tudott gyűjteni a számára, aztán anélkül, hogy a csizmáját levetette volna, az ágyra dobta magát, és nyomban mély álomba merült, ahogy arra csak az ügyeletüket befejezett börtönőrök meg a még ügyeletben levő tűzőrök képesek. Oszinszkij ezalatt a válaszleveleket írta, apró, sűrű, kecsesen gömbölyödő betűkkel borítva a hajszálvékony papírcsíkokat.

A legkimerítőbb levelek Deicsnek és két társának szoltak, mert őket fenyegette a legsúlyosabb büntetés, és mert éppen e három fogoly érdekében szerveződött a sajna csak lassan kibontakozó, veszélyes vállalkozás.

De ma, miután megkapta a leveleket, Oszinszkij nem emiatt hívta olyan sürgősen Popkót és Lizogubot.

Még az előző héten történt, hogy egy diák, aki szintén a városi börtönben ült, közölte: Kotljarovszkij, a kormányzósági ügyész helyettese, aki az államellenes bűnözők kihallgatásának menetét ellenőrizte, megparancsolta, hogy

jelenlétében vetkőztessék meztelenre a diáklányokat. Ez nem egyszerűen Kotljarovszkij egyik aljassága volt, nem. Ez a közlés volt a vörös vonal, akkor mondta Valerian, mint aki elvág valamit: „Az ügyész az enyém!”

A tervbe vett merénylet résztvevői nemegyszer látták már Kotljarovszkijt, tudták, hogy majd minden csütörtökön színházba megy, ez volt az, amit számításba vettek: az előadások éjfélután érkeznek véget, és Kotljarovszkij egészségügyi megfontolásból mindig gyalog ment haza.

Ma csütörtök volt. Oszinszkij nem szándékozott nappal mutatkozni az utcán, és nem is tette volna meg, ha nincs Deics levele: a diák által közölt hírek nem felelnek meg a tényeknek, írta, a diáklányok kihallgatását egyáltalán nem Kotljarovszkij ellenőrzi, hanem egy bizonyos Vasziljev.

Lizogub legszívesebben azon nyomban megjegyezte volna, hogy Deics levele egy grammal sem csökkenti Kotljarovszkij bűnösségét, de aztán Popkóra pillantott, és csöndben maradt. Lizogub önmaga számára sem teljesen tudatos hallgatásában az a vágy rejtett, hogy szólaljon meg az az ember, aki már hajtott végre terrorcselekményt.

Popko zordul borzolta a haját. Valerian sápadtan, mint gyakori migrénrohamai alkalmával, cvikkere fekete szalagját babrálta.

Oszinszkij habozás nélkül egyetértett volna Lizogubbal, ha Mitya azt mondja, hogy a Kotljarovszkij elleni merényletet tétozás nélkül végre kell hajtani. Kétségtelen, hogy az a gazember fundálta ki a dolgot: megparancsolta, hogy meztelenítsék le a lányokat. Tökéletesen rávall: fiatal, nagy jövőjű, buzgón álmodik a miniszteri bársonyszékről. És ha ez a gyalázat mégsem történt meg, hát az biztosan nem Kotljarovszkijon múlt. Nem, a merényletet ma, csütör-

tokon végre kell hajtani Nem szabad tovább halogatni És mégis, a helyesbítés – nem Kotljarovszkij hallgatja ki a diáklányokat – olyan volt Oszinszkijnak, mint valami válaszfal. Szüksége volt rá, hogy hallja társai új, mai, pillanatnyi döntését.

– Deics nem téved – szólalt meg végre Popko –, úgy vélem, Deicsnek igaza van

Popko hirtelen megértette Deicset! Ők mindketten átlépték már a vonalat, mindketten ontottak vért Odesszában 76-ban, egyikük megolte Tavlejevet, a kémét, a másik leszámolt az áruló Gorinovicssal, és most mindketten, Deics, aki a bortonben ult, és Popko, aki itt ult a konyha melletti szűk szobácskában, tantoríthatatlanul, zordonan, elfogulatlanságot követeltek Elfogulatlanságot Kotljarovszkij iránt, aki felett bíróság ítelkezett, de a részvétele nélkül. És ezért Popko kétszer is megismételte, hogy Deicsnek nyilván igaza van, nem Kotljarovszkij, hanem egy bizonyos Vasziljev vezet a diáklányok ügyét.

S megint nyomaszto hallgatás. Gondolatban mindhárman egyetértettek azzal, hogy Deics levele semmivel, egy jottányival sem csökkenti Kotljarovszkij bűnosságét, egyetértettek, igen, de hallgattak, és nem Oszinszkij, nem is Popko, hanem Lizogub zuzta szét ezt a csondet.

Éjszakára nagyon lehult a levegő Orrát gyapjúsáljába rejtve, ugrándozva – kulsőre és járásban is gázlómadárira emlékeztetett Lizogub, amint az Afanaszjevskij Jar felé sietett. Senki sem varta Nem volt szabad odamennie De

mintha önmaga elől szökne; nyomorultul érezte magát szállodai szobájában.

Korábbi, ott Gribenyuknál a konyhában kimondott kurt és kemény szavában: „Igen, megérdemli!” – volt valami váratlan, önmaga számára is meglepő, ami csöppet sem kötődött össze énje és az eleven céltáblák azonosításával. Kimondta Kotljarovszkijra: „igen, megérdemli a bosszút”, és ily módon pontot téve az ügyre, Lizogub elégedett volt. Érzékelte önnön jelentőségét, vagyis olyasvalamit, ami sem ismerős, sem rá jellemző érzés nem volt.

De utána, késő este, hitvány szállodai szobájában elborzadt. Éppen az nyomasztotta és gyötörte, hogy egy pillanatra érzékelte önnön jelentőségét. De nemcsak az: Lizogub ráébredt, hogy megkönnyítette Valerian dolgát, hisz Valerian ezt várta, ezt kívánta: „Igen, megérdemli!” Azonban Popko mégsem szólt egy szót sem, és Lizogub most kezdte megérteni, miért nem sietett Grisa: a merénylet közvetlen végrehajtójának kell mindent eldöntenie, sugalmazás nélkül! Akármilyen közeli barátságban is van vele az ember, nincs joga sügni, befolyásolni.

S Lizogub, mintha önmaga elől szökne, sietett az Afanaszjevszkij Jarra, menet közben ugrálva, hogy felmelegdjék; orrát átnedvesedett sáljába rejtette.

Járókelő kevés volt, észre sem vette őket, míg meg nem látott maga előtt egy testes figurát magas prémsapkában, és az a tévképzete támadt, hogy ez nem más, mint a halálra ítélt ügyész, aki épp hazafelé tart a színházból, és nyomban megérezte a pisztolya súlyát. Ó, tudta azt Lizogub, hogy egyáltalán nem Kotljarovszkijt látja, no de ha tényleg Kotljarovszkij lenne. . . És Lizogub meggyorsította lépteit. Ostobaság volt és felesleges is, de azért egyre jobban és job-

ban sietett, mintha önmagán állna bosszút azért a könnyedségért, amellyel azt mondta: „Igen, megérdemli...”

A testes férfi először hátranézett, még az öklével is megfenyegette, aztán ügetni kezdett, a karját lóbálva, s valamért még meg is görnyedt. Lizogub utánavetette magát, és hirtelen megállt, mint egy szakadék szélén: a havon ott hevert a prémsapka. Lizogub lihegve nézte. Aztán megkerülte, nagy ívben megkerülte, mint egy ragadozót, mint egy csapdát.

Észre sem vette, hogy ért az Afanaszjevskij Jar szélére. Ott, a galagonyabokrokkal benőtt szakadék mélyén ösvény kígyózott. Keskeny csapás volt. Cipőnyi széles; könnyedén, nesztelenül kell végigmenni rajta. S mintegy minden összefüggés nélkül villant át Lizogub emlékezetén az a pityeri éjszaka, a bútorozott szoba a Nyevszkijen, a régi gondolat Anna Ardasevával kapcsolatban: „Eh, te Lassalle!” Körülnézett, meglátta az elszórt épületeket, a borús, sötét eget, elszomorodott, hogy nincsenek csillagok.

Valerian Bondarenko házában lakott. Az ablak sötét volt. A merénylet után Oszinszkijnek két segítőtársával a szomszéd házban kellett elrejtőznie, Lizogub tudta ezt, de a sötét ablak fenyegető jelnek tűnt. S ráadásul távoli zajt hallott: dobpergést vagy talán kocsizörejt. Mindez együtt: Valerian sötét szobája és ez a bizonytalan zaj viharosan hatott Lizogubra. El akarják őket fogni, üldözik őket, riadó, vágta, csendőrök, katonák, lovasok... S Lizogub lábujjhegyre állva lopózott az alagsori helyiség ajtajához.

Sem Oszinszkij, sem társai nem voltak ott. A házigazda felemelte fejét a párnájáról, nem szólt egy szót sem, és viszszaújta a takaró alá. Lizogub nem vette le a kabátját, leült egy székre. A szíve úgy vert, mintha megbolondult volna.

Megkérdezte a házigazdát, nem hallotta-e az előbb a távolból a katonai dobok pergését.

– Miféle dobok? Egy kocsi, kocsi hajtott a Vlagyimirszkij felé.

A házigazda rágyújtott. Lizogub gépiesen figyelte a rubinvörös pontot, amely felizzott és elhalványult. Felizzott és elhalványult.

Valerian lépett be elsőnek. Lizogub felugrott, kezét barátja vállára tette, és meglátta, nem, nem a szemét, hanem két homályló ovális hályogot – Oszinszkij cvikkere egy pillanat alatt bepárasodott a szobában.

Valerian levette orráról a cvikkert.

– Kotljarovszkij halott.

Lizogub lassan, idegen hangon felelte:

– Kutyának... kutyának való halál.

Valaki a jövevények közül azt mondta:

– Mielőbb tudatni kellene a börtönnel.

– A reggel okosabb az esténél, feküdjetek le, fiúk. – A házigazda szalmazsákot, pokrócot, kabátot, mindenféle rongyot dobált a padlóra.

– Mindenekelőtt a börtönnel, a proklamációval egyidejűleg. – Lizogub dideregve fonta össze a karját a mellén, és a kezét a hóna alá dugta.

– Igen, meg kell magyarázni az okát – helyeselt Oszinszkij –, alaposan, hogy mindenki megértse.

– Feküdjetek le – ismételte a házigazda. – Oltsátok el a lámpát – de máris eloltotta ő maga.

Lizogub nem tudott felmelegedni. Oszinszkij forgolódott és köhécselt. Sötét volt a szoba és csöndes.

– Úgy látszik, elaludtak – súgta Lizogub.

– Már biztosan keresnek minket – mondta erre nem egészen logikusan Oszinszkij.

Szorosan egymás mellett feküdtek, a válluk összeért. Mindketten bizonyosak voltak abban, hogy ismerik a másik gondolatait, és nem is tévedtek.

Csernyigovban is, Gorodiscsében is, Szimirenko házában, és itt Kijevben is ők, akik hol elváltak, hol találkoztak, a polgárjogokért való harc szükségességéről beszéltek. Nem a privilegizált rétegek érdekében, nem, ha kivívták a politikai szabadságjogokat, a nép majd végrehajtja a gazdasági forradalmat. Beszéltek a harcos irányzatról – a hajtóerő és az eszköz a hatalom megfélemlítése, iszonyatos hajtóerő, nyomasztó, de kénytelenek rá, elkerülhetetlen. És nem a *Zemlja i Volja* frakciója, hanem a saját külön, önálló csoportjuk volt az az irányzat, amit ők Végrehajtó Bizottságnak neveztek. Külön csoport, ami ráadásul éppen hogy tán szemben is állt a *Zemlja i Volja*-val, amely tagadta a politikai harcot és a dezorganizáló terrort. De nekik cselekedniük kell, hozzá is kezdenek, történjék bármi. Minderről nemegyszer beszéltek, de a mai napig, a mai éjszakáig nem ébredt fel bennük a bizonyosság, hogy a hajót végre sikerült vízre bocsátani, úszik, szeli a hullámokat. Hanem most, egymás mellett fekve – a válluk összeért –, összesimulva és némán Lizogub és Oszinszkij tudták: igen, úszik, halad, de... de eközben nem akaródzott Kotljarovszkijra gondolni. Szerették volna, hogy az ügyész egyáltalán ne foglalkoztassa őket.

Terrorista doktrínájukban, az individuális megfélemlítés elvében volt bizonyos következetesség, amelyet a gyakorlat diktált, de stratégiai perspektívája nem volt. Volt alkímia és volt asztrológia – de nem volt kémia és nem volt

asztronómia. Világosak voltak az elgondolások, de nem voltak világos gondolatok, amelyek leleplezhették volna az összeesküvések hiábavalóságát...

Reggel megtudták, hogy Kotljarovszkij még csak meg sem sebesült. Annak a gazembernek egyszerűen az ijedtségtől csuklott össze a lába. Oszinszkij kurtán, szakadozottan fölnevetett, és legyintett:

– Eh, vigye az ördög!

8

Geiking báró, a kijevi kormányzóság csendőrparancsnokának adjutánsa, aki azonban Pavlov tábornok elképesztően szerény szellemi képességei következtében a fent jelzett intézmény de facto vezetője volt, sürgönyöket írt Pétervárra őfelsége kancelláriája Harmadik Ügyosztálya vezetőjének.

Az első, amely a 101-es számot viseli, így szólt:

„Ma, éjfél után körülbelül 1 órakor az államellenes bűnözők kihallgatására felügyelő Kotljarovszkij kormányzósági ügyészhelyettes feleségével és fivérével színházból tért haza, s közben három fiatalemberrel találkozott, akik megelőzték, szembefordultak vele, és figyelmesen tanulmányozták a külsejét; amikor pedig Kotljarovszkij házának kapujához érve csengetni kezdett, ugyanezek a személyek visszafordultak, másodszor is odamentek hozzá, és egyikük, miután figyelmesen Kotljarovszkij arcába nézett, revolvert szegezett rá, és egymás után két lövést adott le aldozatára, amelyek közül az egyik elrepült Kotljarovszkij feleségének feje fölött, a második pedig átlyukasztotta az

ügyészhelyettes kabátját, de sérülést nem okozott. Kotljarovszkij feleségének és fivérének kiáltásaira emberek siettek elő a szomszédos házakból, később megjelent egy csendőr is, de a gonosztevők, kihasználva az éjszaka sötétjét, elmenekültek.”

A második sürgöny nem hivatalos jellegű volt, ugyanarra a címre, és ugyancsak a kevés ésszel megáldott Pavlov tábornok nevében:

„Kegyelmes uram, Alekszandr Francevics!

Az államellenes bűnözőket kihallgató személyek energikus tevékenysége propagandistáinkban azt a gondolatot ébresztette, hogy a terror módszerével hűtsék le a kormány ügynökeinek és a kormányhoz hű személyeknek számukra oly káros és veszélyes buzgalmát. A szerencsétlen Gorinovics története, Tavlejev meggyilkolása, a merénylet Trepov tábornok ellen, végül a merénylet Kotljarovszkij ellen mind-mind világosan mutat a terror legdurvább, legfelháborítóbb formáinak születő uralmára.

Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy az államellenes bűnözők felderítése és kihallgatása rendkívül veszélyessé válik az olyan emberek élete szempontjából, akik a propagandistákat, vagy ahogyan még nevezik őket, az orosz föld basibozukjait⁹ üldözik, mert azoknak semmi sem szent, és mivel a rendőrség kicsi személyi állománya miatt a védelemre fordítható összeg kevés, a propagandisták ama célja, hogy lehűtsék az őket üldözők buzgalmát, megvalósulhat.

Hogy a kijevei csendőrség tevékenységét a propagandisták mennyire veszélyesnek és károsnak tartják a maguk

⁹ A török hadsereg szabadcsapatainak katonái.

számára, bizonyítja: egy levél Geiking báróhoz, amelyben bejelentik ama szándékukat, hogy megölik; Szikorszkij kijevi polgár bejelentései arról, hogy a diákok gyűléseken beszélnek rá a polgárokat és mesterembereket, hogy lőjék le Geikinget, mint a propagandistákra különösen veszélyes és kártékony személyt; elkeseredett kirohanások és szitkozódó cikkek Geiking ellen a külföldi forradalmi sajtóban.

De a propagandisták dühe nem korlátozódik Geiking személyére. Ugyanúgy, ha nem erőteljesebben támadják Kotljarovszkijt, aki a kihallgatott személyekhez intézett keresztkérdés-rendszerével, kérlelhetetlen logikájával és ragyogó emlékezőtehetségével, ami lehetővé teszi számára, hogy lépten-nyomon leleplezze a kihallgatott személyek hazugságait és ellentmondásait, kétségbe ejti a propagandistákat. Kétszeresen is veszélyesnek tartják, mégpedig úgy is, mint ügyes és tapasztalt nyomozót, és úgy is, mint közvádlót. . .”

Geiking báró felemelte tollát a papírról. Hm. Hát persze, Kotljarovszkij – kitűnő jogász, becsületére válik az igazságügyi tanintézetnek. Mindazonáltal. . . a báró elgondolkozva érintette meg kisujjával szőke bajuszát. . . mindazonáltal, miközben megadja Kotljarovszkijnak, ami jár neki, egy kissé elhomályosítja saját érdemeit. Ezt a motívumot fel kell erősíteni. Végére is Kotljarovszkij még fiatal, tíz évvel fiatalabb nála, ő, hála istennek, már az ötödik X felé tart. . . És a báró úgy vélte, javára válik, ha a nem hivatalos levélhez egy még kevésbé hivatalosat mellékel, azt, amelyről megemlékezett az első pontban. Bemártotta a tollát, és másolni kezdte.

„Kíméletlen háborút hirdettem a fennálló rend ellen, melynek feje a kizsákmányoló cár, s hitem szerint ebben a

háborúban elkerülhetetlen, hogy az ellenség ellen saját eszközeivel harcoljunk.

A kormány kíméletlenül bánik velünk: rengeteg embert zár a börtönökbe, azután tüdővésszel vagy más ehhez hasonló gyönyörűséggel ellátván kiereszti őket, hogy szabadon haldokoljanak.

Tudom, hogy amint az Ön vagy valamely jó barátja karmai közé kerülök, kazamata vár rám, ahol magányosan rohadok majd el. Nem vagyok kölyök, aki ha elkövetett valami kópéságot és bűnösnek érzi magát, zokszó nélkül tűri a megérdemelt büntetést. Felnőtt ember vagyok, aki mélységesen meggyőződött ama tanítás helyességéről, amelynek hirdetését élete céljául tűzte ki.

Ellenállás nélkül a magafajta kezébe adni magam – az csak növeli a vadászszenvedélyüket meg a rendjeleket, keresztcskéket, előléptetéseket s ezzel együtt szükségszerűen a jövedelmüket; másfelől önök közül némelyek személyes dühöt éreznek ama »gazemberek« iránt, akik meg akarják fosztani őket a fentebb felsorolt gyönyörűségektől, és akár a többieket, munkára akarják őket fogni. Íme, az okok, amelyek ébren tartják a vadászszenvedélyt. Ha fegyveres ellenállást tanúsítunk letartóztatásunkkor, akkor mi, azokról beszélek, akikre »vétkeikért« kényszermunka vagy néhány évi magánzárka vár (a két büntetés egyenértékű, mivel önök néhány év alatt mindig képesek elpusztítani az embert), nem veszítünk semmit, viszont növeljük esélyeinket a menekülésre, azonkívül önök kevésbé lesznek energikusak, ha üldözni kell bennünket, hiszen kinek van kedve (különösen önök közül, akik pénzért szolgálnak) állandóan rettegni, várva, hogy mikor eresztenek golyót a fejébe. Tökéletesen egyetértek önnel: kellemetlen perspektíva! Rá-

adásul, ha gyilkoljuk a kopókat, spionokat, alaposan csökkentjük azok számát, akik könnyű kenyérkeresetre számítva vállalkoznak efféle munkára. Még néhány szót. Letartóztatási kísérleteknél *előnyben* fogjuk részesíteni a *magasabb rangúakat* az alacsonyabb rangúakkal szemben.

Remélem, annak ellenére, hogy nem törődtem fejtegetéseim irodalmi stílusával, ön tökéletesen megért engem.

Ezzel búcsúszom, és kívánom, hogy ne találkozzék velem.”

Habár Geiking báró régóta és alaposan ismerte ennek az éppoly őszinte, mint szemtelen levélnek a tartalmát, most, amikor lemásolta, újra szomorúság, sajnálkozás és büszkeség keveredett össze benne. Elszomorította, mily makacs értetlenséggel viseltetnek iránta a radikálisok; hisz ő, Geiking, Isten a tanúja, nem öldös válogatás nélkül, hanem igenis azon van, hogy elválassza az ocsút a búzától. A sajnálatot önmaga iránt érezte, mint aki hirtelen felfogja, mily törékeny is a lét. S mégis, szavára, joga van némi büszkeséghez: az ő kenyere nem könnyű, ő nem rendjel reményében szolgál, hanem meggyőződésből, ami semmivel sem gyöngébb a szemben álló fél meggyőződésénél, és tessék a *merci*: „golyót a fejébe.”

Gusztav Eduardovics csöngetett, és szólt, hogy hívják be a tisztviselőket. Délre, amikor őkegyelmessége benéz az irodájába, a tábornoki asztalon már nemcsak a Harmadik Ügyosztálynak szóló sürgönyök lesznek, hanem ama intézkedések felsorolása is, amelyek segítségével még energikusabban irtják majd minden szent és sérthetetlen dolgok elenségeit. Az egyetemmel kell kezdeni. Hej, diák urak, nem jó ügyre vesztegetitek friss, ifjonti erőiteket.

Vagy tíz nappal később, a tábornok asztalán, a báróén és

sok más asztalon is, és nem is csak Kijev kormányzósági székhelyen, nyomdában készült proklamációk feküdtek.

Majd mindennap hoztak néhány példányt, s mindig ugyanazok a különbözőségükben is egyforma emberek: közrendőrök és besúgók, csendőrök és házmesterek, szerkesztőségi kifutók, templomszolgák, bolti fiúk, pincérek, parkőrök, kalauzok, de még arra is volt példa, hogy egy nyilvánosház tulajdonosnője hozott belőle... gyűrtek, szakadtak voltak a proklamációk, mintha valaki megrágta volna őket – próbálj meg letépni egy erősen odaragasztott papírlapot egy ajtóról, kerítésről, lámpaoszlopról, hirdetőtábláról, a sörözők, pályaudvarok, színházak, boltok, jegyzőirodák, sőt a csendőrségek faláról. S mindegyiken ovális vörös bélyegző ezzel a felirattal: „Az Orosz Szociál-forradalmi Párt Végrehajtó Bizottsága”, a közepén pedig revolver, fejsze és tör képe, hogy az is megértse, miről van szó, aki nem tud olvasni.

A proklamáció így szólt:

„Február 23-án éjszaka Kijevben merénylet történt Kotljarovszkij ügyészhelyettes élete ellen. Kötelességünknek tartjuk, hogy az orosz társadalom elé tárjuk e merénylet motívumait.

Az utóbbi évek napnál világosabban megmutatták, hogy minden tevékenységet, amely közvetve vagy közvetlenül kifosztott és elnyomott népünk érdekeit szolgálja, a legembertelenebb módon tiltanak, és a cselekvőket az őskeresztények kora óta nem tapasztalt üldöztetések sújtják. Ez a kormányunkat megszégyenítő undorító emberirtás évek óta tart. Emberek százai, gyakorta csupán a néphez szóló, békés szavakért, könyvekért, amelyek minden bűne az, hogy feltárja a népnek nyomorúságos helyzetét, kerültek

börtönbe, mentek száműzetésbe, kényszermunkára, vagy a központi börtönökbe zárták őket: ezek a mi rendőr-bürokrata államunk legújabb találmányai.

Mit tehetünk mi, forradalmár szocialisták, akik forrón kívánjuk a nép javát, és egyáltalán nincs semmi reményünk arra, hogy békésen szolgálhassuk ügyünket egy olyan államban, ahol mindent elnyomnak, meggyaláznak, ahol a gonosz van hatalmon, és gőgösen uralkodik képviselői, a rendőrségi, polgári és egyéb hivatalnokok meg a mindenféle népszaroló piócák képében a kötél és a börtön? Szívünket megerősítve, úgy döntöttünk, olyan eszközhöz folyamodunk, amely ellen minden más időszakban lelkünk egész erejével tiltakoztunk volna.

A véletlen megakadályozta Kotljarovszkij pusztulását, de azért ne felejtse el ez a gazember, hogy minden percben les rá a halál, *ha nem hagy fel sötét tevékenységével.*

Íme a bűnei:

1. Kotljarovszkij önző számításból, tisztviselői becsvágytól vezéreltetve, azon iparkodva, hogy grandiózus politikai ügyeket alkosson, amelyek oly hízelgőek egy ügyész hiúságának, rendkívüli buzgalommal fújt fel minden ügyet, és sok, tökéletesen ártatlan embert kevert bajba, és miután börtönbe csukatta a feltételezett bűnösöket, kigúnyolta őket, minden módon megmérgezte életüket, és megszégyenítette őket.

2. *Megparancsolta* a börtönőröknek, hogy *két letartóztatott leányt* a motozás idején *vetkőztessenek meztelenre*, amivel ideg-összeroppanást idéztek elő.

3. Nem törődve kollégái óhajával, minden módon megakadályozta, hogy kezesség ellenében szabadlábra kerülje-

nek a letartóztatottak, bármilyen rossz volt is az egészségi állapotuk.

4. Végül soha el nem követett bűnöket varrt a letartóztatottak nyakába, és halálbüntetéssel fenyegetőzve erőszakolt ki belőlük hamis vallomásokat.

Mindez elég ahhoz, hogy végrehajtsuk rajta ítéletünket. Végezetül annyit mondunk, hogy az ellene elkövetett merénylet ürügyén két napig folytak a házkutatások, és sok olyan személy került börtönbe, akinek az égvilágon semmi köze nincs az ügghöz. Az ártatlan áldozatok kínzásának és gyötrelmeinek ezen újabb sorozata készlet bennünket arra, hogy újra figyelmeztessük Kotljarovszkijt, aki ennek az ügynek a felderítésével foglalkozik.

És reméljük, hogy második kísérletünk sikeresebb lesz, mint az első volt.

Nem árt, ha mindezt figyelembe veszi *Geiking* csendőrtiszt is.”

9

A tankerületi főigazgató még a gondolatot is rühellte, hogy végighallgassa a diákok deputációját. Nem mintha félt volna az öreg. . . Kérem tisztelettel, nem afféle bárócska ő, hanem a Kaukázust megjárt katona. Az öreg Antonovics nem félt a deputációktól. Azért nem akarta meghallgatni őket, mert mostanság, különösen mióta rátámadtak Kotljarovszkijra (nyüzsgő alak a pétervári igazságügyiek közül – „cinke-cinke, hol az inge?”), szóval egyetemistának mostanság nem lehet írni semmit, mert hogy is válaszolt az alaptalan letartóztatások miatt benyújtott tiltakozásra maga a kormányzó? Nagyon derekasan megfelelt,

uraim: „Én a doni hadtest kinevezett atamánja voltam, most ezt a tágas vidéket irányítom, és vannak katonáim, akiknek parancsolok, de a csendőrök letartóztathatnak engem is!” És tényleg, azok mindent megtehetnek, úgy ám!

Antonovics tábornok, tankerületi főigazgató nem akarta látni a deputációt, de a diákok, mondhatni, betörték hozzá, és ő elébük ment az igazgatótanács termébe, és fáradtan, de udvariasan megkérdezte: „Mit kívánnak, uraim?” Az egyik ifjú olyan hamvas, mintha tejfürdőből lépett volna ki... Nos hát, az öreg Antonovics előre tudta, mit közöl majd vele ez a derék ifjonc a kollégái nevében. Kedvesem, gondolta félig lehunyt szemmel az öreg, kedvesem, te is a bajvívó mezőre törekszel, erre az öreg hippodromra? Csábít a lovak dobogása, prüszkölése, nyerítése, ahogy vágtnak a szélben? De a bajvívó-hippodrom éppoly zárt kör, mint ahogy azt az együgyű Pauszaniasz Hellasz-leírásában¹⁰ olvashatjuk. Vágtatnak a lovak, ügetnek a lovak... Juszticiát megsarkantyúzza egy kisfiú Pétervárról; heves kisfiúk revolverből tüzelnek. (A pisztoly feltehetően „John Adams”, vacak kis fegyver, de a civilek valamiért kedvelik.) Vágtatnak, ügetnek. Hajszába kezd a balti báró, nyomában kozákok... Veszett verseny, tajtékos lovak prüszkölése, patkócsattogása. A bajvívó-hippodromokon antik isteneknek gyújtottak áldozati tüzet. Most is gyűjtanak, de másféle isteneknek. Hanem a hippodrom éppoly zárt kör most is. Meg van írva: „Bajvívást teszek az oltár közelében, ekképpen áldozván...” Igen, igen, ekképpen áldozván... Egyszóval miről beszélsz, te derék ifjonc? Ó, re-

¹⁰ Az i. sz. II. században élt görög író *Hellasz* című útleírása ma is az archeológusok egyik kézikönyvének számít.

mek fogalmazás: Kijev hadszíntérre hasonlít. Nagyszerűen mondta. Váratlan éjszakai házkutatások? Hát igen, éjszakaiak, pedig az ember azt hinné, nappal jobban el lehet igazodni. De hát ez a hagyomány! Ötven éve is így volt, így van most is, igen... Ártatlan, a merényletben illetéktelen személyek letartóztatása? Ítéljék meg: mi az a házkutatás? A házkutatás olyan eszköz, amelynek célja ama tárgyak felderítése, amelyek a kibogozás eszközéül szolgálhatnak... És így tovább; tárgyak helyett önöket derítik fel, uraim, és becipelik a dutyiba... a Libedszkájába, szerencsére nincs messzire az egyetemtől, de ha nem a Libedszkájába, akkor a Sztarokijevszkájába vagy átszállás nélkül a központi fegyházba... Úgy, szóval önök meg akarnak szabadulni a hatalom önkényétől? Azt akarják, hogy a csendőröknek ne legyen merszük elkapni, aki a kezük ügyébe kerül? Gyermekeim, Oroszországban születünk, Oroszországban élünk.

Hangosan azonban az öreg, vakítóan fehér hajú, de szénfekete szemöldökű altábornagy fáradtan, megfontoltan, szívélyesen ezt mondta:

– Hallgassanak meg, uraim, és kérem, adják át a kollégáiknak is, amit mondok. Sokáig viseltem katonai váll-lapokat. Én is voltam diák, és azután a katonák igáját húztam. Olyan cselekedetekért, amelyek hasonlóak voltak az önökéihez... – elhallgatott, mintha hozzá akart volna tenni valamit (csak nem a végtelen várakozásról az akasztófára?), de aztán csak széttárta a karját – higgyék el, csak önmaguknak ártanak. Oroszországnak hasznos, gyakorlatias, becsületes férfiakra van szüksége, önök meg tönkreteszik magukat.

A küldöttek mintha meglágyultan távoztak volna. Bizonyára meghatotta őket a tábornok szívélyessége, de az is le-

het, hogy hallottak valamit félfüllel a Szungurov-féle¹¹ históriáról, amelyet rég benőtt már a feledés füve, nagyon könnyen meglehet, hogy hallottak róla, mert a kijevi családok néha pletykáltak a tankerületi főigazgatóról, akinek nem volt makulátlan az ifjúsága.

Az igazat megvallva az évek múlásával ő is szinte elfelejtette már, ami történt, de nemrégiben átutazott Kijeven Knobloch tábornok, egy testes, vörös arcú, bikanyakú férfiú. S csaknem félszázad múltán újra találkoztak. Moszkvában váltak el a harmincas évek elején; mindketten egyetemisták voltak, s mindkettőjüket kötél általi halálra ítélték, mert egy titkos társasághoz tartoztak. Az akasztófa árnyékában nem napokig, nem is hetekig, hanem – ő, rossz emlékezetű Miklós cár! – fél esztendeig tartották őket. Aztán kegyelmet kaptak – munda bújhattak. Könnyezett a két öreg, amikor összetalálkozott. Könnyeik, mint a nagyító-lencsék: erősen és élesen mutatták, amit átéltek. De nem merültek visszaemlékezésekbe, nem fakadt fel az a forrás, amely az „ihlet hullámával itatja a békés sztyeppen az üldözőtteket”.

Miről beszélgettek vacsora közben? Természetesen a legutóbbi háborúról a törökkel; Knobloch dandárparancsnok volt, hát persze, a háborúban győzni győzünk, de a csontunk, velőnk rámegy; a korábbi szolgálatokról – Antonovics a fekete-tengeri erődítményekről és különítményekről beszélt, Knobloch meg arról, hogy Szibériában

¹¹ 1831-ben tárgyalták Moszkvában „Szungurov ügyét”. Szungurov dekabristának adta ki magát, titkos társaságot szervezett, de mielőtt cselekedtek volna, bíróság elé kerültek. Szungurovot és társait részben kényszerszolgálatára, részben kényszer-katonai szolgálatra ítélték. Szungurovot egyes történészek provokátornak tartják.

már mint ezredesre, rábízták az Alekszandrovszkij-erődöt, kinevezték parancsnoknak, és arról, hogy ő, Knobloch, miképpen próbált enyhíteni a híres államellenes bűnöző, Csernisevszkij sorsán; beszéltek a jelenről is, és Antonovics megmutatta Knoblochnak a Kotljarovszkij elleni merényletről szóló röpcédulát. Knobloch rányomta az ujját a tört, fejszét és revolvert ábrázoló ovális vörös pecsétre, és a két öreg összenézett. Nem, nem Nyecsajevre gondoltak, egy másik régi összeesküvő jutott eszükbe: Szungurov. Ez akkor volt, 31-ben. Platon Alekszandrovics futólag megjegyezte: „Nagy itt a zűrzavar, azt képzelik... érted?” Knobloch bólintott, és megint másról kezdett beszélni, nem arról, amit el kellett volna mondaniuk egymásnak, pedig hát kivel summázza az ember a sír szélén élete értelmét, ha nem azzal, akinek vele egy a sorsa? Antonovics másnap kikísérte Knoblochot. Nedves hó hullott, ütött a pályaudvari gong, elfutotta a szemét a könny. „Az utolsó forrás a Feledés hideg forrása, a szív hevét mindennél jobban csillapítja.”

„Csillapítja”? Most is, miután elbocsátotta a diákküldöttséget, az öreg Antonovics nem figyelve sem a különleges megbízatású csinovnyikra, sem a körzeti tanfelügyelőre, akik, akárcsak ő, arra voltak hivatva, hogy „gondját viseljék a népművelődés terjesztésének és sikerének”, nos, az öreg Antonovics most is arra gondolt, hogy lám, az előbb sem mondta meg a legfontosabbat, habár azt mondta, amit gondolt, és elmondta, amit elmondhatott. Mi több, szándékában áll közbenjárni a letartóztatott diákok szabadonbocsátásáért. Igen, ez így van, de mégis késik, jóvátehetetlenül késik élete végső summájának kifejtésével. Nem a főnökség adománya kedvéért, hanem az iménti derék, ifjú

kortársaiért. Sajna, csak legyintenének rá – az öregek, mondanák, örökké prédikálnak. Apák és fiúk! Az apák jutalma a „feledés hűs forrása”, a fiúké „az ifjúság sebes és lázadó forrása”.

Este már nem egyenruhában, hanem házi öltözékben, köpenyben, vastag fonalból kötött harisnyába gyűrt, bő szárú nadrágban, mamuszban és kaukázusi pamutsapkában, amelyet, akárcsak a mamuszt, annak idején a sátortáborokban is viselt, Platon Alekszandrovics a könyvespolchoz lépett. Ifjúkorában a bölcsészkaron megszerette a klasszikusokat. Bűnös módon szívesen csemegézett a francia regényekből is, de ma a latin tömörség vonzotta, és orra alatt morogva: „Sub specie aeternitatis”,¹² szattyánkötésű vastag könyvet vett le a polcra.

Találomra kinyitva, olyan sorokra bukkant, amelyeket ideje volna a világ minden Geikingjének agyába vésni: a leereszkedés csak fokozza a lázadók vakmerőségét; a lázadók iszonyodást keltenek, ha nincsenek megfélemlítve, de megfélemlítetten megvetetté válnak.

Antonovics alighanem oda sem figyel erre a banális gondolatra, ha nem találkozott volna Knoblochkal, s ha ez a találkozás nem támasztja fel élénken, fájdalmasan a múltat. S Platon Alekszandrovics most úgy gondolt önmagára, mint hajdani lázadóra, aki életfogytig tartó rettegésre ítéltetett. Megpróbált kibújni a gondolat alól: ugyan, az istenért, miféle lázadó vagy te? Régvolt időkben közös álmodtak a köztársaságról; ábrándozás volt, semmi egyéb. Megpróbálta, de nem sikerült kibújni alóla, nem tudta elhessenteni, nem szabadult a keserűségtől. Egyszer s

¹² Az örökkévalóság szempontjából. (latin)

mindenkorra a lelkébe fészkelte magát a rettegés. Nem ez a rettegés tette-e vakmerővé a Kaukázusban? Mintha azt akarta volna megmutatni, hogy ő egyáltalán nem olyan, amilyennek a kihallgató urak meg a csendőr urak beállították. Nem a rettegés elől bújt a bátorság köpenyébe? Nem ez elől rejtezett-e a cserkeszek ólomzáporába?

Ó, istenem, nincs erőm bevallani, hogy a lelkemben csupán a félelem sugallta élettapasztalat van? Platon Alekszandrovics parancsoló szükségességét érezte, hogy változtasson érzelmein és gondolatmenetén, és azt gondolta, ide kéne hívni Vavát, vagy át kellene menni hozzá.

Pénzzel és jó tanáccsal segítette az unokaöccsét, amikor az szegény csernyigovi gimnazista volt. Segített volna neki akkor is, ha tovább tanul, de az unokaöccse előbb néptanítónak állt, azután elszegődött intézőnek egy gazdag föld-birtokoshoz. A tábornoknak végeredményben nem volt kifogása az ellen, hogy Vava egy Kisoroszországban közismert nevet bíró földesúr alkalmazottja, azonban a kormányzóság tanfelügyelőjének unokaöccse jobb sorsra is méltó lehetne.

Vava, ha Kijevbe jött, a bácsikájánál szállt meg. Platon Alekszandrovics csúfolódott: micsoda spekuláns lettél, öcsém, ez a szolid szakáll, ez az aktatáska a hónod alatt! Az idei évben az unokaöcs késett. Elmúlt a nagy lehetőségekkel teli szretyenszki vásár, az Alekszandrovszkij téren már kiürült a Kontraktusház – és Vava csak most érkezett. És meg kell mondani, hogy a lehető legkellemetlenebb időben: proklamációk, letartóztatások, házkutatások, deputációk. Vava egyébként távol áll ettől az ostoba zűrzavartól, és von Märklin célzásai lyukas mogyorót sem érnek...

Platon Alekszandrovics tisztségénél fogva köteles volt

évente kétszer körbejárni a rábízott körzet tanintézeteit. De a csernyigovi kerületet gyakrabban látogatta: ahogy öregedett, mindjobban vonzotta Krolevec, a szülőföldje. Szóval nemrégiben is Csernyigovban járt, és a kormányzónál vacsorázott, ahol isten szeszélyéből a kormányzósági csendőrparancsnok, von Märklin lett a szomszédja. (Baj: Kijevben von Geiking, Csernyigovban von Märklin, Pétervárott Schmidt, azelőtt meg Benkendorfok, Dubeltek. Jaj nekünk, hát nincs menekvés a teutonoktól?) Kihasználva egy alkalmas pillanatot, von Märklin udvarias bizalommal, s mintegy melleleg, sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy a kegyelmes úr unokaöccse egy csöppet sem megbízható, rendőri felügyelet alatt álló személy szolgálatában áll. Az ezredes értésére adta, hogy ez a szolgálat árnyékot vet a fiatalemberre, és ő, von Märklin nem akar semmi rosszat jósolni, de amint mondani szokás, aki vigyáz magára, azt az Isten is óvja, úgyhogy jó és időszerű lenne, ha Platon Alekszandrovics rokon módjára beszélne a fiúval. És nyilván finomnak vélt mosollyal hozzátette: „Mi, tábornok, egy csapatban szolgálunk. Mindketten az emberi lélekről gondoskodunk, hogy ne legyenek benne rejtekek.” Így mondta: „rejtekek”.

Platon Alekszandrovics sem akkor, sem később nem fogadta meg a csendőr tanácsát; különösebb jelentőséget nem tulajdonított neki, alkalma sem volt rá, meg el is felejtette ügyes-bajos dolgai közepette. Amikor a ház túlsó végébe, a Vava számára fenntartott szobába indult, Platon Alekszandrovicsnak esze ágában sem volt teljesíteni, amit a csendőr ezredes ajánlott. Nem, nem! Van még lőpor a lőportartóban, olyan, amelyet ezek az ifjoncok nem is gyanítanak. El kell mondania élete végkövetkeztetését, és

Vavának kell elmondania, azért is, mert az unokaöccse itt van, és azért is, mert az unokaöcs – rokona, meg azért is, mert fiatal, és végezetül azért, mert egy felügyelet alatt álló megbízhatatlan személy szolgálatában van, vagyis ha nem is bűnrészes, de hogy úgy mondjuk, mégiscsak egy levegőt szív a bűnrészesekkel, hát csak tudják meg, tudják meg... És a lelkendező Platon Alekszandrovics, anélkül, hogy lassított volna, belökte Vava szobájának ajtaját.

Az unokaöccse nem volt egyedül. Sovány, sápadt ember feküdt ruhástól az ágyon, hosszú lábát föltette az ágytámlára; a keze a feje alatt. Azonnal felállt, megigazította a mellényét, és meghajolt.

Vava valamelyik ügyfele, gondolta Antonovics bosszúsan, de nem sok meggyőződéssel, mert sem az ismeretlen meghajlásában, sem abban, ahogy az „r” hangot görgette, Dmitrij Andrejevicsnek nevezve önmagát, nem volt semmi közemberi, ügyfélszerű.

Vava azt mondta:

– Bácsikám, engedje meg, hogy bemutassam Lizogub urat. Dmitrij Andrejevics Lizogub.

Antonovics, aki egy katonás biccentéssel fogadta Lizogub meghajlását, most a kezét nyújtotta, és megérdeklődte:

– Csak nem újból Rokotovhoz?

Lizogub szemöldöke megmozdult. Ki a csuda az a Rokotov? – de már eszébe is jutott: a színészek, az öreg Kern. „Eszembe jut a perc varázsa...” A Levasevszkaja utca, ahol eperfák nőnek, és ahol képeket adott el a szednyevi gyűjteményből Rokotovnak. És ez a jóképű öreg tábornok ajánlotta Drigón keresztül, hogy Rokotovhoz forduljon.

– Kimondhatatlanul hálás vagyok, minden a lehető leg-

jobban alakult, remélem, Rokotov úr most sem tagadja meg szíves együttműködését.

Mialatt Lizogub előadta jól nevelt, gördülékeny mondatait, Platon Alekszandrovics elégedetlensége az idegen jelenléte miatt csaknem elégedettséggé változott: egy ilyen idegen, egy megbízhatatlan elem éppen kapóra jön. S ráadásul, mint kiderül, Vava kortársa, a fiatal nemzedék tagja, ha nem is ifjanc, de azért még zöldfülű.

Antonovics alig állta meg, hogy a tárgyra ne térjen. De mégis kerülgette a témát. Letelepedett egy karosszékbe, és egy mozdulattal helyet kínált a fiatalembernek is, nevetett értetlenségükön, amelyet úgy próbáltak elfojtani, mint a rosszkor feltörő ásítást, és afféle nemesi társalgásba kezdett, vagyis megpróbálta kideríteni, nincsenek-e rokonságban a Lizogubok a Galaganokkal. Amikor igenlő feleletet kapott, megérdeklődte, rég látta-e Lizogub úr Grigorij Pavlovics Galagant, és emlékszik-e Grigorij Pavlovics egyetlen és sajnos oly korán meghalt kisfiára, Pavluszra?

Lizogub udvarias, de kurta válaszokat adott, nem akarta fenntartani ezt az üresjáratot, habár Pavlusz nevének említésekor eszébe jutott a barátságtalan, szürke tavasz, a csernyigovi ház, a verebek oldalazó ugráندozása, és az, ahogy a kis Pavlusz élénk szoprán hangján énekl: „Ó, fagy, fagyocska. . .” Udvarias, noha kurta válaszokat adott Platon Alekszandrovicsnak, Drigo közben a térdén dobolt az ujjaival, ily módon kérve Dmitrij Andrejevicset, nézze el öreg nagybácsija fecsegését.

– Pavlusz, Pavlusz – sóhajtotta Antonovics, és hosszú pillantást vetett Drigóra és Lizogubra. – Nincs szomorúbb a gyermekek pusztulásánál – folytatta jelentősegteljesen és bánatosan. Aztán kis szünet után hozzátette: – Grigorij

Pavlovics Galagan pedig emlékművet állíttatott a gyermeknek.

Antonovics nem magyarázta meg, mire gondolt; ki ne értené meg? Jó néhány éve már, hogy a Funduklejevskaja utcában megnyílt a Pavel Galagan nevét viselő kollégium – mintaszerű oktatási intézmény.

– Egy valóban felvilágosodott ember nemes gesztusa – jegyezte meg hangsúlyozottan Platon Alekszandrovics. – És gondolják meg, uraim, nem érte be ezzel! Ó, nem! Nekem mint tanfelügyelőnek mindig őszinte öröömre szolgál, ha orron fricskázhatom a mi szószaporító uraságainkat – panaszkodnak a néptömegek tudatlansága miatt, de nem áldoznának a tanításra egyetlen rubelt sem. Grigorij Pavlovics bőkezű. Íme, egy példa a közelmúltból. Poltavában van egy tanítóképző szeminárium...

Lizogub kirobbant:

– Már elnézést, de a filantrópia nyomorúságos stoppolás a mi csupa lyuk ingünkön.

– Na lám! – kiáltott Antonovics. – Eredeti gondolat, eredeti. Hát mit tegyünk? Briliánssal ékes brossokat nyújtunk át a jutalomjátékokon?

– Nem az adomány az önzetlenség, hanem az áldozat – zárta le határozottan a szóváltást Lizogub.

– Ohó... nézze el egy öregembernek, ha ezt nem érti meg.

– Tudja, bácsi, mi itt a háborúról beszélgettünk – szólt közbe idegesen Drigo –, azokról az adományokról beszéltem, amiket a Vörös keresztnek küldenek, nagyon is keveset, és Dmitrij Andrejevics a Duna menti áldozatokról beszél.

Drigo hazugsága nem volt különösebben ügyes, mégis

bele lehetett volna kapaszkodni. Lizogub nem fogadta el a kisegítő ötletet, egyébként nem kezdett volna szópárbajba a generálissal (nem kívánhatunk jó napot mindenkinek – ahogy mondani szokás), ha nem érzi iránta azt a vonzalmat, amit időnként a sokat látott, sokat szenvedett emberek váltottak ki belőle. Drigo egyszer olyasmit mondott, hogy a bácsikája a „dekabristák visszhangja”, bár részleteket nem tudott, odahaza ez nem volt beszélgetések tárgya. Lizogub sokat adott volna, ha beszélhet valakivel azok közül, akik ott voltak akkor a Szenátus téren, de, mint Lizogub feltételezte, sírba szállt már valamennyi, hanem itt a fotelben, itt volt a „visszhang”, erősen megváltoztatta az idő, de azért mégiscsak „visszhang”. Azért robbant ki az előbb, mert mindig rendkívül bántották a gyanúsítgatások, hogy spekulációkkal foglalkozik, és ráadásul nem is tudta, sőt nem is akarta megcáfolni ezt a gyanút. Nem akarta, mert büszke volt és önérzetes, és nem tudta, mert hisz konspirációs titkokról volt szó.

– Csupa lyuk ingek – Antonovics minden irónia nélkül ismételte meg a kifejezést, és a fotelből átült a török díványra, ázsiai módon maga alá húzva a lábát. – Igen, csupa lyuk ingek... nem azt kívánja-e, Dmitrij Andrejevics, hogy úgy értelmezzem szavait: nem „stoppolást” óhajt, hanem az egész ruhatár kicserélését?

Most aztán szarvánál ragadta meg a bikát. Drigo köhintett: sem disputálni, sem a disputában részt venni nem akart. Mi szükség van arra, hogy vitában legyőzzék az öreget? Propaganda a tankerületi főfelügyelő házában?

Lehet, hogy Dmitrij Andrejevics felfogta Drigo nyugtalanságát, de az is lehet, hogy veleszületett érzékenysége tartotta vissza, mindenesetre kitérően felelt:

– Nem az a lényeg, Platon Alekszandrovics, hogy én mit óhajtok.

– Hát mi? – kérdezte némileg ingerülten Platon Alekszandrovics. – Az idők szele? – Haragudott, azzal gyanúsította Lizogubot, hogy méltatlannak tartja arra, hogy érveivel leereszkedjen egy öregemberhez.

Lizogub tartózkodóan válaszolt:

– Ha úgy tetszik. . . – és elkapta Drigo hálás pillantását. De Platon Alekszandrovics is elfogta ugyanezt a pillantást, és most már az unokaöccsét is sértő leereszkedéssel gyanúsította. Ó, hogy az ördög vinné, fortyogott a tábornok, nos hát így is jó, uraim, így is jó. . . Lábát a földre tette, könyökével a térdére támaszkodott, előrehajolt, kiegyenesedett, és arról kezdett beszélni, amiről nem beszélt sem Knoblochhal, sem a diákküldöttekkel, vagyis arról, amit – mintegy szükségletként – ki kellett mondania. Eleinte öreges sértettségében heveskedett a fiatalokkal, de a sérelem utóbb eloszlott, nyugodtan kezdett beszélni, mondatai töprengők, gördülékenyek, észre térítők voltak. Élete végső summája az alábbiakban kerekedett ki:

Ő, Antonovics, gyönyörű álmokkal találkozott életében. Ezek az álmok – a republikáról, az egalitéről – abból a hamis vélekedésből fakadtak, hogy a nép történelme újra-kezdhető, elvágható minden kapocs a múlttal. Ám a forradalmak nem érintik a nációk pszichikai alapjait. Ő, Antonovics, hitt a testvériségben és az egyenlőségben. Pedig az igazság az, hogy senki nem hasonlít a másikra. Nem az egyenlőség a természetes jog, hanem az egyenlőtlenség. Hitt a közvélemény, az általános szavazás panáceájában. A vadembertől a civilizált emberig vivő fejlődés súlyos századai után térjenek vissza ahhoz, hogy mindent és minden-

kit tömegben, többséggel ítéljenek meg? Ő, Antonovics, hitt a szabadságért folyó küzdelemben, mert nem értette, hogy e küzdelem során egy másik despota, egy másik despotizmus érlelődik. Csak az értelmes intézmények és a törvényesség teszik nagyvá az államot. A mostani nihilizmus és a cinizmus közé nem tesz egyenlőségjelet. Különböző dolgok! Nem úgy gondolja, ahogy sokan: a nihilizmus ostobaság, aljasság. Nem. Dögvész, fekély, az ördög kísértése! A hatalom helytelen, oktalan és időnként igazságtalan intézkedései nem fogják meggyógyítani ezt a nem-orosz betegséget. Mert nem orosz: nem az orosz protestálásból nőtt ki. Ez a Nyugat gyermeke. Nem azé a Nyugaté, amely nagy gondolatok és nagy szellemek szülője, hanem a párizsi kommüntől származik. A terror kísértetei kárhozottak, mivel pusztító szenvedélyeket szabadítanak fel. A terrorcselekmények vonzzák az ifjú lelkeket, hisz nem járnak személyes előnnyel, hanem – úgy hiszik – közhasznúak. És ráadásul ez a haszon, ez az eredmény nem az óperenciás tengeren, nem hetedhét országon túl van, hanem már holnap, egész biztos, hogy holnap elérhető, csak a kezüket kell kinyújtani érte. Önök természetesen látták azt a pecsétetes proklamációt – tör, revolver, brr... Megsúghatom, óriási a felfordulás, itt a hétfejű sárkány, a bi-zott-ság!... És itt, engedjék meg, hogy tudomásukra hozzam, ebben a házban nemrégiben összekacsintottunk egy régi barátommal: Szungurovra emlékeztünk. A boldogult Szungurov a mi állítólagos gonosz szándékú társaságunkban úgy mutatkozott be, mint egy nagy hatalmú forradalmi társaság képviselője. Se több, se kevesebb. Önök tán azt gondolták, Nyecsajev volt az első? Egy csudát! Még december 14-e előtt akadt valaki... a nevét elfelejtettem... aki azt beszélte be Rile-

jevnek, hogy ő egy titkos európai szövetség ágense. És itt, uraim, itt van mindennek a gyökere, az ősrégi önjelöltség, és erősen bűzlik Hlesztakovtól.¹³ Isten bizony, valahol középúton az önjelöltség és a feledhetetlen Ivan Alekszandrics között! A legnagyobb csapás pedig az, hogy a kulisszák mögül mint az áradat ömlik a csőcselék meg a kísértés: üsd-vágd! Szóval az a helyzet, hogy ez aztán egyenesen a párizsi kommün jelenségeihez vezet. Ha pedig így van, alázatos szolgájuk azt mondja: félre a finnyássággal! És még valami: én, urak, emlékszem az előző cár idejére, nagyon is jól emlékszem rá. És higgyék el, nem sírom vissza. Egyáltalán nem! Éppenséggel ezért látom tisztán a mai cár uralmának jótékony irányát. Ó, az egyedi esetek nem számítanak, az általános irányvonal, az gyönyörű. S komolyan, a szívem vérzik, ha repressziókra kényszerítik a kormányt. Kinek kell ez? Oroszországnak? Engedtessek meg nekem, legfeljebb a becsvágyóknak, a becsvágyó és vak fiataloknak és senki másnak, uraim.

Megrettenve, tágra nyílt szemmel nézte Drigo a nagybátyját. A bácsi monológjában nem csengett semmi egybe azzal, amihez Drigo gondolatban hozzászokott.

Ami Lizogubot illeti, öreges szkepszisen kívül nem talált Antonovics fejtegetéseiben semmit, de a benne rejlő méreg hatott rá. Méreg volt megjegyzéseiben, amikor önjelöltségről, Hlesztakovról, vak becsvágyról beszélt. Egy tábornok szkepszise, az ifjúság becsvágya – Lizogub mindezt megbocsátotta volna, de ezt, az önjelöltséget, a feledhetetlen Ivan Alekszandricsot nem. S a vonzalmat a sokat látott, sokat szenvedett ember iránt mintha elfújták volna. Lizogub

¹³ Gogol *A revizor* című darabjának szélhámos főhőse.

egyenes és goromba ütést mért rá: kivénhedt ebet nem lehet új trükkökre tanítani – ez volt az értelme annak, amit mondott. És így tovább és így tovább – Lizogub járomcsontja szinte kibökte a bőrét, szakálla előremeredt –, a muzsiknak föld kell, földesurak pedig nem kellenek, még azok sem, akik kollégiumokat építenek; minden egyszerű, kegyelmes uram, minden nagyon-nagyon egyszerű: föld kell.

Antonovics felállt, ajka remegett a sérelemtől és a haragtól. Kitárulkozása, életének összegzése, summa summáruma, őszinte vágya, hogy visszatartsa és megmentse, akit lehet, mind hiábavalónak bizonyult. Lizogubot nyomban azonosította a fiatal nemzedékkel és a fiatal nemzedéket Lizogubbal. És lakosztályába visszatérve csak úgy rázta a düh. Önmagára is dühös volt: kár volt gügyögnie azzal a deputációval. Nagy kár volt! A sebész nem kérdi, fáj-e vagy se. A sebész kegyetlenül cselekszik, amputál. Amputál, hogy megmentse a még el nem üszkösödött szerveket.

Az előszobájában egy természetes öregember várta, egész arcán keresztülhúzódó barna sebhellyel; Szevasztopolnál szerezte. Könyökben behajlított, feltartott kezében – mint amikor tábori ima folyik – összegyűrt sapkát tartott.

– Á, te vagy az – morogta Platon Alekszandrovics –, no mi a helyzet a Szent Vologyimirban?

– Zúgolódnak, kegyelmes uram – felelte az öreg Danyila, aki küldöncként szolgált a Szent Vlagyimir egyetemen, s csaknem minden professzort még elsőéves gólya korából ismert. – Zúgolódnak, nem nyugszik a duzzogásuk.

– Megnyugszanak majd – ígérte a tábornok, és átvette a papírokat.

– Tudjuk – helyeselt a küldönc. – Méltóztatik elenged-

ni? A legalázatosabb köszönetem, a kegyelmes úr igazán mindig... – morogta, zsebre vágva a kapott pénzdarabot.

Késő este volt már, amikor a kijevi tanügyi körzet felügyelője megírta hivatalos levelét a művelődésügyi miniszternek. Ő, Antonovics tábornok, igencsak kíváncsúnak találja, hogy adminisztratív intézkedéseket foganatosítsanak a helyi egyetem felbolydultságára való tekintettel.

10

Nyílként röpöntek fészükre a varjak, és az öreg Danyila heves magyarázatba kezdett arról, hogy ez a szép tavasz legelső jele, hanem azért árvíz az mégsem lesz, nem úgy, mint a tavalyi évben, amikor Kijevben is, hű, édes istenem, és lefelé Kremencsugban például, ott aztán szinte mindent elárasztott a Dnyeper... Nem figyeltek Danyilára: „Ne haragudj, nem érünk rá!”

Nézd az ördögfiókákat, nem érnek rá! Megmondattott: ifjak, engedelmeskedjete az öregeknek! Hehehe, még hogy engedelmeskedni! Búcsúztatnak, kísérnek, az előadótermekben óriási a felfordulás. Pedig ki mindenki próbált a lelükre hatni: maga a főkormányzó úr és őkegyelmessége Platon Alekszandrovics is a mellét tapogatta, ahol a szíve fészkel, és a rektor úr is rekedtre beszélt a torkát – nem csillapodnak, nincs nyugságuk. És micsoda multság kerekedett: csirr-csörr a sarkantyúk, csinn-csinn a kardok, kipkop a puskatusok. Ha megszereznék a diplomát: tessék az állás, élhetnek, mint hal a vízben, dolgozni sem kell, de ők nem, köd a szemükben, füst a fejükben, és mi a vége? Csomagoljatok, madárcák, nagy útra készüljete.

Énekeltek: „lenyugszik a nap a sztyeppen”, bátorították magukat: „mindenütt emberek élnek!” Kacagtak: „Hallották, kollégák? Jó firma ez a Szvetuhin, mi?” Szvetuhin egyike volt közülük azoknak, akiket száműzésre ítélték, egyedül utazott, fegyveres őrizet mellett, és kiügyeskedte, hogy táviratokat küldjön különböző szerkesztőségekbe: „Ma Szvetuhin átutazott itt csapataival.” A szerkesztők meg valamiféle váll-lapos gyalogságinak nézték a medikust, és kinyomtatták a szöveget. Szvetuhin tényleg csapatokkal utazott – fegyveres őrök fogták közre. Elmondták egymásnak, hogy Geiking, az a ficsúr, kezet adott a letartóztatottaknak, és közben fals hangon énekelte: „Isten veled, angyalom!” És tenyerük élével a levegőbe vágta: „Nem marad a gazember feje a nyakán!”

Kórusban énekeltek, bátorították egymást, kacagtak is, de egyszerre – mintha felhő borult volna föléjük –, elszomorodott a lélek, mintha a távoli tajgák alkonya érintette volna meg. Isten veletek, bonctermekek, könyvtárak, apus, anyus belénk vetett szép reményei, isten veletek, randevú az Aszkold-síremléknél, isten veled, halhatatlan Danyila, arcodon a szevasztopoli forradással, isten veled, örökifjú Dnyeper.

Hogy zűrzavar ne keletkezzék az útvonalon, kis csoportokban indították a száműzötteket, és a kulisszarajongó rendőrfőnök és Geiking báró, akit a közismert proklamáció erőteljesen figyelmeztetett, hogy egy s másra ügyeljen, és a csendőrök és besúgók, akik a peronokon teljesítettek szolgálatot, mind bánkódtak, hogy így, kiskanállal meregetve, pünkösdig sem ürül ki a börtön.

Esténként indították őket útnak. Libasorban mentek a kétfogatúak, mindegyikében egy-egy csendőrök közé szo-

rított hajdani diák úr ült a kis batyujával meg egy csomó könyvvel. A kétfogatúak a vasútállomás óriási udvarának közepén álltak meg. S nyomban, csak a jó ég tudja, honnét, tódult a búcsúztatók tömege. A kísérő csendőrök körülfogták a száműzötteket, és a hátukkal takarva őket, a harmadosztályú vagon felé siettek. A tömeg harcias „hurrát” kiáltott, a kísérők összeütközésekre számítottak, és még jobban nekifeszültek. Valaki – nem látták, kicsoda – üvöltött: „Lázadók! Mit bámeszkodnak az urak?” Egy birka-bőr sapkás, tarisznys, kosaras paraszt lelkendezve lihegte: „Eh, ha megcibálhatnám az üstöküket!” Egy besúgó kiszúrt magának egy sebesült zászlóst, nyüzsgött, mint egy farkaskölyök, igyekezett mindent meghallani, mindent észrevenni: a zászlós előrenyújtott mankójával áttörte a kísérő csendőrök láncát, megszorongatta a diákok kezét, mondott nekik valamit, azok meg mosolyogtak... Végül hosszú vonatfüty, csörömpölve nekilódul a szerelvény, a tömeg fedetlen fővel szorosan a nyomában, kiabálnak és dobolnak a vagonok csengő vasborításán.

Mindez nem tetszett Geiking bárónak. És még kevésbé Hübbenet rendőrfőnöknek. Neki megvolt a maga külön leszámolnivalója az okoskodókkal meg a nagyhangúakkal. Nemrég valaki terjedelmes tudósítást helyezett el vidéki újságokban Hübbenet haláláról és temetéséről. A rendőrfőnök őrjöngve telefonált a rászédett kiadóknak: „Tisztelettel közlöm, hogy nem haltam meg!” S mivel bizonyos volt abban, hogy a szerző „hohol” (habár egyformán gyűlölték őt „hoholok”, „kacapok”¹⁴ és „héberék”), Hübbenet boszszúból ugyancsak kitett magáért: elrendelte, hogy a városi

¹⁴ Az ukrán nacionalisták csúfolták így az oroszokat.

prostituáltak járjanak kisorosz népviseletben. Lám, hogy tette csúffá a csőcseléket, különösen a diáklányokat, akik úgy szeretik a népviseletet. Most is a rendőrfőnök javasolta, hogy ne a főpályaudvarról, hanem a teherpályaudvarról indítsák útra a száműzötteket: „mint a barmot meg a pogyászt!” A nagyszájúak összefutnak az állomáson, és „sehol senki!”.

Hübbenet tervének híre talán a rendőrhivatalból szivárgott ki, talán a vasútról, de este a teherpályaudvaron legalább ötszáz ember gyűlt össze, jóval több, mint a személyvonatoknál.

Lizogub is odament, nem hallgatott Drigo lebeszélésére. Drigo különben is ezt prédikálta: „Ilyen időszakban Szednyevben kellene maradnia.” És erősködött: „Utazzék el!” Gyanította, hogy Lizogubot a Végrehajtó Bizottság tartja Kijevben. A nagybátyja nyugodtan gúnyolódhatott a bizottságon, Drigo nem osztotta a bácsi ironikus véleményét. Igaz, Drigo nem tudta, hogy Mitya tagja a bizottságnak, sőt alapítói közé tartozik. Nem tudta, és félt, hogy ez a titokzatos bizottság berángatja Mityát valami forrófejű vállalkozásba. Ugyan még csak rángatni sem kell, gondolta Drigo, hiszen Mitya nem titkolja, hogy megtagadta hajdani békés, szóbelipropaganda-elméletét. Ez gondterheltté és nyugtalanná tette Drigót. Önként, némán vállalt kötelezettsége nem veszített érvényességéből: Mityát óvnia kell. Nagybátyja szónoklata ugyan nem borította fel azt, amit Drigo vallott, de nem ment ki a fejéből, olyan érzést váltott ki, mint amikor inog a talaj, és ábrándkép támadt belőle egy olyasfajta kollégiumról, mint Galaganové: ó, mily bőkezűen és milyen jó barátságban végeznék ők Mityával ezt a nemes munkát!

Lizogubot a saját biztonsága érdekében akarta lebeszélni arról, hogy kikísérje a száműzetésre ítélt diákokat. Lizogub egyértelműen értésére adta, hogy Drigónak is vele kellene mennie, mert a diákok sorsának alakításában Antonovics tábornok is részes. Drigo a lelke mélyén megbántódott a bácsikája nevében, holott elismerte Mitya igazát. Megbántódott, de elment, hogy, amint azt a kijevi radikálisok mondták, kifejezze a társadalmi együttérzést.

A hold fénylett, mint egy késpenge; tágasan terült szét a föld, rajta itt-ott a hó félhomályos foltjai, üres volt minden, a levegő friss, közeledtek és távolodtak a váltók remegő fényei, már ki lehetett venni a mozdonyt a vagonnal és a sötétlő embertömeget.

Idejében érkeztek. A száműzötteket a vagonhoz vezették, a lámpások fénye végigsöpört a vágányokon és talpfákon, és ekkor a tömeg áttört a kísérők láncán, a diákokhoz rohant, ölelték, csókolták őket, egy altiszt meg értelmetlenül fenyegetőzött: „Lőni fogunk! Lőni!”

Végre betuszkolták a száműzötteket a vagonba. Éleset füttyentett a tolató mozdony, és ez a fütty megszakította a zajt és mozgást. Ukránul hangzott fel a dal:

*Minden jót tinéktek, kijevi emberek,
Jussak eszetekbe, hogyha már nem leszek.*

Néhány férfi és nő kezdte az éneket.

Halkan, egyszerre folytatta mindenki.

Fekete és nedves volt a föld, bíborvörös volt a mozdony kazánjának visszfénye, s mint egy penge világított a hold a nedves, sötétkék égbolton. Derengő sárga fény jelezte a vagon ablakait, amelyekben kirajzolódtak a száműzöttek körvonalai. A mozdony megrántotta a vagonot.

*Jussak eszetekbe, hogyha már nem leszek,
Sohase menjetek, ahová én jártam,
Ne csókoljátok, kit megcsókolt a szájam.*

Végtelen volt az éjszaka.

II

Drigo egyedül utazott el Kijevből.

Amikor a pályaudvari búcsúztatásokra gondolt, már sem együttérzés, sem az a bizonyos irigység nem támadt fel benne. Lizogubra gondolt, látta az arcát: „jussak eszetekbe, hogyha már nem leszek”; és egyre növekvő aggodalom és félelem lett úrrá Drigón.

Lizogub meg, akárcsak mint eddig, mindenféle illegális népséget küldözgetett a Drigo által Csernyigovban Verbickijék mellett vásárolt házba. Az egyiknek – a Mityától hozott cédula alapján – pénzt kellett a zsebébe dugni, a másikat el kellett bújtatni ezen és ezen a birtokon, a harmadik könyveket, újságokat hozott. Nem telepednek-e túlságosan Mityára, nem élnek-e vissza a jóságával? Ó, igen, Mitya tudatosan, teljes gőzzel halad a tönkremenés felé, habár ki nem állhatja ezt a szót, azt mondja: „likvidálás”. De akár-hogy is nevezi: tönkremenés és kész!

Drigóban homályos, de konok vágy ébredt, ha nem is arra, hogy ne teljesítse Mitya utasításait, de hogy legalább halogassa a teljesítést. Néha úgy érezte, nincs messze az idő, amikor Mitya sajnálni fogja elvesztett vagyonát. Nem azért, mert elveszíti hitét ideáljaiban, Drigo a fejével kezelkedett volna érte, hogy ez sosem következik be, hanem

mert... Nem, Drigo nem tudta meghatározni, miért, de azt gondolta, azt akarta gondolni, hogy Lizogub megbánja nemcsak hogy annyi mindent eladott, de még inkább a nagy összegre szóló váltókat, amelyeket jobbra-balra osztogat.

De sem a váltók, sem a nagy kiadások nem bosszantották Drigót annyira, mint a tulajdonképpen kis összegű kiadások. Volt köztük egy különösen idegesítő: pénzküldemény minden hónapban Odesszába, hogy átadják egy bizonyos, a fene enné meg, egy börtönben lévő fickónak, Kuricinnak. A Kuricinnal kapcsolatos kérdésre Lizogub mindenféle konspirációs mellébeszélés nélkül válaszolt: „Fjodor Kuricint mindenkinél jobban kell támogatni, Kuricin azon – egyelőre – kevesek közé tartozik, akik majd sokan lesznek, és akik arra hivatottak, hogy végrehajtsák a forradalmat, már amennyiben elismered, barátom, hogy a forradalom nemcsak a népért, de a nép által megy végbe.”

Rendben, a nép által. De Mitya magyarázatában, mint a tárgyilagos eszmefuttatás valamiféle üledéke, ott rejlett a magánjellegű büntudat a szerencsétlenebb sorsú felebarát iránt. Ezt a bünt, mint minden radikális és jó néhány liberális, Drigo sem tagadta. Egyetértett vele elméletileg, részben gyakorlatilag is, de engedtessek meg, mégse ennyire konkrétan. Ez a Kuricin túl nagy helyet foglalt el Lizogub lelkében. S Drigo ingerülten kiszámította, hogy a „Kuricin-pénzen” legalább egy évig lehetne taníttatni egy gyereket.

A pedagógiai ábrándok nem hagyták el Drigót. Sajnálta az elhagyott falusi iskolát, bánkódott miatta, elérzékenyülten gondolt a falusi gyerekekre, „szívem vonzzák a gyermektekintetek”. Kijevben Drigo elment megnézni a Mitya

rokona által alapított tanintézetet. Tágas kertet látott, szép, egyemeletes házat, amelyben hálótermek voltak és ebédlő, tornaterem és tanulószobák, fizikaszertár és könyvtár. Most a csernyigovi birtokon, nyakig gazdasági gondokban és közjegyzői ügyletekben, Drigo azon kapta magát, hogy titokban helyet keres egy jövődő iskolának. Szerette volna, ha az is tágas parkban állna, de ráadásul folyóparton, és lássanak ki az ablakokból a mezőkre, erdőre, a szülőföldre, a gyermekléleknek mindig oly kíváncsi képekre.

Az ábránd, amelyben nem volt becsvágy, és az aggodalom, amelyben nem volt semmi önzés, ábránd és aggodalom maradt. Drigo tovább teljesítette az önszántából vállalt feladatot. Vonzotta Kijev, közelebb lett volna Mityához, de járta a falvakat és tanyákat, hiába várva Lizogubot, és egyszer májusban egy út menti kiskocsmában találkozott a rendőrfőnökkel.

Konsztantyin Petrovics, mondhatnánk, Drigo első és közvetlen hivatalbéli főnöke volt. Drigo baráti hangot ütött meg vele. Konsztantyin Petrovics ezt nem vette zokon. Először is természettől jóindulatú volt, másodszor ismerte Drigo bácsikáját, harmadszor pedig, és ez a legfontosabb, a rendőri felügyelet alatt álló Dmitrij Lizogub éppen Drigót bízta meg azzal, hogy adjon azokból a papirosokból a rendőrfőnöknek, amiket egy tökkelütött sem dobna el.

Most azonban Konsztantyin Petrovics komor volt, és miután erőteljesen végigtörölte kövér, fénylő arcát egy kendővel, kiment a kocsmából, és odaintett Drigónak, hogy kövesse.

Az udvaron a póznák mellett, amikhez a lovakat kötik, Konsztantyin Petrovics valamiért elhessentette a tyúkokat,

és szigorúan megkérdezte, hol tartózkodik pillanatnyilag Lizogub úr. Drigo, rosszat sejtve, határozatlanul válaszolt:

– Hogyhogy hol, Konsztantyin Petrovics? Dmitrij Andrejevicsnek van földje a Proszkurovskij járásban is, Grecsan faluban...

– Proszkurovskijban – morogta a rendőrfőnök. – Akkor minek utazott Poltavába...

– De hát mi van, Konsztantyin Petrovics?

– Van, ami van – morogta újra a rendőrfőnök, és körbesandított.

– Konsztantyin Petrovics – Drigo hangjában szemrehányás volt, ahogy a rendőrfőnök lelkére beszélt –, mi régi ismerősök vagyunk, és úgy vélem, sohasem szolgáltattam önnek okot az elégedetlenségre. Higgye el, ha így volna, az rendkívül rosszul esne nekem.

– Attól függ, honnét nézzük – sóhajtott a rendőrfőnök –, attól függ.

Drigo elővette a cigarettatárcáját. A rendőrfőnök elgondolkozva matatott vastag ujjával a tárcában, de nem gyűjtött rá, újra felsóhajtott, méghozzá nagyon gondterhelten.

– Hát hisz én, amikor megérkezett Szednyevbe, figyelmeztettem őt: vigyázzon, nagyságos úr, vigyázzon! Hiszen én az ő boldogult szüleit, a nagybátyját, Ilja Ivanicsot...

– De hát semmi, Konsztantyin Petrovics, becsület istenemre, egyáltalán semmi olyasmi... – Drigo kisiskolás intonációt hallott a saját hangjában. – Én gyakran látom Dmitrij Andrejevicsét, és tiszta szívemből állíthatom, hogy példásan tiszteli önt, Konsztantyin Petrovics.

Ezt a rendőrfőnök Drigo nélkül is tudta. Épp elég jelentékeny volt ez a tisztelet, célzások és figyelmeztetések nélkül is. De mit tehet az ember, ha a felsőbb hatóságok tör-

vényszegő cselekményeket fedeznek fel Poltavában, amelyekhez feltételezhetően – még jó, hogy csak feltételezhetően – Lizogub úrnak is köze van? Érthető hát, hogy a kormányzó megparancsolta, szerezzen aláírást arról, hogy Lizogub nem hagyja el a lakhelyét. Éljen Lizogub azon a birtokán, amelyiken akar – mondta –, de ne utazzék sehová, vagy végső esetben kérdés nélkül ne távozzék. Konsztantyin Petrovics elszánta magát, hogy megkéri Drigo urat, keresse fel haladéktalanul Lizogubot, és hozza el tőle neki, a rendőrfőnöknek, a fent említett aláírást, annak rendje és módja szerint.

Drigo örült, hogy úgy látszik, ezzel megúsza, és örült annak is, hogy Mitya végre kénytelen lesz elhagyni Kijevet, így hát megígérte, hogy mindent elintéz. Nem várta be a lassú hintót, postalovakon vágtatott Kijevbe. Nem ment el a nagybátyjához, szállodába jelentkezett be, és akkor... akkor, mint akit fejbe vágta: nem tudta, hol van Lizogub. Azelőtt Drigo mindig poste restante értesítette Lizogubot az érkezéséről, de most nem volt rá ideje. Eszébe jutott a Bolsaja Vaszilkovszkaja, de nem sikerült: a diákszavargások miatt a rendőrség bezárta a nyilvános étkezdét.

Drigo elvesztette a fejét. Ha nem kapja meg, amit kért, a rendőrfőnök a csendőrség küszöbéhez veri bűnös fejét, s akkor az égszínkék urak eleresztik a kopóikat, szimatot fognak, keresni, széttépni... Természetesen egyenest hozzá jönnek: Méltóztasson válaszolni: ön bizalmas személy, tudnia kell... És Drigo váratlanul nemcsak mérges lett Mityára, és nemcsak Mitya miatti aggodalma örökös terhét érezte már, de mintegy a baj fuvallatát is, amely őrá, Vlagyimir Vasziljevics Drigóra les. Először fordult elő, mióta Lizogubot ismerte, de Drigo nem szégyellte el magát, ha-

nem iszonyú kapkodásba kezdett, maga sem tudta, hová rohan, talán bérkocsit keresett.

Amikor meglátott egyet, rájött, hogy nem konflisra, hanem postakocsira van szüksége. Nem, nem Csernyigovba akart visszatérni, abban a vadászházban akart elrejtőzni, amely harmincversztányira van Csernyigovtól, ott, ahol csend van, madarak, málnabokrok.

Abban a pillanatban meglátta Lizogubot, aki épp átvágott a Krescsatyikon. Drigo fejébe szaladt a vér, érezte, hogy szálnalmasan mosolyog. Lizogub is észrevette Drigót, kérdő pillantást vetett rá, de továbbment, mintha mi sem történt volna. Az utca túloldalán állt meg a férfi-női-gyermekcipő bolt széles ponyvaernyője alatt.

Oda, ebbe az új áru kellemes és erős szagával teli árnyékba lépett be Drigo is. Lizogub, a konspirátor, rá sem nézett, a kirakatokat bámulta. Drigo a szavakat elharapva beszámolt a helyzetről.

– Á – mondta halkán Lizogub –, jó, megírom azt a papírt. Csak azt sajnálom, hogy magát kell fárasztanom az utazással.

Drigo még aznap ott robogott a csernyigovi országúton. Úgy érezte, nem, egészen bizonyos volt benne, hogy semmiképp nem utazott volna el Kijevből, míg Mityát meg nem találja. Semmiképp: ez így van, így, így. Most pedig minden rendben lesz: a tárcájában ott az összehajtogatott papírlap: Dmitrij Lizogub nemesember biztosítja a járási rendőrfőnököt arról, hogy ő, Lizogub Dmitrij, a birtokán tartózkodik, s kötelezi magát, hogy engedély nélkül nem hagyja el azt.

És csak otthon, Csernyigovban kapott a szívéhez Drigo: az aláírás dátuma 24-e. A kalendárium 20-át mutatott.

1878. május 20-át. Úristen, rémült meg Drigo, de hisz ez nem véletlen. S mintha újból megérintette volna a baj fuvallata, amely nemcsak Mityára les. Drigo szó szerint ezt gondolta: „nemcsak rá...”

Két ügyet kellett elintézni. A halál állt mögöttük. Az élet állt mögöttük. De jár-kel, sétálgat Monseigneur Véletlen. Két arcú, két alakú, sikamlós, fondorlatos. És egyszerre eltűnik Geiking báró.

Nincs, mintha a föld nyelte volna el. Talán valami tavaszi betegség, köszvény vagy nátha, és a báró otthon fekszik az ágyában. Talán túl sok a szolgálati gond, és a csendőrségi törzstiszt ki sem dugja az orrát a hivatalából. Talán sürgősen Pétervárra rendelték, és titokban elutazott a Néva-parti fővárosba.

Ez az elcsigázó bizonytalanság beleütközik a Kijev külvárosából a Lukjanovszkaja negyedbeli Sztaro-Zsitomirszkaja útról érkező hírbe: legyetek résen, tartsátok útra készen a lovakat.

Eljátszhatod-e egyidejűleg mindkét színdarabot különböző színpadon? Hisz csak maroknyi színészed van, kicsiny vándortársulat, amelyet a csendőrségi – egyelőre igencsak vékony – dossziék így neveznek: „Szocialista kör, amelyet az orosz szociál-forradalmi párt végrehajtó bizottságának neveznek.”

Egyszóval Geiking bárót minthogyha a föld nyelte volna el, és ezzel egyidejűleg Frolenko a legnagyobb nyugalommal üzeni: „Állandó készütséget kérünk.”

Mihajlo Frolenko evek ótaél illegalitásban, lázadó, vagányfajta, de micsoda atvedlesre vagy te képes, Mihajlo! A hangod, a gesztusaid is egy megtermett bortonőréi! Meséld csak el, testvér, milyen ott a tolgyfa ajtó meg a rajta csungő lakat mogott! Es Frolenko nevetve olyan mozdulatot tesz, mintha a vállszíjat igazgatná – nincs vállszíja, azt csak a szolgálatban levőknek adják.

Hogy milyen a szolgálat? Mindenki tudja, hogy nem ovezi nagy tisztelet. De bokj meg bárkit, mondaná meg, mi legyen egy tolvajjal vagy egy gyilkossal, gondolkodás nélkül jön a felelet: „Bortonbe a gazembert!” No mármost vegyünk egy példát: megérkeztél, mondjuk, a gazdáddal a szretyenszki vásárra, eladtatok a petróleumot, a gazda meg uvolt: „Nem vagyok az édesapád, utazz haza a magad pénzén!” De hát honnét lenne neki saját pénze? Így hát Kijevben marad, helyet keres. Nos hát, ez a története. Tokéletesen megfelel, és tokéletesen hihető.

Mindenekelőtt passzust szerzett. Aztán kiment nézelődni az ócskapiacra. De nem egyedül, hanem egy nagyon kedves, cvikkeres, szoke urral: keresztneve Valerian, apja után Andrejevics, családneve Oszinszkij. (De ez maradjon szigorúan koztunk, az ő passzusa sem igazi. . .)

Ketten, a kozlegény fia meg a tabornok fia járják a készruha-árusokat, méricskelnek, alkudnak, válogatnak. Probáld fel, barátom, ezt a homokszínű, posztóbélésű kabátot, meg ezt a tehénbőr csizmat, elég rendesen néz ki, szolidan, lássák, kiféle vagy.

A zsibvásár nyuzsgeseből és hangzavarából külön-külön bukkantak elő, s ettől a perctől nincs többé Frolenko, hanem báránybőr sapkás feje tetejétől erős bőrcsizmás lábáig

Tyihonov ő, a kispolgári rendbe tartozó alattvaló, nem vasgyúró, de nem is nyámnyila, nem szépfiú, de nem is rút.

S nemsokára ez a Tyihonov kopogott végig a csizmájában a Sztaro – Zsitomirszkaja út kemény burkolatán, oda tartott, ahova kevesen mennek önkaratukból.

– Mit akarsz? – A főfelügyelő lábujjhegyen hintázott, lapos tenyerét katonai szabású világosszürke felöltője zsebébe mélyesztette; hintázott, és kutató tekintettel méregette Tyihonovot.

Az elmondta a vásárt, a petróleumot és a gazdát, nem könnyesen kérő, hanem nyilvánvalóan elkeseredett hangon fejezte be azzal, hogy lám, most helyet keres, de megfelelőt sehogy sem talál.

A főfelügyelő fogta a Tyihonov passzusát, és ment a főnök úrhoz. Tyihonov ujjongott, de korán: a főnök úr csak őrnék alkalmazta, nem kulcsárnak, aki az élőkre vigyáz, hanem őrnék, aki a holt tárgyakra felügyel, s nem tizenöt rubelért, hanem csak egy tízesért. De hát ha őr, legyen őr: a kis tisztség is tisztség.

Őrizni kezdte Tyihonov a pajtát, a hombárt meg a meglegházat. Éjjel jár, sípba fúj: halljátok, nem alszom! Reggel a foglyok fát hasogatnak, meg a kaszárnyában fűtik vele a kemencét. Az első fizetéséből egy font teát meg két rubelt adott a főfelügyelőnek, s az a pillantásával dicsérte meg: derék fiú vagy, érted a csíziót.

A börtön meg ott van egy karnyújtásnyira: kétemeletes, U alakú, a rácsok, dupla ablakkeretek mögött nem látni senkit. Tavasszal a börtönben, mint mindenütt, levették a külső ablakokat. Három politikai fogoly egyszeriben sűrűbben kezdett a W. C.-re járni, a W. C. ablaka az udvarra nyílik, az őr tarkójára tolta báránybőr sapkáját – a tavaszi

munkákat végzi –, szétdobálja a hókupacokat, hogy gyorsabban olvadjanak, csatornákat ás, hogy vidámabban csorogjon a hólé, kiigazítja, lelapogatja az ösvényeket. S csak-csak összekacsintott azokkal, akik az árnyékszékből kinéztek. De se egy hang, se egy gesztus, fegyelmezetten viselkedett, mértéktartóan. Mégpedig azért, mert az egyik altiszt, egy fegyőr, az egyik váltás vezetője, egy ezresre várt; töméntelen pénzt ígértek annak az altisztnek.

Ha szabad időhöz jut, Tyihonov nyomban a város túlsó végébe siet, s mennydörög: hol az az ezres? Nem bírom már erővel, őszintén megmondom, testvérek, persze hogy bent ülni a börtönben nem fenékgig tejfel, de azt nézni, ahogy mások ülnek, az sem tejszínhab. Neki nem volt ereje, nekik – egy ezresük.

Lizogub segítette-e ki őket az ősi birtokról származó képek árából, a pityeriek küldték-e, az őr nem kutatta, de a várva várt ezres csak előteremtődött.

Nyomban közölték az altiszttel: a felét előre, a másikat utána. Az altiszt meg... Az altiszt topogott és nyafogott: „Nem bírom – mondja –, nem mozdul a kezem.” Miért nem, magyarázza meg, miért nem, magyarázza meg – csak legyint. És meghátrál az előlegtől. Egy belevaló fickó zsebre vágta volna az ötszázat. A szeme se rebbent volna, az olyan biztos, mint a kétszerkettő, és aztán tagadta volna meg, hogy használja a cellák kulcsát: „Nem bírom, nem mozdul a kezem.” És menj, panaszkodj, hová lett a baksis. De ez az altiszt nem mocskolta be a lelkiismeretét.

Nem arról van szó, hogy Oszinszkij, Lizogub vagy Popko nem értékelték ezt a nemes lelket, egyszerűen észre sem vették. Valamennyien szörnyen elkeseredtek. Persze Mihajlo Florenko hétpróbás legény, nem más, mint a jelenlegi

Tyihonov vitt el tavalý egy politikai foglyot a csendőrlaktanyából. Így volt, Odesszában történt. De hát sok haszna lehet egy őrnék az altiszt együttműködése nélkül? Szörnyű elkeseredés, minden összeomlott. Még a börtönből az Afanaszjevskij Jarra repülő „postagalambot” sem fogadták szívesen: mit írjanak, mit közöljenek a bajtársaikkal?

De nincs semmi rossz, amiben valami jó ne lenne. Az a bizonyos fegyőr-altiszt, vagy mert bosszús volt önmagára a lelkiismeretessége miatt, vagy más okból, elvesztette a türelmét, gorombáskodott, kiabált magával a főnök úrral. Abban a pillanatban felmondtak neki: tűnés! És felszabadult egy hely, ami nem szokott üres lenni. Tyihonov, az őr, rabszolgatekintettel nézett a főfelügyelőre, s az újból, mint amikor felfogadta, ment, hogy közbenjárjon érte, de megint hiába: „már kineveztem Pantyelejevét” – mondta a főnök. Elgondolkodott, és hozzátette: „Ez a te. . . ez meg legyen egy váltásban Pantyelejevvel.”

Nos, hát megvalósult! Fogd a kincstári kardot, és menj Pantyelejevvel őrségbe. De nincs öröm ürm nélkül: a felszerelés, amit kapott, igencsak elnyűtt volt már – a kardhüvely ütött-kopott, a szíja repedezett, mint egy veterán dob bőre. Örömében is nekikeseredik az ember nyomban, s titokban felderül: igaz, szolgálatba lépett, belebújt a kigyóbőrbe, a kincstári felszerelés látványa iránt nem közömbös – hogy is lehetne az? Egy újonc fegyőrnek az egyenruha a presztízse. Különben a fegyencek, ez a megátalkodott nép-ség rámászik és csúfolni kezdik, meg kiszúrnak vele, ahol tudnak, de úgy, hogy csak próbálj elmenekülni meg a főnökség elől elbújni.

A börtön folyosóján visszavágyódsz az előbbi szolgálatba: ott tiszta volt a levegő, ez levegőtlen. Viszont megva-

lósult: Pantyelejev csoportja őrizte a politikaiakat. És Tyihonov most nem kacsintott össze a három fegyenccel, amint az annak előtte előfordult – ők az árnyékszéken, ő az udvaron. Nem, most beszélgettek, különösen éjjel, amikor Pantyelejev fegyőr nem volt ott.

Egyébként nappal is gyakorta távol maradt. A hitestársának – az is a börtönben szolgált, a női osztályon – gyereke született, a fegyőrt elkapta az apai szeretet szent lángja, és úgy lobogott a lelkében, úgy rajongott Pantyelejev a gyerekért, akit a nagyanyjára bízta, hogy szolgálati ügyekben szórakozottá vált, és hálát adott a sorsnak, hogy megajándékozta az olyannyira kitűnő Tyihonovval.

De mégis gondot okozott a fegyőr. Nem lehet kikerülni! Hiszen csakis ő, a kulcsár-fegyőr vezetheti ki pontban éjfélkor a börtönből a beosztottait, csakis neki nyit kaput az őrt álló altiszt. És Tyihonov megpályázta Pantyelejev helyét.

Feltehetőleg sok időbe került volna, mert a főnök, habár észrevette Pantyelejev pontatlanságait és egyidejűleg Tyihonov buzgalmát is, a főnök mintha mégis kerülte volna Tyihonovot, mintha óvakodott volna tőle. Igen sokáig tartott volna még Pantyelejev semmittevő uralkodása, ha egyszer csak belé nem bújik az ördög, akárcsak az elődjébe. Egyébként Pantyelejevet más rugó mozgatta, nem egy ezressel vesztegették meg, hanem a szabad élet ígéretével.

Pantyelejev egyszer így hengegett: bizony, volt idő, amikor tejben-vajban fürödtem, földbirtok jószágigazgatója voltam, semmit nem sajnáltak tőlem, mert nálam megfelelőbbet lámpással sem találni. . . Tyihonov szúrhatott volna egyet a hengegőn, hogy azt mondja, hát hogy lehet, hogy ilyen kitűnőség létedre beletörődtél az itteni tizenöt rubel-

be? De Tyihonov nem epéskedett, Tyihonov jól megjegyezte, amit hallott.

Két nap múlva kamáslis lakáj érkezett lóháton Pantyelejevhez, meghívta Pantyelejev urat a Dreзда szállóba, nagyon kellemes csevegésre, egy gazdag vinnyicai szeszfőzde tulajdonosával. A fegyőrt nem kellett kétszer kérni, sietett a Drezdába. A fiatal pán szivarja hamuját a szőnyegre szórva mondta, hogy a legjobb ajánlásai vannak Pantyelejevről, és épp ezért nem egyezne-e bele Pantyelejev, hogy Vinnyicába utazzon az ő szeszfőzdéjét igazgatni? A fegyőrt megint csak nem kellett kétszer kérni. Így állapodtak meg: Pantyelejev már másnap elhozza az iratait, aláírja a megállapodást, megkapja az előleget, és indulhat, ő lesz a szeszfőzde igazgatója. A börtön alkalmazottainak papírjait a főnök úr tartotta magánál. A türelmetlenségtől égő Pantyelejev nem sokat teketóriázott, egyenesen a főnök úr szemébe mondta: nem óhajtok a te bűzös odvadban megfulladni, s így tovább. Megismétlődött a história: egy pillanat alatt felmondtak Pantyelejevnek, takarodj innét, gazfickó! Rohant is a volt kulcsár a Drezdába, lobogtatta a szerződést, kapott egy tízest. A piperkőc pálinkaigazgató azt mondta: „Most Nezsínbe utazom, te fogadj fel ácsokat, szükségem van rájuk. Egy hét alatt megfordulok, és megyünk Vinnyicába.”

Csak az Isten a megmondhatója, hányszor ment el a szerencsétlen kulcsár a Drezdába, mígnem egy ajánlott levél a tudomására nem hozta, hogy nincs szükség a buzgalmára a pálinkafőzésnél; a mellékelt három ötrubeles némileg megédesítette a keserű pirulát. Ennyi volt az egész színház.

A kulcsár-fegyőr pedig a serény Tyihonov lett, aki sosem gorombáskodott a főnökséggel. Közeledett a kibonta-

kozás. Az ócska kard, a régi felszerelés ott hevert a raktárban, várva, hogy az újsütetű kulcsár-fegyőr, miután valami ürüggyel eltávolította a folyosó-felügyelőt, pontosan éjfélkor, kincstári fegyverzettel ellátva a három politikait, a gyér világításban kivezesse őket a fegyház kapuján.

Az Afanaszjevskij Jaron Oszinszkijnál minden nap újdonságokat hozott: a lovat és a szekeret megvették, leveleket szereztek, pénz volt. (Nemhiába érkezett meg Drigo.) Egy halászbárkát elrejtettek a Dnyeper part menti bokrai között. A bárkát vízre bocsátják, és a három szökevény nekifeszül az evezőknek, lehajózik a folyón Kremencsugig, és ott vonatra száll... Ó, micsoda derék legény Mihajlo Frolenko, lázadó vagányfajta! És Frolenko-Tyihonov nevette, és úgy tett, mintha a vállszíját igazgatná, amelyet a börtönben viselt.

De nem feledkeztek-e meg Monsiegnieur Véletlenről? Jár-kél, sikamlós-fondorlatos, a legszeszélyesebb minden ördögök közül. És a következő viccet csinálja: Geiking bárót látták az utcán!

A spionfőnököt azon a napon vették észre, amikor az izgatott Drigo postalovakon Csernyigovból Kijevbe vágta-tott. Lizogub senkinek sem szólt sem a járási rendőrfőnök követeléséről, sem az aláírásról, amit eljuttatott neki. Dmitrij Andrejevics tudta, hogy az elvtársai okvetlenül elküldik Kijevből, tőlük nem szabadul olyan könnyen, mint Drigótól. Elutazni? Elutazni most? Hiszen minden nap és minden ember számít.

De a legfontosabb Grisa Popko. Lizogub megértette, mekkora erővel rendelkezik ez az ember, aki már átlépte a határvonalat, és kész újra átlépni azt.

Lizogubnak úgy rémlett, hogy Grisa, habár mindent elő-

re kiszámított, nem képzelel el élénken, részletesen Geiking halálát, hanem megfeszítetten és valószínűleg szomorú gyönyörűséggel gondol önnön pusztulására. Ez volt a lényeg. Dmitrij Andrejevics azt is gondolta, hogy ezt nem ő sejtette meg, hanem olvasta valahol, de nem volt jelentősége, olvasta-e vagy megsejtette, mert csak annak volt jelentősége, hogy megértse, miben rejlik Grisa ereje.

Május volt, késő este, hideg, szúrós csillagokkal, amikor az egyik megfigyelő jelentette, hogy Geiking egy tisztviselővel bement egy kávéházba a Krescsatyikon.

Grisa vette a kabátját, de nem talált bele rögtön az ujjába, aztán kalapot vett, fekete karimájú, széles diákkalapot. Előhúzta durva vászonzsebkendőjét, törölgetni kezdte vele a kezét. Lizogub nézte Grisa Popko kezét, és valamiért Frolenko erős tenyerére gondolt, amelyen egy régi forradás volt.

– Hány óra? – kérdezte Popko.

– Nem sokkal múlt tíz – mondta Lizogub, különös zavart érezve attól, hogy Grisa kezét nézi.

– Jó – mondta szórakozottan Grisa. – Ez jó.

És elment.

Íme, itt vannak egy mappában a hivatalos papírok, amelyeket oly gondosan állított össze Geiking báró a felsőbb hatóság számára, amely ott székel Pétervárott, a Cepnoj-hídnál. Igen, egy mappában... A kétszázhatvanhetedik az utolsó? Nem, a kétszázhatvannyolcadik: „Nem hivatalos úton szerzett értesülések szerint...” Úgy látszik, ez az utolsó. Nos hát szomorú, nagyon szomorú! Hanem azért folytassuk...

A kijevi kormányzósági csendőrhivatal főnöke, ő császári felsége kancelláriája harmadik ügyosztálya vezetőjének.

„A május 24-ről 25-re virradó éjszakán, éjfél tájban, a rám bízott hivatal adjutánsa, báró Geiking törzskapitány, hazafelé tartott Voscsinyin nevű ismerősevel, aki a Kijev–Breszt vasútvonal igazgatóságának alkalmazottja. Amint a Krescsatyikról befordultak a Bibikovszkij bulvárra, Geiking bárót egy gonosztevő megsebesítette. A szűrőfegyverrel, feltehetően törrel ejtett seb a hát bal alsó felén van, mintegy arasznyira a deréktól, közvetlenül a gerincoszlop mellett. A szúrás utáni első pillanatban báró Geiking nem értette az erős fájdalom okát, amelyet a derekában érzett, és ez a körülmény lehetővé tette a gonosztevőnek, hogy néhány százsennyire¹¹ elfusson, de azután báró Geiking, megértvén, mi történt, a sípjába fújt, Voscsinyin pedig segítségért kiáltott. Kiáltásaikra a járókelők a gonosztevő után eredtek, elsőnek Fjodor Prockin, egy katona tizenhét éves fia érte el a bűnözőt, és megfogta a bal kezét, amelyben az üldözött egy zsebkendőt tartott, de a bűnöző revolverlövést adott le Prockinra, nem ejtvén sebet, de arra kényszerítve, hogy álljon el attól a szándékától, hogy tovább kövesse, majd a bulváron áthaladó Filip Vilenszkij Csernyigov kormányzóságbeli paraszt, foglalkozására nézve kőműves, meghallván a lövést, és észrevevén a szaladó embert, utánarohant, de abban a percben, amikor már megfogta a bűnözőt, az rálőtt, és Vilenszkij elesett, s még aznap szörnyű kínok közepette meghalt; ezután a bűnöző üldözésére indult Anton Csizs, kijevi közrendőr, de mielőtt átszaladhatott volna az utcán oda, ahol a bűnöző futott, az két

¹¹ Százsény (régí orosz hosszmeték) = 2,13 m.

lövessel két – jelentéktelen – sebet ejtett rajta; ezenkívül üldözték még a bűnözőt az utcán járó tisztviselők is: Karpov, a kincstári kamara alkalmazottja, és Zserebcov, valamint Ellsner, a kijevi egyesített polgári és bűnügyi hivatal alkalmazottai, de látván, hogy a bűnöző lövésekkel riasztja el üldözőit, nem szánták el magukat, hogy útját állják, minek következményeképpen az utóbbi, kihasználva az éjszaka sötétségét és az általános zűrzavart, nyomtalanul eltűnt.”

Távirat Kijeből Pétervárra a csendőri testület törzskarához.
„Báró Geiking ma este belehalt sebébe. Kérem, küldjenek a helyére egy tisztet, Pavlov tábornok.”

Néhány nappal később ezt írták ceruzával a levélre és a táviratra: „Jelentve őfelségének Carszkoje Szelóba.”

Ezekén a május végi napokon kézről kézre jártak, a falakon jelentek meg, postán érkeztek Odesszába, Harkovba, Kurszkba, Jekatyerinoszlavba, Csernyigovba, Kisinyovba, Poltavába a kisméretű, vékony papírra nyomott közlemények, a Végrehajtó Bizottság kékes- vagy zöldeslila színben játszó pecsétjével.

„Kötelességünknek tartjuk, hogy tájékoztassuk az orosz társadalmat arról, hogy május 25-én mi, szociál-forradlarmárok követtünk el merényletet báró Geiking élete ellen, büntetésül túlságosan buzgó szolgálataiért, amelyeket mint a legfőbb kijevi spion tett. Ami a munkás meggyilkolását illeti, mélységesen sajnáljuk, hogy önvédelemből rákényszerültünk. Végül reméljük, hogy a társadalom minden jobb érzésű tagja velünk együtt örül, hogy hosszú próbál-

kozások után sikerült kiszabadítanunk a kijevi fegyházból Sztefanovics, Deics és Bohanovszkij államellenes bűnözőket.”

Lizogub meghallotta a patkócsattogást, és meglepődött: az Ugető? Rázkódott, ugrándozott a szekér. Csattogtak a patkók, Lizogub horkanást hallott, Frolenkót látta, Frolenko előrehajolva, oklevel verte a lo nedves farát. Vigyél, aranyos! Oda, a Dnyeperhez, a part menti bokrokhoz. A bárka ott van a folyónál, de Lizogub felnyogott: miféle folyó? Az Ugetőn túl, a vágóhídon túl már csak szakadékok zuhannak le a tengerhez! No de ha megfordulnak, ha megkerulik, közel az állomás. Igen, igen, itt van az állomás, látjátok, ez az egyes makimajom még mindig háromszoros áron adja az ujságot, ő az itteni monopolista, egyedül joggal árusítja az ujságot az állomáson és versenyek idején az Ugetőn, hat megkéri az árát. Apróság, ne is törődjeteK vele, de óvakodjatok a zsebesektől. Beulunk a vagonba, vigyázzatok a zsebetekre, jegyet nem kérnek, viszont a zsebesek, ha folfurakszanak a vonatra, ajjaja... Csattogtak a patkók, folhorkant a ló, Lizogub nevetett: Froljonok-Frolenko, „Tyihonov fegyőr”, elkuldted valami fontos ügyben a folyosó-felügyelőt, rohantál a raktárba, ahol a kardok vannak meg a felszerelés, aztán nesztelenul kinyitottad a cellát. „Pszt, vegyétek fel, óvatosan, egy lélegzet se legyen ” „Kivezetem a váltást!” – kiáltottad az al-tisztnek. Milyen lassan nyílnak a folyosón az ajtók, az őrszem közel jár, egészen közel. De már neki is lódul a lo, ug-rál a szekér a Sztaro Zsitomirszkaja út hepehupáin... És

megint értetlenség, megint aggodalom: miféle Sztaro-Zsytomirszkaja? Hisz ez az Űgető! Ott pedig az állomás, mozdony, vagonok, este meg expresszvonat, utána a postavonat, de mehetünk a tengerhez is, el a vágóhíd mellett, a tengerhez, a szakadékokhoz. A bárkát a bokrokba rejtették, lefelé kell úszni az árral, de ott a tenger, jól van, az sem baj, a Dnyeper a Fekete-tengerbe ömlik... Milyen nehéz a lónak, ingatja a fejét, szegény Frolenko meg az öklével veri a ló farát...

Popko nem keltette fel Lizogubot. Hadd aludjon, és lásd, amit a börtönben úgy lát az alvó, mint a valóságot, a virrasztó meg, mint az álmot. És Grisa Popko félkönyékre támaszkodva figyelmesen nézte az alvó Lizogubot, látta, ahogy kiálló járomcsontú, sárgásszürke arcán remegő árny siklik át – a kétségbeesés és a remény árnya.

15

Csattogtak a patkók, ugráltak a kerekek.

No, elmondhatjuk, urunkra akadtunk, rettegi az egész vidék, nincs tőle menekvése Odesszában senkinek. Mintha csak tűzvész volna! Pedig alighogy hazaérkezett. Mondd meg, van-e itt sütnivaló? Pihennél, a szád csücsörítenéd a csésze fölött, abban meg tea gőzölög. Ugyan, hová gondolsz! Rohan a lakáj: „Befogni!” Hát ez meg mi a csuda? A lakáj a combját csapkodja, meregeti azt a gülü szemét – dehogy van merszed kérdezgetni.

Csattogtak a patkók, ugráltak a kerekek, a kocsis hajszolta a lovakat. A hintót két civil ruhás rendőr kísérte lovon. Vágtatott a hintó a kihalt odesszai éjszakában. A hin-

tóban lehunytt szemmel, keze összekulcsolva a hasán, Panyutyin titkos tanácsos.

Két óra telt el, mióta anélkül, hogy bevárta és fogadta volna az inspekciós körútjáról az Eriklik gőzhajón visszatért kormányzót, hazament. Otthon aggóató felesége becázó figyelmessége révén egy kissé magához tért, de azért nem szabadult meg teljesen a váratlan gyengeségtől és forróságtól. Most is nagyon rosszul érezte magát. De hát Bouchin szárnysegéd érte küldött, és a titkos tanácsos, aki mindig többre tartotta a szolgálati kötelemeket, mint az egészséget, nyomban elindult a főkormányzó palotájába.

Az ügyet, amely miatt a titkos tanácsos Totlebenhez sietett, ma, augusztus 8-án, szerdán kellett adminisztratívle lezárni. Ezt telegrafálták meg Pétervárra, erre késztetett a pontosság. Súlyos, fontos körülmények, de van itt még valami: ez az ügy az *övé*. Panyutyiné. Az övé, nem pedig mindenféle jöttment, botcsinálta ideiglenes hadbíráké, és nem a katonai ügyészé, aki ugyan igen elegánsan csörömpöl a kardjával, de hát szócséplés maradt volna az egész, ha ő, Panyutyin nem szedi össze ezt az egész huszonnyolcat: nesztek, ítélkezzetek! És ne feledjétek, hogy ez hadbíróság, márpedig aki hadban áll, az háborúzik. Az ő műve a huszonnyolcak pere, ő határozta meg az ítéleteket, és semmiféle változtatást nem fog tűrni.

Ma este, amikor az egybegyűlt hivatali személyzet élén várta, hogy a főkormányzó visszatérjen krími ellenőrző körútjáról, Panyutyint váratlanul elfogta az aggodalom. Nem, a legcsekélyebb kétely sem moccan benne Totleben mélységes odaadásával kapcsolatban a trón és a haza iránt. Isten őrizz! De Szevasztopol és Plevna hőségének hosszú élete során először kell őt halálos ítéletet aláírnia. És Eduard

Ivanovics mégsem Muravjov-Vilenszkij gróf. Nem remeg-e majd a keze? Vissza kell tartani a téves döntéstől. Isten látja, Panyutyin nem a maga, hanem a főnök tekintélye miatt aggodalmaskodik, hiszen mély tiszteletet táplál iránta.

Csattogtak a patkók, ugráltak a kerekek, a kocsis hajszolta a lovakat. . .

Totleben, miután az Eriklik fedélzetéről lakosztályába érkezett, levetkőzött, szokásához híven megivott két pohár friss tejszínt, és rágyújtott egy mozsárágyú vastagságú szivarra. Azzal az élvezettel dohányzott, amit kimerítő utazás után érez az ember. Elméje üres volt, ült, szivarozott, düllesztette a hasát, leeresztette „váll-laphoz illő” gömbölyű, hájas vállát. De azért tudatában volt, hogy az ítélet jóváhagyása elől nem menekülhet. Nemcsak azért, mert várják Pétervárott, várják Carszkoje Szelóban, hanem azért sem, mert Totleben sosem szegte meg a szabályt: amit ma megtehetsz, tedd is meg ma.

A tábornok szólt Bouchinnek, hogy távozhat, de Bouchin nem ment el. Leste az alkalmas percet, hogy becsülettel teljesítse barátja és vetélytársa, Szengyeckij kérését. A lovassági kapitányt cseppet sem izgatta, hogy mi lesz a nihilista leányzó sorsa, de, habár Totleben szárnysegédje volt, s büszkén az, hű maradt a tisztí társasághoz, vagyis egy, a szárnysegédekre szinte sosem jellemző sajátossággal bírt. A lovassági kapitány jól ismerte Totlebent, ezért feltételezte, hogy akármilyen fáradt, törődött is a főkormányzó, azért még ma elintézi az ítélettel kapcsolatos teendőket. Nem is tévedett: a tábornok elküldte az iratokért.

Bouchin odahozta, szétterítette az asztalon, s mintegy

mellékesen megjegyezte, hogy van itt egy bizonyos Kutyitonszkaja, akit tizenöt év kényszermunkára ítélték.

– Na és? – kérdezte lassan Totleben, fölemelve a füstölő „mozsárágyút”, és kékes spirált teremtett a levegőben.
– Mit akarsz?

Totleben szerette a kapitányt, ahogy öreg tábornokok szeretik némelykor adjutánsaikat – atyai szeretettel. De a sokat próbált katona nagyon is jól tudta, hogyan befolyásolják lopva némely adjutánsok főnökeiket. Nem, ő, Totleben, tökéletesen szuverén minden cselekedetében. Eljutottak hozzá a Panyutyinnal kapcsolatos szóbeszéddek: ezek szerint Panyutyin a rugója mindennek. Hadd járjon a szájuk! A titkos tanácsos sok terhet vesz le a válláról, ennyi az egész.

Totleben ott ült a papírokkal teli asztalnál, legfelül feküdtt a „Feljegyzés a halálraítéltek vád alá helyezésének motívumairól”. Már a szemébe ötlött: „Dmitrij Lizogub különösen fontos. . .”, amikor Bouchin valami Kutyitonszkaját említett, és Eduard Ivanovics kérdően nézett a kapitányra: „Mit akarsz?”

Hát most mit mondjon? Ismételve meg, amit Szengyec-kijtől hallott? Miszerint Kutyitonszkaja egy önfeláldozó kedvesnővérré hasonlít? Iszonyatos butaság. Azt mondani, hogy egy barátja közbenjárására kéri, megint ostobaság. És a kapitány azt mondta, amit egyáltalán mondhatott:

– Kegyelmes uram, nagyon fiatalka még. És tizenöt évet kapott. Elsorvad az élete.

A tábornok elnevette magát:

– Ide figyelj, Bouchin, ha azt, aki büntet, az esze vezérli, nem azért büntet, ami már megtörtént, hanem hogy megelőzze az ismétlődést, és elriassza az utánpótlást. És ha. . .

Ekkor jelentették, hogy megérkezett Panyutyin titkos tanácsos. Totleben nevetett, és szólt, hogy hozzák az egyenruháját.

– De mégis, olyan fiatalka főhercegléd – mondta Bouchin, miközben felsegítette az öregre a tábornoki zubbonyt. – Elsorvad egy élet, sajnálom.

Bejött Panyutyin. Ráncos, durva arcán az örökös, sötét kérlelhetetlenség. Bouchin arra gondolt, hogy sajna, nem lesz mód a „főhercegléd” sorsának enyhítésére, és kiment.

Panyutyin elhelyezte súlyos testét egy karosszékekben, és akárcsak érkezése előtt Totleben pillantása, az ő tekintete is megakadt a „Feljegyzés” e szavain: „Dmitrij Lizogub különösen fontos...”, és úgy értékelte a helyzetet, hogy a legjobbkor érkezett.

Sztyepan Fjodorovics vélekedése szerint a főkormányzó-nak éppen Lizogubbal kapcsolatban kellett teljes mértékben élnie a háborús helyzetből adódó főparancsnoki jogával. És egyáltalán nem csupán azért, mert a Lizogub elleni vádnak nem volt szilárd jogi alapja. Eh, nem erről van szó, nem erről! Erre az eshetőségre ott voltak az új „ideiglenes szabályok” és a miniszteri utasítások. Nem, Lizogubbal azért kellett könyörtelenül leszámolni, mert velejéig romlott volt. Elárulta Oroszországot. Az, ami megmagyarázható (nem menthető, de magyarázható) egy kis Szolomoncsik Wittenberg esetében, akit szintén akasztófára ítélték, megbocsáthatatlan és megmagyarázhatatlan Dmitrij Lizogub esetében. A saját nemesi rendjét árulta el. Az, ami megmagyarázható (nem menthető, de magyarázható) bizonyos paraszti sorból lett matróz, Logovenko esetében – őt is akasztófára ítélték –, megmagyarázhatatlan és megbocsáthatatlan Lizogub esetében. Becstelenül járt el, a leg-

szentebbet mocskolta be: a családi vagyont. És nem is az a lényeg, hogy eltékozolta, hanem hogy *mire*. Lizogub a leg-szörnyűbbet testesítette meg Panyutyin szemében: a meg-rontott vért. A többiek orvul akartak behatolni az erődbe, hogy felrobbantsák azt, Lizogub odabent volt az erőd szentélyében. Ez váltotta ki a titkos tanácsos méltatlankodását és undorát, amely azonnal előntötte, amint Lizogub az eszébe jutott.

Látom, Eduard Ivanovics – mondta Panyutyin állával az iratok felé bökve –, látom, nem halasztotta el. . . – hang-jában meglegedettség csengett, hogy úgy mondjuk, szolgálati, bürokratikus meglegedettség, ami mindig hízelgett Totlebennek, de egyúttal egy kissé bosszantotta is, mint olyasfajta dicséret, amire nem volt szüksége.

– Igen – mondta Totleben –, nem halasztottam el. Mind-járt, egy pillanat, itt van ez – föltette a szemüvegét, és fogta a „Feljegyzés a halálraítéltek vád alá helyezésének motívu-mairól” címzésű iratot.

„Dmitrij Lizogub különösen fontos szerepet játszott a forradalmi bűnszövetkezetben. Rendkívül közeli kapcso-latban állt Valerian Oszinszkijjal, s azon öt személy egyike, akik a társaság pénzével rendelkeztek. Hogy Lizogub mennyire fontos volt bűnszövetkezete számára, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy valamennyi vádlott minden erejével tisztázni próbálta őt a vádak alól.”

– „Tisztázni próbálták”. . . – ismételte fennhangon Tot-leben, miközben levette a szemüvegét. – És ő, ő hogy viselkedett?

- Megtagadta a védekezést. Pimaszság, ha nem is nyílt.
- Hogyan, Sztjepan Fjodorovics?
- Szofizmus. Kijelentette, hogy annak kell bizonyítania,

aki vádol, nem annak, akit vádolnak. Vagyis nekünk. Jó, mi?

Totleben egy kicsit hallgatott, aztán megjegyezte:

– Nem kíméltem százak, ezrek életét, soha nem töprengtem: szükségszerűség, kegyetlen szükség.

– A szükségszerűség feljogosít – állította szilárdan a titkos tanácsos.

Totleben Panyutyinra sandított:

– Minden szükségszerűség feljogosít, Sztjepan Fjodorovics? – Panyutyin nem értette. Totleben megmagyarázta: – Például az éhező számára szükségszerű a mindennapi kenyér. Feljogosít ez a lopásra?

Panyutyin nem szerette, ha egymástól távoli dolgokat közelítenek.

– Magasabb rendű szükségszerűségre gondoltam. Szükségszerűség és haszon.

– Ő, a haszon... Ami ma használ, holnap árt. – Totleben füstbe burkolózott. – Egyébként arra gondolok, ahhoz, hogy az igazság kardja lesújtson, súlyos kritériumok szükségeltetnek.

Panyutyin lehajtotta ősz, tűskefrizurás nagy fejét, és megvetően gondolta: „Lárifári!” De hangosan kimondta, amire nézete szerint Totleben célozgatott:

– Eduard Ivanovics, nem engedhetjük meg magunknak, hogy kegyelmet gyakoroljunk, csökken tőle a halálbüntetés elriasztó hatása. Franciaországban a németek elleni háború előtt általános volt a kegyelem, az eredmény közismert: a párizsi kommün. A halálbüntetés tökéletesen törvényes, amennyiben teljességgel bebizonyította a két fél együttélésének lehetetlensége. A bizonyítékok pedig szörnyűségesek. Idén tavasszal a Palota téren... – a riposzt

pontos volt: Panyutyin a cár elleni merényletre célzott. Aztán felemelte a fejét, zavaros, szklerotikus erekkel hálózott szemét Totlebenre emelte, és szárazon hozzáfűzte: – Másrészt, Eduard Ivanovics, ezek a robespierre-ek maguk is a halálbüntetés mellett tesznek tanúbizonyságot, és ilyenképp vérben fürdenek.

Totleben nem vitatkozott. Tökéletesen egyetértett Panyutyinnal. És mégis, az ördögbe is, keserű, de milyen keserű mellékíze volt, hogy idegen hangnak rendelje alá magát. Nem szabad engedményt tenni az érzelgősségnek, lévén az érzelgősség az aggok jellemzője. Ismerted valaha Lizogubot és hitvesét, a szívükbe fogadtak, most döntened kell az unokaöccsük sorsáról, aki államellenes bűnöző. És te habozol. Habozásod igazságtalan, hiszen ha megkegyelmezel az egy Lizogubnak, igazságtalanul jársz el a másik négy halálraítélttel. És Totleben hű maradt az igazságosság elvéhez. . . Nézte a papírlapot, az ítéletet. Füstölt a szivar. Totleben pillantása Kutyitonszkaja nevére esett. Marija Kutyitonszkaja, tizenöt év kényszermunka. Tényleg, majdnem negyvenéves lesz, mire szabadul. Bouchinnek igaza van: „Elsorvad egy élet. . .” Az igazság mindenekfelett, de az igazság a könnyörület édestestvére. Aki könnyörületes, nem sérti meg az igazságot. És Totleben négy évre csökkentette Kutyitonszkaja büntetését.

Bebizonyította szuverenitását önmagának, és ennek az öreg, komor vérebnek is. Ezt Panyutyin is felfogta. Jó éjszakát kívánt, és súlyos léptekkel távozott. Totleben a szemé sarkából nézte görnyedt, széles hátát. Azután kigombolta a zubbonya gallérját, és sokáig simogatta a nyakát.

Éjfél is elmúlt, amikor Totleben, miután elküldte a kapitányt, a tisztiszolgákat és a személyzetet, már újra levetkőz-

ve, a dohányzóban ült, gitárral a kezében. Azt az egyetlen dalt játszotta, amit gitáron el tudott játszani, egy részletet Glinka *Ivan Szuszanyin* című operájából. Igen, még fiatal alhadnagy korában tanulta meg, s később csak ritkán, nagyon zord kedvében játszotta.

„Légy dicső, dicső!” – játszotta az öreg Totleben, s ujja bütykével a hangszer fáját ütögetve, nagyon ügyesen imitálta a mérhetetlen tömeg lármáját, harangok zúgását.

Tömött, szürke bajsza lelógott, arca borús volt és vörös.

Az udvaron kiáltoztak az őrszemek:

– Fi-i-igyelj!

AUGUSZTUS KILENCEDIKE, CSÜTÖRTÖK

I

– Fi-i-igyelj! – kiáltották egymásnak az őrszemek, itt Odessza peremén is, a vasútállomás közelében és az Ügetőnél.

Ó, oroszországi kiáltás ez, a végtelen birodalom egyik végétől a másikig szól, a Néva-parti fővárosban, a Jauza partján, a Butirszkaja erőd mohos bástyái tövében, Lefortovóban, ahol az Annyenhof-ligetben a katonai börtön áll, a Novoboriszoglebszkij fegyház terén, a kormányzósági börtönökben, a dombok között, ahol a Kara folyik, meg az Akatuj, ahol „a Nyercsinszkij bilincs-gyár” áll. És itt, Odessza peremén is.

– Fi-i-igyelj!

Az elnyújtott kiáltás behatolt a tudatába, végighengeredt az álomképen, és az elhalványult; Lizogub még nem

ébredt fel, tapogatózott a feje alatt, de, sajna, nem lelte meg, mint előfordult gyerekkorában, azt a lila füvet, amely megvalósuló álmokat hoz. Nem lelte, és még fel sem ébredve megértette, hogy a tajtékos ló, Frolenko és a nyikorgó szekér, mindez – volt, volt, de nem Odesszában, hanem Kijevben, amikor három elvtársuk megszökött a börtönből.

És ugyanakkor, múlt tavasszal, reggel, homályos és parancsoló erő vitte Lizogubot a Bibikovszkij bulvárra. „Micsoda gimnazistareggel!” gondolta, és irigység ébredt benne az iskolások csapata iránt, akik tavasszal érzik már a közeli vakáció ízét.

Egy nyárfa alatt állt, és a járdát, a téglákat nézte, amelyek egy kis négyzetet kerítettek el. A négyzetben rozsdaszín foltok. Egy rendőr járkált hátratett kézzel fel és alá. Lizogub oda nézett, ahol éjszaka leszúrták Geikinget. Egy idegen közönyösnek vagy bambán értetlennek látta volna Lizogubot. Pedig ezekben a pillanatokban hihetetlen élességgel rajzolódott ki előtte a merénylet. Különös, egybemosódó érzése támadt: mintha tört döfött volna, és mintha tört döftek volna belé.

Bizonytalan léptekkel ment el onnét. Hirtelen felrémllett előtte a szőrmesapka. A sapka a hóban hevert, olyan volt, mint egy kicsi ragadozó állat. Lizogub nem idézte fel a ködös-hideg februári éjszakát, a magányos járókelőt, akit összetévesztett Kotljarovszkijjal, és habár nem hitte, hogy Kotljarovszkij az, meggyorsította lépteit, mintegy próbára téve önmagát, a járókelő pedig futni kezdett, meggörnyedve és hadonászva, s elvesztette a sapkáját – nem, mindez nem merült fel az emlékezetében, csak megvillant az a kis ragadozó.

Lizogub sokáig kószált, azt sem tudta, merre jár, nem

vette észre sem az utcákat, sem az embereket, sem a fogatokat, de ezzel egy időben tompa ámulattal érzékelte ezt az utcai életet, amely egy jöttányit sem változott.

Lizogub arra gondolt, hogy soha nem lépi át a határvonalat, amelyet Grisa Popko kétszer lépett át, és egy ízben Valerian Oszinszkij is. De ő... Ő felfogta, hogy neki, Dmitrij Lizogubnak, ez lehetetlen. És minden logikai építménye romba dőlt.

Nem képzelte a forradalmat egyleti dámának, aki virágot oszt az özvegyeknek és árváknak, nem felejtette el, milyen titkos lelkesedéssel festette le Arany Gric a tűzben égő csernyigovi éjszakát, amikor hajkurászták és páholták a pánokat. Nem felejtette el, hogy a Pjotrok és Onufrijok, ha megvadulnak, „kaszára kapnak”, az eljövendő forradalomra, az oroszországi felkelésre gondolva Lizogub nem hőkölt hátra, mint akkor, amikor megpillantotta azokat a rozsdaszín foltokat ott a téglanégyszögben.

A testével-lelkével végérvényesen átértzett, tisztázott felismerés, hogy képtelen terrorcselekményt végrehajtani, szégyenlős és mintegy bújócskázó megkönnyebbülést és örömet ébresztett benne. Azonban, amint felismerte, hogy személy szerint alkalmatlan a terrorra, riasztó zsákcúba került. A lázadás, a harcos irányzat híve, és most kiderült, hogy csak szónoka annak, ami tetteket kíván, és a tettekre buzdító szavakat csak olyanok mondhatják ki, akik képesek végrehajtani azokat.

A Geiking elleni merénylet és a három fegyenc szökése után óriási rendőri-csendőri nyüzsgés kerekedett Kijevben. Dmitrij Andrejevics visszatért a csernyigovi kormányzó-ságba, és a jólelkű rendőrfőnök, a ház öreg barátja biztosí-

totta az érdekelt hatóságokat: a felügyelet alatt álló felügyelet alatt van.

Nemsokára mind Csernyigovban, mind a járási városokban az érdekelt hatóság és a rendőrfőnök is abban a kitüntetésben részesült, hogy megismerkedhetett „A Végrehajtó Bizottság Közleményével”:

„Az új út, amelyet az orosz szociál-forradalmi párt az utóbbi időben választott, s amely von Geiking báró, Nyikonov, a rosztovi spion meggyilkolásában és ezzel analóg eseményekben fejeződik ki, ürügyül szolgált nagyszámú fenyegető tartalmú névtelen levél megjelenéséhez, amelyeket egyaránt intéztek hivatali és magánszemélyekhez, nemritkán a Végrehajtó Bizottságra hivatkozva.

A cselekedeteinkért vállalt erkölcsi felelősség arra kötelez bennünket, hogy nyilvánosan kijelentsük: e fenyegető levelek szerzőinek semmi köze a Végrehajtó Bizottsághoz, és gyakorta a forradalmi párthoz se. . . Ami a levelek szerzőit illeti, szükségesnek tartjuk értésükre adni, hogy úgy fogjuk üldözni őket, mint legádázabb ellenségeinket. A jövőbeli félreértések elkerülése végett valamennyi, a Végrehajtó Bizottságtól származó közlemény annak saját papírján, pecséttel ellátva jelenik meg.”

Felháborodva és zavartan tárgyalták és vitatták az eseményeket. És megpendült egy rejtett, titkos hang, amelyet Lizogub a rendőrfőnök soron következő vizitjén fogott el.

Konsztantyin Petrovics szokása szerint panaszkodott, hogy sok a dolga, meleg van, nehezen kap levegőt, öregszik is – nem tagadta meg magát, elfogadta a kupicát is meg a rántottát is a korobovi szalonnával, patriotikus hévvel megjegyezvén, hogy ehhez fogható semmiféle Európában nem lehetséges. Azután pedig, hogy egy nagy fehér kendő-

vel megtörölte a száját és a bajuszát, nevetgélve és hunyorgva javasolta, hogy, mint mondotta, ismerkedjen meg Dmitrij Andrejevics ezzel a kis cetlicskével.

Lizogub természetesen jól ismerte a Végrehajtó Bizottság közleményét, és természetesen rettentő iparkodással játszotta a kíváncsi olvasót. Amíg olvasott, a rendőrfőnök az arcát fürkészte. Dmitrij Andrejevics befejezte az olvasást, és elgondolkodva mondta:

– Mégiscsak némi garancia.

A rendőrfőnök öklével a térdére csapott:

– Ezt mondom én is! Mert mi lenne, ha mindenkit változtatás nélkül?

Megpendült a titkos hang: félelem a bosszútól. És ezért a vidék jelentéktelen figurája úgy fogadta a Végrehajtó Bizottság közleményét, mint bizonyos megnyugtatót – saját papír, pecsét, egyszóval mégiscsak valamiféle ügyintézés: úgy látszik, a kisembereket, akik, mint mondani szokás, csak végrehajtók, nem bántják... A konsztantyin petrovi-csok izgatott aggodalma az olcsó refrén: parancsra tesszük. Kész nevetség.

Nem nevetség, ha megcsap a maró füst, ami a közleményből száll: valaki már sütögeti a pecsenyéjét a forradalom szent tűzén. A terror elve, mely ideiglenes és nehezen kikényszerített, nem sározódik-e be dicsőséghajhászok vagy közönséges bűnözők kezétől? Azonban magát az elvet Lizogub megingathatatlannak érezte. Csak az idő dönthette volna meg, de idő nem adatott Lizogubnak. Bebizonyíthatta volna a hibát a forradalom algebrája, de Lizogub azt nem ismerte...

Szednyevbe érve Drigo megijedt Mitya komorságától. Rossz jelnek vélte: úgy látszik, Mitya valami borzasztó és

helyrehozhatatlan dologra készül, talán közvetlenül részt akar venni olyasmiben, amiért kötélt jár. És miközben megijedt Lizogub miatt, ahogy a közvetlen részvételre gondolt, Drigót megijesztette a saját *cínkossága*, felelőssége a törvény, pontosabban a törvényre fittyet hányó hatalom előtt.

A kettősség, amely megjelent Drigo Lizogubhoz fűződő viszonyában, a repedés, amely akkor támadt, amikor Drigo kis híján elrohant Kijevből, nem tűnt el. Megmaradt a kettősség és a repedés is.

Igaz, előfordult, hogy Drigo elképzelte, amint Mitya Szibériában senyved egy erődben, de ő, Drigo, mint vagyonos ember, megmenti a barátját, és az megszökik, akár csak valamikor Bakunyin, át az Újvilágba. Hisz szökdösnek a kényszermunkások erdőkön és tundrákon át, szöknének a Bering-szoroshoz, amerikai bálnavadászok mentik meg őket. Valahol ott, az Újvilágban, a préríken, vagy hogy is hívják azt, az orosz szökevények fuvarozással foglalkoznak, remekül kijönnek az indiánokkal és így tovább. Mitya pénzén pedig, amelyet ő, Drigo őrzött meg, úristen, milyen jól, milyen tisztán és szabadon élhetnének ott, túl az óceánon.

Igen, előfordult, hogy ilyesmiről ábrándozott. És hinni akarta, hogy ő, Drigo, mindent a lehető legjobban elrendez, csak kerüljenek kívül az ezredesek hatáskörén. Hanem azért Drigo a lelke legtitkosabb zugában borzadva ismerte be önmagának, hogy képzeletének játéka ugyancsak a cínkosság vádjától való félelemből fakadt. Bizalmas ember! Menj és magyarázkodj. Próbáld meggyőzni őket, hogy Lizogub nem sok kártyáját fedte fel előtted! Próbáld csak meg, végig sem fognak hallgatni.

És Drigo titokban nagyon megörült, amikor Mitya azt

mondta, hogy be akarja fejezni egyetemi tanulmányait. Ez nagyszerű, hajtogatta Drigo, ez remek. Forrón vágyott rá, hogy Lizogub elutazzék, ne legyen a csernyigovi kormányzóságban, vagyis ott, ahol ő, Drigo lakik.

Lizogub valóban megírta és elküldte a kérvényt. Azt a választ kapta, hogy rendőri felügyelet alatt álló személyeknek tilos a fővárosokban letelepedniük, azonban Lizogub úrnak nem tiltják meg, hogy beiratkozzék valamely vidéki egyetemre. Lizogub Odesszát választotta. Nem azért, mintha az ottani Novorosszijszkij egyetem jogi fakultásán jobb professzorok lettek volna, mint mondjuk a kijevi Szent Vlagyimir egyetemen. Lizogub ezt nem mérlegelte, nem tett összehasonlításokat. Egészen másféle tanulmányokat akart folytatni.

78 nyarán érkezett Odesszába, leszállt a vonatról, az állomás zászlórúdján csüggedten lógott a város címerével – korona és horgony – ékes lobogó. Meleg volt, por, szeke-
rek zörögtek.

Vagy két nappal később elment a börtönhöz. Alkonyodott, ürm és szén szaga szállt, pislogtak a csillagok, és az őrszemek már rákezdték oroszországi dalukra, azt kiáltozva, ami most, egy évvel később, behatolt Lizogub titkos kazamatájába:

– Fi-i-gyelj!

Elhallgattak a börtön őrei: megvirradt.

Azon a reggelen feleségén érződött a mentolos tabletták illata; Zubacsovskij börtönigazgató levert volt: a felesége és az az aljas Heinz városparancsnok. . .

Előző este a kollégiumi ülnököket értesítették, hogy Heinz másnap a hivatali órák kezdetén várja őt. Nos: „üdvözlöm, kegyelmes uram”, „á, ön az, Zubacsovskij. . .” Lövés dörren, az aljas Heinz feje az asztalra koppan, a kollégiumi ülnök hanyagul mellé ejti a pisztolyt. Az irodába becsődülnek a megdöbbszent hivatalnokok. „Uraim – mondja a kollégiumi ülnök sápadtan, de mosolyogva –, az igazságszolgáltatás kezére adom magam.”

– Parancsoljon – ismételte az ügyeletes tisztviselő, akit meglepett a börtönigazgató szórakozottsága. – A kegyelmes úr várja.

Zubacsovskij felállt, és bement a városparancsnok irodájába.

– Á, á – fogadta a tábornok válaszul a kollégiumi ülnök meghajlására –, kérem, kérem – és megkérdezte: – Hogy van a madame?

– Megkért, hogy adjam át üdvözlését.

Őkegyelmessége az órájára pillantott. A kollégiumi ülnök, aki épp az imént lőtte agyon őkegyelmességét, szintén az órájára nézett. A tábornok röviden beszélt, mint hadvezér a csata előtt. A börtönigazgató is rövid volt, mint egy stratégiai pont parancsnoka.

Amikor elbocsátotta Zubacsovskijt, a városparancsnok lehalkította a hangját:

– És az a . . . ?

Értették egymást.

– Mindennel elégedett, de dohog: megvárakoztattak, azt mondja.

Heinz arca megrándult.

– Tudja, mit?... Maga... Szóval... bánjon jól vele. Zubacsovskij meghajolt.

Korán volt még. Félénken kéklott az ég, mintha újabb esőt hozó felhők támadásától tartana. A városparancsnokság épülete mellett, Rafalovics házában, ahol Heinz lakott, még nem húzták szét a függönyöket az ablakokon, és Zubacsovskij újraéledő gyűlölettel gondolt erre az undorító bűzbogárra, elképzelte, hogy itt édeleg a kivénhedt bonviván valamelyik szobában az ő hitvesével, de nyomban belátta, hogy a pásztorórák helye természetesen valahol másutt, valami eldugott helyen van, s mert nem tudta, hol, Zubacsovskij csak még jobban gyűlölte Heinzet, és újra beleeresztett egy golyót. Méghozzá a homlokába. Egyenesen a homlokába, a koponya reccsent, mint egy virágcserep: egy kifutófiú húzta fel a virágüzlet redőnyét.

A bérkocsi mellékutcába fordult, Zubacsovskij levette a sapkáját, megérezte a tenger fuvallatát. Ez kellemes volt. Ezenkívül elképzelte, hogy Panyutyin, az az ártány, hogy fogja leszedni a keresztvizet Heinzről. Ez is kellemes volt. Márpedig okvetlenül lehordja! Mindenütt nem lehetsz ott, mindent nem láthatsz előre, valahol valamibe csak hiba csúszik. És ki a felelős? A városparancsnok! Panyutyin meg, az az ártány, nem kíméli magát. Totlebent sem. S Zubacsovskij a kárörömtől felvidulva a koporsókészítő műhelyéhez hajtatott...

Tegnapelőtt, kedden, a kapatos koporsókészítő hosszan alkudozott. Azt magyarázta az a senkiházi: „Prizma, prizma: forma kell, nem láda!” Aztán megkérdezte a „mérté-

ket”. Szemre kellett felbecsülni, ki a legmagasabb, Lizogubot képzelte maga elé, tessék, itt a mérték, csináld egyformára. Ma a koporsókészítő józan volt, a bajsza kétfelé meredt, nem csüngött le, mint a mosdó csapja.

– Készen vannak, nagyuram – mondta zordul.

A fekete koporsók a fal mellett sorakoztak, mellettük a fal mellé támasztva a fekete koporsófedelek. Prizmának nem prizma, de azért nem is láda.

– Jól van, jól – morogta Zubacsovskij, csizmája orrával megbökve a koporsófedeleket. – Akkurátus munka, mester. Még ma elküldök érte.

A kialkudott összeghez hozzácsapott még egy félrubelest, mintegy hálából, hogy ilyen gyorsan megszabadult a gondtól. A koporsókészítő a tenyerén tartotta a félrubelest.

– Talán kevesled? – vetette oda a börtönigazgató.

A koporsókészítő felsóhajtott, és elrakta a pénzt. Ördög tudja, miért sóhajtott, de Zubacsovskijnak az volt az érzése, hogy nem a félrubeles miatt.

A műhelyből az Ügetőre hajtattott a börtönigazgató. A Bolsaja Arnautszkaja kertjei mellett haladtak el. Az orgonabokrok még őrizték a tegnapi ború homályát. Aztán végigdöcögtek egy rosszul kikövezett mellékutcán, átszelték a nedves akácoktól illatozó Sztaroportofrankovszkaja utcát; a tágas égbolton már nekibátorodott, de még nem diadalmaskodott a kék derű.

Az ácsszövetkezet, amely a vérpadot készítette, az akasztófák oszlopait állította föl, feketék voltak azok is, mint a vérpad. Távolról olyan volt az egész, mintha valami leégett volna, és most a véletlenül megmaradt, üszkös szarufák feketéllenének.

A munkavezető kék ingben, körbenyírt hajjal, füle mö-

gött ceruza, elhessentett egy csapat bábész kisfiút, lekapta a sapkáját, és sugárzón mosolygott.

– Szidom a kölköket, de csak huncutkodnak...

Zubacsovskij kiszállt a kocsiból.

– Elkészül?

– Nem reszket a kezünk – felelte a munkavezető.

Zubacsovskij a gyerkőcökre sandított. Feszélyezték, mint az előbb a koporsókészítő sóhaja. Szárazon mondta:

– Vigyázz, hogy erős legyen, csak semmi csalás, ismerjük a fajtádat.

A munkavezető mézesen mosolygott.

– Miért nyugtalankodik az úr? Nem verjük meg szemmel a házat.

– Micsoda?

– Így mondják, ha példának okáért nincs ínyünkre a gazda, hát akkor mink olyan házat ácsolunk, hogy abban nem lesz öröme. – És megint az az édeskés mosoly: – De ezt a magáét, ezt nem verjük meg szemmel az úrnak.

Zubacsovskij elhúzta a száját:

– Jól van, jól, a tréfa tréfa. De azért rajta legyen a szemed mindenén.

Odébb, arrafelé, ahol a vágóhíd áll, négy sírásó, akiket a keresztény temetőből fogadtak fel, gödröt ásott. Ástak, mint a megveszekedettek, lehajoltak, felegyenesedtek, lehajoltak, felegyenesedtek.

Nem volt kedve odamenni a sírgödörhöz. Nem mintha eszébe jutottak volna a fiatal, egészséges emberek, akiknek ezt a gödröt szánták, illetve azt a másikat a közeli temetőben, ha egyházi temetésre kerül sor, nem, nem zavart érzett a börtönigazgató, hanem... hogy is?... Nem volt kedve és kész.

A munkavezető kiköpött:

– Semmirekellők, nagyságos úr, felügyelet nélkül csinálják. Munka ez?

És a börtönigazgató mégiscsak odament a sírásókhoz.

Derékig meztelenül dolgoztak, ömlött róluk a verejték, és mint általában a sírásók, legelőször is panaszkodni kezdtek a talajra: csákányozol, vésel, kész mártíromság, úgy segéljen az Isten.

– Baj van, nagyságos úr! Nem fogja a szerszám.

– Fogja! – reccsent rájuk hirtelen méregbe gurulva Zubacsovskij.

És azok máris helyeselték:

– Fogja hát, kinő rajta a koporsóvirág.

Zubacsovskij nem válaszolt. Szomorú lett, fáradt, no meg sértődött. Ebben a váratlan hangulatban összemosódott a felesége házasságtörése, a tábornok mentolos cukorkái, az ácsok buzgalma, ezek a verejtékező sírásók azzal a koporsóvirággal, és még valami egészen megmagyarázhatatlan. És egyetlen szó nélkül visszament a kocsihoz.

3

Szengyeckij szemlére készítette a zászlóalját. Valaha, amikor még fiatal tiszt volt, szörnyen izgult, de amint meghallotta a főnöki basszust: „Az emberek külleme megfelelő, kiállításuk megfelelő”, a hetedik mennyországban érezte magát, és kardjával tisztelegve, alázattal hajtotta le a fejét, állát a zubbony gallérjához szorítva. Most is tisztelgésre emelte a kardját, fejét lehajtotta, szakálla a zubbonyára simult, de nem olvadozott a gyönyörűségtől.

Mint sok más tiszt, aki visszajött a balkáni háborúból, az alezredes is lenézte a gyakorlótéri tevékenységet: a tűzvonalban semmi hasznát nem vették. Most sok mindent tudott, amit addig nem sejtett. Azt is, hogy a festői külsőség nem egyenértékű a taktikai felkészültséggel, és azt is, hogy gyakorta ezredírnok-lelkületű emberek parádéznak dús vállrojtokkal, és azt is, hogy nem minden érdemrend alatt dobog katonaszív.

Halálosan unta a folytonos öltözést: díszszemle-egyenruha, ünnepi egyenruha, kimenő egyenruha, hétköznapi egyenruha, menetegyenruha; az egyik a fenséges személyek születésnapjára, az egyházi ünnepekre, a másik ügyeletre és őrségbe, a harmadik fogadásokra és búcsúztatásra, aztán személyes bemutatkozásra, aztán temetésekre és házassági ceremóniákra. Beszélték, hogy egynéhány háborúban edzett tábornok megtévelylődött ezektől a bonyoldalmaktól, ketten pedig főbe lőtték magukat, megunva a folytonos kigombolkozást és begombolkozást.

Szengyeckijt nyomasztotta az effajta kötelező adó is, mint: csokrok a dandár hölgyeinek, előfizetések mindenféle jubileumi albumokra, az a hitvány pezsgő háromszoros áron a jótékony célú büfében, színházi jutalomjátékok, piknikek a szabadban, bérelt hintókon. S mindez abban a tudatban, hogy a zsoldja össze sem hasonlítható az európai hadseregek tisztjeinek jövedelmével! És mindez abban a tudatban, hogy a katonák egymás hegyén-hátán alszanak összezsúfolt priccseken, köpenyekkel takarózva, az áporodott gyapjú fülesztő bűzében, és tizennyolc órán át – este hattól másnap délig – nem kapnak meleg ételt.

De akárhogy is volt, Szengyeckij körültekintően készítette elő zászlóalját a szemlére, vagyis alávetette magát a

régóta érvényes szabálynak, amely nemcsak azt tette lehetetlenné, hogy valami elkerülje a figyelmét, de kizárt minden töprengést is. Ebbe a tevékenységbe számtalan külső intézkedés tartozott: a Berdán-2 rendszerű ismétlőpuskák zsírozása és kenése, a gombok megtisztítása téglaporral, a kórusban kiáltandó felelet: „Szolgálatára, kegyelmes uram!”, a „láb-vizsga”, amikor is a katonák lehúzták bal csizmájukat, a nyakban függő keresztek oly módon való eligazítása, hogy a mellükön lógjon, és ne a hátuk mögött himbálózzék, mert az mindig kiváltotta az inspektorok rosszallását; és a szakaszonkénti alaki gyakorlatok altisztek vezényletével, akik azon voltak, hogy a katonák teljes talppal lépjenek, és e célból fenyegetően ordítottak: „Dob-bants! Dob-bants!” És végezetül még valami: hajnyírás és borotválkozás a századborbélyoknál, szabályozatlan beavatkozás, amely némely tisztnek lelki gyötrelmeket okozott: a hadseregparancsnokság semmiféle utasítást nem adott arra nézvést, milyen legyen a szakáll hossza és formája, ami sokat rontott az alaki összképen.

Egyszóval Szengyeckij figyelte a holnapután, szombaton tartandó szemlére való előkészületeket. Mindazonáltal még ma be kellett fejezni mindent. Holnap nem lesz rá idő: tíz órára más egységekkel együtt az ő zászlóaljának is ki kell vonulnia az Űgetőre.

Mind a civilek elítélésében való részvétel, mind az, hogy jelen kell lennie a kivégzésen, kellemetlenül érintette Szengyeckijt. Természetesen nem azért, mintha akár a legcsekélyebb együttérzést is táplálta volna a nihilisták iránt (kivéve – bár ez is nehezen megmagyarázható – az egy Marija Kutyitonszkaját), és nem is azért, mintha a bírósági eljárást igazságtalannak, a kivégzést pedig barbárságnak tartotta

volna. Nem. Mindez azért volt kellemetlen, mert az alezredes a tisztí presztízshez méltatlannak érezte. Viszolygás volt ez, olyasféle, amit az árulkodás és a talpnyalás ébresztett benne még tisztí iskolás korában. Azonkívül az Ügetőre történő kivonulást úgy fogta fel, mint egy büntetőexpedícióban való részvételt. Még ha nem is egészen olyan, mint szuronnyal és kartáccsal támadni muzsikokra és a fehérnépre, de mégiscsak részvétel. S ezt sem találta összeegyeztethetőnek egy tényleges tisztí presztízisével.

A lelki, sőt úgy érezte, testi tisztátalanság érzése, amely a bíróságon ébredt benne, nem múlt el a tanácsteremben lefolyt megbeszélés óta, és ma jelen kell lennie a jóváhagyott ítélet kihirdetésénél, vagyis megint csak bepizkolja a kezét.

Még nem tudta, hogy dőlt el annak a Kutyitonszkaja kisasszonynak a sorsa, aki, isten tudja, miért, Ardaseva kedvesnővérré emlékeztette, és Szengyeckij, habár úgy érezte, hogy mindent megtett érte, ami tőle telt, szidta magát azért a bambaságért, ami a tanácsteremben kerítette hatalmába. Mégiscsak, gondolta, különvéleményt kellett volna nyilvánítani. Az alezredes pontosan tudta, hogy a különvélemény jottányit sem befolyásolta volna az ítéletet, és hogy ezek a különvélemények „csupán erkölcsi jelentőségűek hangoztatóik számára”. Igen, tudta, de lám, kiderül, hogy igényli azt a ködös valamit, aminek „erkölcsi jelentőség” a neve. Egyáltalán, az utóbbi napokban nyomasztó belső zűrzavart érzett.

Szengyeckij nem várt Bouchintól hírt, abban nem állapodtak meg. No meg mit is várhatna? Ahogy közeledett az ítélethirdetés órája, úgy csökkent a sikerbe vetett hite. Nem mintha Szengyeckij azt képzelte volna, hogy Totle-

ben elvetemült gazember. Ó, épp ellenkezőleg, épp ellenkezőleg! Nagyon, de nagyon sokra tartotta Totlebent. Ez a szó: „Totleben”, együtt zengett ezzel: „Szevasztopol”, s ez mindennél többet mond. És a legutóbbi török hadjárat babérait sem Nyikolaj Nyikolajevics, a táborszernaggyá lett nagyherceg fejére helyezte Szengyeckij alezredes, az ő szemében azok is Totlebent illették. De éppen azért, mert oly nagyra tartotta, vált nehezen hihetővé, hogy egy lovaskapitány-adjutáns gyenge hangja elhatol abba a magasságba. Egyébként Bouchin ígérete amúgy is bizonytalan, kétértelmű volt. Az pedig, hogy Totleben magától, minden közbenjárás nélkül megváltoztathatja az ítéletet, át sem futott az agyán.

Időközben indulni kellett a bíróságra. Szengyeckij húzta az időt. A háború óta most érezte először újra, szinte fizikailag, hogy összeforrt a neki alárendelt tömeggel. Ismerte helyét, és tudta a dolgát abban az óriási, nehézkes mechanizmusban, amit csapattestnek neveznek. Miközben halogatta az indulást a bíróságra, Szengyeckij a tiszteket és katonákat fürkészte: ma derék fiúnak látta valamennyit. Még az alacsony rangúak is a sárga zsinórral szegélyezett válllappal: még ezek az egyetemistákból került gőgös, röpké szolgálati idejű önkéntesek is tetszettek. Úristen, micsoda élvezettel maradt volna a gyakorlótéren!

Félórával később Szengyeckij a Jamszkaja utca felé kocsizott, az 5-ös számú kaszárnyához. Közrendőrök álltak sorfalat három-négy lépésre egymástól. Lovas csendőrök magasodtak ki közülük. Az alezredes keserűen elnevette magát: csatákban vett részt török gárdák ellen, most meg rendőri védelem mellett utazik.

A terem egyenruhásokkal volt tele. Szengyeckij nehezen

elfojtott ingerültséggel köszönt a bíróság tagjainak, és megint, akárcsak a tárgyalás utolsó napján, összenézett az ideiglenes bírakkal, a Vilnai, a Kercs-Jenyikalszki és a Belorusz huszárezred törzstisztjeivel, és látta, hogy nem valami jól érzik magukat a bőrükben. Hanem ezek az állandó bírák, meg az a pojáca ügyész úgy hajlongtak, mintha a Gyebaszovszkij park promenádján lennének, ott, ahol ásványvizet árulnak, és szól a pengetős zenekar.

A bírósági titkár papírokat zizegtetett, és köhécselt, hogy tiszta legyen a hangja. Bevezették az elítélteket. A bírák kivételével mindenki felállt. Megkezdődött a jóváhagyott ítélet felolvasása. Szengyeckij mereven, feszülten ült, és az asztal zöld posztóját nézte.

Amikor meghallotta Lizogub nevét („kötél általi halálra ítélve”), indokolatlan zordságot érzett, mást nem. Aztán elhangzott Marija Kutytionszkaja neve, négy évet mondtak tizenöt helyett, és Szengyeckij örömeiben felpillantott, és csaknem hátrahőkölt: Kutytionszkaja arca mintha megfagyott volna, a másodperc egy töredékére Szengyeckij egy félíg még gyerek kiskatonát látott maga előtt, aki megfagyott a Sipka-szorosban. Döbbenetében mintha elkapta vagy inkább megérezte volna a lány Lizogubra vetett tekintetét.

Az ítélet felolvasása folytatódott.

Szengyeckij nagyon szeretett volna rágyújtani. Rágyújtani, és semmi mást. Eredj az anyádba, lobbant fel benne az indulat, s úgy érezte magát, mint akit kifosztottak, becsaptak, vagy ő maga csalódott volna valakiben vagy valaminben.

Nehézkes, rugózatlan, csukott fogatok fordultak be a Jamszkaja utcából. A fegyház reteszei és lakatjai csattantak, csörrentek, és a börtön újra komor hallgatásba merült.

Zubacsovskij egyenruhában, vállszíjjal, karddal jelent meg. Csak úgy csillogott az ezüstitől. Szívesen öltött díszegyenruhát, de most a kard is zavarta, meg a fehér szegélyes, lakkellenzős sapka is szorította a homlokát. Bement az irodájába, lecsatolta a kardját, az ablakpárkányra dobta a sapkát és a glaszékesztyűt.

Mindent elkészített, amit megköveteltek: a fekete korpókat, a szürke szemfedőket zsákvászonzóból, az „államellenes bűnöző” feliratú táblákat, új, gyantázatlan kenderkötelet, az emelvényt az Ügetőn, ugyanott egy gödröt és sírt a temetőben. Igen, mindent elrendezett, de a gondolatai másfelé kószáltak: egyhangú zárt kör lett az élete; az az unalmas gimnázium, a házasság, az egyenruha, Piff-Paff, a városparancsnok mentolos cukorkái, és reggeltől estig – a rabok. Mindez külön-külön is elképzelhető volt, vagy éppen el is maradhatott volna. Hanem ha ez nem volna, akkor mi lehetne?...

Prózai éhségérzet szabadította meg melankolikus töprengéseitől. Zubacsovskij felállt, az ablakpárkányhoz ment kesztyűjéért és a sapkájáért, és meglátta, hogy az udvaron a rabok vizes sajtárokát cipelnek. „Füddöt neki! Füddöt...” – jutott eszébe erről. Reggel Heinz tábornok azt tanácsolta: „Bánjon vele jól.” A hülye is megértette volna – nem elég a vodka, asszony is kell: elvégre a börtönlakó vére is forrong.

Zubacsovskij szólt, hogy hívják be Zsuravszkijt. Ami-

kor az megjelent, a börtönigazgató olyasmiről kezdett beszélni vele, amiről még soha: hogy ne sajnálják a fát, víz is legyen bőséggel, nem úgy, mint máskor, amikor épp csak benedvesítheti magát a fogoly, és nyírfavessző is kell, nem csupasz ágseprű, és ne legyen büdös a füsttől. . . Zsuravszkij szemöldöke helyeslően moccant, de amikor a főnöke a „bánásmód mikéntjére” célzott, afféle hisztérikus nyugtalanság fogta el: kit méltóztatik a fürdőbe küldeni hozzá? A kollégiumi ülnök elfintorodott:

– Nélkülem intézze. Nélkülem. . .

S kardjával az ajtófélfának ütődve elment.

Zsuravszkij megvakarta a tarkóját. Az, a „nemesi” cellában, megteszi a magáét, aztán elmegy Moszkvába. A nőszemély meg a végén itt marad viselősen, és akkor kit vonnak felelősségre a helytelenkedésért? Azonkívül: virágocská van egy egész kertre való, minden lehető színű és terjedelmű, fiatalka is, öregasszony is. Csak arra kell vigyázni, hogy a női szárnyon meg ne orrontsák, mi célból viszik el egyiküket a cellából. Azonkívül, hogy fogadja majd az a voilette ezt a fajta vendéget? (A voilette szót borzongatóan pikánsnak találta, nem is sejtve, hogy a voilette – egyszerűen kalapfátylat jelent.) Még a legmocskosabb városszéli szajha is inkább járna egy guberáló kedvében a Pestis-hegyi szeméttelapról, mint hogy egy hóhérral. . . Hát igen. A börtönigazgató úr gyenge csibét óhajt, megfelelő körítéssel, de az ő keze nem lesz piszkos, neked kell gürcölnöd, komám, kopaszd meg azt a csirkét, rendezz el mindent. És Zsuravszkij elment, hogy kiadja a fürdőre vonatkozó utasításokat.

A nyakmester már nem volt búbánatos, mint korábban, amikor az esti mozdonyfütty vágyat ébresztett benne Agra-

fenuska meg a két kis taknyos, Petyenka és Vaszenyka iránt. Nem, most már türelmetlenül számolgatta, hány nap múlva mehet Moszkvába.

Azt mondja: holnap itt Odesszában, holnapután Nyikolajevban; Trjuhlijtól tudja, hogy oda a tengeren kell menni. Vízen vagy szárazon – csak menjen már. Aztán majd zakatolnak a kerekék – sihaha –, és utaznak Moszkvába: „Jó egészséget, galambocskám, hogy ityeg a fityeg?” Hej, Trjuhlij testvér, holnap, az Űgető után búcsúvacsorát csapnak. Egyébként, gondolta Frolov, mi a fenének holnapra halasztani?

– Vén töketlen! – kiabált a hóhér. Úgy látszik, megkedvelte ezt a fegyőrt, a hajdani vágóhídi mészáros, kedvére van ez a Vaszka Trjuhlij, rendes gyerek, jószívű. – Töketlen, te!

– Mi kell? – szólt vissza a fegyőr, sejtve, miért szólítja Vanyka Frolov, rendes gyerek az, vannak rosszabbak is. – Mi kell?

Szótlan jelenet kezdődött csettintésekkel és kacsintásokkal, s mielőtt befejeződött volna, Trjuhlij lenyelte a nyálát, és megrázta a fejét. És magyarázta:

– Majd aztán. Fürdőt készítenek neked.

– Aha! – hunyorított Frolov. – Szóval fürdőt, tudjuk, mit jelentsen az. Akkor ide figyelj: vasald ki, hozd rendbe, egy pihe, annyi ne legyen, azt nem szeretem. – Elővette a ládájából a színjátászó bíborselyem inget, a fekete bársonymellényt, amelyen gyöngyház gombok voltak, mint egy harmonikán. – Itt van, vén töketlen, vasalják ki. És a csizma is villogjon. Köpd meg és keféld ki! Nem is, suvickold ki, suvickold ki, érted?

– Nem az én dolgom – morogta Trjuhlij. – A főnökség elintézteti.

– Ne told másra – mondta Frolov szigorúan –, elszoktak itt attól, hogy felgyűrjétek az ingujjat. Megmondtam, mi a dolgod, világos?

Mielőtt még Trjuhlij felelhetett volna, bejött a kulcsár, és a fürdőbe hívta Frolovot.

A fürdő a külső udvarban volt, a konyha mellett. Havonta kétszer volt fürdő. A foglyok személyenként egy kopijkát fizettek érte. A szabadság gőze sistergett az ágseprűk és csöbrök körül a vízért folyó dulakodásban, mert abból sosem volt elég, nem mosakodtak a foglyok, csak nyirkosak lettek abban a tülekedő zsúfoltságban.

Hanem Frolovra nem ilyen mulatság várt. Méltósággal lépkedett. A kulcsár és a fegyőr kísérték. A börtönbéliek az ablakoknál tolongtak. Frolov a fejét sem moccantotta, körül sem nézett, tudta, érezte, hogy mindenki őt nézi, nemcsak félve és irtózva, hanem beteges, majdnem borzongató lelkendezéssel is.

És csakugyan, a börtön nézte, hogy vonul a vállát himbálva, szótlanul nézte a börtön, és csak egyetlen megátalkodott kis tolvaj, aki arra várt, hogy Szahalinra küldjék, énekelte fisztulázó, magas kakashangon:

*Csóró vagyok, semmim sincsen,
Rég nem volt már egy fityingem,
Mégis fonják nekem ingyen,
Sej, a kenderkötelet...*

Frolovnak ez is hízelgett. Anélkül, hogy gyorsította vagy lassította volna a lépteit, kiment a kapun a külső udvarra. Alig ért oda, a konyhából előszaladtak a konyhások, az irodából az irodisták, a pihenőből a váltásra váró őrszemek, és Zubacsovszkij úr kincstári lakásának ablakából kihajolt papírdarabkákra csavart hajjal a Madame.

A hóhér egy pillantásra sem méltatott, de észrevett mindenkit, ahogy királyként vonult a gőz birodalmába. Egy kis hegyes arcú fickó, azok közül, akiket tolvajnyelven fürdősfiúnak hívnak, nem azért, mert kiszolgálják, hanem mert kifosztják a fürdőzőket, ez a hegyesarcú félrehőkölt, mintha a fülébe üvöltöttek volna: „Zsernyák!”, pedig most, fegyencként, nem fürdősfiú, hanem igazi fürdőslegény volt, és ez a „zsernyák” itt nem jelentett semmi veszélyt, hanem a fenyegető figyelmeztetés rémlett fel neki: lám, kit kell látnia.

– Milyen a gőz? – érdeklődött méltóságteljesen Frolov.
– Sűrű?

– Meglehetősen – bólogatott a fickó. – Időben eloltottam a tüzet, vaskályha van itt, úgyhogy sokáig tartja a meleget.

Frolov leült az előtérben a padra, és nekilátott levelezni.

A kulcsár és a felügyelő elment. Nyilván az ajtó előtt, a friss levegőn vigyázzák, vélte a hóhér, miközben leráncigálta a csizmáját. Amíg vetkőzött, a hegyesarcú is eltűnt valahová. Frolov a mellkasát vakargatta, húzta az időt, mintha meztelen mivoltát akarná megszokni, aztán megindult befelé, szándékosan csoszogva a várható élvezet örömétől. A szolgálatra kész voilette már várta odabent. Zsuravszkij azt ígérte, ha kitesz magáért, és ha nem lesz bu-

ta, jól megfizetik, merthogy vastag az a fickó. S minek tudni annak a tyúknak, hogy ki az, és miért a szolgáltatás?

A lány nemrég került a börtönbe, még nem fogyott le, nem fonnyadt meg. Nemrég még a Knyazseszkaja utcai garniszállóban dolgozott, látott sok mindent, lakat alá pedig valamiféle apró-cseprő lopásért került.

Kendő nélkül, de még nem anyaszülten, hanem kigombolt ingben, alsószoknyában várakozott. Melege volt, nyalogatta ajkáról az izzadságot, és azon tűnődött, hamar itt lesz-e az a nagy dohányú gavallér, és vajon mennyit gombol le róla, direkt érdekes.

Frolov meglökte a megduzzadt ajtót, belépett, megrémült, s nyomban eltakarta a szemérmét. A voilette a tenyerébe kuncogott. Frolov nyomban feltalálta magát: ráöntötte a vizet a vaskályhára, s a helyiség megtelt gomolygó gőzzel. De a leányzó nem csüggedt, elvégre átélt már egyet s mást, és turbékolva, nevetve csalogatni kezdte, habár nem látta.

– Házasember vagyok! – horkant vadul Frolov, és tovább öntötte a vizet, hogy sűrűbb legyen a gőz, aztán neki-rugaszkodva, egyszerre felhúzta magát a csúszós lépcsőn a polcra.

Amíg szabadlábon volt, Frolov nem lépett félre, egy királynőért sem adta volna Agrafenát. Míg azonban a szabad életben ösztönösen volt hűséges, a börtönben feltámadt benne valami más. Akármilyen méltóságteli volt is Frolov, valami viperafajzat ott csúszkált a közelében, és sziszegett, élvezkedett és sziszegett, hidegen. De volt ellene fegyvere: ha nem lenne Agrafena meg a gyerekek, semmi pénzért nem adta volna hóhérságra magát, elment volna kényszer-munkára. Agrafena volt a mentsége. De itt, most, a fürdő-

ben, úgy érezte magát, mint akit orvul megkörnyékeztek, és elvették tőle a fegyverét. Nem erővel – furfanggal.

Lélegzet-visszafojtva szólt le a polcra a gőzfelhőbe:

– Ki vagy te?

Odalentről felturbékolt a leányzó:

– Lekszandra... Asszony...

– Szuka vagy te, nem asszony – vakkantott megvetően Frolov.

Lekszandra egy picit nevetett:

– Úgy hozzád bújnék...

– Én meg beléd rúgnék! – reccsent Frolov.

De a leányzó már elszánta magát a támadásra. Eszébe jutott egy szeplős diákocská, irult-pirult, ő meg két alkalom után fáradhatatlanná tette, hogy az milyen hálás volt, milyen hálás: ez meg, amint belépett, meggárgyult az ostoba. És Lekszandra, immár mezítelenül, fehérén, a csípőjét ringatva felmászott a fürdőpolcra, ahol a vizes csöbröt átölelve ott rejtezett a nagypénzű gavallér.

E pillanatban egy pityeri nagyúr nézett Frolovra a párafelhőből, a pofája, mint egy porcelán tányér, a csipája, mint a döglött halé, az a bizonyos úr, aki a lábával toporgott és ijesztgette: törvénnyel kényszerítünk téged, Frolov, és a beleegyezésed nélkül. Mindent megtehetnek, égette Frolovot a düh, mindent megtehetnek a disznók, de azt, hogy én most... És megcsörrent a lánc, a kereszttel a nyakán, erőteljes mozdulattal lehajolt, de már nem kiabált, hanem kérdezte, gyötrődve és fenyegetően:

– És azt tudod, hogy én ki vagyok? Tudod?

Lekszandra nem válaszolt. Frolov, amikor meghallotta az asszonyi szuszogást, egy pillanatra mintha megenyhült volna. De alig érintette meg a nő keze, durván eltaszította a

rugalmas, puha testet, úgyhogy Lekszandra feljajdult, és lecsúszott a síkos lépcsőfokokon. Frolov pedig a csöbröt a polchoz csapva felüvöltött:

– Vadállat vagyok! Gyilkos!

5

Az 5-ös számú kaszárnyában a halálos ítélet kihirdetésekor Grisa Popko gyengéden és mintha el akarta volna terelni a figyelmét, úgy szorította meg Lizogub kezét. De később, amint a titkár elhallgatott, s a Mitya testén hosszú hullámokban átfutó remegés Popkóra is átragadt, ő teljes erejéből gépies, heves rohamban szorította a barátja kezét – hogy visszatartsa, hogy ne engedje, megmentse. Lizogub pedig görnyedten nézte a padra roskadt, az arcát a kezébe temető, porig sújtott Mariját.

Később az otromba, rugózatlan, fedett szekéren, amely ugyanolyan járművek sorában döcögött visszafelé a Jamszkajáról a fegyházba, Grisa Popko mint valóságos súlyt érzekelte a lelkén, hogy mennyire nem kívánja megosztani Mityával annak utolsó óráit. Rejlett ebben valami ösztönös önvédelem, s önmagát mentegelve Popko arra gondolt, hogy az ok: az ilyen esetben szükséges szavak hiánya.

A sötéten hallgatag fegyházban, a titkos kazamatában Popko már arra gondolt, hogy a legszörnyűbb, a legelviselhetetlenebb egyáltalán nem is a szükséges szavak hiánya, hanem hogy nemsokára tanúja lesz, hogyan inog meg Mitya lelkiereje, ki fogja önteni a szívét – ó, az a tébolyult, feszült tekintet, ahogy Marija Kutytionszkáját nézte... s megint hatalmába kerítette Grisát az önvédelem kellemet-

len érzése. Érzékelte, ahogy akaratlanul keményedik az arca, váratlanul, lélegzetét félbeszakítva megrebbe: óvatosan nyitották az ajtó kémlelőnyílását, az őr gyorsan bedugott rajta egy összecsavart papírlapot.

A cédulát Kuricin írta.

Második éve ült Kuricin az odesszai börtönben.

6

Tavaly, 78 nyarán, Lizogub, alighogy megérkezett Odesszába – a második vagy a harmadik napon –, elment a fegyházhoz. Alkonyodott, lüktettek a csillagok. Régi időket idézett az öröm illata, s a jelent a szén füstje. Hallotta, hogy csörömpölnek a síneken a szerelvények. Azután bőgést, erélyes ostopattogást, durva kiáltásokat hallott – csordát hajtottak az alkonyatban, és a falusi hangóktól át-rezdült Lizogubon az álmos Sznov, a folyón túli szednyevi legelők.

Súlyosan dobogva, porfelhőben haladt a csorda. Lizogub nem tudta, hova vezet az a homályosan fehér út, s a csorda sem érezte még a szürkén párolgó véres vágóhidat, szuszogva és bőgve vonult a csorda, vizet és takarmányt remélve.

Elhajtották őket a fegyház mellett, a fegyházban ott raboskodott Fjodor Jegorovics (Lizogub még gondolatban is kereszt- és apai néven hívta Kuricint), Fjodor Jegorovics nem is oly régen állatorvosnak tanult, de félretette a tankönyveit, mást vett a kezébe, és útra kelt, mint afféle házaló kalmár, terjesztve az illegális irodalmat. Bejárta a Kijevi, Poltavai, Herszoni kormányzóságokat, volt Jeliza-

vetgrád környékén, aztán az Odesszai kormányzóságban. Nyikolajevban tartóztatták le. Utánajártak, kiderítették: belekeveredett a harkovi és a jelizavetgrádi csoportok ügyeibe. Nos, Harkovval kapcsolatban tudtak mindent. Az nem is érdekes, de Jelizavetgrád. . . Jelizavetgrádból egyenesen Odesszába vezetett a nyom, ide, a külvárosba. A testet késő este találták meg: ólmos bottal szétvert koponya, sósavval leöntött arc, és a darab papír: „Így jár minden áruló!” Fjodor Jegorovics nem vett részt a Gorinovics elleni merényletben, fogalma sem volt róla, gyanúsítottként szerepelt, és most itt van ebben a börtönben, amely mellett a dübörgő, szuszogó, porzó csordát elhajtják, és Lizogub, igen, igen, az a bizonyos Szednyeből, itt áll, és Fjodor Jegorovics Kuricinra gondol.

Sok minden feszítette. Az a reggeli óra a Bibikovszkij bulváron, amikor Lizogub megértette – hogy is? – fizikai alkalmatlanságát a terrorcselekményekre, és a gondolat, hogy három értelmiségit kiszabadítottak a kijevi börtönből, Fjodor Kuricin, a paraszt pedig ott senyved abban a toronyban. És a bizonyosság, hogy rövid életű lesz, a bizonyosság, amely nem engedte, hogy csupán őfelsége a Revolúció szállítója legyen. Tudta, mit kell tennie: ki kell mentenie a tömlöcökből harcostársait, és ha ez a sorsa, hát jöjjön a csöndet elnyújtott „fi-i-gyelj!”-ével felverő őrszem puskagolyója.

Üröm illata szállt, csorda szaga, mozdonyfüsté. Lizogub ott állt, nem messze a börtöntől, és a parasztfiúra gondolt, akit beragyogott és fölemelt a szocializmus eszméje. De miközben Kuricinra gondolt, Lizogub tudta, hogy a parasztfiúhoz fűződő viszonya nemcsak megilletődöttségéből és szöktetési tervekből áll. Nem, hisz ott volt az a fülledt

szednyevi nap, amikor Lizogubot megperzselte az olthatatlan rendi gyűlölet lángja: „De hisz felgyújtják, holtbiztos felgyújtják – mondta rekedten Kuricin. – Sajnálná, ugye? – és nevetett. – Hát hogylene sajnálná...”

Lizogub szeretett benne minden Kuricint, az ukránokat, oroszokat és mind a többit. Kuricin gyűlölt benne minden Lizogubot, az ukránokat, az oroszokat és mind a többit. Lizogub nem ítélte el Kuricint. Szent gyűlölet volt ez, akárcsak a szocializmus eszméje. Kifosztott nemzedékek százados kínjától forrt ez a gyűlölet. Nem ítélte el, de titokban vágyott rá, hogy néhány Lizogub kivétel legyen az általános szabály alól. Megváltó áldozat szükségeltetett, s Lizogub szomjúhozott rá.

Amikor Odesszába indult, Lizogub nem csupán a fegyházra és az ott raboskodó Kuricinra gondolt. Azért választotta Odesszát, mert itt volt a lázadók sűrűje, itt duzzadt, mint az élesztőtől az, amiről Oszinszkijjal és Popkóval töprengtek Kijevben: egyesülés egyetlen konspiratív központ irányítása alatt. De eldönthető-e, mi fontos, és mi nem az? Lizogub nem mérlegelte, hiszen ott forrt a lelkében, mint egy kohóban.

Várták a tengerparti bulváron, és ő még egyre a külvárosban, a fegyház környékén kószált, hallgatózott, nézelődött, és Fjodor Jegorovics Kuricinra gondolt.

Alaposan elkésett a levélben megbeszélt találkáról. Amikor észbe kapott, bérkocsit kezdett keresni, s amit talált, azon szundikált a kocsis. De megérezte, hogy Lizogub tü-

relmetlen, és csillagászati összeget kért. Bele kellett egyezni, és közben magában átkozta a pazarlást. Nekiindultak.

Már megcsapta őket a nagyváros kánikulai kigőzölgése: a piszoktól átítatott mész, a kanálisok szennyvize, a pöcegödrök, tömegszállások, sikátorok bűze. De a tikkadt akácok aromája, a pincék otthonos lehelete és a földrajzórákat földidéző – gályák, trópusok – gyarmati fűszerek romantikus aromája is belekeveredett ebbe a bűzbe, s az egészet váratlanul elárasztotta a kámfor vénasszonyszaga; a kámforban úgy bíztak a hipochonder odesszaiak, mint valami minden betegség elleni panaceában.

Nemcsak az utcai gáz- és petróleumlámpák égtek, hanem világosság áradt a házakból is. Itt minden nyilvánosan zajlott, minden nyitva volt, mindent sarkig tártak – ajtót, verandát, ablakot –, és ez a békés hétköznapi hangulattal ölelte át az érkezőt, ám az különösnek, ünnepinek érezte, mert az első emeletekről zongorahangok szűrődtek ki, valahol egyszer csak hegedű hangja szólt, a borospincék felől pedig énekszó hallatszott.

Ó, ha a mi rigorózus hősrünk nemcsak vízzel és híg teával oltotta volna a szomját! Ó, ha bekukkantott volna ezekbe a nem csengő, hanem tompán koppanó poharakkal teli, a mennyezetről pislákoló lámpa alatt szivárványló, sűrű dohányfüsttől ködös borospincékbe! Meghallhatta volna, ahogy a részeg rakodómunkások pudnyi öklüket a térdükön vagy az asztalon nyugtatva csendesen éneklük ukránul: „Elmentek a lányok, elmentek a lányok, Odesszába mulatni.” Vagy azt a csúfolódó katonadalt, hogy „Hej, element a császár, seregét szemlélni...” Nem messze onnét pedig egy pocakos francia kocsmájában Lizogub Odesszában megtelepedett földijei – csizmadiák és szabók – lelke-

sen, teli torokból énekeltek Zsannáról, aki megölte az adószedőt, meg a csendőrrel, aki az éhes vadorzót üldözi. Láthatta volna, amint a fekete-tengeri Argonauta matrózai testvéri körtáncban dzsiggelnek a marseille-i Delphine matrózaival. Bemehetett volna abba a borpincébe, ahol szólót énekeltek Verdi vagy Rossini valamelyik operájából, de előfordult az is, hogy a faggyúgyertyák lángja remegett a kórusban feltörő refréntől: „Evviva Garibaldi!” – itt gyűltek össze Itália hősének harcostársai, akiket, isten tudja, miféle sors segített horgonyt vetni ebben a tengerparti városban. „Éljen Garibaldi!” Zászlósuhogás a szélben, vörös ingek, hűség és bátorság. És vajon nem tőlük, ezektől a tavasztól késő őszi az utcákon, külvárosokban és nyaralók környékén csavargó olasz kintornásoktól hallottak-e Garibaldiról a kikötői rakodómunkások, a kézművesek és azok a cserzett bőrű, nagy bajuszú férfiak, akik méltóságteljesen rakták ki súlyos rakományukat a parasztok udvarán? Messzire jutott a sztyeppes délen a Szabadság nagy harcosának dicső híre. Csakhogy ott a sztyeppen már nem Garibaldinak nevezték, hanem Zagrebajlónak,¹ bizonygatva, hogy egyáltalán nem olasz, hanem vérbeli kozák. És beszéltek az út menti fogadókban, a tábortűznél vacsorázva: „Eljön Zagrebajlo, akkor megszerezzük az igazi szabadságot...”

Nem bánta volna meg rigorózus hősünk, ha bekukkant egy-két órára az odesszai kocsmákba, de nem, elment, el, és a feketéllő Petyerburgszkaja szálló fölött már a hold ragyog, és Richelieu herceg szobrának keskeny árnyéka a tengert célozza.

¹ Kisoprúzó. (ukran)

Sima, sötét, tömör a tenger. A part menti vízen sok száz rubinvörös tüzecke himbálózott, és Lizogub, bár még nem tudta, mi az, csöndes örömet érzett, mintha karácsony lenne. Azután észrevette, hogy a tengerhez ereszkedő széles kőlépcső teli van emberekkel. Mintha távoli tájról érkezett zarándokok lennének: megmosták a lábukat, leültek, és szemlélődésbe merültek. A fasor lombjai az egyenetlen megvilágítás következtében hol éjfeketék voltak, hol smaragdzöldek. Beszélgetésfoszlányok, nevetés, lassú léptek hallatszottak onnét. Furgatti kivilágított kertjében cigánykórus énekelt. Mindez a boldogság érzésévé sűrűsödött Lizogub lelkében.

Abban a percben a lombokon gyengén átszűrődő lámpa fényében megjelent egy kisasszony, és kérdő pillantást vetett Lizogubra. Istenem, gondolta Lizogub boldogan; milyen elmondhatatlanul kedves arc. Kedves, és egyúttal van benne valami mártíromság, de nem az eszement fajtából, hanem olyan, mint azok, akik készek mindenkit gyengéden és együttérzően magukhoz ölelni. . . Valaki hátulról Lizogub mögé settenkedett, gyorsan és erősen megfogta mindkét könyökét, és könnyedén fölemelte. Lizogub kalimpált a lábával, és mesterkéltén nevetett. Kínos és bosszantó volt, hogy Szimirenko ilyen kamaszos közvetlenséggel bánnik vele ebben a percben, és ráadásul ennek a kisasszonynak a szeme láttára.

Csakugyan Szimirenko! Otthonosan, familiárisan, mint Gorodiscsében, mint abban a házban, ahol Zseljabovék muzsikáltak, nem Lev, és nem is Ljovuska, hanem Ljonya; elnyújtott, becéző hangon mondta az öreg dajka: „Ljonya”, és a fejét csóválva rejtette el az illegális papírokat. . . A Jahnyenko-Szimirenko dinasztia vállas, domború mell-

kasú képviselője mosolygott, és mosolygott a kisasszony is; Szimirenko bemutatta: Kutjionszkaja Marija, és Lizo-gub arra gondolt, mennyire illik külseje a nevéhez, és szeretett volna oda menni velük, ahol a márvány lépcsőfokok alatt tüzek sokasága himbálózott. Invitáló mozdulatot tett, de azok ketten elkomorodtak.

– Idilli, ugye? – Ljonya rosszkedvűen biccentett a lépcső felé. – Ezeknek minden mindegy, vasfejűek. Fölpakolják az elemózsiát: görögdinnyét, sárgadinnyét – és tessék, bábámszkodnak, levegőznek. Gyertyacsonkot ragasztanak a dinnyehéjakra, vízre bocsátják ezt a gondolát, zabálnak, bábámszkodnak, rohadt filiszterek!

Marija hallgatott. Hallgatásában szolidaritás volt Ljonyával. Marija értette Ljonyát. Hogyhogy! Fasírtot zabálni, amikor alig néhány óra van a kivégzésig! Alig néhány óra, ezek meg, az üresfejűek, csak az állkapcsukat mozgatják. Úristen, milyen mindenható a hétköznapiság! Mintha a Gulevaja utcán nem is történt volna semmi. Mintha nem is lett volna, és egyáltalán nem régen – a bíróság épülete körül az a döbrent tömeg. Mintha Ivan Kovalszkij² és társait el sem ítélték volna. Kovalszkij és társait, akik heves fegyveres ellenállást tanúsítottak, amikor a rendőrség rátámadt a titkos nyomdára. . . Ülnek és zabálnak, és üres a fejük, csak az állkapcsuk mozog, és a falat nem akad a torkukon, és a gyertyák lángja, mint tavaly nyáron, mint tavalyelőtt, mint mindig. . .

Azon a közelmúlt estén, azon az éppen ilyen meleg estén szellő sem rezdült, és hatalmas tömeg gyülekezett s hullámozott a Gulevaja utcán. Marija ott volt, ott volt Vika is, át-

² I. P. Kovalszkij (1850–1878) – narodnyik forradalmár.

vették a tömeg döbbenetét és hullámozását, és mint mindenki, mint majdnem mindenki, ők is azt hitték: nem lesz hozzá merszük. A tömeget az a furcsa meggyőződés kerítette hatalmába, hogy Kovalszkijt nem merik halálra ítélni. Tizenkét éve nem fordult elő az országban, hogy valakit politikai okokból halálra ítéljenek. Tizenkét évvel ezelőtt végezték ki Karakozovot, aki a cárra lőtt. És az a szünet mintha garancia lenne: nem lesz merszük... Lovas csendőrök és rendőrök közeledtek a tömeghez, baskír katonák jelentek meg pikákkal, de nem kiabáltak, nem ütöttek, nem kergették szét a tömeget, csak azt hajtogatták, hogy ne tömörüljenek, és az, hogy nyugodtak voltak és határozatlanok, megerősítette: nem lesz merszük. Aztán, mint a korbácsütés csattant az éles kiáltás: „Kovalszkijt halálra ítélték!” Egy másodpercnyi csönd, és kirobbant, kifakadt, felnyögött a tömeg: „Hóhérok! Gazemberek! Gyilkosok!” Lövés dörrent, majd második, harmadik, aztán összefüggő sorozat, a tömeg megrebbent, fejbe kólintott óriás madárként megrebbent, s egy pillanat alatt széthullott; remegve futott, ki merre látott, vaktában rohantak, és mégis az űzött vadak éberségével, amikor nincs más, csak te, a te életed, a te halálod... Marija és Vika is futott, behúzott nyakkal, kézen fogva, halottak és sebesültek maradtak az úttesten, Marija és Vika futott, futott és lihegve ért ki ide, a Primorszkij bulvárra, ezekhez a lépcsőfokokhoz, ezekhez a városbélieléhez elemózsiájukkal és görögdinnyéikkel, ezekhez a tüzecskékhez a sima fekete vízen. Ebbe a hol szénfekete, hol smaragdzöld lombú fasorba... Marijának ömlöttek a könnyei, Vika pedig felugrott egy padra. Mindenki látta Vikát; Vika Gukovszkaja tizennégy éves, magas, sovány kislány, fekete viaszosvászon kalapban, fájdalomtól

eltorzult arcú kislány, és onnét a padról, csengő, kétségbeesett, szakadozott kiáltás harsant: „Szégyelljék magukat! A testvéreiket halálra ítélik, és maguk...” Kitört a zúrzavar. Valaki ordított: „Rendőrség! Rendőrség!” Egy markos rendőr átfogta Vika lábát, és megrántotta. Marija a rendőrré vetette magát, a mundér megrepedt, valaki odarohant, hogy segítsen, Vika kitepte magát, egy katonatiszt elkapta, de Vika pofon vágta, és a tiszt elengedte.

Marija most ezt látta maga előtt, és már nem mosolygott Lizogubra, a férfi pedig megértette szótlan szolidaritását Ljonyával.

– Mi az? Mi történt? – kérdezte csüggedten Lizogub.

– Kovalszkij – felelte komoran Szimirenko. – Szerdán, az Ügetőn.

Kovalszkijról és a fegyveres ellenállásról Lizogub azokban a hóförgeteges napokban hallott, amikor Kijevben az ügyész és a csendőrbáró elleni merényletre készültek. Kovalszkij minta volt, példakép, hiszen elsőként valósította meg a gyakorlatban az új harci elvet. A Kovalszkij és csoportja elleni per kezdetéről Lizogub az újságból értesült, mikor Odesszába készülődött, de nem hitte volna, hogy ilyen gyorsan befejeződik, és akárcsak a nemrégiben a Gulevaja utcai kincstári épület előtt hullámszó tömeg, akárcsak Marija és Ljonya, ő is úgy gondolta: „Nem lesz hozzá merészsük.” Most, amikor hármasban elmentek a Primorszkij bulvárról, nem hallotta, amint Marija elköszönt, nem hallotta, mit mond Szimirenko. Aztán megkérdezte: „Minden kész a szöktetéshez?” Szimirenko megszorította a vállát: „Térj magadhoz, Mitya!”

Ljonya megerősítette, hogy Odesszában a Gulevaja utcán történtek óta szüntelenül folynak a letartóztatások, mindennap várják, hogy az uralkodó a Krímbe menet átutazik a városon, úgyhogy Knop ezredes őrjöng a basibozukjaival. Ami őt, Szimirenkót illeti, már holnap elutazik Gorodiscsébe, Marija Ignatyevna majd megmutatja Mityának a találkozóhelyeket, most pedig menjenek a Herszonszkaja utcába.

8

A Herszonszkaja utcai ház kivált a többi közül. A vagyonos polgárok derűs villákban laktak, ez komoran sötétlett: súlyos, borvörös színek, csúcsíves ablakok, bástyafal.

Dmitrij Andrejevicsnek nem volt ellenszenves Zseljabov apósa. Ellenkezőleg, úgy emlékezett rá, hogy Jahnyenko nagyon imponáló volt dantonos külsejével és energikusságával. De a holdfényben kirajzolódó gótikus építmény nevetésre ingerelte: egy megtollasodott ember szeszélye.

Lizogub tévedett: Jahnyenko egész egyszerűen egy balti bárótól vásárolta valaha ezt az ingatlant, s a közelében hatalmas gőzmalmot építtetett.

Ljonya, a házigazda unokaöccse szobákon és átjárókon vezette keresztül Lizogubot. Nyilván nemrég vendégek voltak itt, mert edénycsörömpölés, kefék koppanása és lépések hallatszottak. Lizogub akaratlanul is látta a drága bútorokat, az intarziás parkettát, a csillárokat. Napóleon üggett Austerlitz füstjében, a Drezdai Madonna farkasszemet nézett vele, mint a fény a sötétséggel. . . Sok minden emlékeztetett itt a szednyevi interieurre, de bármily lehangolt és szórakozott volt is Lizogub, azért megérezte, hogy ezt a

házat nem a lakatlanság, hanem erőteljes, tevékeny élet tölti meg.

S valóban, a házat betöltötte a tulajdonos élete, no meg nagyszámú barátaié, akik tágas, ovális teremben gyűltek össze, melynek villogó ablakai a távoli Pereszipre néztek. Az összejövetelek az aranyló fehér teremben nem hasonlítottak nagyvilági estélyekre, habár suhogtak itt magas rangú személyek és külföldi hatalmak konzuljainak frakkjai, nem hasonlítottak a kupeczek lakomáira sem, habár voltak itt nagy szakállú, dúsgazdag kereskedők, akik az óraláncukkal játszadoztak, és nem hasonlítottak kvázi-tudományos ülésekre sem, habár professzorok és egyetemi magántanárok szivarfüstje szállt, és hangversenyre sem hasonlítottak, pedig elhangzottak itt vonósnégyesek is. Magánklub volt ez, üzleti és politikai összejövetelek színhelye, ahol olyan vélemények és beszédek hangzottak el, amelyek talán sértették volna egy retrográd fülét, de nem sértették a birodalom alaptörvényeit.

A közönséget Jahnyenko tartotta össze. Szemjon Sztjepanovics lángolóan ékesszóló volt, zsarnokian célratörő, s úgy bele tudott habarodni valamely ügybe, hogy a tulajdon főkönyvéről is megfeledkezett. Nemcsak azért volt odeszszai lokálpatrióta, mert beválasztották a városi Dumába, hanem azért is, mert arról ábrándozott, hogy Odesszát Dél-Oroszország virágzó, civilizált kereskedelmi-ipari központjává változtatja. Jahnyenko energiájából, konokságából és makacsságából tellett az Odessza–Dnyeszter vízvezeték megépítésére, aláírások gyűjtésére az elemi népiskolák alapja számára, filharmóniai társaság létrehozására, sőt még arra is, hogy békákkal teli kosarakat hozasson a birtokáról: a tudomány e kételtű mártírjaira barátjának, Ivan

Mihajlovics Szecsenovnak volt szüksége, aki a novorosszijszki egyetemen tanított. Egyébként nemcsak az egyetemen, hanem minden érdeklődő számára nyilvános esti tanfolyamokon is. Különben nemcsak Szecsenov tartott ott előadásokat, hanem egy másik, Jahnyenko szívéhez szintén közel álló ember, Ilja Iljics Mecsnyikov is. A Preobrazsenszkaján lévő előadóteremben figyelmes csönd uralkodott, és a természettudományok eredményeitől elbűvölt fiúk és lányok között ott ült a nagydarab, testes, dús sörényű Szemjon Sztjepanovics is; erőteljes állat két oldalról keménygallér szorította.

Isten bizony, semmit nem sajnált volna az új nemzedéktől! Tanulj és okosodj, a nép megköszöni. De megzavar a sátán, letérít az útról. A veje már a börtönt is megjárta. Most valami tanyán telepedett meg. Tiszta fejű, sokra vihette volna, ehelyett káposztát termel, és muzsikoknak mesél mindenfajta mesét az eljövendő szociális mennyországról. És úgy látszott, Ljonya is elvéti az utat, de azért az unokaöccse, hál' istennek, átiratkozott a kijevi egyetemről a Novorosszijszkiba, befejezte az évfolyamot, hadd menjen most Gorodiscsébe, hátha valóban nekiveselkedik a munkának. Ami pedig a vejét, Andrej Ivanovics Zseljabovot illeti – legfeljebb széttárhhatja a karját.

Jahnyenko idegenek előtt titkolta, mennyire sebzett a szíve, egyedül a matuzsálemi korú Mihajla Petrovics Lasin tudott róla; kikísérvén a vendégeket, Jahnyenko kedvesen visszatartotta az öreget. Persze, a széttört csészét nem ragasztja össze ez az aggastyán sem, ő sem tudja kibékíteni a lányát a vejével. Pedig kellene, ó, de mennyire! Hiszen ott a kisunoka. . . Nem, nem tud jó tanácsot adni Mihajla Petrovics. Semmi haszna itt Lasin varázslatos tudásának, ami a

finomliszt előállítását illeti, és nem segít Lasin milliója sem, amit nagybani gabonakereskedésen szerzett. A tehetetlenség, a megzavart lélek suta érzései visznek Mihajla Petrovicshoz. De mit érthet meg a mai fiatalemberekből az, aki úgy ám, már akkor pantallóban divatozott, amikor Bonaparte Austerlitz alatt ügetett?

Ljonya nem hallotta meg őket, azért nem tett kerülőt, és Lizogubbal együtt belépett a dohányszóba. Szemjon Sztjepanovics megismerte a gorodiscsei vendéget, de most mégsem tartóztatta volna, hanem a nagyothalló Lasin, meghallván a Lizogub nevet, felélénkült, megdörzsölte reszkető kezét, s fogatlan nevetéssel imígyen szólt:

– Akkor még a vámnál szolgált Lev Szergejevics is. Rendkívül elnéző uraság volt Lev Szergejevics Puskin, úgy bizony.

– Viszont Pedasenko, mi? – nevette el magát Szemjon Sztjepanovics.

Az öreg is nevetett – mintha száraz borsó peregne –, s így szólt, nyilvánvalóan azt a bizonyos Pedasenkót utánozva:

– „Hát emmeg itten naturelle avagy falsch”?

– Aha, te még emlékszel! – mondta Jahnyenko, és intett az unokaöccsének és Lizogubnak. – Rég múlt napok esetei, menjenek, uraim, nyugodalmas jó éjszakát.

A két fiatalember olyan sietve búcsúzott, amit az öregek még akkor is zokon vesznek egy kissé, ha ők küldik el őket. Rendben, isten velük, menjenek csak. Mihajla Petrovics, úgy látszik, azt hitte, hogy ugyanaz a Lizogub áll előttte, aki valaha az odesszai vámhivatalban szolgált. Finánc volt, bizony. Csakhogy nem ez a Lizogub, hanem az apja. És Puskin, a költő öccse, az is fináncként szolgált. Úgy

rémlik, nyugalmazott őrnagy volt az a Lev Szergejevics, igen, vámhivatal pedig kettő volt: kikötői és szárazföldi. De a legtolakodóbbnak, a legtöbbet firtatónak a herszoni számított, amit Pedasenko vezetett. Egyszer egy kövér dáma, aki sajnálta vámra a pénzt, a fűzője alá rejtett egy aranyórát, az meg a vámvizsgálat közben egyszer csak fogta magát, és ütni kezdett. Micsoda fordulat! Pedasenko megtapogatta a hölgyet, a hölgy sikít, és ki akar siklani, Pedasenko meg csak tapogatja tovább: „Hát emmeg itten naturellemente avagy falsch?” Rég múlt napok esete, mire jó ez a fiataloknak, menjenek csak, nyugodalmas jó éjszakát, uraim.

Nem volt nyugodalmas éjszaka. Lizogub álomba zuhant, de felriadt. „Szerdán, az Ügetőn . . .” Nem szerveztek, nem készítettek elő szökést. Sok hónap telt el a januári éjszaka óta, amikor Kovalszkij és társai szembeszálltak a csendőrendőr osztaggal, és nem szerveztek, nem készítettek elő szökést. „Szerdán, az Ügetőn . . .” Finom port vert fel a hatalmas csorda, fényeskedtek a csillagok, illatozott az öröm, s a börtönben, a toronyban – Fjodor Jegorovics. A fekete vízen meg számtalan tüzecke imbolyog, és lehetetlen megérteni ezt a szörnyű közönyt, ezt az erkölcsi durvaságot, Marijának igaza van, ezt lehetetlen megérteni.

Szimirenko dühöngött: Mityenkának derogálnak a magánpaloták, Mityenka ugyanis képtelen egy levegőt szívni a tulajdonosokkal s a tulajdonnal. Az elvek elvek, de hát vannak biztonsági megfontolások is! Akár egy számár végtelenül ostoba csökönyössége! És éppen most, amikor

Knop ezredes és martalócai őrjöngenek a városban, hogy az uralkodó biztonságban utazhassék Livadiába!

Lizogub szégyellte feltárni az okot, amely lehetetlenné tette számára, hogy a tiszteletre méltó Szemjon Sztjepanovics Jahnyenko polgár vendégszeretetét élvezze. Ljonya valószínűleg elfelejtette, hogy mesélte el nevetve még Gorodiscsében, Lizogubnak és Oszinszkijnak, hogy egyikük sincs Andrej Zseljabov ínyére: „Nem szeretem ezeket az arisztokratákat...” Valerian csak legyintett, apróság, de Lizogub nem annyira megbántódott, mint inkább elszomorodott, és elfogta a büntudat, akárcsak Fjodor Kuricin-nal kapcsolatban: Zseljabov is paraszti származású volt. Ma pedig Ljonya egyebek között megemlítette, hogy Zseljabov azt tervezi, hogy ősszel visszaköltözik a dinnyeföld-jéről Odesszába, azonban nem az apósához, nem, úgy fog élni, mint Diogenész a hordóban. És Lizogub nyomban elképzelte, mennyire szarkasztikusan fogadja majd Jahnyenko veje azt, hogy ő a Herszonszkaja utcai palotában lakik. Nem, nem, ezt ne! Ljonya meg heveskedett, és csökönyös, ostoba számarának nevezte a kedves Mityát.

Szimirenko már indulófélben volt Gorodiscsébe, meggyőzésre nem volt idő, haragosan sandított dióbarna szemével Lizogubra, és kérdően nézett Marijára.

Marija békítően elmosolyodott:

– És ha a Kristálypalotába költözne?

Lizogubnak sejtelve sem volt róla, mi az a Kristálypalota, de azért ő is elmosolyodott: akárcsak tegnap este a tengerparton, megint váratlan gyengédséggel suhant át rajta – milyen elmondhatatlanul kedves arc!

– Okos lány maga, Marija – morogta Szimirenko. – Ott

a helye az ilyennek. . . – ujjával megpöckölte a halántékát, és megenyhült. – Egyébként tényleg eldugott hely.

A Kristálypalota egy tengerparti szakadék fölé épült. A város felé forduló homlokzat mindhárom szintjén galéria futott végig. Valaha be voltak üvegezve, ragyogtak a lenyugvó nap fényében, s a Polszkij lejtő végén álló ház bizonyára ezért kapta ezt a csengő elnevezést. De a galériák – mindhárom erkélysor – már rég nem ragyogtak, hanem vakoskodtak – üveg már nem volt bennük, recsegték, korhadoztak, galambok, fecskék, kutyák és macskák találtak itt menedékre.

A Kristálypalota sorsa eldőlt, a tulajdonosra már nem is emlékeztek, a házmester – vásári kikiáltó külsejét meghazudtolóan vajszívű személyiség, s főleg az öreg, sánta Mojsa, minden valószínűség szerint Odessza egyetlen önzetlen uzsorása döntött. A tulajdonos a sors kénye-kedvére bízta a roskadozó házat. A zordon házmester bejelentőlap nélkül fogadott be lakókat. Mojsa pedig megmentette a házat a lebontástól.

Nem sokkal azelőtt, hogy Marija odavitte Lizogubot, a városi bizottság menthetetlennek találta az épületet. A lakókat katasztrófa fenyegette. A bizottság a mennyezetek és falak beomlását értette katasztrófán, a lakók a kilakoltatást. Mindennap várták a rendőrséget, amely kiteszi az utcára a Kristálypalota lakóit: kikötői rakodómunkásokat és nyugalomba vonult matrózokat, varrólányokat, csavargókat, kintornásokat, diákokat, prostituáltakat.

A férfiak nekikeseredve káromkodtak, a nők sírtak, a gyerekek kiabáltak, szétmaszatoltak taknyot-könnyet, és a mamájuk szoknyájába kapaszkodtak. És akkor az öreg Mojsa mindenkit behívott óriási szobájába, ami tele volt el-

zálogosított és újra zálogba került limlommal, amelyért soha egyetlen kopejkát sem kért. „Sa!” mondta Mojsa a beállt csendben: olyan volt, mint a próféta, aki tudja, hogy vezesse ki népét az egyiptomi fogságból.

– Pénzt kell adni, akinek kell – mondta Mojsa. – Nem kell azt mondanotok, hogy nincs egy árva rubeletek sem. Amennyit kell és ahová kell, Mojsa elviszi. Ti meg személyenként fél rubellel lesztek adósaim. Hogy keresztény vagy júdeai személyenként, annak nincs jelentősége. Nem kell mondanotok, hogy egy árva félrubelesetek sincs. Majd adtok, ha lesz.

„Jaj, anyám!” – nyögdécselt Mojsa a teherhordók és matrózok ölelésében. „Jaj, anyám!” – nyögdécselt Mojsa a varrólányok és szajhák csókjaitól. A szeme könnyben úszott.

És a rendőrség mintha megfeledkezett volna a Kristálypalotáról, senki nem piszkálta a lakókat, se az embereket, se a galambokat, se a kutyákat vagy a macskákat. A Fekete-tengerről jövő szél rázta a Kristálypalotát, az épület nyögött és csikorgott, mint egy öreg fregatt. A Fekete-tenger napja perzselte a Kristálypalotát. Rozsdaszag és száraz fa illata szállt belőle, mint egy ócska hordóból. Záporok verték a roskadozó tetőt és az ablaktalan galériákat, és a ház harákkolt, mint egy Ocsakov idejéből származó zenedoboz.

És élt a ház a Polszkij lejtő végén a szakadék felett, a Fekete-tenger partján. A galériákon galambok búgtak; a folyosókon gyerekek pajkoskodtak; ciripeltek a Singerek, forrasztó és ónozó kezek villantak, a kis szobákban szerettek és ittak, csempészárut rejtegettek, és olyan történeteket meséltek, amilyenekről még Pravgyin, az *Egy odesszai rendőrügynök feljegyzései*-nek szerzője sem álmodott. . . Egy rán-

cos, rossz arcú kis ember, miközben operaáriákat énekelt, drótmütyüröket készített eladásra – „női szeszélyt”, „a szív titkát”, „sír és keresztet”, este pedig távcsövet kapott a hó-na alá, kibaktatott a Primorszkij bulvárra, és ott a Voron-covszkij téren lehetővé tette a tömegnek, hogy a holdbéli tájakban gyönyörködjék... Egy borostás, nemezkalapos fickó filléres, ragadós cukorkákat osztogatott a gyerekek-nek, vagy elkapva bármely szembejövő kabátujját, lelken-dező elmélkedésbe fogott a 48-as forradalmakról, s amikor az áldozat végre valamilyen leleménnyel eltűnt, bánatosan mondta: „Bocsássanak meg, de csak jobb a szép múltban élni, mint a csúf jelenben...” Lizogub szomszédságában a deszkafalon túl, egy, a tisztességes irodalmárok betegségé-ben szenvedő újságíró lakott: szerette a kocsmát. A Tyi-raszpolszkaja utca sarkán, az Arany Horgonyban Szergej Ivanovics a negyedik stampedli után mennydörgő hangon sújtott le a tőzsdeügynökökre és szélhámosokra, a törvé-nyes bordélyházak tulajdonosnőinek törvényes férjeire, ám a hatodik stampedlit is elfogyasztván lecsillapodott, írt va-lami megrendelt beszámolót vagy librettót, esetleg egy be-szédet az összoroszkizmus pusztító hatásáról. Ez utóbbi különösen meggyőzőre szokott sikeredni.

A hitvány egészségű toszkán, aki azokat a drótmütyürö-ket készítette, a zsidó Mojsa, a régóta nyomorgó „tisztán republikánus” földesúr, az irodalmár Szergej Ivanovics, a szőke varrólány, aki itt nem volt sem Piff, sem Paff, csak egyszerűen Liza – mindannyian Dmitrij Andrejevics szom-szédaí voltak.

Odalent pedig a földszinten, közvetlenül a szakadék fe-lett, volt egy szoba, tengerre nyíló ablakkal, egy szoba, ahol annak a boldogságnak a visszarezdülését érezte Li-

zogub, mely a tengerparti lépcsőn árasztotta el egy pillanatra.

A földszinti szoba találkozóhely volt, konspirációs menedék. A Gulevaja utcai események után Marija ideköltözött. A barátai ragaszkodtak hozzá, hogy munkahelyén, a városi elöljáróságon, jelentsen beteget, és a Kristálypalotában várja ki, míg elmúlik a letartóztatási hullám. Eleinte Kutyitonszkajával együtt itt bújt meg a kék szemű bakfis-lány, Vika Gukovszkaja is, az, aki úgy megszegyenítette az üresfejű korzózókat, a tizennégy esztendő Vika, akit most az egész csendőrség hajszolt, segítségért fordulva Odessza város tisztességes polgáraihoz. De Vikát az elvtársak nem-sokára elvitték valahová, úgy tudták, egy tanyára. Marija maradt.

Lizogub be-betért hozzá. Érződött a tenger, a frissítő jódszag, s ha megfordult a szél, a naptól áthevült sztyepp leheletét hozta magával.

Lizogub komolyan megrökönyödött volna, ha valaki felhívja a figyelmét a Marija Kutyitonszkaja és az Anna Ardaseva közötti hasonlóságra. Kérem szépen, nemhogy észre sem vette ezt a hasonlóságot, de egész egyszerűen eszébe sem jutott sem Anna Illarionovna, sem a pityeri bútorozott szoba, ahol keserűen nevetett: „Eh, te Lassalle!”

Lizogub gyakran betért Marijához. Nem feszélyezte őket a szótlanság, ellenkezőleg, úgy érezték, szükségük van ezekre a hosszú szünetekre. A Kristálypalotát valósággal beborította a tenger tempós, nagy lélegzetű zúgása. Az ablakokon túl a Hattyú csillagkép tündökölt, kiterjesztett szárnyú óriás madár az augusztusi éjszaka egén. A tenger éjszakai zúgása és a tündöklő csillagkép Lizogub lelkében egybeolvadt valami különös benső felszabadultsággal,

amelyben eltűnt az a korábbi érzése, hogy földi léte kurta lesz.

Ugyanezekben az augusztusi napokban a kedves, zsém-bes Drigo erőfeszítései révén szinte az egész vagyona pénz-zé változott, s vehetnek most már bármily vad fordulatot a dolgok, Drigo, a meghatalmazott személy, azonnal igen nagy összegeket ad az elvtársaknak. Az idő megérett, az idő nem vár! Nem, tisztelt uraim, Dmitrij Lizogub nem tévesztett célt, amikor épp Odesszát választotta tanulmányai befejezése céljára. Ne méltóztassanak nyugtalankodni, nem tévedett: van Odesszában egy szentély, a Masztyerszkaja utcában.

A Masztyerszkaja utcai házban, Csubarov lakásán senki sem aludt abban a kora hajnali órában, amikor a harmattól nedves Ügetőn az oszlophoz kötözték Ivan Kovalszkijt. Senki sem aludt a Masztyerszkaja utcában, Csubarov házában abban a csöndes és zengő órában, amikor tizenöt sor-katona, tizenöt lépésről sortűzzel izzó ólmot lőtt az oszlophoz kötött ember mellébe. Senki sem aludt, és senki sem ejtett ki egyetlen szót sem. Szűrő- és lőfegyverekkel felszerelve komoran hallgattak, belátva erőtlenségüket, de a hallgatásukban volt valami töprengő eltökéltség is, mint hajdan az Umany elleni támadásuk előtt, az erdőben késeiket „megszentelő” hajdamákok némaságában.

Két nappal később ugyanannak a háznak ugyanabban a lakásában összeölelkeztek, egymás kezét szorongatták: „Nagy vadat ejtettek.” S csakugyan nagyot. És csakugyan vadállatot. Pétervárott a Mihajlovszkij téren, mintha csak Kovalszkij véérért cserébe, lesújtott a bosszúálló tör Me-zencev főhadsegédre, a csendőrök főnökére. És ők ölelkeztek, rossz íz nélkül irigyelve a pityeri daliákat. És Lizogub

átölelte Grisa Popkót, átölelte a szeplős, vézna Picit, ahogy még Kijevben elnevezték Oszja Davidenkót, ezt a nagyszerű fiút, aki arról ábrándozott, hogy gyökerestül írt ki minden Geikinget és Knopot, a letartóztatók, főbe lövők, akasztófára küldők egész bandáját. Csubarov pedig, akit szintén még Kijevből ismert, a máskor rendíthetetlenül hidegvérű Csubarov élénk volt, vidám, szellemes, a szeme csillogott; nem vendégeket fogadott: hisz ez itt nem egyszerű lakás, ez főhadiszállás. És ez így van, valóban így, mert megkezdődött már a harci cselekmények híveinek egyesülése. Elég volt abból, hogy hallgassák azokat, akik a fejüket csóválják, célozgatnak, vádolnak: „A maguk harci irányzata eltérés a *Zemlja i Volja* mozgalomtól.” Ez már politika. Igen, politika, harc a politikai jogokért, habár egyelőre még sokan csak önvédelmet látnak a terrorban, bosszút, a kormánygépezet dezorganizálását.

A Masztyerszkaja utcában egy bizonyos Koszifa nem épp szembeötlő házában létrejött a centrum. A déli lázadók, az egész harcos irányzat elismert vezetője, természetesen, Oszinszkij volt, de az, akit Kapitánynak neveztek, vagyis Csubarov, szintén a tűzlelkű forradalmár tekintélyét élvezte. És megérdemelten! Szergejt még 69-ben zárták ki az egyetemről. Úgy alakult, hogy emigrálni kényszerült az óceánon túlra, az Észak-Amerikai Államokba, ahol a volt penzai földbirtokos a saját bőréen tapasztalta ki, milyen a bérrabszolgaság a virágzó ipar hazájában. Járt Csubarov a nép közé, lakott Volga menti falvakban, de a legfőbb, a mindent meghatározó, hogy most szívvel-lélekkel a politikai harc híve. És Lizogub ingadozás nélkül olyan embernek fogadta el a Kapitányt, akinek kész volt alárendelni magát.

Úgy látszott, hogy a harci irányzat itt a Fekete-tengernél is jól fejlődik. S ki tudja, nem mennykővel terhes-e? Nemcsak azért, mert a Masztyerszkaja utcában oly igen eltökélt emberek találkoztak, és nem is csak azért, mert Csubarov támogatta Lizogub javaslatát, hogy tervszerűen szabadítsák ki a politikai foglyokat, és azonnal kezdjék is el Fjodor Kuricin megszöktetésével, nem, nemcsak ezért.

A masztyerszkajai főhadiszállás egyik szobájában egy akkurátus ládát rejtegettek. Pontosan olyat, amilyeneket a makarjevi vásárokon kapkodnak szét – vaspántos, megbízható, könnyen járó lakat. „Kelengyész láda – mondta Csubarov –, a kelengyét pedig el kell készíteni, mire a leányzó felnő.” Ilyet Lizogub még nem látott, ilyesmi eszébe sem jutott, és aligha gondoltak rá a csendőrfőnökök vagy a csendőrfőnököt meggyilkoló pityeriek: különleges, fenyegető, habár egyszerűen odesszai újságokba csomagolták, habár ránézésre semmi különös – hatszögű lapok, súlyuk alig több egy pudnál –, de ha összevetjük a puskapor erejével, az nem kevesebb, mint tizenhárom pud.

„Ágyúból nem lőnek verébre” – fűzte hozzá célzatosan a Kapitány. Lizogub félt elhinni és félt nem elhinni. Megértette, hogy a piroxilinre a robbanószerkezet készítéséhez van szükség, pokolgép lesz, de más volt, ami megdöbbenette: az ötlet vakmerősége. És ugyanakkor arra gondolt, hogy működésbe hozni egy lövedéket könnyebb, mint egy revolvert vagy tört. „Distancia – gondolta Lizogub –, távolság...” És tenyerével végigsimított a ládán.

Hogyan kell elkészíteni a piroxilines robbanóanyagot, arról a human tudományokkal ismerős Lizogubnak fogalma sem volt, de Csubarovnak is, aki valaha mezőgazdasági iskolát járt, csak homályos elképzelései voltak. Azért akad-

tak szakemberek, és köztük egy Herkules-termetű tengerész, óvatos léptű, mintha attól félne, betörik alatta a padló, belépett a szobába. Lizogub azonnal megismerte.

Igenis ő az, Ivan Logovenko, cserzetten a flottai szolgálatról. Igenis, négy éve múlt, hogy Londonban találkoztak, a külvárosban, ahol azt a csudajó újságot, a *Vperjod!*-ot nyomták. Logovenko fedélzetmester megszorította és megrázta Lizogub kezét.

Kiderült, hogy Logovenkót 76-ban elvitték az Orosz Kereskedelmi Gőzhajózási Társaságtól, mint tartalékost behívták az Andrejev-lobogó alá, aztán nemsokára kitört a törökök elleni háború. Nohát, akkor fordultak meg Ivan Ivanovics kezén galvanikus meg ütődésre robbanó aknák. Hogy hova kell őket telepíteni, azt az öreg Totleben számította ki, de hogy hogyan, az az aknász fedélzetmesterek és matrózaik dolga volt.

Nos hát, harcoltak eleget. Logovenko most altisztként szolgált Nyikolajevben a Második Fekete-tengeri Flotta tagjaként, ahol ezüst György-keresztes kürtök szólnak, és rajtuk a felirat: „A dunai harci cselekményekért a török háborúban.” De Logovenkót egy másik kürt szólította, a Duna innenső oldalára hívta cselekedni.

– Nálunk Nyikolajevben – mondta Lizogubnak, oszlop lábait szétterpesztve ült, hatalmas kezével a térdére támaszkodott –, ott nálunk, Dmitrij Andrejevics, elbeszélgetsz egy matrózzal, megkérded, úgy őszintén, hát hogy látod, testvér, vagyis abban az értelemben... szóval világos, milyen értelemben... és mi történik? Az, hogy ritka, aki nem így válaszol: a cár, azt mondja, akár ebben a pillantásban minden földet szétosztana a muzsikok között, ha a nemesek, a földbirtokosok meg nem kötnék kezét-lábát. Mérhe-

tetlen sötétség! Pedig hát világos, mint a nap: a cár a legerősebb gát. Olyan, mint egy páncélos – a fedélzetmester közelebb tolta széles mellkasát Lizogubhoz, és valami acélos ruganyossággal a hangjában folytatta: – No de hát a páncélosok ellen is van módszer: kis csónak rúdaknákkal. Vagy például kitalálták ezeket a pokolgépeket, gondolom, hallott róluk.

És Lizogubot megint megdöbbentette a terv vakmerősége. Értette, miről van szó, de bármi furcsa, nem jelentkezett – mint Kijevben – énjének nyomasztó azonosulása az eleven céltáblával. Nem azért-e, mert az uralkodó nem jelent meg előtte teljes testi mivoltában, mint Geiking báró vagy Kotljarovszkij, az ügyész? És ráadásul úgy érezte, hogy a distancia – ahonnét az aknát robbantják –, a céltól való távollét önmagában megkönnyíti a vonal átlépésének morális súlyát. Végül pedig egy ilyen kiváló férfiú, egy ilyen fedélzetmester, a flotta altisztje, katonaember, egyenruhás, mintha ez is csökkentett volna annak a lelki terhén, aki gondolatban végrehajtja a harci cselekményt. De hiszen Logovenko nincs egyedül, javította ki magát Lizogub, s a fedélzetmesterre figyelt, akinek hangjában egészen más intonáció jelent meg, már nem volt sem acélos, sem ruganyos, hanem lélekkel teli, sőt ábrándos és tán titokban rajongó is – egy bizonyos Wittenbergről beszélt.

– Még a múlt év elején kinéztük egymást magunknak, Szolomon Jakovlevics meg én! Ha látná őt! A kisujjában van a kémia meg a fizika, koeficiensek, százalékok, enélkül nem tudunk meglenni, nem bal-jobb, mint a gyalogságnál, mondom, csak úgy köpi ezeket a képleteket. S a kezéhez áll a szerszám; nem idéetlenkedik. Volta-oszloppal, gyújtásokkal, galvánelemekkel is tud bánni. Biztos a keze, akár szer-

számról, akár lőfegyverről van szó, itt volt Odesszában, amikor a Gulevaja utcában folyt a per, és azok a kutyák lőni kezdtek, hát Wittenberg visszalőtt.

Logovenko elhallgatott, valahova Lizogub mellé nézett, mintha messziről gyönyörködne barátjában, elvtársában. Aztán megsimította a bajuszát:

– No, jó egészséget kívánok, sietek Nyikolajevbe, nincs időm.

Lizogub tartóztatni akarta, szeretett volna még kérdezősködni, beszélgetni, de a fedélzetmester megrántotta legendákba illő vállát:

– A Golubcsikot már befűtötték, ha nem sietek, felszedi a horgonyt, és akkor hogy jutok vissza? – És váratlanul megkérdezte: – És a magáé hogy van?

Amikor a maga elvtársára, barátjára gondolt, aki Nyikolajevben az Inzsenyernaja utcában várja, Logovenkónak tüstént eszébe jutott, hogy de hisz Lizogubnak is volt barátja, elvtársa: a londoni külvárosban találkozott vele a fedélzetmester, akkor még hajófűtő.

– Él a druszája – mosolyodott el Lizogub –, és jól van. Itt van, nem messze.

Logovenko vette a sapkáját, és ő is elmosolyodott:

– Hát akkor rendben van. Adja át üdvözetem, Dmitrij Andrejevics.

Feszenko Odesszában lakott.

Ljonya, mielőtt elment volna Gorodiscsébe, megmondta Lizogubnak a címet – az árvaház a Preobrazsenszkaja utca végén. És fölemelte a mutatóujját: „A bácsikám, Szemjon

Sztyepanovics, az a burzsuj azért jó egy s másra.” És valóban, a városi Duma fennhatósága alatt működő árvaházban Jahnyenko protekciója révén időről időre radikális elemek jelentek meg. Volt már ott alkalmazásban Zseljabov, Zsoltonovszkij és Franjoli – most pedig Feszenko a gondnok.

Lizogubot elfogta a türelmetlenség, ha eszébe jutott, hogy találkozhatnak. De mégis várt, adukkal a kezében akart megjelenni. És csak akkor ment el a Preobrazsenszkaja utcába, amikor meggyőződött róla, hogy Odesszában rendjén mennek a dolgok.

Amikor üdvözölték egymást, Lizogub érezte, hogy Feszenko keze nyirkos és tűzforró. Leültek az árnyékba egy orgonabokor alatt lévő padra. A szűk udvarban fehérnemű száradt. A mezítlábas mosónő a teknő fölé hajolva erőteljesen, ritmikusan mozgatta a könyökét; piszkos szappanhabpamacsok hullottak a száraz, döngölt földre.

Egyenetlenül és idegesen folyt a beszélgetés. A hosszú szünet következménye? Tökéletesen indokolt izgalom? Igen, az is, de volt még valami: Lizogub látta, milyen gyógyíthatatlanul beteg Ivan.

Rég nem kereszteződtek az útjaik. Egyébként ez így nem igaz: kereszteződtek. A kormányzósági csendőrkapitányságokon a pityeri diák feljelentése után, a kijevi kapitányságon Geiking törzskapitány hallgatta ki Feszenkót, Csernyigovban Sulkevics törzskapitány faggatta Lizogubot. Sem Feszenko, sem Lizogub nem tagadta, hogy ismerik egymást, ostobaság lett volna, hiszen egyazon fakultáson tanultak, egy lakásban laktak, együtt utaztak külföldre. Ami a többit illeti, az az Oroszthonban a tisztességes emberek által használatos formula: „Nem tudom, nem láttam, nem hallottam.”

Lizogub nem mulasztotta el, hogy érdeklődjék Feszenko iránt: hol van, hogy van, mit csinál? Lizogub soha nem felejtette el, kinek köszönheti megmenekülését. Mert mi másnak, ha nem megmenekülésnek nevezhető átállása a „szeretet nagy ügyéért pusztulók hadába”? Tudakozódván, titkon remélte, noha gyengécske remény volt ez, hogy Feszenko, bár Bakunyin és a bakunyinizmus dühödt ellenfele, mégis hajlamos elismerni: a mai oroszországi viszonyok közepette nincs más erő, mint a fegyveres harc. Azonban újra és újra bebizonyosodott: a te Feszenkód, testvér, még mindig ugyanaz a megátalkodott marxiánus. Lizogub csalódott, de büszke érzést csípett fülön önmagában: az ő régi barátja ritka mód szuverén elme! És mégis elkeserítő volt, hogy Feszenko elől unalmas könyvek fedik el az ezer sebből vérző életet, a forradalmár elhivatottságát és küldetését. Nem a német szociáldemokrataét, hanem az orosz szocialistáét.

S megrebbent, felujjongott, amikor valahol meghallotta, hogy Feszenko otthagya a politikai gazdaságtant, kijevi és harkovi professzorait, a mélyen tisztelt tojásfejű Siebert, Hattenbergert, Cehanoveckijt, akik mint a harkály, szüntelenül a *Das Kapital*-t kopogtatják. Otthagya! És elment a Jekatyerinoszlavi kormányzóságba, a szektások közé. Persze, ez nem épp fegyveres irányvonal, de mégsem elvont, íróasztali számíttatás. Az oroszországi körülmények megteszik a magukét, és Feszenko nem áll meg félúton. Miért, mi okból ment a szektásokhoz? Az öreg Bakunyin a betyárokbán bizakodott, Bakunyin ellenfele meg a fejébe vette, hogy felláztatja a Molokan-szekta muzsikjait. Ha már lúd, legyen kövér. És Lizogub megörült: Feszenko, miután ki-

ábrándul ezekből a vallási megszállottakból, biztosan csatlakozik a lázadókhöz.

Ott, a Volga menti falvakban lecsapott a mennykő. „Ön Feszenko úr? Fáradjon velünk!” Semmi törvénytelen nem tudtak előkaparni: ugyanaz a *Das Kapital*, német és orosz kiadás, két kötet Spencer, Ricardo művei... engedelmséggel, ezt nem tiltja a cenzúra! No de az úgy van, hogy már önmagában, pardon, az olvasmányok köre is fontos bűnjelvé válik, ha megjelennek az emberszív mélyére kíváncsi égszínkéék mundaéros uraságok. Meg is jelentek, és elvitték Feszenkót a rosztovi börtönbe. Makacskodott: kizárólag tisztán tudományos céljaim voltak, mondta. Az emberszív ismerői is makacskodtak. Nagyon jól tudjuk, miféle céljai vannak, maga Geiking bárónak is azt bizonygatta, hogy tudományos vizsgálódások vitték Európába, mindenféle, pardon, munkásegyesületek... Sokáig tartott a huzavona. A mellében fészkelő tüdőbaj pedig fellobbant a nyirkos börtönhuzatban. Nem volt szerencséje, de a szerencsétlenség segített: nagybetegen, kezesség ellenében szabadlábra helyezték. Délre kellett volna utaznia, hogy kumiszt igyon, szőlőt egyen, de Pétervárra ment.

Azt mondták, a tuberkulózis görbéje egy időre nem emelkedett tovább – gondját viselte Feszenkónak a felesége, Marija Deics, a forradalmár húga. Ez a hír személyes, testvéri örömet ébresztett Lizogubban. Ám újból felülkekedett a feszenkói elme szuverenitása: miután otthagya a Molokan-szektasokat, Feszenko elmerült a külvárosokban, a munkások között. Vagyis nem a forradalom tenge-lyéhez, nem a faluhoz, amelynek szocialista princípiuma friss, mint a rétek levegője, hanem az ipar kormához, a burzsoá miazmákhoz tapadt. És Lizogub a vállát vonogatta,

amikor Oszinszkij elmesélte (és Grisa Popko rábólogatott), hogy Feszenko érdekesen és tehetségesen adja elő a „marxi tantárgyat”, élénk érdeklődést kelt, és hogy a rendkívül epés Zsorzs Plehanov³ rajong Feszenkóért.

Az átkozott város azonban lassan, alattomban örölte egészségét. A felesége könyörgött, hogy utazzanak délre. Feszenko beleegyezett, de előbb be akarta fejezni egyetemi tanulmányait. A rektor úr megérdeklődte, megbízható-e Feszenko volt diák. A válasz savanyú fintor volt. Valaha a Vasziljevskij-sziget professzorai azt jósolták, hogy Feszenko az egyetem ösztöndíjasa lesz, az ezzel járó külföldi kiküldetéssel. A Vasziljevskij-szigeten terveztek, a Fontankán végeztek. Ott is kincstári kiküldetést jósoltak neki, de nem Verzbolovón, hanem az Obon vagy a Jenyiszen túlra.

Ó, a Harmadik Ügyosztály nagy közigazdászai átlátták, mitől „gyarapszik a nemzet”: a tüdőbaj megteszi a magáét. És számítóan vártak. Feszenko ezalatt letette a vizsgáit. Azonban a tüdőbaj nem várt tovább, és Feszenko ágynak dőlt. Pusztult a pusztító városban, de most sem szomjúhozott sem orenburgi kumiszra, sem a krími szőlőre, az egyetlen hely, ahová hajlandó volt elutazni, Odessza volt.

Ott ültek a repkénnyel befutott kőfallal körülvett szűk udvarban az orgonabokrok alatt. Frissen fogott hal és padlizsán szaga keveredett a levegőben. Feszenko – elhárítandó az együttérzést – már nem volt olyan borús. Nagy volt, erős csontú, lógott rajta a vászonöltöny, szalmakalapját tarkójára tolta, néha óvatosan köhécselt, és rövidlátó szemét hunyorítva figyelt. Azután így szólt:

³ G. V. Plehanov (1856–1918) – orosz marxista teoretikus.

– Eh, Mitya, Mityenka, semmit se változtál: túl forró a szíved.

Tompa hangjában nem gúny volt, hanem bánatteli részvét. Ahogy az idősebb beszél a fiatalabbal. Így is volt. Mitya-Mityenka fiatalabb volt Feszenkónál, nem sokkal, de fiatalabb, hanem a részvét meg a szomorúság mintha mégsem a különbségből fakadt volna.

Lizogub akárha gyónt volna: beszélt csillapíthatatlan bűntudatáról apái vétke miatt, arról, hogyan szabadult meg az öröklött birtoktól, a Kijevben Oszinszkijjal és Popkóval szőtt összeesküvésről, és a nemrégiben keletkezett tervről, hogy megmentik elvtársaikat a börtönből, a tervről, aminek megvalósítását itt, Odesszában akarja elkezdeni, mert Fjodor Kuricin... mindent elmondott! S habár nem várt azonnali ellentmondásmentes egyetértést, azért erre a szomorú részvétre sem számított.

Feszenko felállt:

– Várj csak, mindjárt jövök.

Egy perc alatt megfordult, könyveket hozott ki a házból. Lizogub ülve maradt a padon, és a szeme sarkából nézte, hogy szeli át Feszenko az udvart; óriás árnyék kísérte.

Feszenko leült, a könyveket maga mellé tette. Köhécselt, megtörölte a homlokát, azután beszélni kezdett. Lassan beszélt. Lassan beszélt, hunyorított, és két ujjja közé csippen-tette Lizogub könyökét, a régről ismert bizalmas mozdulattal. Nedves felhangokkal szóló basszusából eltűnt a szomorú részvét, és megjelent, amit a zenészek fordított kont-rapunktnak hívnak, két ellentétes irányba fejlődő dallam. Az egyiket nagyon meghittnek érezte Lizogub, hasonlóképp a mozdulathoz, amellyel Feszenko megfogta a könyökét, de a másik... csaknem fenyegető, prófétai:

– „Az apák bűnei” – kezdte Ivan Fjodorovics, és mintha bölintott is volna, de nem egészen komolyan. – Nem fontos, hogy kinek honnét nyílik ajtó a forradalomba. Ennyit erről. Azt mondod: fegyelem, centrum. Kitűnő. De a kérdések kérdése: minek az érdekében? Várj, nem moralizálni akarok, hogy megengedett-e vagy se a vérontás. És nem is arról van szó, hogy az érvágás a szociális medicina egyik eszköze. Minek fecsegjünk itt hiába? A mi körülményeink között ez olyan lenne, mintha arról elmélkednénk, megengedhető-e vagy se a vulkánkitörés. És mégis megismétlem: mi végett? A rendszer oszlopainak ledöntése, à la báró Geiking? Hidd el, alázatos szolgád a legcsekélyebb rokonszenvet sem érzi a boldogult iránt, de... bocsáss meg, kérlek... ezek ostobaságok! Ne heveskedj, Mitya! A heveskedés éppolyan rossz tanácsadó, mint a tudatlanság. Isten őrizzen, hogy szidjam, lebecsüljem a heroizmust, nem vagyok kiszáradt, vaskalapos alak, nem! Másról van itt szó: nem kéne-e a forrongó lelket az elme hideg fürdőjében megmártani? Aha, tudjuk, tudjuk: Oroszország és a Nyugat összehasonlíthatatlanok, következésképp Marx zseniális elemzése... Igen, igen, tudjuk: Oroszország különleges eset és így tovább; hallottam eleget. – megsimította a könyveket, de nem vette kézbe őket, félkört írt le a kezével, s folytatta: – Azt mondod: fegyveres akciók. Nem vagy egyedül. Jó. Megint csak óvlak, ne hidd, hogy farizeus vagyok, és behunyom a szemem, ha meglátom a cár szívébe mártandó tört. Vakmerőség, önfeláldozás, elismerést érdemel, fejet hajtok előtte. De hát vedd észbe, honnét a vakmerőség, az önfeláldozás? A kétségbeesésből fakad! Nos hát, ez az én bánatom. A kormány dezorganizálása? Lehetséges, valószínű. És annak utána? Értsd meg, a forra-

dalmak nem török hegyéről ugranak le, hanem – megráncigálta a fülcimpáját –, hanem: figyelni és figyelni kell. De egyáltalán nem ott, ahol te és a barátaid teszitek. Várj! Tudod, hogy falusi gyökereim vannak, trágyaszagú falusi pópáktól származom, ismerem a muzsikot, mint a tenyereimet. Emlékszel, mi volt Zürichben? Ne hidd, hogy akkor csak úgy felfortyantam. Honnét lennének a muzsiknak szocialista ösztönei? Az évszázados rabszolgasors balvégzete fejlesztette volna ki? Az uraságok előszobái? És te, te Mitya, te milyennek látod a parasztot? Megmondom: cukros kiflinek. Itt az árvaházi gyerekeknek az a kedvenc csemegéjük: pirított cukorral készült tészta. Édes, de mennyire, csurog a nyáluk – nahát ilyen a te muzsikod. És mire gondolsz a muzsik? Hogy egy boltot szerezzen magának, arra – megint a könyveihez nyúlt –, nézd csak meg, nézz bele...

Lizogub átlapozta a Statisztikai Füzeteket, az Ágazati Szemlét, a Pénzügyminisztérium Évkönyvét és valami tanulmányokat az odesszai munkásosztály helyzetéről. Félretette a könyveket, és hervadtan mosolygott:

– Könyvelés... Nem tagadom meg a munkásokat, de hisz azok muzsikok. Tegnap és holnap muzsikok.

– Hát itt a tévedés! – kiáltotta Feszenko. – A lehető legnagyobb tévedés! – Lekapta a szalmakalapját: melege volt. Kifújta magát, és folytatta: – Persze, a gyári munkás arról álmodik, hogy mehetne vissza mielőbb a falujába. De a város, a gyár, az üzem fogva tartják, vasmarokkal. Na, már félsz is, a szemed kiguvad: „Proletár! fekély!” Hidd el, én sem ugrándozom az örömtől – iszonyú, durva, rémséges a

kizsákmányolás. Hanem: „Derék egy árkász!”⁴ Emlékszel, a dán hercegnél, Hamletnél ez az apa szelleme; Hegel mást mond: a derék árkász – titkos mozgás, ott a mélyben folyik a dolgok magvában. Marx is emlegette ezt a vakondot, ezt az árkászt, de az igaz, hogy jobban, nyomatékosabban: nála ez a bérabszolgák forradalma! Nem, Mitya, ezerszer is nem: nem összeesküvés, nem egy maroknyi ember, nem két-három revolver, nem az Istentől kijelölt N. N. – mind ez semmi! A forradalom, galambom, alapos munkát végez majd! Igen, igen, alaposat és módszereset. . .

Feszenko végigsimított a könyveken, kiegyengette őket, rájuk helyezte a tenyerét, mintha valami fundamentumra támaszkodna, és beszélni kezdett arról, hogy Odesszában nemrég szétverték a Délorosz Munkásszövetséget, és hogy a Szövetség okvetlenül újraéled, és hozzá hasonlóak alakulnak majd mindenütt, elkerülhetetlen ez, mint a napfelkelte. Pityeri fémmunkásokról és moszkvai takácsokról beszélt, urali gyárakról és donyeci bányákról, vasúti műhelyekről és gigantikus gőzmalmokról – amilyen Jahnyenkóé is. Beszédének értelme, ihletet adó ereje és izgalma abból a meggyőződésből származott, hogy igenis a külvárosokban, az egyenletes gépzúgásban, az ékszíjak feszes futása közepette, nagynyomású gőzben és kiolthatatlan tüzek bíbor visszfényében, igen, ott és nem máshol üt az igazi felszabadulás órája, és hangja végigzeng egész nagy Oroszországon. . .

Lizogub figyelt, nem szakította félbe. De felfoghatta-e teljes, valódi értelmét annak, amit hallott?

Elgondolkodott, majd hirtelen összerezsent: a közelben

⁴ Arany János fordítása.

– a Preobrazsenszkaja utcában – lovak patkócsattogása hangzott fel. Nem békésen, nem hétköznapián: csendőrosztogató vágtatott végig az utcán – nemrég riadóztatták őket.

II

Ó, micsoda riadalom volt, mekkora izgalom, mennyi fáradság! És aztán a boldogság könnye az ezredes arcán: megtette kötelességét. . . Most, pontosan egy esztendővel utóbb, több mint ezer nagyformátumú papírlapon fekszik előtte az ügy, a kis asztalon pedig szürkés-kék dossziék nyomtatott fejlécei kézzel írott címekkel.

Kedden Ville de Lille-Adan meglátogatta a pópát, aki nek a vérpadra kell kísérnie az elítélteket. Feltehető, hogy a tiszteletre méltó atya nem szenteli be őket. Ebben az értelemben készített látogatásáról feljegyzést Emilij Szamojlovics. Tegnap Knop ezredes, minden más kötelessége alól fölmentve, azzal bízta meg Adant, hogy nézze át ezt az óriási irathalmazt – kivonatokat kell készítenie egy részletes jelentéshez a Harmadik Ügyosztály számára.

Adan bezárkózott hivatali szobájába, és munkához látott. Olvasott, jegyzetelt, félretette a szükséges papírokat, és újraéledtek előtte az elmúlt, a 78-as év augusztusának napjai, a riadók, az aggodalom és a fáradozás napjai.

„Tekintettel Ő császári Felsége Odesszába érkezésére, augusztus 15-én szent kötelességemnek tartom bejelenteni, hogy a dolgok jelenlegi állása mellett, legmélyebb meggyőződéseim szerint különleges intézkedésekre van szükség Őfelsége tökéletes nyugalmanak biztosításához.”

Az ezredesnek igaza volt. Kezdjük azzal, hogy a város szállodáiban legalább százötven gyanús személy lakott. A helybeliek sem hagynak nyugtot, és akkor tessék, itt vannak még a jövevények is. (Úgy rémlik, még Moszkvából a Műszaki Főiskoláról is érkeztek ide diákok.) Azután a zűrzavar, a lövöldözés Kovalszkij elítélésének napján. Egy pimasz kislány üvöltözött a bulváron. Sivers gróf már nyakon csípte, de ez a patikuslány lekevert – egy tisztnek! – egy pofont; a főkormányzó szárnysegédje, Bouchin lovassági kapitány, aki a bulváron nyüzsgött, ahelyett, hogy likvidálta volna az incidenst, kozákokért rohant.

A titkos források megerősítették, hogy a városban komolyan veendő orgyilkosok vannak. Pétervárról szívesen küldtek volna segítséget, ha nincs az a borzasztó bűntény a fővárosban: a csendőrök főnöke a terroristák áldozatául esett. Borzasztó hatása volt, tudniillik a fanatikus tettesek úgy eltűntek, mint a kámfor. Az uralkodó pedig Livadiába készült. Természetesen el lehetett volna halasztani az utazást, vagy megváltoztathatták volna az útvonalat; Odeszát megkerülve Nyikolajevbe és onnét gőzhajón Jaltába. Azonban Nyikolajevben is... Csujkov kapitány, ez a buzgó és tapasztalt tiszt nem garantálta a biztonságot, pedig akkor még lidérces álmaikban sem jutott eszükbe a halált hozó akna. A nihilizmus miazmái minden részbe behatoltak! Elhalasztani az utazást, megváltoztatni az útvonalat? Hát csak képzeljék el, mit jelentene, ha az uralkodó ilyen rossz benyomást keltő lépésre szánná el magát. Tehát riadalom, aggodalom, fáradozás. A lélek mélyén ott sugárzott: nem emelkedik szentségtörő kéz arra, aki ama nagy reformokkal aranyozta be az orosz földet, arra, aki nem is oly rég félelmet nem ismerve ellátogatott a hadszíntérre...

Mit akarnak, mi kéne nekik? Az ezredesnek igaza van: „Bizonyos lehet benne, ha az uralkodó meg lenne győződve arról, hogy a társadalom megérett az alkotmányra, minden tétovázás nélkül megadná.”

Ám a társadalom, amely nem érett meg az alkotmányra, nem érett meg ennek a riadalomnak, aggodalomnak, ennek a fáradozásnak az érzékelésére sem; banális hétköznapiságban élt és él – gondtalanul utaznak a nyaralókba, batyukkal és kosarakkal telezsúfolt bérkocsikban; kora reggel, amikor az ember holtfáradtan hazafelé tart a házkutatásokból, a törzsvendégek ott sétafikálnak az ásványvízárusok bódéinál, és a még álmos zenészek az első valcert fújják; a szájtáti semmittevők kicserélik a híreket: itt és itt láttak egy jenkit, úgyesen táncol a görkorcsolyán, Masareno, a komikus pedig akkora murit rendezett tegnap a jótékonysági egyesület kertjében, hogy isten bizony, mindenki a hasát fogta a nevetéstől. . . borzasztó közöny, újabb bizonyítéka a társadalom éretlenségének.

Aki keres, az talál. . . aki zörget, annak megnyitattik.¹ Eljött a napja – rajtaütöttek a Masztyerszkaja utcai bandán, kinyomozták és letartóztatták a Kapitányt, valódi nevén Csubarovot, méghozzá úgy, hogy nem volt ideje ellenállást kifejteni sem törrel, sem lőfegyverrel, sőt még a piroxilin-rendelés számláit és Lizogub több ezer rubelre szóló váltóját sem volt módja megsemmisíteni. . . Hát itt a fonal vége, itt vannak az első nyílt tanúvallomások, természetesen nem Csubarovtól származnak, hanem szerencsétlen kölyköktől, akik különösebben nincsenek belekeveredve semmibe, de telebeszélték a fejüket, megmérgezték őket ezzel a pusztító

nihilizmustal. . . Ó, azok a lázas, álmatlan, a vágató csendőrlovak patkócsattogásától hangos augusztusi napok!

S hogy megvolt a fonal vége, gyorsan letekeredett a gombolyag: elfogták, elkapták, előállították Joszif Davidenkót, Grigorij Popkót, Viktoria Gukovszkáját, Marija Kutytionszkáját, Dmitrij Lizogubot. . . még. . . még. . . a fonál Nyikolajevbe vezetett. A hadsereg távírója válaszolt: Knop ezredes parancsának megfelelően letartóztatták Szolomon Wittenberget; az Inzsenyernaja utcai házkutatást teljes siker koronázta; Knop ezredes parancsának megfelelően Logovenkót az odesszai csendőrkapitányság rendelkezésére bocsátják.

És ott messze, északon, erdőkön, réteken át zakatolt már a különvonat. Egy kicsit feltartóztatták, ki tudja, nem azért-e, hogy ott, Odesszában végérvényesen leszámolhasanak a gyanúsakkal és gyanúsíthatókkal. A cár vonata elhagyta Carszkoje Szelót. De Kiverciben és Derozsenyiben megállt, hogy kifújja magát, az uralkodó pedig kíséretével egyetemben megtekintette a hadsereg hadosztályait és a kozákekredeket. És már zakatolt tovább, tovább, tovább, villogtak a tükröablakok, a rézfogantyúk, a kétfejű bronzsasok a vagonok tengerkék oldalán, tovább, tovább – és meg is érkezett a csillogó, ragyogó, zászlókkal díszített, elcsendesedett Odesszába.

Knop ezredest az uralkodó vagonjába kérték. Őfelsége a részletek iránt érdeklődött, és kegyesen elmosolyodott: „Tudom, hogy mindez nem tett jót az egészségednek, utazz el, gyógyíttasd magad. Nagyon meg vagyok veled elégedve, köszönöm a szolgálatot.” És megszorította az ezredes kezét. Lefelé lépkedve a vagon lépcsőjén Knop óvatosan feltartotta a kezét, mintha ajándékot őrizne. Az arcán

a boldogság könnye csillogott. Felejthetetlen pillanat: teljesítette a kötelességét!

Knop ezredes nem hallgatott az uralkodóra: elhalasztotta a gyógykezelést, nem vett ki szabadságot, hisz a nyomozás és a letartóztatások félmunka, ezután jönnek a kihallgatások, és az, akár a festészet, ihletet kíván. A kihallgatás papírjaiból lehet értelmetlen papírtömeg, de képződhet belőlük valami koncepciózus és harmonikus is. Ám az ehhez vezető út, megint csak akár a festészetben, „az anyag ellenállásán keresztül vezet”. Példának okáért ez a Davidenko részletes vallomást tett, de milyet? Olyat, ami más személyek ellen felhasználhatatlan. Vagy itt vannak a fiatalemberek, akik kevésbé érintettek az ügyben, de egyet-mást azért tudnak, nos, ezek igen hamar lakatot tettek a szájukra: a kegyetlen bosszútól való félelem, az ólmos bottal és sósavval megnyomorított Gorinovics emléke. Hát őt aztán – pedagógiai okokból – igazán érdemes volna bevezetni a tárgyalóterembe.

„Egy olyan szerencsétlen ember megjelenése, amilyen Gorinovics, kétségkívül a lehető legsúlyosabb benyomást teszi, és remélhetjük, hogy elborzasztja és visszariasztja a bűnös propagandában való részvételtől az ifjúságnak ama részét, amely aktívan még nem vett abban részt, de ifjonti eltévelyedésből esetleg együttérzést táplál a forradalmi agitáció résztvevői iránt.”

Az ezredesnek tökéletesen igaza volt, de Gorinovics nem volt beszorítható a Csubarov–Lizogub és társai ügybe, és e szerencsétlen fickó példája csak abban az értelemben „mutakozott meg”, hogy megbénította a fiatalembereket, és azok megtagadták tulajdon szavaikat.

Íme a dolgok egyik oldala. Bizonytalan, csuszamlós, kisiklik a kézből, nem lehet rátámaszkodni. És a másik oldal meg egyenesen a kétségbeesésbe kergeti az embert. Csubarov és Popko természetesen makacsul elzárkóztak. Lizogubot sikerült őszinteségre bírni. Ó, igen, sikerült! És ki is fejtette a forradalom általános eszméit, a szocializmus elveit. Egyébként még nem hivatalos beszélgetésre is sor került egyszer: „Kongtak a harangok Montpellier-ben.” A montpellier-i múzeum, a szépséges Firenze, ahol Fra Angelico együgyű angyalai lebegnek, a háromkirályok lépkednek a palazzo Riccardi freskóin – ha belegondol az ember, hogy ez a fanatikus aszkéta nyugodtan ott tölthette volna az egész életét. . . Ó, ezek a Csubarovok, Popkók, Lizogubok még Sahovszkoj herceget is ki tudták hozni a sodrából, pedig talán ő volt Odessza legkorrektebb csendőrtisztje. Na és Wittenberg sem volt külön náluk.

„Tökéletesen romlott személyiség, szilárd, képes magával ragadni és befolyásolni az ifjúságot. Belégyökerezett meggyőződése miatt a legcsekélyebb reményt sem ébreszti a javulásra, és ezért rendkívül veszélyesnek találjuk a társadalomra nézve a jövőben is.”

Igazságos minősítés. A társadalmi veszélyt holnapután megszüntetik – ezt az ostoba Szolomont elviszik Nyikolajevbe. Elszállítják Logovenkóval együtt. Fura egy barátság: zsidó kézműves és parasztszármazású fedélzetmester.

„Személyesen mentem a fegyházba, és Logovenkót négyszemközt folytatott beszélgetés során igyekeztem rábírni, hogy tegyen nyílt és teljes beismerést, oly módon tárva elé a helyzetet, hogy mivel részt vett az uralkodó őfelsége elleni merényletet előkészítő összeesküvésben, amelyről a nyomozás bizonyosságot szerzett, halálos ítélet várja, és ezért megígértem, hogy közbe fogok járni azért, hogy enyhítsenek a sorsán. Minden érvem megtört Logovenko kemény akaratán, tartózkodásán és óvatosságán, amely az őrizetben sem hagyta el egy pillanatra sem.”

A fegyházból kissé zavartan tért vissza az ezredes. A válát vonogatta: „Isten engem úgy segéljen, ezt nem vártam volna!” És tétovázás nélkül beismerte kudarcát abban a titkos levélben, amelyet a csendőrfőnökhöz intézett. Lenyűgöző példája a hivatali kötelesség becsületes teljesítésének!

Lám, mit tesz az ellenállás! A vaskalapos igazságügyiek meg az ügyészségi paragrafus-kukacok szabályzatokat lobogtattak, és sehogy sem fogták fel az állam elleni veszély teljes súlyát. És elhárították az illegálisan szerzett bizonyítékokat. Tanúkat követeltek, és azzal fenyegetőztek, hogy nem engedik bíróság elé az ügyet. A törvény az törvény, itt azonban valóságos polgárháború folyik, ilyenkor nem lehet formaságokkal törődni! Hál’ istennek Pétervárott ezt nagyon is jól megértették.

„A terror ellen, melynek segítségével a gonosztevők a kormányt vélték meggyengíteni, szigorú ellenintézkedésre van szükség, amely bebizonyítaná, hogy a kormány elég erős ahhoz, hogy megállítsa a társadalom bizonyos rétegeire ható bomlasztó nézetek fejlődését. Azon személyekkel kapcsolatban, akik elvetnek mindent, ami a hűséges és jóakarató alattvalók előtt szent, akik tagadják magát a törvényt, *nincs és nem lehet szó az érvényben lévő törvény betartásáról.*”

S íme az erők egyesítésének dicséretre méltó példája: távirat Csernyigovból.

„A rendőrségi felügyelet alatt álló és politikai szempontból a lehető leggyanúsabb Vlagyimir Vasziljevics Drigo nemesember kijelentette nekem, hogy többé nem táplál rokonszenvet ama kör iránt, amelyhez tartozott, ezért korábbi bűnös cselekedeteit illetően hajlandó a teljes bűnbánatra, és kész leleplezni a gonosztevőket, cselekedeteiket és terveiket. Leleplezései megdöbbenőek, és véleményem szerint hitelt érdemelnek. . . Mint az Odesszában fogva tartott Dmitrij Lizogub megbízottja és titkos levelezője, Drigo mind a mai napig, Lizogub utasításainak megfelelően, pénzt küld bűncselekmények előkészítésére, a forradalmárok követeléseinek megfelelően, nem sajnálva utolsó garasait sem, de egyformán fél cinkosai bosszújától és a kormány büntető kezétől. . .”

Sürgősen Csernyigovba küldték Ville de Lille-Adant. A törzskapitány érkezését távirat jelezte. Knop arra kérte a csernyigovi kollégát, hogy minden módon segítse Adant abban, amit különleges eljárásnak neveznek.

Tisztelettudóan fogadták az odesszai vendéget.

A szőke, sovány, hajlott hátú, keskeny ajkú von Märklin égett a lelkesedéstől. Régóta lesett Drigóra, akinek örökké istálló- és kutyaszága volt, és célzott is rá bácsikájának: „Tapogassa ki az unokaöccsét, tábornok, túlságosan is ragaszkodik a rendőri felügyelet alatt álló Lizogubhoz.” Régóta! De mégsem gondolta, mégsem hitte, hogy ilyen fontos felfedezéseket tesz. Legnagyobb sajnálatára, istenem, milyen csalóka a küllem!... Legnagyobb sajnálatára, a gonosztevő Lizogub óvatos volt és körültekintő. A pénzt marokszámra szórta az a gazfickó, de a szavakkal fukarkodott, és tudja, kapitány, ez a Drigo – hahaha – bármennyit ugrál is, nem sok valódi nevet tud.

– De megbízható? – kérdezte Adan.

Von Märklin mentorhoz illő választ adott.

– Soha ne bízson senkiben! – és vidáman folytatta: – Azonban ez a mi Drigócskánk Fortuna ajándéka. Natürlich, az ellenőrzés nem árt, de azért ez ajándék! A gyilkosság Harkovban... igen, igen, Kropotkin herceget, a kormányzót, borzasztó... Entre nous,⁶ először egy mérnököt gyanúsítottak. Az a mérnök, szerencséjére vagy szerencsétlenségére, egészen egyértelmű helyzetben kapta rajta drága hitvesét a herceggel. A mérnök feltalálta magát: elvette a kegyelmes úr pantallóját és a többi, és a szegény herceg... hahaha, egy szál alsóban távozott. De a kapitány, ez csak à

⁶ Köztünk szólva. (francia)

part⁷ érti, ugye? Egyszóval Drigo vallomásai megmutatják a helyes utat a valódi gyilkos leleplezéséhez. A valódihoz, érti?! Ami pedig a rám bízott kormányzóságot illeti, hát itt, kapitány olyan, de olyan darázsfészkekre hívta fel a figyelmet, olyan személyekre... – és von Märklin csuklóból legyintett.

Adant nem a csernyigovi vagy harkovi ügyek izgatták, őt Odesszába várták, és meg akart tudni mindent, ami Lizogubbal kapcsolatos.

– Nézze – mondta von Märklin elgondolkodva –, nem titkolom: van itt egy bizonyos nehézség. Drigo természetesen elismeri, hogy szoros kapcsolatban volt Lizogubbal, de egyidejűleg makacsul kitart amellett, hogy pártfogója erkölcsileg feddhetetlen. Azt mondja: szerettem és szerettem Dmitrij Andrejevicset. Kitart amellett, hogy azt mondja, a forradalmárok fejték, mint egy fejőstehenet, nem tudott nemet mondani, ennyi az egész.

– Bocsásson meg, ezredes úr, de nem tűnik-e önnek úgy, hogy... szóval Lizogubot védi, titkol vele kapcsolatban egyet-mást, de tulajdonképpen önmagát félti, vagyis azt mondja ez a Drigo, szerettem őt és szívesen teljesítettem pénzügyi megbízásait, de ezenkívül nem volt és nem is lehetett semmi, mivel az én megbízóm egyszerűen gyenge jellem, és kész?

Von Märklin bólintott:

El kell ismernem az ön éles megfigyelőképességét, Emilij Szamojlovics. Drigo borzasztóan gyáva, remeg az ina, forradalmi szempontból természetesen áruoló. Lizogub együgyűségéről egyébként éppen az győz meg, hogy egy

⁷ Itt: közbevetve. (francia)

ilyen gyáva alakot választott bizalmasául. Habár, ami azt illeti, Lizogub nem is bízott meg benne túlságosan. Önnek igaza van: Lizogubot mentve Drigo mindenekelőtt arra gondol, hogy önmagát mentse. No de nem zavarom, okvetlenül szükségünk van Drigo beszédességére, ne adj' isten; hogy kétségbeessen vagy elzárkózzék. Amiben pedig őszintén hiszek, az az, hogy valódi forradalmi eszmék nem mértelyezték meg. Azt mondja, minden a felületen volt benne, nem emésztette meg belülről. Ez így is van. Képzelve el, hogy a kihallgatáson egész kiselőadást tartott nekünk a forradalmi erőfeszítések hiábavalóságáról, a forradalom Hlesztakovjairól, az önjelöltségről, és mindezt az állami intézmények fokozatos tökéletesítéséről szóló prédikációval fejezte be. De ezt tegyük félre, most nincs idő az elméletekre.

– Igaza van – helyeselt Adan –, de nem lehetne-e fölpiskálni ezt a fickót azzal, hogy zsebre vágta annak az embernek a pénzét, akit saját bevallása szerint oly igen szeret?

Von Märklin szivarfüstbe burkolózott:

– Nézze, a helyzet a következő: az ismerősei azt mondják, ha Drigo el is rakott valamilyen összeget, akkor ennek az lehet az egyetlen célja, hogy előbb-utóbb megszervezze megbízója szökését. Ami engem illet, hajlok arra, hogy maga Drigo terjeszti ezt az ötletecskét.

– A gazfickó – komorodott el Adan. – Hát akkor nincs más hátra, mint hogy meghatározzuk a Lizogub által mindenféle konspirációkra fordított összeget. Nálunk úgy vélik, lehet vagy százezer.

– Több, sokkal több – von Märklin ábrándosat sóhajtott, a szeme nedves lett, aztán észbe kapott. – Mindjárt szólok, a közjegyzők hozzák majd a papírokat.

Adan hamarosan kézhez kapta a szükséges dokumentumokat, amelyek felsorolták az erdőket, kaszálókat, malmokat, a téglagyárat, a birtokokat, a házakat és egyéb ingatlanokat. Pénzben kifejezve Lizogub öröksége kétszázkilenc-ezer-háromszázharminc rubel volt. A maradék pedig... hatvankilenc rubel ötvennyolc kopejka.

Odesszába visszatérve Adan tanácskozott Knop ezredessel és Sahovszkoj herceggel. Úgy döntöttek, hogy Drigo leleplezéseit nem hozzák Lizogub tudtára. Csak folytassa Lizogub a levelezést az odesszai csendőrkapitányság számára már ismerős titkosírással.

„Itt közlöm azoknak a titkosírásoknak a kulcsát, amelyet mind szabadlábon, mind a börtönben levelezéshez használtak; némelyiket még mindig alkalmazzák a szabadlábon lévők is.

Egyes számú kulcs: 1/a; 2/spionok; 3/ember; 4/formájú; 5/farkatlan; 6/kutyák; 7/akik; 8/cári; 9/koncból; 10/élnék.

Második számú kulcs – Lizogub találta ki a börtönben a karácsonyi ünnepek után: 1/halál; 2/a; 3/farizeusokra; 4/kiáltott; 5/egy; 6/félelmes; 7/hang; 8/s; 9/a; 10/szabadságot; 11/szomjúhozó; 12/tömeget; 13/egybehívta. Először két, de néha három vagy több számjegyet kell elhagyni, amelyet konspirációs célokkal írnak oda. Egyébként minden betű két számjegyből áll. Az első jelöli a szót, amelyből a betű származik, a második a betűt.”

Nem Drigo fedte fel a titkosírás kulcsát a csendőröknek, hanem egy politikai fogoly, aki már második éve ült az odesszai fegyházban. Akárcsak Drigo, ő sem szerepelt a huszonnyolcak ügyének vádlottai között, de sok értékes tanúvallomással szolgált. Igaz, tanúként nem lehetett megidézni, őrizni és védeni kellett a titkos forrást, de szolgálatait széles körben felhasználták, s ha nem bugyogott volna akkora bőséggel ez a forrás, tán még a hadbírósnak sem sikerül Lizogub nyakára tekerni a kötelet.

Lizogub, erről mit sem tudva, ezt írta a szabadlábon lévőeknek:

„Engem valószínűleg életfogytiglan bezárnak a központi kényszermunka-tömlöcbe. . . Nem sajnálkozom a sorsomon; tudom, miért pusztulok el, tudom, milyen sok elvtársam maradt meg, tudom, hogy számuk minden hajsza ellenére napról napra növekszik, végül pedig tudom, hogy maga az ügy helyessége a siker mellett szól – mindezt tudva, nyugodtan várom sorsomat, és inkább legyek elevenen eltemetve, semmint hogy nyugodtan éljek egy rabló és elnyomó bőrében.”

Nem volt ez egészen így, nem: Lizogub rettenetesen nyugtalankodott. Aggódott, nem értette a dolgot, és ennek a „kedves Apó” volt az oka, a megbízott és megbízható Drigo, aki kisiklott az odesszai fegyházból kapott világos és nyílt jelzések teljesítése elől.

„Kedves Apó, már írtam magának a kívánságaimról, de maga esetleg nem kapta meg a leveleimet, ezért szükségesnek tartom, hogy újra írjak. Ezen levél átadója még barátaim előtt is úgy képvisel engem, hogy »én benne, ő bennem lakozik«, ezért kérem magát, hogy adja át neki *minden* pénzemet, ami magánál van, és egyáltalán mindent, ami a tulajdonomat képezi, és beszéljen vele az én ügyeimről úgy, mint velem; ő én vagyok, ezért ha nem adja át neki az *én* pénzemet, ez azt jelenti, hogy nekem nem adta át, vagyis visszaélt bizalmammal, és eltulajdonította a pénzemet... Egyszóval, ez az utolsó kívánságom, amelynek már korábban is hangot adtam, de nem tudom, megkapta-e a levelet (június 20-án küldtem el). Nem tudom, lesz-e még módom írni, vagy valamennyiüktől örökre el kell-e búcsúznom. Adja át üdvözetemet jó ismerőseimnek és mindazoknak, akik emlékeznek rám, tartsanak meg jó emlékezetükben...”

Adan felállt, mert megfájdult a háta, az ujjait ropogtatta, és nyújtózkodva fel-alá járkált az irodában. Aztán megállt a nyitott ablaknál, és gondolattalanul bámulta, hogy cigarettaznak a vizes dézsánál az altisztek meg az alacsonyabb rangú csendőrök, és hogy Knop ezredes, miközben a fogatába száll, valamit mond Sahovszkojnak, és a hercegecske türelmetlenül topogva hallgatja. Bizonyára vár már rá Keller úrhölgy: holnap nem szeretheti a hercegecskéjét, holnap foglalt lesz a primadonna, az *Eljegyzés lámpafénynél* premierje lesz.

Adan, miután kinyújtóztatta fáradt tagjait, visszatért a papírokhoz. Nem kaptuk volna meg olyan gyorsan, és nem

olvastuk volna el ezt az egész rejtjelezett levelezést, gondolta, ha nincs az a derék fiú, az a parasztlegény. Mégiscsak különös, gondolta Adan, mondjon, aki amit akar, akkor is különös: a fanatikus szocialisták, az ilyenek, mint például Lizogub, kényszermunkára mennek, vérpadra mennek ezeknek a Fjodor Kuricinoknak a kedvéért, és ezek a Fjodor Kuricinok...

Néhány hónapig egy cellában tartották e derék fiút Lizogubbal, azután átvitték más politikai foglyok celláiba. És minden héten, az egész éven át, az elmúlt 78-as év augusztusától kezdődően az idei augusztusig akkurátusan elmondott mindent, amit hallott, amit megtudott.

Adan visszaemlékezett, hogy küldte el neki az *Ördögök*-et, egy volt államellenes bűnöző könyvét. Elküldte: olvass és gondolkozz. És az is eszébe jutott a törzskapitánynak, hogy milyen iszonyú plebejusgyűlölettel beszélt ez a Kuricin a Lizogubok szednyevi kastélyáról.

„Kuricin szavai szerint Lizogub egy, még nem teljesen kialakult, szigorúan meghatározott szervezeti felépítésű, centralizált jellegű, jelentős anyagi eszközökkel rendelkező kör vezetője volt. Ez a kör grandiózus forradalmi terveket készült megvalósítani, amelyek – mint az Kuricin elmondásából részben leszűrhető – végül egy sor politikai gyilkosságban és merényletben fejeződtek ki. Lizogub nagy rajongója volt a »lázadó narodnyikok« pártjának. Általánosságban beszélve az orosz forradalmárokról, Lizogub, Kuricin szavai szerint, állandóan panaszkodott a különböző forradalmi körök tevékenységének nem összehangolt mivoltára, mondván, hogy azok ugyan közös cél felé tartanak, de,

sajnos, különböző utakon. Panaszkodott a szükséges energia és legfőképpen a centralizáció, vagyis olyan utasító szerv hiányára, amely valamennyi forradalmi párt tevékenységét irányítaná. Bizonysága annak, mekkora jelentőséget tulajdonított Lizogub a, hogy úgy mondjuk, központi hatalomnak a forradalmi ügyekben, hogy cselekedeteit részben még a börtönben is ez a gondolat vezérelte. Így Kuricin elmondásából tudjuk, hogy Lizogub felhívást intézett az odesszai fegyház politikai foglyaihoz a túlságosan szigorú házirend ürügyén, és azt javasolta, válasszanak maguk közül egy diktátori jogokkal bíró személyt, akinek parancsai minden esetben feltétlenül kötelezőek a többi számára. Ez a gondolat, úgy látszik, megvalósult, mert más vallomást tevő személyek is rámutatnak egy bizonyos kije-
vi börtöni végrehajtó bizottság létezésére, de hogy hol ez a bizottság, hány személyből áll, és egyáltalán milyen felépítésű, erről a fent említett vallomások nem szólnak.

A továbbiakban Kuricin, Lizogub szavait idézve, elmagyarázza, hogy az utóbbi kör több mint százezer rubelnyi készpénzzel rendelkezett. Ezenkívül Lizogubnak nagy kiterjedésű földbirtoka és egyéb ingatlanai voltak, főként a csernyigovi kormányzóságban, továbbá nagy összegű váltókkal rendelkezett, amelyek bármikor készpénzre válthatók. Kuricin egyetlen személyt sem nevez meg azok közül, akik Lizogub köréhez tartoztak, arra való hivatkozással, hogy Lizogub sem mondott egyetlen vezeté- vagy keresztnévet sem, és még fedőneveket is csak igen ritkán említett. . . .”

Ville de Lille-Adan most már lámpafénynél fejezte be a Fjodor Jegorovics Kuricin – jobbágyszármazású paraszt, moszkvai kormányzóság, Ruzsszkoj járás, Sibanovo falu – által összeállított hosszú jelentést. És miután befejezte, előkészített egy javaslatot Totleben főkormányzó számára: Nem lehetséges-e Kuricinnak a kormány számára tett szolgálatai viszonzásaképpen abbahagyni az ellene folyó vizsgálatot? A törzskapitány biztos volt abban, hogy Kuricin szabadlábra kerül. Párizs megért egy misét. Egy ilyen tanú megért egy ilyen akasztófárávalót. Azonkívül a fiú lényegében eltévelyedett bárány, és mindenekfelett bűnbánata teljességgel őszinte, és ráadásul izzóbban gyűlöl minden Lizo-gubot, mint a csendőrtisztek együttléve. Kuricint biztosan szabadlábra helyezik, vélte a törzskapitány, és nem tévedett.

Adan, bár rendkívül fáradt volt, gyalog indult haza, első emeleti lakásába. Végre kiderült az idő, az égbolt csupa csillag, a város még nem alszik, de már ágyba bújt. Nagyszerű! Holnap, pénteken, Adan szabad, hála az ezredesnek, nem kell jelen lennie az Ügetőn. Adan holnap elmegy a tengerhez, ami rendkívül fontos, hogy ihletetten tudjon dolgozni, hisz helyet ígértek neki a peredvizsnyikek kiállításán. Nagyszerű!

És Ville de Lille-Adan, ez a fáradt férfiú, aki teljesítette szolgálati kötelességét és előre élvezte a plein airen, a sajkás-sirályos tengerparton végzendő munka jó ízét, Ville de Lille-Adan lassan és elgondolkozva ment a tiszta csillagok alatt, kivilágított és kivilágítatlan ablakok előtt, kerítések és falak mellett, amelyeken halványan fehérlettek a nyomtatott hirdetmények:

„Az odesszai körzeti hadbíróság 1879. augusztus 5-én hozott ítéletében, amelyet az odesszai ideiglenes főkor-mányzó úr jóváhagyott, az államellenes összeesküvéssel vá-dolt Szergej Csubarov és Dmitrij Lizogub nemesembere-
ket, valamint a hivatalnoki származású Joszif Davidenkót kötél általi halálbüntetéssel sújtotta.

A halálos ítéletet 1879. augusztus 10-én, reggel tíz óra-kor az Ügetőn, a vágóhíd mellett hajtják végre.”

12

A bécsi széken ott feküdt kimosva, kivasalva a színját-szó, bíborvörös selyeming, ott volt gondosan kikefélve – egy pihe sincs rajta – a gyöngyház gombokkal ékes, feke-te bársonymellény. S a bécsi szék alatt puhán meghajlott a makulátlanul ragyogó két csizmaszár.

A hóhér befejezte a fürdőzést, és most „nemesi” cellájá-ban félig ült, félig feküdt az ágyán, ajkához emelgetve a hi-deg kvasszal teli kancsót. Igen, megszabadult attól a szé-gyentelen nőszemélytől, és ez növelte benne a függetlenség érzését. No lám, gondolta, azt teszek, amit akarok, és nem táncolok úgy, ahogy ezek a beste főnökök fütyülnek. Fro-lov sosem büszkélkedett Agrafena iránti hűségével, mert sosem kísértette meg a hűtlenség, de most, a fürdőben tör-tétek után férfiak számára ritka fajta elégedettség töltötte el: elégedettség, hogy legyőzte a testét. És az is melengette, hogy Trjuhlij tanúja volt a szilárdságának: Láttad, töket-len, milyen példás hitves vagyok én? Láttad, he?

Amikor Frolovot elöntötte odabenn a fürdőben a düh, és náspángolni kezdte a leányzót, Trjuhlij és a kulcsár ala-

posan megijedtek odakint a lármától. De amikor megértették, hogy mi történt, majd megszakadtak a nevetéstől. De aztán Trjuhlij egy kicsit hencegni kezdett az őrizetésével: szigorú elvei vannak Ványa Frolovnak! Vegyük például a börtönigazgató helyettesét: hát az tisztára, mint a kan kutya. De Ványa nem. Az nem csalja meg élete párját, Agrafenáját.

A mai volt az utolsó estéjük. Trjuhlij okkal, ok nélkül benézett a cellába, ivott egy keveset Ványa nagylelkűsége révén, megkóstolta a kvaszt is, és megint kifordult az ajtón. Nagy tisztesség érte Trjuhlijt: nem a kulcsárnál van a kulcs, amint azt a szabály előírja, nem, a kulcs itt van nála, a fegyőrnél, hogy a különleges fogoly, ha kíván valamit, nyitni lehessen neki az ajtót. Minden a lehető legjobban áll kettejüknél. Még nem vált illatos füstkarikává minden dohány, és az igazgató úr máris frisset küldött. És teát is, kantoni fajtájút, úgy ám.

Jólesőn múltatták ezt az utolsó estét. De az ellenőrzés után, uramisten, észrevétlen-jeltelen hogy megváltozott minden! Trjuhlij hegyezte a fülét, azonban hogy is foghatta volna fel, miféle hang zengett Ványa Frolov fejében.

Frolov, mintha maga sem hitte volna, megrázta a fejét, mint az igásló a bögöly elől. De ez a hang, akárha ismétlődne: „lélekveszejtő...” És barna szemecskéjével Ványára nézett Agrafenuska. Pontosan úgy, mint a Butirszkaja fegyházban. Frolov nehézkesen leereszkedett az ágyról, lefeküdt, megnémította a bánat. A hosszú hallgatás aggasztotta Trjuhlijt, de nem merte megtörni a csendet, csak egyik lábáról a másikra lépve sóhajtozott. Egyszer csak ezt hallja: „Nagyapó, hé, nagyapó...” A szíve összefacsarodott: „Mindeddig vén töketlen”, most meg: „nagyapó”.

– Figyelj – kérte a hóhér. – Te nekem... szóval arról, hogy van az ott...

Trjuhlij megértette, és újra meglepődött. Beszért már a forrázóról, a csontkésekről, amikkel igen alkalmasan lehet tisztítani a beleket, volt már szó a zsírolvasztóról, ahol meg lehet döglenni a gőztől, és arról is, hogy az állatok vérének gyakorta a tengerbe eresztik, egész veres már a partnál a víz. De Frolov, nézze meg az ember, újból érdeklődni kezd, hogy hogy viselkednek a különböző állatok a kés alatt. Pedig erről is mesélt már Trjuhlij. Hát nem furcsa?

Frolov felemelkedett, ült az ágyon, a lábát maga alá húzta, és úgy nézett, hogy Trjuhlij szinte tényleg nagyapónak érezte magát, akitől mesét kunyerál az unoka. Nos, a meséket, regéket rég elfeledte, de hogy az állatféle hogy viselkedik, azt tudja.

– Van az úgy, tudod – kezdte Trjuhlij –, hogy odahajtják a marhát, és mintha vadállat lenne mind, nem engedelmeskedik senkinek, hogy azok mit művelnek, testvér! Bőgne, üvöltenek, megvetik a lábukat, de aztán, ahogy bevonszolják őket a vágóhídra, egy perc alatt eltűnik minden rátartóság, remegnek, mintha meg akarnának vesztegetni: vedd a húst, ember – s egy-két perc, folyik a forró, gőzölgő vér. Hiszed, hogy olykor térdig gázoltunk benne... No de most vegyük sorjában. Itt vannak a birkák. Hát ez az istenverte az ajtóig elmegy, de tovább egy lépést se. Egyet lát: új a helyiség. Így aztán ölben kell bevinni. Tízet – az még jó. Húszat – az is elmegy, de százával? Becipeljük – nem ért az semmit, taglózzák egyiket a másik után, azok meg csak összebújnak egy csomóba. Nézzük most a disznót. Helyes a szó: disznók. Még ki se takarítottak, mindenütt ürülék, belsőségek, de azok nem ellenkeznek, nem! Azok, testvér,

csak úgy lökdösik egyik a másikat befelé, szuszognak, röfögnek, s nyomban felfalnak mindent, és akkor már valaki egyet fejbe csap, a másik vágja, vér, tajték, ők meg, tudod, csak zabálnak, a dögök, az egyik disznó egy darab húst nyel, már csapják is fejbe, a foga között megakad a hús, a másik kirántja... Egyszóval pusztulnak, de a maradék habzsolja azoknak a vérét, amelyikekét épp hogy kifolyatták... Azt elfelejtettem mondani, milyen az öreg anyakocca. Az marad utolsónak. Egész idő alatt leszegi a fejét, mintha öklelni akarna, bujkál, úgy, mint hogyha látott volna már ilyet. S ahogy utolsóként rákerül a sor... üvölteni kezd, rohan egyik sarokból a másikba, és meg akarja harapni az embert... Tudod, előfordult velem is: itt a kezemen a nyoma. Sokáig fájt, alaposan földagadt, elgennyedt... És még valamit elfelejtettem a disznókról. Habár azt mondtam neked, minden disznó – disznó, azért előfordul, hogy van esze. Épp karácsony előtt hívott át a szomszéd-asszonyom disznót vágni. Könnyű eset, veszem a szerszámot. Megyek, megérkezem, mit képzelsz, megérezte a kést, szétverte az egész padozatot a disznóólban. Hát, testvér, ilyen megérzésük van a haláluk előtt...

Frolov moccanatlanul hallgatta, és máskor közönyösentompa arca – annak minden izma, a szemöldöke, az ajka, még az orrcimpája is szüntelenül mozgott, mint a diák, aki feszülten, szótagolva olvas, és ez az arcjáték, ez a figyelem Trjuhlij szerint azt jelentette, hogy Frolov Ványa egész bensejével átél mindenféle állatot, azok érzéseivel egyetemben.

És még jobban megihletve, igencsak elégedetten önmagával és egyúttal valahogy megilletődöttén is, Trjuhlij a lovakról kezdett beszélni, hogy horkantanak a vágóhídra ér-

ve, hátraugranak s aztán felágaskodnak, ágaskodnak, majd egyszer csak belenyugszanak az elkerülhetetlenbe, és kezesé válnak, csak apró remegések futnak végig rajtuk, és forró könnycsepp hullik a szemükből, sír a ló, ezt meg kell érteni, hiszen egész életében dolgozott a muzsiknak, meg a háborúban, meg az államért, és akkor szegényt...

Semmit sem látva, vakon meredt Frolov a cella egy távoli zugába, és folyvást hessegető mozdulatokat tett, mintha valami némát és fenyegetőt hárítana el.

Ekkor erőteljes kopogás hallatszott a folyosón a kályha felől: a megbeszélte jel odalentről – megjött az igazgató úr.

Trjuhlij kiperdült a cellából, és becsapta maga után az ajtót.

13

Az igazgató úr nem jött, hanem kocsin vágtatott. A helyettese a Malaja Arnautszkaján Madame Lozsecskinánál akadt rá, és Zubacsovskij sietett a fegyházba. Úristen, nincs nyugta, pedig olyan jó lett volna legalább egy kicsit elengedni magát egy olyanynyira nehéz nap végén.

A nap a házastársi hűtlenség lesújtó bizonyítékával kezdődött. A hűtlenségnek mentoloscukorka-szaga volt. Aztán az a beszélgetés Heinz városparancsnokkal, aztán az a megszállott koporsókészítő a fekete koporsóival, aztán az ácsok az Ügetőn, a kellemetlen hangulat a vörös gödörnél, amit a sírásók ástak, s végül a melankólia, amikor egész élete ostobaságok sorozatának tűnt.

Este, némi tétovázás után – mivel kivégzés előestéjén nem lett volna szabad elmennie –, de hát borzasztóan nehéz nap volt, szóval némi tétovázás után Zubacsovskij kollé-

giumi ülnök, börtönigazgató elment a Malaja Arnautszkajára.

Madame Lozsecskinánál minden olyan volt, mint más-
kor: könnyed családiasság a portás meghajlásában, fülledt
púderszag, kék mellényes bérzongorista, és egy hegedűs,
aki hasonlított a tulajdon hegedűjére.

Még nem kezdődött el az igazán viharos kánkán. A szó-
listák, egy barna és egy szőke leányzó, egyelőre nagyon il-
lemtudóan rakosgatták a lábukat, sőt szinte búsan énekel-
tek arról, hogy „az élet – lóverseny”, ahol akárki a nyakát
törheti.

Monsieur Philippe és Piff-Paff – a Kristálypalota szőke,
csupa fürt lakója, amint belépett a büfébe, kis híján beleüt-
köztek egy marseille-i kormányosba, aki időről időre fel-
bukkant a Malaja Arnautszkaja-i intézményben. A kormá-
nyos meglehetősen ittas állapotban volt, de mindazonáltal
udvariassen félrehúzódott, utat engedve a mademoiselle-
nek és a monsieur-nek. Hanem nyomban szóba is elegye-
dett Zubacsovskijjal:

– Láttam a városban a plakátot, meg akarom nézni. Vér-
pad – kánkán! – fölemelte nagy, köves gyűrűvel ékes uj-
ját. – Ember a vérpadon és kánkán! Oda akarok menni.

Zubacsovskij kelletlenül és gőgösen azt válaszolta,
hogy Oroszországban *ilyesmi* nem fordul elő.

A büféből lementek a földszintre. Ott alkóvos, kertre
nyíló szobák voltak, fenntartva a kiválasztottaknak. Mon-
sieur Philippe mindig ugyanazt választotta, a sarokszobát,
önmagában is, Piffben is azt az illúziót keltve, hogy saját
fészkük van.

Monsieur Philippe leült a fotelba, Piff az ágyra. Zuba-
csovskij szerette nézni, amint a lány, a félhomályba sülly-

lyedten, kígyózó mozdulatokkal kifűzi magas szárú cipőjét, azután felemelve és leeresztve karját, forgolódva, hajladozva levetkőzik, és mindig fölizgatta és meghatotta az a sietős szemérmesség, amivel a lány a takaró alá siklott.

Monsieur Philippe a fotelba ült, és hátradőlt. Piff leült az ágyra, lehajolt, megérintette a cipőzsinórt, és anélkül, hogy a fejét felemelte volna, ezt mondta:

– Tudja, Monsieur Philippe, az egyik nálunk lakott a Kristályban.

Mintha egy félbeszakadt beszélgetést folytatna, vagy mintha hangosan kimondana valamit, ami nem igényel további magyarázatot.

– Kicsoda? – kérdezte kissé elkomorodva Zubacsovskij.

A lány kiegyenesedett, keze a térdén. Arcára és törzsére árnyékot vetett a paraván, de a karját, a térdét és a cipője orrát megvilágította az asztali lámpa, amelynek fényében Monsieur Philippe is ült.

– Ki az, Piff?

– Egy... nagyon jó ember, mint egy apostol. – Elgondolkodott és megismételte: – Nagyon jó ember.

– Tévedsz, kedves – mondta Zubacsovskij szigorúan.

– Ó, ó – húzta Piff hitetlenül.

– Ez egy nagyon gonosz úr, Piff.

– Ilyen szemmel?

– Hazug a szeme, akár a nyelve.

A lány hallgatott.

– Nem értesz te semmit – morogta bosszúsan a férfi.

– Nem értek, Monsieur Philippe – hagyta helyben rögtön a lány, megérezve a férfi ingerültségét.

– Nem, Piff, nem arról van szó. Tudod, előfordul, hogy a jóság rosszabb, mint a rablás.

A lány elképedt:

– Rabló?

– Ellenkezőleg, gazdag volt és előkelő. Nem maradt semmije.

– Á – kiáltotta Piff –, tönkrement! Ebből is látszik: jó ember.

Monsieur Philippe legyintett.

De a különös, váratlan igényt, hogy „meghatározza” Lizogubot, nem tudta elhessenteni. Lehetséges, hogy homályosan visszhangzott benne a nap folyamán tapasztalt nyomottság, amikor átvillant rajta, hogy tulajdon életének nincs meghatározó iránya.

Minden definíció: bűnöző, szocialista, a trón ellensége, most, habár megfelelt a tényeknek és illett hozzájuk, valahogy mégsem elégítette ki a kollégiumi ülnököket, nem volt megnyugtató. Szegény Piff, túlságosan együgyű: „apostol”, „jó ember”. Nem, a jóság kártékonyabb lehet, mint a rablás. Ez az, pontosan így van. Kártékonyabb, mint a rablás! Ez a félkegyelmű jóság a legrosszabb egybeesés: elutasítja, elveti azt, amin örök idők óta alapszik minden.

– És ez a francia? – kérdezte Piff, és a mennyezetre nézett, amely ingadozott már: odafent a fülledt teremben viharzott a kánkán.

– Igen, a csirkefogó... – mondta Monsieur Philippe – már hallottam róla.

De Monsieur Philippe-nek nem maradt ideje elmondani, hogy Franciaországban két halálraítélt kánkánt járt a verpadon. Lehet, hogy a tömeget meg a hóhért gúnyolták ezzel, lehet, hogy szörnyű kihívás volt a mennyei hatalmak

ellen. Nem, nem maradt ideje elmondani, óvatosan, de állhatatosan kopogtak az ajtón.

Összenéztek. Soha senki nem zavarta még meg őket. Zubacsovskij megrémült: csak nem történt valami? Piiff fürgén felhúzta a lábát, és az ágy elé húzta a paravánt. Isten ments, csak nem hozta ide a fene azt az undorító teremtetést? Piiff gyűlölte is, félt is tőle, mindez összekeveredett valami bűntudattal Monsieur Philippe törvényes hitvese előtt.

A kopogtatás óvatos jellege felbátorította a börtönigazgatót. Résnyire nyitotta az ajtót, és az ellenség esetleges erőszakos behatolási kísérletére számítva erősen fogta. Az ajtóban Madame Lozsecskina keblei hullámozottak viharosan, és mögötte a félhomályban zavartan imbolygott Zsuravszkij, Zubacsovskij helyettese.

– Mi az? – kiáltotta a börtönigazgató. – Mi történt? Egy pillanat múlva kirohant az előtérbe.

Az emeletről a pimasz fortepianó hangjai zúdultak le a szőnyeggel borított lépcsőn.

Az udvaron meleg volt, az ég csillagos.

A Malaja Arnautszkaján végigdübörgött a kincstári fogat.

Három órával azelőtt, hogy Monsieur Philippe hanyatt-homlok otthagya a szalont, a rábízott börtön titkos kazamatájában Lizogubnak címzett búcsúlevélkét csúszttattak be.

Az eszme nem pusztul el, írta Kuricin, a mártírok példája ott tündöklök majd a győztes nép előtt, és abban a tündöklő fényben, írta, elhamvad a világ gonoszsága és aljassága, de

Lizogub példája mindörökre elriasztja az embereket a harácsolástól és hamisságtól.

Lizogubnak kicsordultak a könnyei.

Lizogub, szerencséjére, nem sejtette, hogy Fjodor Jegorovics már régen és naponta ír feljelentéseket Knop ezredesnek. És ezt a buzgalmát nemcsak azzal a vágyával magyarázta a csendőröknek, hogy szeretne kiszabadulni a börtönből, habár nem titkolta ezt sem. Börtön anyácskánk – bizonygatta Kuricin – megszabadít a tébolytól, itt ő, Kuricin, mindent átgondolt, és most gyűlöli a szocialistákat, akár a pestises ragályt. A falusi parasztok – mondta – szurokkal mázolnak keresztet a kapura a dögvész ellen, a fehérnép meg a homlokát veri a földhöz: „Nem a kátránykereszt, hanem a csodatévő ment meg.” Meg kell menteni a parasztságot a dögvész veszélyétől, magyarázta a csendőröknek Kuricin buzgalma okát. Lizogub? Egy meghibbant földesúr. Az ilyen a saját javait sem sajnálja (teheti, nem ő gyűjtötte), a másénak, a görnyedve s verítékkal megszerzettnek meg még kevésbé kegyelmez. Eszébe jutott a rajongó Lizogub, ott a fényűző Szednyevben, a csalogánytrillás nyári éjszakán, amikor Buonarroto-t olvasott: a tulajdon: korbács és bűn; ne mondja senki, hogy a gazdagság forrása a takarékosság és a munkaszeretet... És Fjodor Kuricin a parasztság fogadatlan jótevőiről beszélt a csendőröknek, nem, az anyátokat, ti ősapátok óta zsírosodók, engedjétek most jóllakni az én fajtámat is, és a gyerekeimet meg az unokáimat... A csendőrtisztek nem szálltak vitába Kuricinnal: jó eszű, ügyes legény, amellettt át van itatva a muzsikok gondolkodásával – messziről érzi a bajt. És megígérték Kuricinnak, hogy közbenjárnak érte a felsőbb hatóságoknál, hogy szüntessék be ellene a bűnügyi

eljárást. Kuricint meggyötörte a várakozás. A várakozásban remény váltakozott félelemmel. Kuricinnak csakugyan nem volt köze a Gorinovics elleni merényletkez, ami itt történt, nem messze az Ügetőtől, és Kuricin minden tőle telhetőt megtett, hogy leleplezzék a merénylőket, de nem ez rágta: ő, éppúgy, mint Gorinovics, együttműködött a kékmundérosokkal, és Gorinovicsot megbélyegezték: „Így jár minden áruló”, és Kuricin a kegyelemre várva, félt a bosszútól. . . Nem tévedett reményeinek teljesedésében, de még egy fél esztendő várnia kellett; és nem tévedett félelmében, de még huszonöt esztendő telt el addig. . . Egyelőre az odesszai fegyház tornyából búcsúüdvözlést küldött Fjodor Jegorovics Kuricin a meghibbant földesúrnak, a parasztság fogadatlan jótevőjének.

És Lizogub szeméből kicsordult a könny.

Sokáig ültek egy cellában.

A politikai foglyok között Fjodor Jegorovics rangidősnek számított. Együtt éreztek vele, törődtek vele. Lizogub nyíltan beszélt előtte, habár elkerülte a nevek, sőt a szabadlábbon maradtak fedőnevének említését is. Minek az? A lényeg nem a nevekben van. Vele, Fjodor Jegorovicssal osztotta meg bánatát Lizogub, amikor Valerian Oszinszkij rejtjelezett cédulája megérkezett az odesszai börtönbe: „Nemsokára kivégeznek, de azzal az örömteli érzéssel megyek a halálba, hogy van, aki folytassa. . .” Fjodor Jegorovics átölelte Lizogubot, azt suttogetta, hogy bosszút állnak Oszinszkijért, okvetlenül bosszút állnak. És Rilejev sorait idézte: „Látom én tisztán, a halálé lesz, ki elsőnek ront, nép, zsarnokaidra.”

Lizogub még a szednyevi nyári napokon látta meg Kuricinban a parasztfiút, a Razin seregébe valót, a hajdamákot,

akit áthat a szocialista eszme, itt a börtönben pedig elárasztotta a keserű börtöntestvériség érzése.

És a búcsúüdvözlét meghatotta Lizogubot.

Meghatotta és meg is örvendeztette: annyi munkával szervezték meg a postát, és lám, itt van, működik. Csakugyan működött: celláról cellára továbbították Wittenberg levelét.

Letartóztatása előtt Lizogub csak hallott Wittenbergről, itt, a börtönben ismerte meg. Micsoda koponya! Milyen ragyogó pontossággal verte vissza a csendőröket, az ügyészt, a hadbírákat! Az 5-ös számú kaszárnya termében hangzott el: „Amikor a »lenni vagy nem lenni« kérdésére vár az ember, természetesen nincs tréfás kedvében. De tudják-e, uraim, eszembe jut egy anekdota a házasságközvetítőről. A menyasszonyt dicsérve, azt mondja, ötszáz rubel a hozománya. A vőlegény megkérdi, miből tevődik ez össze. A házasságközvetítő így felel: »Száz rubel készpénz, száz rubel értékű holmi, száz rubelt kölcsön tud kérni, száz rubellel tartoznak neki, na és ha még egy százas hiányzik, hát, istenem, az már semmiség. . .«” És rezzenéstelen arccal kivárva, amíg a csengőt rázó elnök lecsillapította a vádlottak hahotáját, így fejezte be: „Szóval, uraim, annak a menyasszonynak legalább volt száz rubel készpénze, de maguknak csak rendőrügynökök szavai állnak a rendelkezésükre, amikért egy garast sem ad senki!”

Tegnapelőtt, még az ítélet jóváhagyását megelőzően, eljöttek Nyikolajevből Wittenberg szülei. A fiút bilincsbe verve vezették ki. Az öreg sírva fakadt. Nem azért, mert meglátta a bilincseket, hanem mert arra gondolt, hogy verik majd le ezeket a bilincseket, és hogy húznak majd a fiára szemfedőt. Ó, ha a bilincseket rajta hagynák, a fia elmenne

kényszermunkára. De nem, leverik, és szemfedőt húznak rá. Nem csavarják bele a szemfedőbe, mint azt, aki meghalt s megtért népéhez, hanem ráhúzzák, mert akasztófa alá állítják. És az öreg sírva fakadt. A tükörkészítő mester csi-szolóanyagtól és kvarctól megsötétedett kezével viseltes kaftánját gyűrögette. És a könnyein keresztül kérdezte: „Nem lehetne-e kegyelemért folyamodnod?”

Wittenberg megzavarodott. Várta ezt a kérdést, de az anyjától várta. A kérdést mégis apja tette fel, az apja, aki mindig eleven volt, sosem csüggedt, az apja, aki szerette hajtogatni, hogy a szegények előbb-utóbb kiverekszik maguknak a boldogságot. Azokat a gyengéd szavakat, amiket Wittenberg jó előre kigondolt az anyja számára, apjának nem mondhatta el, és a mama hallgatott, és Wittenberg akkor azt mormogta, hogy hát... ha áttér a pravoszláv hitre, akkor egy fokozattal enyhítik a büntetést. Szülei megingathatatlan ószövetségi hitére számított: nyilvánvalóan elborzadnának egy kikeresztelkedett fiútól. De hirtelen végigfutott rajta a hideg: és ha beleegyeznek? Akkor azt is meg kell magyaráznia, hogy egyáltalán nem a pravoszláv vagy a zsidó vallásról van szó, hanem arról, hogy nem áll szándékában bármit is kérni ellenségeitől, s azonkívül: van egy barátja, szívéhez legközelebb álló drága elvtársa, Ványa Logovenko, azt is halálra ítélték, nos hát, Ivan Ivanovics Logovenko, a pravoszláv, milyen hitre térjen át, hogy egy fokozattal enyhítsenek a rá mért ítéleten?

De mielőtt bármit mondhatott volna, meghallotta az édesanyja hangját, a mamáét, aki gyerekkorában szomorú és mulatságos históriákat mesélt neki a helybeli csavargók életéből; a lány és szomorú hang most feszesen zengett: „Halj meg olyanak, amilyen vagy!” S hátrahőkölt egy pil-

lanatra, mintha arcába vágott volna a pusztaság szele, az ősi, kegyetlen, vihart hozó szél, s földig hajolt az anyja előtt.

És elmentek. A kapunál posztoló örök puskájukra támaszkodva lustán, lehajtott fejjel figyelték a szemük sarkából, hogy megy a kaftános öregember támolyogva és kezét az égre emelve, az öregasszony pedig támogatta, s apró, kemény léptekkel haladt mellette.

Visszamentek Nyikolajevbe. A múlt évben kikövezett, széles utcákat elárasztották a szekerek. A szekerek lassan, sűrűn megállva közeledtek a kikötő felé. Azok, akiknek nagyon sürgős volt, hogy pénzt keressenek a gabonás zsákok rakodásával, zsákkal a vállukon, meggörnyedve ugráltak szekérről szekérre, megelőzve a kocsisokat...

Visszatértek Nyikolajevbe, a viskójukba. Nem messze a körúton a második flotta legénységének zenekara játszott, azé, amelyben az egész háborút végigszolgált Szolomon fogadott testvére, Ványa Logovenko fedélzetmester... Visszatértek Nyikolajevbe, és tudták, hogy már csak néhány nap van hátra addig a reggeli óráig, amikor a Golubcsik kincstári gőzös füstöt eregetve hosszú kéményéből Nyikolajevbe hozza a fiukat és a barátját. És a hóhért is elhozza.

Itt, Odesszában pedig a főkormányzó már jóváhagyta az ítéletet. És ma, csütörtökön, ezen az augusztusi estén Wittenberg, a titkos kazamata foglya, levelet írt az elvtársainak. Írt, és Krisztust látta maga előtt – egy orosz festő képeről készült fényképfelvételt, a képet Münchenben állították ki valamikor, a fényképet pedig egy volt kollégája, a műszaki főiskola egyik diákja ajándékozta Wittenbergnek. Írt, és látta az ember arcát, aki halálával legyőzte a halált.

„Barátaim, természetesen nincs kedvem meghalni, és azt állítanom, hogy szívesen halok meg, hazugság lenne; de ez a körülmény ne vessen árnyékot a hitemre és a meggyőződéseim szilárdságára: jusson eszetekbe, hogy a Megváltó, az emberszeretet és önfeláldozás kétséget kizáróan legmagasabb rendű példája, azonban ő is imádkozott: »Múljon el tőlem a keserű pohár.« Következésképp hogy is ne imádkoznék én is ugyanezért? Hanem, hozzá hasonlóan, azért azt mondom magamnak: »Ha másképpen nem lehet, hogy ahhoz, hogy győzedelmeskedjék a szocializmus, az kell, hogy a véremet ontsam, ha ebből a rendből egy jobb világba csak a holttestünkön keresztül lehet eljutni, hát ömöljék a vérünk; legyen megváltás, és legyen az emberiség üdvére; és hogy a mi vérünk megjavítja azt a talajt, amelyen kicsírázik a szocializmus magja, hogy a szocializmus győzedelmeskedni fog, mégpedig hamarosan – ez az én hitem.« Itt megint eszembe jutnak a Megváltó szavai: »Bizony mondom néktek, hogy vannak némelyek az itt állók között, akik nem kóstolnak addig halált, amíg meg nem látják, hogy az Isten országa eljött hatalommal«⁸ – ez a meggyőződéseim, mint ahogy bizonyos vagyok abban is, hogy a Föld forog. És ha majd fellépek a vérpadra, és a kötél a nyakamhoz ér, ez lesz az utolsó gondolatom: »Mégis mozog, és nincs a világon senki, aki mozgását megállíthatná.«”

A nehezen megszervezett, pénzzel és élelmiszerrel fizetett börtönposta működött – egy katonaköpeny zsebe, a küblihordó gatyája, a börtönőr összeszorított ökle –, és Wittenberg levelét elolvasták a kényszermunkára ítélték.

⁸ Márk evangéliuma, 9., 1.

S válaszul, postások nélkül, a besztuzsevi ábécé⁹ kopogása: „Engedjétek őket elbúcsúzni... Engedjétek elbúcsúzni”... Bilincseik vasával, cipősarokkal, padokkal, székekkel verték az ajtókat: „Engedjétek elbúcsúzni a halálraítélteket!” Az emeleteken és tornyokon a kulcsárok és börtönőrök úgy rohangáltak, mint akinek sót lőttek a fenekébe, üvöltöztek, fenyegetőztek, aztán próbálkoztak csöndesítéssel, csillapítással, ütéssel, rúgással. De a börtön zengett, és most már nemcsak a politikaiak cellái, hanem a köztörvényeseké és a női szárny is.

Mivel otthon nem találta, az igazgatóhelyettes a Malaja Arnautszkajára rohant Zubacsovskijért. Miután jelentette az eseményeket, Zsuravszkij azt a kaján megkönnyebbülést érezte, ami a legodaadóbb beosztottat is elfogja, ha a főnöke nehéz helyzetbe kerül. Zubacsovskij kollégiumi ülnök a maga részéről ugyanezt tette volna, igaz, erőteljesebben, ha azt a piszkos Heinzet sikerül nehézségek elé állítania. De nem volt idő elrohanni a városparancsnokért, a Gyeribaszovszkajára: amíg megjárják, ezek a gazemberek szétverik a fegyházat.

Egyedül kellett ebben a rendeletileg előre nem látott helyzetben döntenie. Sarra gondolt: ha rosszat lép, tönkreteszi őt Panyutyin, az az ártány. Amikor a titkos tanácsos, a főkormányzó jobbkeze eszébe jutott, a kollégiumi ülnök kicsit ide-oda csoszogott. „Mikor lesz már ennek vége?” – gondolta dühösen és egyúttal fohászkodva; a helyettese kitalálta, mire gondol, és részvevően felsóhajtott: „Csak

⁹ A dekabrista felkelésben három Besztuzsev fivér – mindhárom katonatiszt – vett részt. A felkelés leverése után börtönbe kerültek, ekkor alakult ki a morze-ábécére emlékeztető kopogtatható ábécé; később számúzték őket.

reggelig húzza ki.” „Kihúzzuk és megússzuk” – morogta Zubacsovskij.

Tudta: vannak pillanatok, amikor engedni kell a foglyoknak. És most már azt is tudta, mit fog tenni: felkelti ariadóőrséget, mindenkit a legutolsó emberig, megháromszorozza az éberséget, puskát készenlétbe, szuronyt fel, résen lenni! Segíts magadon, az Isten is megsegít.

És ők – Csubarov, Davidenko, Lizogub – kiléptek a kazamatából a homályos alagsori folyosóra. A hűrfeszes, rezzenéstelen zsványarcú Zubacsovskij jelt adott, és a három halálraítélt fegyverekkel körülvéve elindult Wittenberg kazamatájába.

Wittenberg felvetett fejjel lépett elébük.

– Na, eljöttünk búcsúzni – mondta Lizogub, és elmosolyodott –, hiszen tudja, minket holnap reggel tízkor... – Nem is nyugodtan beszélt, nem. Inkább közömbösen, valahogy nagyon-nagyon meghitten, mintha másnap elutazna valahová a barátaival, méghozzá messzire és hosszú időre – ennyi az egész.

Azt mondta: „Hiszen tudja, minket holnap reggel tízkor...” – és átölelte, magához szorította Wittenberget. Odalépett Csubarov, a Kapitány, odalépett Oszja Davidenko; Csubarov sápadt volt, Davidenkónak azonban lángolt az arca, odaléptek, és ők is átölelték Wittenberget. Nem várták be a figyelmeztetést, megfordultak, és libasorban mentek az ajtó felé.

Zubacsovskij, feszülten, verejtékben úszva, félrehúzódva arra gondolt, hogy lám, ő, a börtönigazgató, mintha nem is létezne a három ember számára, mennek, mintha ő a világon sem lenne. És tehetetlenségében megbántódott, ő,

a kollégiumi ülnök, a börtönigazgató: jót cselekszik az ember, jót, és semmi hála.

Az óriás termetű komor Logovenko karba font kézzel állt a kazamata közepén. Társait meglátva kitérte a karját, mint valami kaput, és egyszerre ölelte át valamennyiüket, nem is tudod, a te szíved ver-e vagy Ivan Logovenko fedélzetmesteré.

– No, testvérek, minden jót – mondta basszus hangján a fedélzetmester, még szorosabban ölelve Lizogubot is, Csubarovot is és a kis Oszja Davidenkót, és csókolta valamennyiüket, ahol érte, a fejük búbját, az arcukat, az állukat. Aztán elengedte őket, és Zubacsovskij felé bökött: – Látom, mindjárt teli lesz a nadrágja, vigyázzon, ha nem siet, nem jut el az árnyékszékig.

De a kollégiumi ülnök, a börtönigazgató, most még csak meg sem sértődött. Különös szelídség ömlött el rajta. Csak simán menjen minden, gondolta, csak reggelig húzzam ki, aztán vége, vége. Hétfőn már a kényszermunkára ítélteknek is agyót mondhat, viszik őket Moszkván keresztül messzi vidékekre.

Lizogub éjfél körül ért vissza a kazamatájába. Popko nyomban észrevette, hogy megnyúlt és fáradt Mitya arca. De azt is érezte, hogy ez a fáradtság nem gyötrellemmel, hanem csöndes megelégedéssel teljes.

Egész nap – miután visszatértek az 5-ös számú kaszárnnyából – keveset és szinte kelletlenül beszéltek. Popko folyvást Marijával kapcsolatos intim megnyilatkozásokra várt, várt, és félt, hogy Mitya lelke elgyengül, ezért vált tartózkodóvá, begombolkozott, rideg lett, gyötrődött miatta, de komolyan úgy vélte, hogy nem tehet másképp.

Egyébként nem, akadt egy élénk óra, méghozzá tartal-

masan élénk, amikor Lizogub egész beszédet mondott a huszonnyolcak peréről. Szükség lenne rá, utasította Popkót, hogy a szabadlábon lévő elvtársak részletes beszámolót publikáljanak róla. És jó volna világos jogi kommentárokkal ellátni, hogy pellengérré állítsák az összorosz jogtalanságot: a trón magasából törvényességet ígérnek, a hetyke adminisztráció pedig mindennel törvénytelenül végez. Hadd legyen ez a brosúra – nyilvánosságra jutva – újabb felhívás a politikai szabadságért folyó harcra.

Nagyon nyugodtan és értelmesen beszéltek meg mindent, Lizogub még tréfált is, figyelje meg Popko, milyen nagy jogász vész el Lizogubban. Jól megbeszélték, értelmesen, egyet is értettek, de azután csönd lett újra, s Popkót megint gyötörte a saját szándékolt hűvössége és, mint Popko gondolta, Mitya szándékolt, súlyos némasága. Gyötrődött, de még egyre úgy vélte, hogy ez így jó, így kell lennie.

De most, amikor Mitya utolsó éjszakájára készült, Popko érezte, hogy kicsúszik a lába alól a talaj, a kegyetlen tartóerő remeg, és mindjárt elpattan.

És amikor Mitya lefeküdt, betakarózott, a pokróc fölé tette a karját, és sóhajtvá kinyújtózott, Popko odaült az ágya szélére, és a tenyerével megérintette Mitya vállát. És Lizogub mozdulatlanul, egész lényével átadta magát Grisa érintésének.

– Ha ott valahol találkoztok, segíts neki... – mondta Lizogub, és hozzá akart még tenni valamit, de mégse folytatta, hanem fölemelte a kezét, elhárítandó az ígéretést. És mégint sóhajtott, de most már megkönnyebbülten: – Aludni kell – mondta –, ki kell aludnom magam.

Popko nem ígért semmit. Nem Mitya tiltakozó kézmoz-

dulata miatt, hanem mert nem találta a kellő szavakat. Elátkozta eddigi ridegségét, tartózkodását, lehajolt, fejét Mitya mellére fektette, és egybeolvadt a hallgatásuk, és beleolvadt minden ki nem mondott szó.

Most pedig már ki-ki a maga ágyán feküdt.

Lizogub szinte egy pillanat alatt elaludt. Popko hallotta a lélegzését – erősödött és csillapult –, és Grisa fohászkodott valakihez vagy valamihez, hogy semmi meg ne zavarja Mitya álmát. Lizogub, úgy tetszik, nem álmodott semmit. Csak egyszer, már virradat felé, nyögött egyet, megfordult, de nyomban elcsendesedett, és a lélegzése újra erősödött és csillapult, erősödött és csillapult.

Aludt moccanatlanul mindaddig...

AUGUSZTUS TIZEDIKE, PÉNTEK

I

...a percig, amikor a kazamata sietősen, tolakodás és lökdösődés kíséretében, mundérokka, sapkákkal, kardszíjakkal telt meg – jött a börtönigazgató, az ügyeletes tiszt, jöttek a katonák: mind rémültek, sápadtak, mint akiket rajtakaptak valamin.

– Keljen föl!

– Kelek – válaszolta rögtön Lizogub, és kiszabadította a szakállát a pokróc alól, azzal a gépies, megszokott mozdulattal, ahogy felébredve a szemüveges emberek a szemüvegük után nyúlnak először... Azzal a gépies mozdulattal, ahogy nemsokára a kényelmetlenül szorító, érdes hurok alól szabadítja majd ki a szakállát.

Felöltözött, vette a sapkáját.

Nem látta sem az igazgatót, se a katonákat, se Grisa Popkót, csak a kazamatát kutatta tekintetével: „Legalább még egy fél órát, csak egy negyedórát...”

– Menjünk – mondta Zubacsovskij.

„Ne húzd az időt” – parancsolt magára Lizogub. . .

A vérpadon, fején a zsákszemfedővel, nyakában a hurokkal, a padon állva, semmire sem gondolva, és semmit sem kívánva, azonkívül, hogy megelőzze a hóhér lökését, aki kirúgja alóla a padot, ugyanúgy szól majd magához: „Ne húzd az időt!” – s az izmok titokzatos emlékezete a szednyevi fürdő deszkáját érzékeli, a deszkát, amelyről reggelenként a hideg Sznovba ugrott.

– Készen vagyok.

2

A felhős-borús idő után gyönyörű napsütés volt ezen a reggelen. Az Ügetőn katonák négyszöge – négy zászlóalj gyalogság, két század doni kozák.

Ünnepi ragyogás, sehol egy felhő. Sok ezer néző szorongott a katonák körül az egész Ügetőn. Ki gyalog jött, ki kocsin, a hölgyek megemelték a szoknyájukat, felmásztak a bakra, lornyonnal nézték a vérpadot az akasztófákkal.

„Tudják, uraim, hogy a civilizált országokban a hóhért minden kivégzés után bíróság elé állítják?” „Mi a csudának?” „A hóhérnak számot kell adnia arról, ami történt.” „Ostobaság.” „Ellenkezőleg, felmentés, hiszen a hóhérnak megparancsolták. Parancsra tette.”

„Na, fiúk, ezt is megértük: nemeseket akasztanak!” „Az egyik milliomos!” „Elég a lódításból!” „Becsület istenem-

re, milliomos!” „Hát akkor nyavalyatörős, vagy mi a szösz?”

„Hé, hová nyúlkálsz? A zsebem kéne?” „Itt aztán résen legyen az ember!” „Fogják meg!” „Mi az, testvérek, alig tudtam kiszedni az asszonyból ezt a félrubelest, márpedig ezután rám férne...”

Emberek nem voltak: csak tömeg.

És négy gyalogosászlóalj és két doni kozákszázad.

És megperdültek a dobok.

Feltűnt a szekér a megkötözött halálraítéltekkel.

Feltűnt egy tagbaszakadt, vállát himbáló muzsik, bíbor selyeming, fekete mellény, a gombjai, mint a harmonikagombok.

3

Két órával később titkos csendőrségi sürgöny ment Szentpétervárra:

„A bűnözők rendkívüli nyugalommal mentek a halálba, nem szóltak egyetlen szót sem, nem kiáltottak semmit, Lizogub tökéletes hidegvérrel nézett végig az egybegyűlt tömegben. Mindhárman megcsókolták egymást, és szilárd léptekkel mentek fel a vérpadra.”

KIADTA AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ (BUDAPEST)
ÉS A KÁRPÁTI KIADÓ (UZSGOROD; UKRÁN SZSZK)
KÖZÖS KIADÁSBAN

A KIADÁSÉRT AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA FELEL
SZEDTE A NYOMDAIPARI FÉNYSZEDŐ ÜZEM (829603/08)
KÉSZÜLT A SZOVJETUNIÓBAN, 1982-BEN

FELELŐS SZERKESZTŐ: ÁRVAY JÁNOS

A FORDÍTÁST AZ EREDETIVEL MUCSI FERENC VETETTE EGYBE

A VÉDŐBORÍTÓ ÉS KOTÉSTERV GÖRÖG JÚLIA MUNKÁJA

MŰSZAKI SZERKESZTŐ: RÉVAI MÁRIA

MŰSZAKI VEZETŐ: SZEGLETH KÁROLY

KÉSZÜLT 10 200 PÉLDÁNYBAN, 20,2 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN

ISBN 963 07 2613 7

EU-i- 8283

Юрий Владимирович Давыдов
НА СКАКОВОМ ПОЛЕ, ОКОЛО БОЙНИ
Роман

(На венгерском языке).

Совместное издание издательств «Европа» (Будапешт, ВНР) и
«Карпаты» (Ужгород, Украинская ССР).

Перевод Евы Харшани
Отв. редактор Янош Арван
Худож. оформление Юлии Герег
Информ. бланк № 1194.

Формат $84 \times 108^{1/32}$. Бумага типографская № 1. Офсетная печать.
Усл. печ. л. 21,21. Усл. кр.-отт. 21,53. Уч.-изд. л. 18,25. Тираж
10 700 экз. Зак. 2—363. Цена 2 р. 18 к.

Отпечатано с диапозитивов Фотонаборного предприятия (Буда-
пешт, ВНР) Киевской книжной фабрикой «Жовтень», 252053,
г. Киев-53, ул. Артема, 25.

„A történelmi regénnyel valahogy úgy van az író, mintha hajón ülne és zsilipbe kerülne. Amikor a hajót a víz fölemeli, olyan új látóhatárok tárulnak ki a hajózó előtt, amelyeket eddig nem látott vagy nem vett észre, s mindez rendkívüli izgalommal, feszült érdeklődéssel tölti el” – mondta a szerző egyik interjújában. S ezt érzi az olvasó is, amikor Davidov az eredeti dokumentumok és saját kutatásai alapján megeleveníti előtte a tragikus sorsú ukrán forradalmár, a dúsgazdag földbirtokos, Lizogub fölfénylő s gyorsan eléggő üstököshöz hasonló életét. A titkos forradalmi szervezet, amelynek egész vagyonát a rendelkezésére bocsátotta, terrorcselekményekkel – kormányzók, csendőrtisztek, sőt a cár meggyilkolásával – akarták előkészíteni a forradalmat. Ez az érdekes könyv hiteles képet ad a kor eszmei áramlatairól, a tévedésekről és útkeresésekről, s izgalmasan mutatja be a hírhedt orosz csendőrséget, valamint azokat, akik fellázadtak az embertelen társadalmi viszonyok ellen.